

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ЛІНГВІСТИЧНІ СТУДІЇ
LINGUISTIC STUDIES

МІЖНАРОДНИЙ ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Засновано в 1994 р.

Випуск 40
Том 1

Вінниця ДонНУ імені Василя Стуса 2020

Редакційна рада: Лариса Азарова, доктор філологічних наук, професор (м. Вінниця, Україна); Флорій Бацевич, доктор філологічних наук, професор (м. Львів, Україна); Алеш Бранднер, доктор філологічних наук, професор (м. Брно, Чеська Республіка); Катерина Городенська, доктор філологічних наук, професор (м. Київ, Україна); Наталія Іваницька, доктор філологічних наук, професор (м. Вінниця, Україна); Олена Карпенко, доктор філологічних наук, професор (м. Одеса, Україна); Марія Конюшкевич, доктор філологічних наук, професор (м. Гродно, Республіка Білорусь); Ірина Кочан, доктор філологічних наук, професор (м. Львів, Україна); Анатолій Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор (м. Київ, Україна); Лариса Пісарек, доктор габілітований, професор (м. Вроцлав, Республіка Польща); Людмила Попович, доктор габілітований, професор (м. Белград, Республіка Сербія); Анатолій Приходько, доктор філологічних наук, професор (м. Запоріжжя, Україна); Ігор Проценко, доктор філософії, доцент (м. Асунсьйон, Парагвай); Міхал Сарновський, доктор габілітований, професор (м. Вроцлав, Республіка Польща); Мар'ян Скаб, доктор філологічних наук, професор (м. Чернівці, Україна).

Редакційна колегія: Алла Архангельська, доктор філологічних наук, професор (м. Оломоуц, Чеська Республіка); Юлія Голоцукова, кандидат філологічних наук, доцент (м. Маріуполь, Україна); Ілля Данилюк, кандидат філологічних наук, доцент (вебрерактор) (м. Вінниця, Україна); Ірина Домрачева, кандидат філологічних наук, доцент (м. Вінниця, Україна); Анатолій Загнітко, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України (заступник головного редактора) (м. Вінниця, Україна); Мілена Іванович, доктор габілітований, професор (м. Белград, Республіка Сербія); Олександр Кіклевич, доктор філологічних наук, професор (м. Ольштин, Республіка Польща); Наталя Кобченко, доктор філологічних наук, доцент (м. Київ, Україна); Людмила Коваль, доктор філологічних наук, доцент (м. Вінниця, Україна); Тетяна Космеда, доктор філологічних наук, професор (м. Познань, Республіка Польща); Елла Кравченко, доктор філологічних наук, доцент (м. Вінниця, Україна); Жанна Краснобаєва-Чорна, доктор філологічних наук, професор (головний редактор) (м. Вінниця, Україна); Костянтин Мізін, доктор філологічних наук, професор (м. Переяслав, Україна); Мотокі Номаті, доктор філологічних наук, професор (м. Хокайдо, Японська Держава); Мар'яна Оленяк, кандидат філологічних наук, доцент (м. Вінниця, Україна); Ганна Ситар, доктор філологічних наук, доцент (м. Вінниця, Україна); Пшемислав Юзвікевич, доктор габілітований, професор (м. Вроцлав, Республіка Польща).

Рецензенти:

Біскуб І. П., доктор філологічних наук, професор (Волинський національний університет імені Лесі Українки);

Грецьук В. В., доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника);

Олексенко В. П., доктор філологічних наук, професор (Херсонський державний університет).

Видання затверджене Міністерством освіти і науки України як фахове («Перелік № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» // Бюлетень ВАК України. 1999. № 4); («Перелік наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» // Бюлетень ВАК України. 2009. № 12; затверджено постановою президії ВАК України від 18.11.2009 р. № 1-05/5; Наказ № 515 МОН України від 16.05.2016 р.); категорія «Б» (Наказ Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020). Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серії КВ № 22549-12449ПР від 20.02.2017 року.

Затверджено до друку Вченою радою Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 4 від 30 жовтня 2020 р.).

Засновник: Донецький національний університет імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України.

Використання матеріалів серії «Лінгвістичні студії Linguistic Studies» передбачає обов'язкове покликання на них.

Офіційний сайт збірника: <http://www.linguisticstudies.org/>.

Л 59 **Лінгвістичні студії Linguistic Studies:** зб. наук. праць / Донецький національний університет імені Василя Стуса; гол. ред. Ж. Краснобаєва-Чорна. Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2020. Вип. 40: У 2-х т. Т. 1. 216 с.

Print ISSN 1815-3070

Online ISSN: 2308-0019

ISBN 966-7277-88-7

Розглянуто актуальні проблеми теорії мови, з'ясовано напрями еволюції морфологічних і синтаксичних категорій, визначено актуальні проблеми зіставно-типологічного вивчення мов, а також лінгвістики тексту, дискурсології й дискурс-аналізу, встановлено особливості функційної семантики фразеологічних і лексичних одиниць, окреслено особливості розвитку етнолінгвістики, лінгвокультурології та ономастики, висвітлено напрями прикладної лінгвістики, висловлена оцінка актуальності та значущості нових лінгвістичних праць.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів-філологів.

УДК 801.808.804.807

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE
OF UKRAINE
VASYL' STUS DONETSK NATIONAL
UNIVERSITY

**LINHVISTYCHNI STUDIYI
LINGUISTIC STUDIES**

INTERNATIONAL COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS

The collection was established in 1994

Volume 40
Part 1

Vinnytsia Vasyl' Stus DonNU 2020

Editorial Council: Larysa Azarova, Doctor of Philology, Professor (Vinnytsia, Ukraine); Floriy Batsevych, Doctor of Philology, Professor (Lviv, Ukraine); Alesh Brandner, Doctor of Philology, Professor (Brno, Czech Republic); Kateryna Horodenska, Doctor of Philology, Professor (Kyiv, Ukraine); Nataliia Ivanytska, Doctor of Philology, Professor (Vinnytsia, Ukraine); Olena Karpenko, Doctor of Philology, Professor (Odesa, Ukraine); Maria Koniushkevich, Doctor of Philology, Professor (Grodno, Republic of Belarus); Iryna Kochan, Doctor of Philology, Professor (Lviv, Ukraine); Anatoliy Moysiienko, Doctor of Philology, Professor (Kyiv, Ukraine); Larysa Pisarek, Doctor of Philology, Professor (Wroclaw, Republic of Poland); Lyudmyla Popovych, Doctor of Philology, Professor (Belgrade, Republic of Serbia); Anatoliy Prykhodko, Doctor of Philology, Professor (Zaporizhzhia, Ukraine); Igor Protsenko, Doctor of Philosophy, Associate Professor (Asunción, Republic of Paraguay); Michal Sarnowski, Doctor of Philology, Professor (Wroclaw, Republic of Poland); Marjan Skab, Doctor of Philology, Professor (Chernivtsi, Ukraine).

Editorial Board: Alla Arkhanhelska, Doctor of Philology, Professor (Olomouc, Czech Republic); Yuliia Holotsukova, Candidate of Philology, Associate Professor (Mariupol, Ukraine); Ilyia Danyiuk, Candidate of Philology, Associate Professor (Web Editor) (Vinnytsia, Ukraine); Iryna Domracheva, Candidate of Philology, Associate Professor (Vinnytsia, Ukraine); Anatoliy Zahnitko, Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of NAS of Ukraine (Deputy of Editor-in-Chief) (Vinnytsia, Ukraine); Milena Ivanovych, Doctor of Philology, Associate Professor (Belgrade, Republic of Serbia); Oleksandr Kiklevych, Doctor of Philology, Professor (Olsztyn, Republic of Poland); Natalia Kobchenko, Doctor of Philology, Associate Professor (Kyiv, Ukraine); Liudmyla Koval, Doctor of Philology, Associate Professor (Vinnytsia, Ukraine); Tetiana Kosmeda, Doctor of Philology, Professor (Poznan, Republic of Poland); Ella Kravchenko, Doctor of Philology, Associate Professor (Vinnytsia, Ukraine); Zhanna Krasnobaieva-Chorna, Doctor of Philology, Professor (Editor-in-Chief) (Vinnytsia, Ukraine); Kostiantyn Mizin, Doctor of Philology, Professor (Pereiaslav, Ukraine); Motoki Nomachi, Doctor of Philology, Professor (Hokkaido, Japan); Marjana Oleniak, Candidate of Philology, Associate Professor (Vinnytsia, Ukraine); Hanna Sytar, Doctor of Philology, Associate Professor (Vinnytsia, Ukraine); Przemysław Józwickiewicz, Doctor of Philology, Associate Professor (Wroclaw, Republic of Poland).

Reviewers:

Biskub I., Doctor of Philology, Professor (Lesya Ukrainka Volyn National University);
Greshchuk V., Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University);
Oleksenko V., Doctor of Philology, Professor (Kherson State University).

Publication is approved by HAC of Ukraine as a special ("The List No 1 of Ukrainian Scientific Special Publications, in Which the Results of PhD and Doctoral Theses May Be Published" // Bulletin of HAC of Ukraine. 1999. No 4); ("The List of Ukrainian Scientific Special Publications, in Which the Results of PhD and Doctoral Theses May Be Published" // Bulletin of HAC of Ukraine. 2009. No 12; approved by the Resolution of the Presidium of HAC of Ukraine No 1-05/5 dated 18.11.2009; Decree No 515 of MES of Ukraine dated 16.05.2016); Category "B" (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No 409 of 17.03.2020). Certificate of State Registration of Printing Mass Media of Series KB № 22549-12449IIP dated 20.02.2017. The collection was approved for publication by the Academic Council of Vasyl' Stus Donetsk National University (Proceedings No 4 dated October 30th, 2020).

Founder: Vasyl' Stus Donetsk National University of MES of Ukraine.

At use the materials of the series reference to "Linhvistychni Studiyi Linguistic Studies" is obligatory.

Official website of the Collection: <http://www.linguisticstudies.org/>.

ЛІ 59 **Linhvistychni Studiyi Linguistic Studies** : collection of scientific papers / Vasyl' Stus Donetsk National University; Ed. by Zh. Krasnobaieva-Chorna. Vinnytsia : Vasyl' Stus Donetsk National University, 2020. Vol. 40: In 2 p. P. 1. 216 pp.

Print ISSN 1815-3070
Online ISSN: 2308-0019
ISBN 966-7277-88-7

The collection considers current issues of the theory of language, ascertains the tendencies of evolution of morphological and syntactic categories, identifies the topical issues of comparative-typological study of languages, as well as text linguistics, discourse studies, and discourse analysis, determines the peculiarities of functional semantics of lexical and phraseological units, outlines the features of ethnolinguistics, linguoculturology, and onomastics, highlights the areas of applied linguistics, denotes the evaluation of relevance and importance of recent linguistic works.

The collection is intended for scientists, lecturers, post-graduate students and students-philologists.

UDC 801.808.804.807

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I Теорія мови	7
<i>Куньч Зоряна</i> . Питання дотримання норм позиційного чергування у//в у навчальній літературі 60-х років ХХ ст.	7
РОЗДІЛ II Актуальні проблеми морфології	19
<i>Дарчук Наталія</i> . Категорія особи в поетичних текстах Лесі Українки.....	19
<i>Іванович Мілена</i> . Сингулятиви у сучасній українській мові.....	36
РОЗДІЛ III Теоретичні питання синтаксису	50
<i>Боровська Олена</i> . Рго-суб'єкт німецьких партиципних клауз у синтаксичній ролі ад'юнкта.....	50
<i>Ситар Ганна</i> . Особливості реалізації фразеологізованих речень у творах Богдана Лепкого ...	64
РОЗДІЛ IV Функційна семантика лексичних і фразеологічних одиниць	81
<i>Сулима Олеся</i> . Структура семантичного поля процесуальності в українській мові	81
РОЗДІЛ V Проблеми лінгвістики тексту, дискурсології, когнітивної лінгвістики	93
<i>Грещук Василь</i> . Словотвір і суб'єктивна модальність тексту	93
<i>Залужна Ольга, Холодюк Олександра</i> . Семантичні та прагмасемантичні особливості спонукальних висловлювань в англійськомовному публіцистичному дискурсі (на матеріалі заголовків статей онлайн версії The Guardian).....	101
<i>Ковалевська Анастасія</i> . Українська політична реклама: аналіз стратегій реалізації сугестивності.....	112
РОЗДІЛ VI Лінгвогеографія, соціолінгвістика, ономастика й термінологія: актуальні підходи, категорії та аспекти	122
<i>Вільчинська Тетяна</i> . Антропоніми як маркер ідіостилю письменника в публіцистичних текстах.....	122
<i>Дащенко Наталія</i> . Кількісні параметри питомих і запозичених термінів у галузі журналістики.....	130
<i>Іщук Наталія, Неголюк Юлія</i> . Переклад англійської безеквівалентної економічної лексики на українську мову.....	140
<i>Костюк Юлія</i> . Суспільно-політична неолексика в Інтернет-комунікації: структурно-функційний аспект.....	153
<i>Кравченко Елла</i> . Досвід створення словника власних імен поетичних текстів (на матеріалі творчості Василя Стуса).....	165
<i>Кравченко Елла, Карабахцян Аїда</i> . Інтерлінгвальні котоніми у публіцистичному тексті.....	177
РОЗДІЛ VII Прикладна лінгвістика: напрями й аспекти дослідження	186
<i>Загнітко Анатолій, Краснобаєва-Чорна Жанна</i> . Актуальні виміри організації наукового лінгвістичного середовища: досвід, практика, модифікація.	186
РОЗДІЛ VIII Хроніки / Рецензії й анотації	199
<i>Загнітко Анатолій, Манакин Володимир</i> . Лінгвістичний погляд на вираження простору: внутрішньореченнєві поширювачі	199
<i>Загнітко Анатолій</i> . Східностепові говірки на мапах	202
<i>Стишов Олександр</i> . Мовний простір номінацій жінки	204
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	209
ВІДОМОСТІ ПРО РЕЦЕНЗЕНТІВ	212

CONTENTS

SECTION I Theory of Language	7
<i>Kunch Zoriana</i> . The Question of Compliance with the Standards of Positional Alternation of y/b in the Educational Literature of the Sixties of the 20 th Century	7
SECTION II Current Issues of Morphology	19
<i>Darchuk Natalia</i> . The Category of Person in Poetry of Lesia Ukrainka	19
<i>Ivanović Milena</i> . On Singulatives in Contemporary Ukrainian Language	36
SECTION III Theoretical Issues of Syntax	50
<i>Borovska Olena</i> . PRO-subject of the German Participle Clauses in the Syntactic Role of Adjunct ...	50
<i>Sytar Hanna</i> . The Realization Peculiarities of Syntactic Idioms Models in Bohdan Lepkyi's Works	64
SECTION IV Functional Semantics of Lexical and Phraseological Units	81
<i>Sulyma Olesya</i> . Structure of the Semantic Field of Procedurality in the Ukrainian Language	81
SECTION V Issues of Text Linguistics, Discourse Studies, and Cognitive Linguistics	93
<i>Greshchuk Vasyl</i> . Word Formation and Subjective Modality of the Text	93
<i>Zaluzhna Olha, Kholodiuk Oleksandra</i> . Grammatic and Pragmasemantic Features of Inducement Utterances in English-speaking Media Discourse (Based on Headlines in the Guardian On-Line Version)	101
<i>Kovalevska Anastasia</i> . Ukraine's Political Advertisement: Suggestion Realization Strategies Analysis	112
SECTION VI Linguogeography, Sociolinguistics, Onomastics, and Terminology: Current Approaches, Categories, and Aspects	122
<i>Vilchynska Tetiana</i> . Anthroponyms as a Marker of a Writer's Idiosyncrasy in Journalistic Texts (to the 115 th Anniversary of Ulas Samchuk's Birth)	122
<i>Dashchenko Nataliia</i> . Quantitative Parameters of Specific and Borrowed Terms in the Journalism Industry	130
<i>Ishchuk Nataliia, Neholiuk Yuliia</i> . Translating English Non-Equivalent Economic Lexis into Ukrainian	140
<i>Kostiuk Yuliia</i> . New Socio-Political Vocabulary in Internet-Communication: Structure and Functioning	153
<i>Kravchenko Ella</i> . The Experience of Creating a Dictionary of Proper Names from Poetic Texts (Based on the Works by Vasyl' Stus)	165
<i>Kravchenko Ella, Karabakhtsyan Aida</i> . Interlingual Cotonyms in a Journalistic Text	177
SECTION VII Applied Linguistics: Trends and Aspects of Studies	186
<i>Zahnitko Anatoliy, Krasnobaieva-Chorna Zhanna</i> . Actual Dimensions of the Organisation of the Scientific Linguistic Environment: Experience, Practice, Modification	186
SECTION VIII Chronicles / Reviews and Summaries	199
<i>Zahnitko Anatoliy, Manakin Volodymyr</i> . Linguistic View on the Expression of Space: In-Sentence Distributors	199
<i>Zahnitko Anatoliy</i> . East-Steppe Ukrainian Dialects on Maps	202
<i>Styshov Oleksandr</i> . Linguistic Space of Women's Nominations	204
CONTRIBUTING AUTHORS	209
CONTRIBUTING REVIEWERS	212

РОЗДІЛ I. ТЕОРІЯ МОВИ

Зоряна Куньч

ORCID: orcid.org/0000-0002-8924-7274

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.1

УДК 81'342" XIX"

ПИТАННЯ ДОТРИМАННЯ НОРМ ПОЗИЦІЙНОГО ЧЕРГУВАННЯ У//В У НАВЧАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ 60-Х РОКІВ ХХ СТ.

На матеріалі навчальних посібників 60-х років ХХ ст., виданих у двох авторитетних видавництвах («Радянська школа» і «Наукова думка»), досліджено особливості позиційного чергування у//в як одного з важливих засобів досягнення милозвучності української мови. Методом суцільної вибірки виокремлено 815 позицій чергування у//в (евфонем). Нормативними з погляду сучасного українського правопису є лише 69,6 % від усіх опрацьованих випадків, а 30,4 % евфонем не відповідають нормам чинного правопису. На основі аналізу різних типів помилкових моделей у їх зіставленні з нормативними окреслено основні підстави для недотримання правил позиційного чергування у//в з проєкцією на сучасну нормативність. Це дало змогу підтвердити незаперечність постулату щодо уникнення збігів голосних та виявити надмірний формалізм у правилах щодо збігів приголосних.

Ключові слова: українська мова, милозвучність, нормативність, засоби милозвучності української мови, позиційне чергування у//в.

Сучасна мовна практика часто-густо демонструє порушення вимог чинного «Українського правопису» щодо досягнення евфонії (милозвучності) через позиційне чергування у//в. Правила, закладені в найважливішому правописному документі («Українс'куу правопус» 2019), почасти не задовольняють ні мовців, ні авторів науково-публіцистичних або художніх текстів, адже формальне дотримання всіх норм позиційного чергування не завжди відповідає індивідуальному емоційно-естетичному сприйманню милозвучності. Іноді правила позиційного чергування у//в «виглядають спрощеними й механічними» (Nakonechna, Mentyns'ka 21).

Визначний український мовознавець Юрій Шерех (Шевельов) зазначав: «В правописі [виділення наше – З.К.: не У правописі!] не мусять відбиватися всі звукові варіанти вимови, але речі, що мають істотне значення для системи мови, мусять знаходити своє відзеркалення» (Sherekh 396). Показово, що нормалізаційні праці щодо функціонування української літературної мови початку й середини ХХ ст. описували правила позиційного чергування у//в досить загальною (Synyavs'kuu; Kurylo; Sherekh). Вважаємо це виправданим, адже для досягнення милозвучності важливе значення мають і такі важливі ортоепічні якості, як темп мовлення, інтонація конкретної фрази, фонетичне оточення (артикуляційна характеристика голосних та приголосних звуків), вузьке та широке евфонічні поля тощо. «Український правопис» 1946 р. у правилах позиційного чергування вживає некатегоричні формулювання з ремарками «звичайно», «як правило», «залежно від швидшого або повільнішого темпу мови. а також від

ритму її», «здебільшого», «найчастіше» і наводить цілком слушні, на нашу думку, ілюстрації подвійної норми («Ukrayins'kuu pravopys» 1946 : 15). Такі ж формулювання використано і в «Правописі» 1960 р. («Ukrayins'kuu pravopys» 1960 : 18).

Проте під час нормалізаційних процесів кінця 80-х – початку 90-х років минулого століття правила позиційного чергування у//в набувають цілком категоричного вигляду, а правопис 2019 року лише коротко в примітці зауважує: «Трапляються відхилення від цих правил уживання у, в, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора» («Ukrayins'kuu pravopys» 2019 : 18).

Постає актуальне питання: чи формалізація такого явища, як милозвучність, має достатні підстави для свого подальшого утвердження. З'ясувати це складне й дискусійне питання допоможуть наукові й навчально-методичні праці минулих періодів, які можна вважати найбільш відповідними до правописних вимог, тим більше, що над їхнім виданням, крім авторів, працювали й редактори, чиє завдання – виправити текст відповідно до чинних норм.

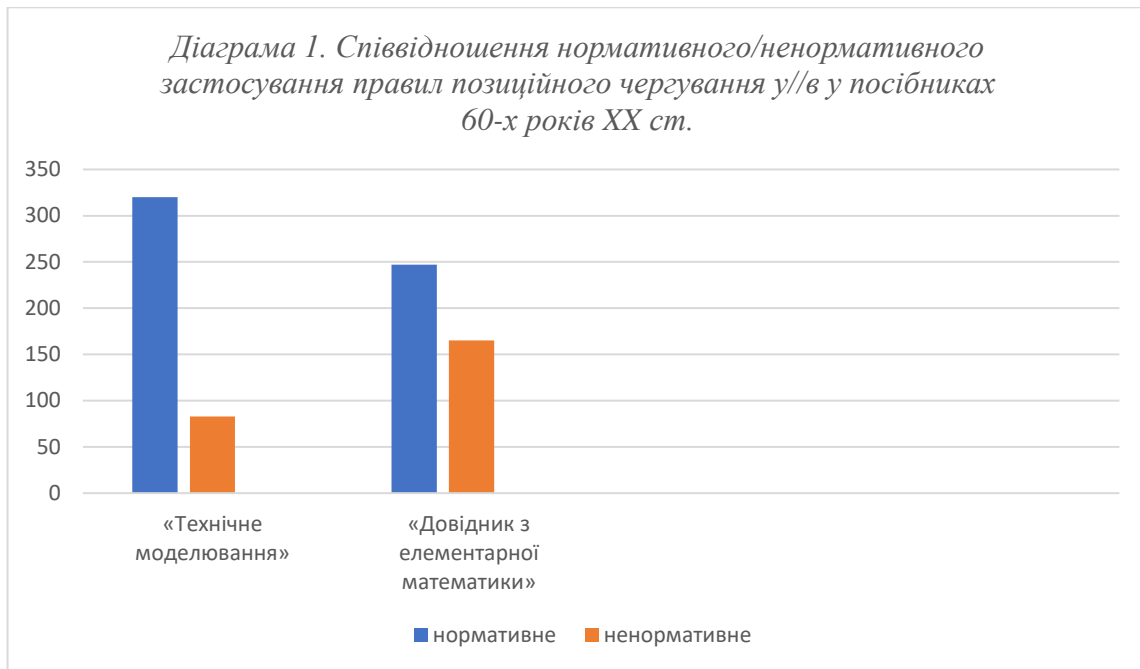
Мета дослідження – виявити міру дотримання сучасних норм позиційного чергування у//в у навчальній літературі 60-х років ХХ ст. Задля досягнення означеної мети передбачено розв'язати такі **завдання**: 1) провести суцільну вибірку для виявлення всіх наявних позицій чергування у//в на перших 100-120 сторінках навчальних видань та оцінити їхню нормативність; 2) систематизувати дібраний матеріал за якісними показниками; 3) для випадків ненормативного вжитку простежити можливі тенденції, що спричинили такі порушення; 4) з'ясувати роль суб'єктивних чинників у процесі вибору голосного чи приголосного за певних позиційних умов.

Особливості позиційного чергування у//в розглянемо на матеріалі двох посібників, виданих у 60-х роках минулого століття у двох різних, але однаково авторитетних видавництвах: «Хархун М. Л., Чалевський Д. Є. Технічне моделювання. Київ: Радянська школа, 1969. 287 с.» та «Довідник з елементарної математики. Геометрія, тригонометрія, векторна алгебра / під ред. члена-кор. АН УРСР П. Ф. Фільчанова. Київ: Наукова думка, 1967. 439 с.». Методом суцільної вибірки виокремлено 815 прикладів вживання прийменників-префіксів у/в (евфонем):

- із посібника «Хархун М. Л., Чалевський Д. Є. Технічне моделювання» (надалі «Моделювання») взято 403 приклади вживання прийменників-префіксів у/в на перших 120 сторінок посібника. З них виявилось відповідними до чинних правописних норм 320 (79,4 %), а утворених з порушенням нормативності – 83, тобто 20,6 %;

- із посібника «Довідник з елементарної математики. Геометрія, тригонометрія, векторна алгебра» (надалі – «Довідник») виписано 412 прикладів вживання прийменників-префіксів у/в, вжитих на перших 100 сторінках посібника. З них виявилось відповідними до чинних правописних норм 247 (59,9 %), а утворених з порушенням нормативності – 165, тобто 40,1 %.

Застосовано спосіб суцільної вибірки, оскільки він дає підстави констатувати наявність певної тенденції, притаманної для конкретного видання. Загалом кількісні показники нормативного/ненормативного застосування правил позиційного чергування у//в відображено в діаграмі 1.

Перше, що впадає у вічі, – це суттєва кількісна перевага порушень нормативності у «Довідникові», порівняно з посібником «Моделювання»: 40,1 % проти 20,6 %. Крім того, «Довідник» має досить невелику різницю між загальною кількістю нормативних і ненормативних форм. Такий кількісний парадокс спробуємо пояснити в процесі докладного розгляду конкретних порушень правил позиційного чергування у//в.

Для детального аналізу наявних у вибірці помилкових моделей у зіставленні з нормативними виокремлюємо вслід за (Кун'ч «Tendentsiyi vnormuvannya pravul») 6 моделей:

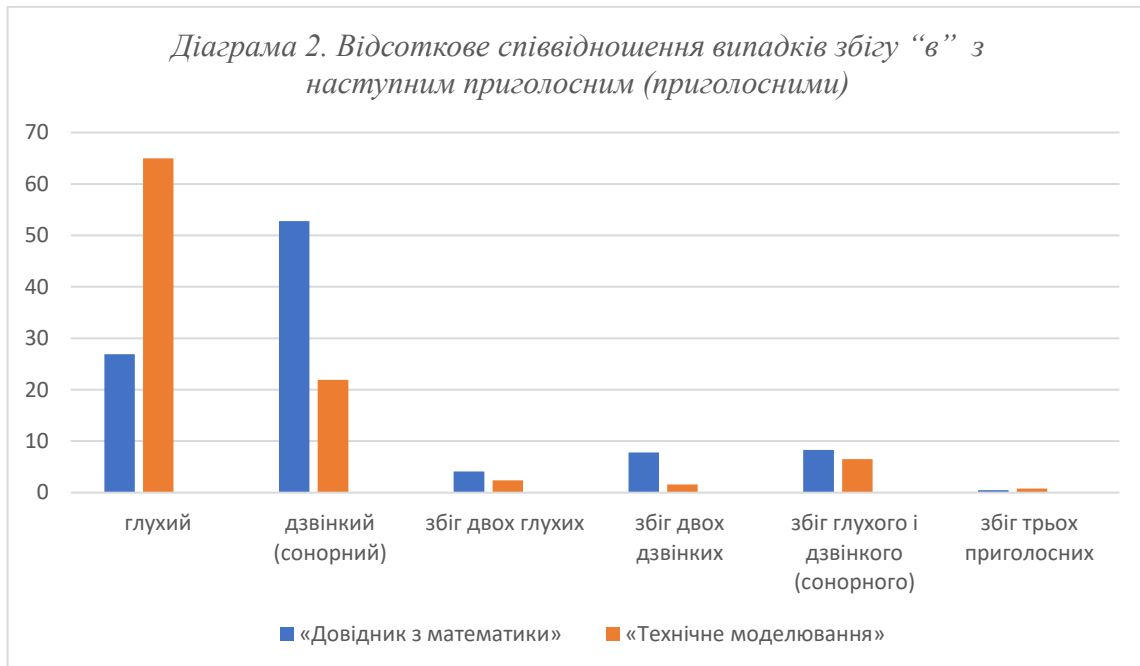
Перша модель – “у” в позиції збігу голосних. В аналізованих посібниках не виявлено жодного випадку вживання прийменника-префікса “у” в позиції між двома голосними. Беручи до уваги констатацію аналогічної ситуації в праці «Підручник хемії» Б. Павлова і В. Семенченка, виданої 1937 року (Кун'ч «Tendentsiyi vnormuvannya pravul» 78), можемо підтвердити незаперечність постулату, що задля досягнення милозвучності української мови збігу голосних послідовно уникають.

Нормативне ж вживання “в” у позиції між двома приголосними становить сумарно у двох аналізованих посібниках майже 4 %, хоча це не дуже поширена мовна модель: *увійшли в один з них* (ТМ 106), *дротини в отвір* (ТМ 105), *перпендикулярно в отвір* (ТМ 49), *вмикати в електричну мережу* (ТМ 40), *спрямованими в один бік* (ТМ 22), *його в основному* (ТМ 7), *перетинаються в точці* (ДЕМ 52), *перетинаються в одній точці* (ДЕМ 43, 44, 46, 48), *сформульованого в умові* (ДЕМ 32), *змінювати в одному* (ДЕМ 17) і т. ін.

Друга модель – “у” в позиції після голосного перед приголосним. Аналізовані посібники демонструють різну динаміку використання цієї моделі: якщо «Моделювання» містить лише 4 випадки такого порушення нормативності (ТМ 4, 33, 105, 119), то в «Довіднику» зафіксовано 30 таких моделей: *обчислення у цьому напрямі* (DEM 99), *вписати у коло* (DEM 98), *дотичні у точках* (DEM 96, 97), *паралелограма у точці* (DEM 68), *якщо у них* (DEM 50), *тому у прямокутному трикутнику* (DEM 49), *Підставимо у перше рівняння* (DEM 46) і т. ін. Варто наголосити, що майже 87 % всіх виявлених прикладів такого ненормативного вживання засвідчують наявність інтонаційної павзи перед “у”: *Велике захоплення / у дітей* (ТМ 119), *збудити / у дітей* (ТМ 4), *шипамі / у гніздах* (ТМ 105), *знаходиться / у зовнішній області* (DEM 27), *з вершинами / у точках* (DEM 49), *Число k / у разі* (DEM 56) тощо. Проте виявлено і кілька випадків відсутності павзи, складність вимови, проте, нівелюють якісні характеристики сусідніх голосних: у кількох випадках спостерігаємо сусідство у–у (*зверху ударяють* (ТМ 33), *тому у прямокутному трикутнику* (DEM 49)) або о–у (*до усіх сторін* (DEM 35), *якщо у них* (DEM 50), *вписаного у трикутник* (DEM 54)), де вимову спрощує ідентичність чи наближеність артикуляції (за рядом, лабіалізацією, підняттям). Крім того, перед наступним приголосним “у” стає нескладовим, що також сприяє евфонії, як у таких прикладах: *а у такому разі* (DEM 80), *дотичні у точках* (DEM 96, 97) тощо.

Безумовно, нормативне вживання “в” у позиції після голосного перед приголосним (крім *в, ф, св, дв, зв* тощо) є найчастотнішим з усіх виявлених евфонем – у двох аналізованих посібниках 60-х років виявлено загалом 316 прикладів, що складає 38,8 % нашої вибірки: *подані в книжці* (ТМ 4), *успіху в технічній творчості* (ТМ 4), *витагується в різні боки* (ТМ 6), *розміщені вздовж* (ТМ 10), *отвори в металі* (ТМ 13), *поволі вливаємо* (ТМ 14), *вбирає в себе* (ТМ 15), *спрямовані в бік ручки* (ТМ 22), *рубати вздовж* (ТМ 29), *додержувати встановлених правил* (ТМ 36), *працювати в школі* (ТМ 42), *цвяхи в різних площинах* (ТМ 44), *спаявати впритул* (ТМ 46), *приводиться в рух* (ТМ 52), *вирізи в точках* (ТМ 64), *увійшли в прорізи* (ТМ 74), *вільно в них рухалися* (ТМ 105), *точності в роботі* (ТМ 113), *посунуться вгору* (ТМ 114), *переростає в бажання* (ТМ 119), *відігнути вправо* (ТМ 120); *періоду в розвитку* (DEM 11), *вивчення в середній школі* (DEM 12), *тільки в певному напрямку* (DEM 13), *відкладаємо в будь-яку сторону* (DEM 16), *довжині всього* (DEM 19), *полягає в тому* (DEM 20), *вписуються в прямокутник* (DEM 20), *діляться в точці* (DEM 26), *для всіх сторін* (DEM 48), *знайти всі* (DEM 56), *саме в точці* (DEM 80), *перетину в точці* (DEM 84), *Проводимо в точку* (DEM 89), *взяту всередині* (DEM 90), *а в такому разі* (DEM 98) тощо.

Якщо проаналізувати ці приклади з приводу фонетичного оточення, тобто якості наступних приголосних, то картина виходить досить розмаїта, як це відображено в діаграмі 2.

Різну кількість збігів “в” з приголосним залежно від якості цього приголосного чи приголосних, наявну у двох аналізованих посібниках (збігів “в” з наступним глухим у «Моделюванні» 26,9 %, а в «Довіднику» – 65 % і, навпаки, збігів “в” з наступним дзвінким (сонорним) у «Моделюванні» 52,8 %, а в «Довіднику» – 21,9 %), зумовлено, на наш погляд, їхніми змістовими особливостями, адже в «Довідникові» час до часу повторюються ті самі словосполучки (*в точці, в трикутнику, в такому разі, в паралелограмі* і т. ін.). Загалом же можна констатувати чіткість позиції щодо потреби вживати “в” після голосного перед приголосним, крім складних для вимови збігів з наступними *в, ф, св, дв, зв* тощо. Розумінню фонетичних передумов для утвердження цієї норми, гадаємо, сприяла вдало й просто сформульована 1959 р думка неперевершеного дослідника української ортоєпії Ю. Шевельова: «Якщо попереднє слово кінчається на голосний, а далі йде *в* або *й*, то ці звуки, прилягаючи до попереднього голосного, творять з ним дифтонг, напр., *пішла в їдальню, вирішили йти* вимовляються з дифтонгом *ау*, *пішлауїдальню, вирішилийти*. Але і тоді, коли там мало б бути не *в* або *й*, а відповідно *у* або *і*, то ці голосні нормально теж скорочуються і теж утворюють дифтонг з попереднім голосним, напр., *устеляти*, – але *почали встеляти* (= *почалиуствеляти* з межами складів *по-ча-лиу-сте-ля-ти*)» (Sherekh 390).

Обидва посібники демонструють нам також стійку позицію щодо нормативного вживання “в” у позиції після приголосного перед голосним: виявлено 16 таких випадків, проте не знайшлося жодного прикладу порушення цієї норми. Наведемо кілька прикладів: *відігнїть в один бік* (ТМ 106), *закріпїть в отворі* (ТМ 105), *встромїть в отвір* (ТМ 87), *рухають в обидві сторони* (ТМ 28), *застосовують в електротехніці* (ТМ 12); *розміщених в одній площині* (DEM 13), *використовувалось в архітектурі* (DEM 20), *лежить в основі* (DEM 24). Це знову

підтверджує тезу про те, що «збігу голосних наша мова майже не знає і при зустрічі їх у сусідніх словах старанно уникає» (Synyavs'kyu 27).

Третя модель – “в” у позиції після голосного перед приголосними, що становлять немилозвучне поєднання (в, ф, св, дв, зв). Цю модель вважаємо дуже показовою для нашого дослідження, оскільки щодо неї лише в 90-х роках з’явилися чітко формалізовані правила. В українському правописі 1993 р., зокрема, зазначено: «після голосного перед більшістю приголосних (крім *в, ф, льв, св, хв* і под.)» вживаємо “в”, а «незалежно від закінчення попереднього слова перед наступними *в, ф*, а також сполученнями літер *льв, св, тв, хв* і под.» та «після паузи, що на письмі позначається комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед приголосним», вживаємо прийменник-префікс “у” («Українс'куу праворус» 1993: 17–18). Аналізовані посібники 60-х демонструють 8 випадків недотримання цієї норми в середині речення: *полягає в фарбуванні* (ТМ 42), *Коли в зварений клей* (ТМ 15), *техніки в своїй конструкторській діяльності* (ТМ 11), *трапеції вдвічі* (DEM 78), *KLN в свою чергу* (DEM 32), *Якщо в двох* (DEM 23), *перетинатися в двох точках* (DEM 14), *школи в своїй основі* (DEM 12). Також можемо спостерегти 4 випадки таких збігів на початку фрази: *, в зв’язку з цим* (DEM 12), *В зв’язку з тим* (DEM 20), *В формулюваннях* (DEM 26), *, введені позначення* (DEM 62). Складність вимови тут повністю усуває вимова “у” нескладового.

Більш ніж удвічі частотнішими є випадки вживання “у” перед *в, св, ф, тв, дв* тощо після голосного, що відповідає сучасній нормі. Загалом це 29 прикладів: *сформулювати у вигляді* (DEM 25), *поставити у відповідність* (DEM 33), *коли у двох* (DEM 63), *коло у відношенні* (DEM 95); *живемо у вік* (ТМ 3), *метали у вигляді* (ТМ 12), *забиваємо у фанеру* (ТМ 25), *розчиняються у воді* (ТМ 42), *прутка у формі* (ТМ 48), *простою у виготовленні* (ТМ 74), *була у вертикальному положенні* (ТМ 114).

Четверта модель – “в” у позиції між двома приголосними. Нагромадження приголосних українській мові не властиве, про це ще 1931 р. писав О. Синявський: «групи приголосних же хоч і звичайніші в нашій мові, та все ж супроти інших мов цих груп у ній менше, і деяких вона зовсім не знає та й взагалі не любить великих груп з трьох, чотирьох приголосних, надто ще й важких до вимови» (Synyavs'kyu 27). Та наша вибірка фіксує загалом 79 випадків вживання “в” між двома приголосними: 52 у «Довідникові» і 27 у «Моделюванні», що складає 9,7 % всієї вибірки. Згрупуємо приклади з огляду на консонантне оточення:

глухий приголосний – дзвінкий (сонорний) приголосний: *лежить в його площині* (DEM 82), *вписаних в нього* (DEM 59), *Лежать в деякій* (DEM 22); *встають в ряд* (ТМ 120), *смикніть вниз* (ТМ 114), *затискують в лещатах* (ТМ 39), *беруть в ліву руку* (ТМ 36);

глухий приголосний – глухий приголосний: *містить в собі* (DEM 12), *лежить всередині* (DEM 19), *складають в сумі* (DEM 31), *лежить в тій самій площині* (DEM 33), *бісектрис всіх кутів* (DEM 35), *замкнених всередині* (DEM 54), *Як всередині* (DEM 56), *лежить всередині* (DEM 94); *різець в колодці* (ТМ 29);

глухий приголосний – збіг приголосних, з яких перший глухий, другий – дзвінкий (сонорний): *Лежить в крайньому разі (DEM 22), лежать в трикутнику (DEM 43), Існують в крайньому разі (DEM 22);*

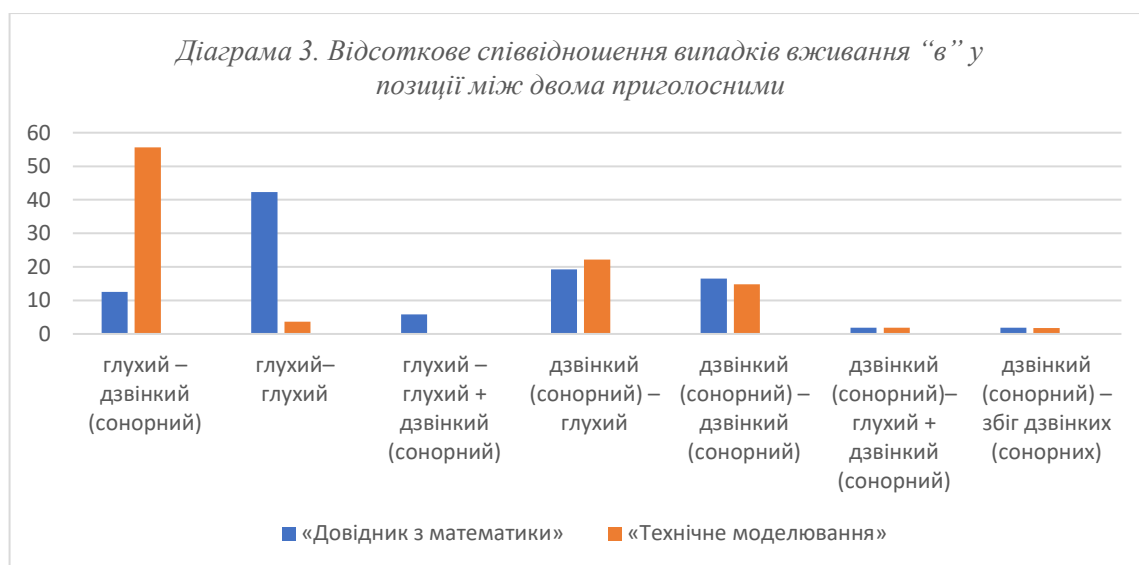
дзвінкий (сонорний) приголосний – глухий приголосний: *який в сумі (DEM 15), Сума довжин всіх сторін (DEM 34), під прямим кутом в точці (DEM 79), проведений в точку (DEM 88); екскурсій в колгоспи (ТМ 3), Потім в цей розчин (ТМ 14), на папір всі деталі (ТМ 52);*

дзвінкий (сонорний) приголосний – дзвінкий (сонорний) приголосний: *рівнянь в деякій (DEM 12), одержаний в результаті (DEM 16), скільки разів в ньому (DEM 18), зовнішнім чином в даному (DEM 20), букв в ньому (DEM 100); папір вбирає (ТМ 6), деталь в руках (ТМ 13), наприклад в рухомих іграшках (ТМ 41);*

дзвінкий (сонорний) приголосний – збіг приголосних, з яких перший глухий, другий – дзвінкий (сонорний): *Зовнівписаним в трикутник (DEM 44); вставлений в проріз (ТМ 52);*

дзвінкий (сонорний) приголосний – збіг дзвінких (сонорних) приголосних: *вимірювання кутів в градусній системі (DEM 28), проводять ним вздовж скосу (ТМ 19);*

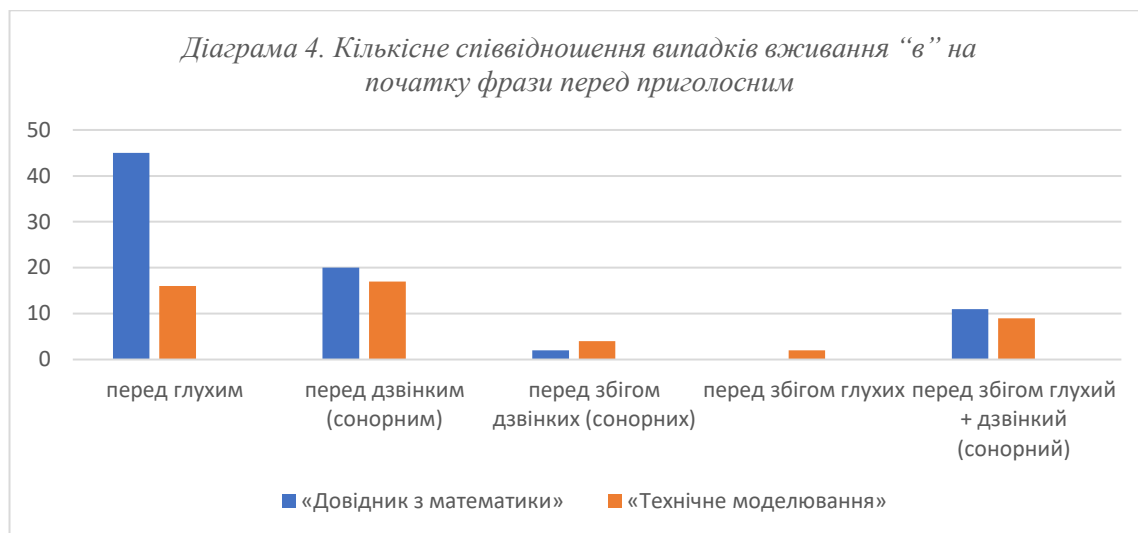
Загальну ситуацію відображено в діаграмі 3.

Звернімо увагу, що аналізовані посібники демонструють слухність формулювань правопису 1946 і 1960 років, котрі надавали змогу застосувати суб'єктивний підхід до ефонійного оформлення тексту, зважаючи на специфіку інтонавання конкретної фрази. Адже формально складні для вимови нагромадження приголосних у наведених вище прикладах легко усуваються наявністю фразового членування речення. Гадаємо, на підставі цього можна пересвідчитись, що «питання збігу “в” з приголосними лежить радше у візуальній, графічній площині» (Nakonechna, Mentyns'ka 24).

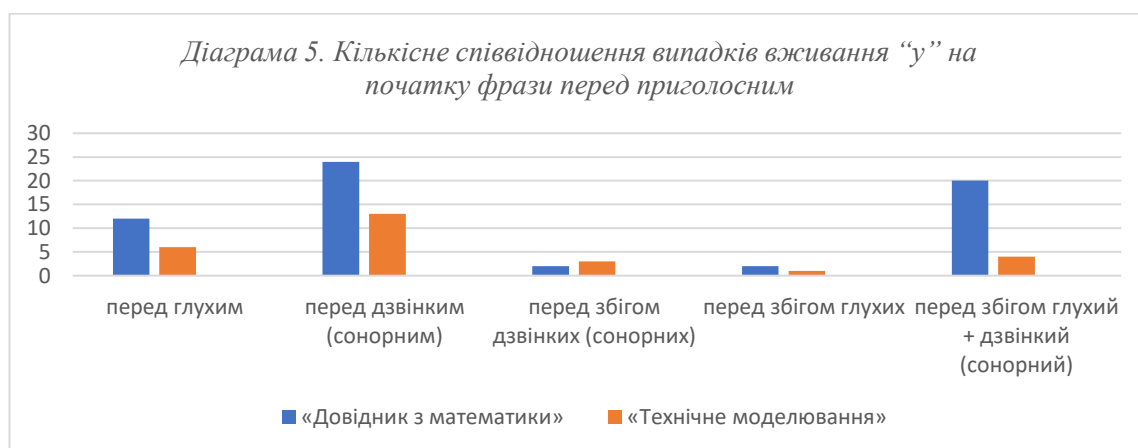
П'ята модель – “в” на початку речення чи фрази (після розділового знака) перед наступним приголосним. Ця модель є найчисленнішою серед усіх випадків порушення нині чинних норм позиційного чергування прийменників-

префіксів у/в. Виявлено 78 прикладів у «Довіднику» і 48 – у «Моделюванні», що загалом становить 50,8 % від усіх виявлених порушень. Спостерігаємо наявність “в” на початку речення чи після розділового знака перед глухим приголосним (48,3 %), перед дзвінким (сонорним) приголосним (29,4 %), перед збігом дзвінких (сонорних) (4,8 %), перед збігом глухих (1,6 %), перед збігом глухого і дзвінкого (сонорного) (15,9 %), що відображено в діаграмі 4.

Подібну тенденцію відзначено й під час аналізу праці “Підручник хемії” Б. Павлова і В. Семенченка (1937 р.) (Kun'ch «Tendentsiyi vnormivannya pravyl»): переважання “в” перед глухим приголосним, численні випадки збігу “в” з наступними двома приголосними тощо. Пояснити це можна вокалізацією приголосного “в” після павзи перед приголосним, що цілковито усуває немилозвучність позиції.

Натомість нормативне “у” на початку речення чи фрази (після розділового знака) перед приголосним засвідчено 87 разів, що кількісно не дуже й переважає ненормативне “в”. Виявлено “у” на початку речення чи після розділового знака перед глухим приголосним (20,7 %), перед дзвінким (сонорним) приголосним (42,5 %), перед збігом дзвінких (сонорних) (5,7 %), перед збігом глухих (3,4 %), перед збігом глухого і дзвінкого (сонорного) (27,6 %), як це відображено в діаграмі 5.

Навіть візуальне порівняння двох останніх діаграм демонструє незаперечну можливість вживати на початку фрази перед наступним приголосним (приголосними) прийменник-префікс “в” або “у” залежно від інтонації мовлення чи впадобань автора, адже, як ми вже зазначали, так чи так вимовляється однаково – “у” нескладове.

Спираючись на власне мовне чуття, що схиляє нас вживати “в” на початку підрядної частини в складному реченні перед наступним “я” (це типова ситуація написання апострофа в середині слова: *в’язати, полив’яний*), ми вирішили з’ясувати, як цю позицію відображають аналізовані посібники. Виявляється, в «Моделюванні» прийменник “в” у цій позиції використано 5 разів: , *в якому напрямку* (ТМ 6), , *в яких* (ТМ 19), , *в яких* (ТМ 33), , *в якій* (ТМ 88), , *в її побут* (ТМ 3), а “у” не використано жодного (!) разу; у «Довідникові» кількість прикладів для обох прийменників однакова 6:6: “в” (ДЕМ 12, 13, 14, 24, 33, 79) і “у” (ДЕМ 27, 27, 75, 75, 89, 98). Тож маємо констатувати, що індивідуальне емоційно-естетичне сприймання милозвучності також може стати підставою для вибору прийменника-префікса “у” чи “в”.

Шоста модель – “у” на початку речення чи фрази (після розділового знака) перед наступним голосним. У «Довіднику» не виявлено жодного прикладу вживання “у” на початку фрази перед голосним, а в «Моделюванні» знайшовся лише один: *У одну з деталей* (ТМ 113), де, безумовно, звук “у” стає нескладовим. Проте один приклад збігу голосних із 815 можна вважати й за недогляд редактора. Натомість “в” на початку фрази перед голосним вжито 11 разів (8 – в «Моделюванні» і 3 – в «Довідникові»): *В одному крузі* (ДЕМ 85), *В опуклому* (ДЕМ 58), *В усякому трикутнику* (ДЕМ 47); *В отвір* (ТМ 87), *В окремих випадках* (ТМ 48), *В інших випадках* (ТМ 46), *В емальованому кухлику* (ТМ 13) і т. ін. Аналіз шостої моделі ще раз підтверджує, що уникнення збігів голосних має яскраво виражену тенденцію до стабільності. Її утвердженню сприяє також закон мовної економії, позаяк «надмірне використання прийменника-префікса у порушує правило мовної економії та призводить до перевантаження вислову зайвими складами, адже кожний голосний – це новий склад» (Kun'ch «Evolyutsiya pravyl» 152).

Отже, опрацювавши 815 прикладів вживання прийменників-префіксів у/в (евфонем) у навчальних посібниках 60-х років ХХ ст., ми виявили, що нормативними з погляду сучасного українського правопису є лише 69,6 % від усіх опрацьованих випадків, і, відповідно, 30,4 % евфонем вжито з порушенням сучасної строго визначеної нормативності. Такий великий відсоток помилкових моделей змушує замислитись щодо того, чи достатньо виваженими й продуманими є чинні норми позиційних чергувань голосних і приголосних звуків.

Вважаємо незаперечною норму щодо недопущення збігів голосних, проте її варто формулювати із застереженням «зазвичай», як це демонструє правопис 1946 року.

Збіги приголосних – це, безумовно, одна з ознак немилосвучності мови, проте особливості артикуляції “в” та “у” (позиційна вимова “у” нескладового) дають підстави не вимагати категорично від мовців вживання саме голосного чи

приголосного: на вибір повинно впливати не тільки звукове оточення, а й мелодика фрази, інтонація, вподобання самого мовця.

Перспективою подальших досліджень цієї теми вважаємо аналіз наукової літератури (статей, монографій) щодо дотримання правил позиційного чергування у//в.

Література

1. Куньч З. Й. Еволюція правил позиційного чергування голосних і приголосних від «Норм» О. Синявського донині. Український смисл: науковий збірник. Дніпро: Ліра, 2019. С. 148–157.
2. Куньч З. Й. Тенденції в нормування правил позиційного чергування у/в на початку ХХ століття. Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2020. Вип. 72. С. 76–86. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2020.72.10856>.
3. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. 303 с.
4. Наконечна Г., Ментинська І. Категорія милозвучності як культуромовний конструкт. Актуальні питання гуманітарних наук. Вип. 27. Том 4, 2020. С. 20–25.
5. Синявський О. Норми української літературної мови. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 368 с. (Репринт з видання 1931 р.).
6. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен: Вид-во «Молоде життя». 1951. 402 с. (Наукове товариство ім. Т. Шевченка. Бібліотека українознавства. Ч. 3).
7. Український правопис. Київ: Українське державне видавництво, 1946. 179 с.
8. Український правопис. 2-ге вид. випр. й доп. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. 189 с.
9. Український правопис. 3-тє вид. випр. й доп. Київ: Наукова думка, 1990. 240 с.
10. Український правопис. 4-тє вид. випр. й доп. Київ: Наукова думка, 1993. 240 с.
11. Український правопис. Національна академія наук України, Інститут мовознавства ім. О. Потебні, Інститут української мови. Київ: Наукова думка, 2019. 391 с.

Список джерел

1. ДЕМ: Довідник з елементарної математики. Геометрія, тригонометрія, векторна алгебра / під ред. члена-кор. АН УРСР П. Ф. Фільчанова. Київ: Наукова думка, 1967. 439 с.
2. ТМ: Хархун М. Л., Чалевський Д. Є. Технічне моделювання. Київ: Радянська школа, 1969. 287 с.

References

1. Kun'ch, Z. Y. Evolyutsiya pravyl pozytsiynoho cherhuvannya holosnykh i pryholosnykh vid «Norm» O. Snyavskoho donyni (The evolution of the rules of positional alternation of vowels and consonants from “Norms” by O. Snyavsky to this day). *Ukrayins'kyu smysl (Ukrainian sense): naukovyy zbirnyk*. Dnipro: Lira, 2019. S. 148–157. Print.
2. Kun'ch, Z. Y. Tendentsiyi vnormuvannya pravyl pozytsiynoho cherhuvannya u/v na pochatku XX stolittya (Trends in normalization of the rules in positional rotation of “y” and “v” in the early XX century). *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filolohichna*. 2020. Vyp. 72. S. 76–86. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2020.72.10856>. Web. 5 Aug. 2020.
3. Kurylo, Olena. *Uvahy do suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy (Attention to contemporary Ukrainian literary language)*. Kyiv: PP Solomii Pavlychko “Osnovy”, 2004. 303 p. Print.

4. Nakonechna, H., Mentyns'ka, I. Katehoriya mylozvuchnosti yak kul'turomovnyy konstrukt (Category of sonority as a cultural and linguistic construct). Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk. Vyp. 27. Tom 4, 2020. S. 20–25. Print.
5. Synyavs'kyy, O. Normy ukrayins'koyi literaturnoyi movy (Norms of the Ukrainian literary language). Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho, 2018. 368 s. (Reprint z vydannya 1931 r.). Print.
6. Sherekh, Yu. Narys suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy (The Syntax of Modern Literary Ukrainian). Myunkhen: Vyd-vo «Molode zhyttya». 1951. 402 s. (Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka. Biblioteka ukrayinoznavstva. Ch. 3). Print.
7. Ukrayins'kyy pravopys (Ukrainian spelling). Kyiv: Ukrayins'ke derzhavne vydavnytstvo, 1946. 179 s. Print.
8. Ukrayins'kyy pravopys (Ukrainian spelling). 2-he vyd. vypr. y dop. Kyiv: Vydavnytstvo Akademiya nauk Ukrayins'koyi RSR, 1960. 189 s. Print.
9. Ukrayins'kyy pravopys (Ukrainian spelling). 3-tye vyd. vypr. y dop. Kyiv: Naukova dumka, 1990. 240 s. Print.
10. Ukrayins'kyy pravopys (Ukrainian spelling). 4-te vyd. vypr. y dop. Kyiv: Naukova dumka, 1993. 240 s. Print.
11. Ukrayins'kyy pravopys (Ukrainian spelling). Natsional'na akademiya nauk Ukrayiny, Instytut movoznavstva im. O. Potebni, Instytut ukrayins'koyi movy. Kyiv: Naukova dumka, 2019. 391 s. Print.

List of Sources

1. DEM: Dovidnyk z elementarnoyi matematyky. Heometriya, tryhonometriya, vektorna alhebra (Handbook of elementary mathematics. Geometry, trigonometry, vector algebra) / pid red. chlena-kor. AN URSS P. F. Fil'chanova. Kyiv: Naukova dumka, 1967. 439 s. Print.
2. TM: Kharkhun, M. L., Chalevs'kyy, D. Ye. Tekhnichne modelyuvannya (Technical modeling). Kyiv: Radyans'ka shkola, 1969. 287 s. Print.

THE QUESTION OF COMPLIANCE WITH THE STANDARDS OF POSITIONAL ALTERNATION OF Y/ B IN THE EDUCATIONAL LITERATURE OF THE SIXTIES OF THE 20TH CENTURY

Zoriana Kunch

Department of Ukrainian Language at Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

Abstract

Background: Formal adheres to the norm of positive alteration of y/b does not always correspond to an individual emotional and aesthetic perception of sonority. As a result today modern language practice often demonstrates the need to require a valid “Ukrainian spelling” in the relevant issue. It is necessary to investigate whether enough attention is paid to the categorical formulation of the rules of euphony.

Purpose: The purpose of the study is to identify the degree of compliance with modern norms of positional alternation of y/b in the educational literature of the sixties of the 20th century.

Results: Based on the material of two textbooks of the sixties of the 20th century "Technical modeling" and "Handbook of elementary mathematics" we have explored the features of positional alternation of y/b as one of the most important means of achieving the euphony of the Ukrainian language. For this purpose, we have isolated 815 positions of alternation of y/b (euphonium). 69.6% of all processed cases are normative from the point of view of modern Ukrainian spelling and 30.4% of euphonemes do not correspond to the norms of the current spelling.

On the basis of the analysis of different types of erroneous models in their comparison with normative. In this case the main reasons for non-observance of formal rules of positional alternation of y/b with a projection to modern normativeness have been outlined. A large percentage of erroneous models

make one wonder whether the current norms of positional alternations of vowels and consonants are sufficiently balanced and well thought out.

Discussion: The rule that vowels do not match is indisputable, but it should be worded with the caveat "usually" as it is shown in the 1946 spelling rules. Features of articulation "в" and "у" (positional pronunciation of "у" as the infinitive) give grounds not to require speakers to use a vowel or consonant: the choice should be influenced not only by the sound environment, but also the melody of the phrase, intonation, preferences of the speaker.

We consider the analysis of scientific literature (articles, monographs) concerning observance of rules of positional alternation у/ в as a prospect for further research in this field.

Keywords: ukrainian language, euphony, normalization, means of euphony in ukrainian language, positional alternation of "у" and "в".

Vitae

Zoriana Kunch is a Candidate of Philology, Docent, Head of the Department of Ukrainian Language at Lviv Polytechnic National University. The areas of her research interests include terminology, lexicology, functional linguistics, comparative linguistics, stylistics of Ukrainian language, rhetoric.

Correspondence: zorjana.kunch@gmail.com

Надійшла до редакції 20 серпня 2020 року
Рекомендована до друку 15 вересня 2020 року

РОЗДІЛ II. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МОРФОЛОГІЇ

Наталія Дарчук

ORCID: orcid.org/0000-0001-8932-9301

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.2

УДК 811.161.2'373.23-12 Леся Українка

КАТЕГОРІЯ ОСОБИ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті праналізовано категорію особи у прижиттєвій творчості Лесі Українки на основі корпусу текстів української мови. Розглянуто засоби вираження семантики займенників як чинники ідіостилію поетеси. Наведено фрагмент створеного ідеографічного словника, наповненого дієслівною лексиною з частотними характеристиками поетичного стилю Лесі Українки.

Ключові слова: адресат, адресант, егоцентричність, займенник, ідеографічний словник, категорія особи, корпус текстів, предикат, частота.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Категорія особи відіграє виключно важливу роль у мові поезії – саме категорія особи за характером вживання її граматичної особи, по-перше, розмежовує такі художні форми, як лірика та епічні твори; по-друге, формує різні види лірики різними вживаннями граматичних осіб; по-третє, своєрідністю у використанні форм особи відзначає індивідуальний стиль поета; по-четверте, відіграє значну роль в утворенні смислу, загальної композиції ліричних віршів (Ковтунова 7).

Лірика – це, за визначенням більшості вчених-філологів, мова від першої особи (Ковтунова 7), у той час, коли в основі прозового твору лежить третя особа (одним із винятків є твір, у якому мова йде від першої особи, наприклад, «Intermezzo» М. Коцюбинського). На думку Ю. М. Лотмана, у прозових творах категорія особи не значна, оскільки їх герої виступають у третій особі, а ліричні ж персонажі, навпаки, розподіляються за схемою першої, другої і третьої особи (Лотман 84).

Актуальність обраної проблеми зумовлена тим, що категорія особи є засадничою у ліриці, здійснює пізнавальну й комунікативну функцію, визначає почастини навіть структуру поетичного твору.

Метою цієї статті є дослідження категорії особи у прижиттєвій творчості Лесі Українки на основі корпусу текстів української мови, розміщеного на порталі moval.info. Матеріалом слугували прижиттєві видання Лесі Українки.

Аналіз досліджень проблеми. Непослабний інтерес до знакової для української культури постаті Лесі Українки, чие 150-річчя відзначатиметься у 2021 році, заохочує все нові й нові дослідження її творчості. Мовотворча роль Лесі Українки є всеосяжною, що привертало увагу завжди і літературознавців (Л. Кулінська, Ю. Лавріненко, Л. Міщенко, А. Музичка, Л. Одарченко та ін.), і мовознавців (Г. Голоюх, Н. Данилюк, Л. Дядищева, С. Єрмоленко, Н. Іваницька, М. Ковалик, К. Ленець, Л. Масенко, І. Матвіяс, Л. Мацько, М. Плющ, Л. Ставицька та ін.) (Беценко). Оскільки сучасну наукову добу характеризує активне

впровадження новітніх комп'ютерних засобів, закономірним кроком є створення відповідного інструментарію для роботи з текстами поетеси. У цьому полягає водночас і **актуальність**, і **новизна** проєкту електронного дослідницького корпусу мови Лесі Українки в межах корпусу української мови (КУМ), створеного в лабораторії комп'ютерної лінгвістики Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Мета корпусу текстів Лесі Українки – створення такого лінгвістичного і програмного продукту, який би, з одного боку, надавав широкі відомості про мову поетеси, з іншого – був зручним для використання у різноманітних дослідженнях. Така мета вимагала виконання низки **завдань**, серед яких: лінгвістичний аналіз текстів Лесі Українки; укладання бази даних зафіксованих у них мовних одиниць із їхніми граматичними й кількісними характеристиками; створення зручного користувацького інтерфейсу, за яким можна було б здійснювати пошук, сортувати та статистично опрацьовувати усю зібрану в базі інформацію відповідно до потреб дослідників (Дарчук). Лінгвістичне опрацювання здійснювалося двома способами: 1) автоматично за допомогою автоматичного морфологічного (для визначення частин мови та їх граматичних форм) та автоматичного синтаксичного аналізу (виділення словосполучень і приписування їм необхідної інформації, побудова дерев залежностей); 2) автоматизовано в результаті роботи лінгвіста, який контролює правильність результатів аналізу, редагує й усуває можливі помилки. Корпус вичитаний, помилки виправлені, тому вважаємо, що Корпус, з лінгвістичного погляду, є «золотим» на кшталт Браунського корпусу (англ. Brown Corpus), що був створений в університеті Брауна в 60-ті роки (Дарчук).

Об'єктом дослідження є ідіостиль поетичного доробку Лесі Українки, який потребує глибокого й різноманітного наукового аналізу, **предметом** – граматична поетика, зокрема функціонування категорії особи.

Опис фактичного матеріалу та методів, застосованих у процесі аналізу. Матеріалом слугували прижиттєві видання Лесі Українки: «Відгуки» (із циклу «Невольницькі пісні», «Легенди», «Ритми», «Хвилини»); «Думи і мрії» («Відгуки», «Мелодії», «Невільничі пісні», «Поєми»); «На крилах пісень» (I та II розділи). Загальний обсяг матеріалу **55 638** слововживань. Корпус розміщено на мовно-інформаційному порталі mova.info. Застосовано методи дистрибутивного, компонентного, кількісного й описового аналізів.

Наукова новизна, теоретична і практична цінність отриманих результатів полягає в тому, що ідіостиль Лесі Українки з погляду ідіостилістичної організації потребує докладних, виважених, об'єктивно цілісних студій глибинного характеру, а розроблений лінгвістичний і програмний продукт Корпусу текстів Лесі Українки надає широкі відомості про авторську мову і є зручним для використання у різноманітних дослідженнях, зокрема граматичної поетики. Схарактеризовано особливості функціонування категорії особи, розглянуто засоби вираження семантики займенників як чинники ідіостилістичної поетеси, виявлено загальні риси стилістично-граматичної системи індивідуально-авторського континууму як лінгвоестетичного феномену, які закономірно ґрунтуються на викорис-

танні загальнономовних засобів, але в авторській інтерпретації індивідуалізовані і стилістично навантажені.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. На матеріалі вказаних збірок (загальна довжина тексту **55 638** слововживань) було укладено Частотний словник обсягом 5 515 слів (адреса доступу <http://www.mova.info/cfq1.aspx?fdid=lupv>) й отримано такі кількісні дані вживання особових займенників (Табл.1)

Табл.1

Фрагмент частотного словника (особові займенники)

Слово	Частина мови	Абсолютна частота	Кількість текстів, в яких вжито займенник	Середня частота
я	займ.-ім.	866	102	22,7895
ти	займ.-ім.	477	68	12,5526
він	займ.-ім.	389	55	10,2368
вона	займ.-ім.	240	69	6,3158
ми	займ.-ім.	217	48	5,7105
вони	займ.-ім.	200	62	5,2632
ви	займ.-ім.	140	36	3,6842
воно	займ.-ім.	30	20	0,7895

Найчастотнішим виявився особовий займенник **я** (абсолютна частота 866, середня – 22, 8), що посідає друге місце за спадом частот у Частотному словнику (ЧС) Лесі Українки (перше місце, як і очікувалося, за єднальним сурядним сполучником **і**).

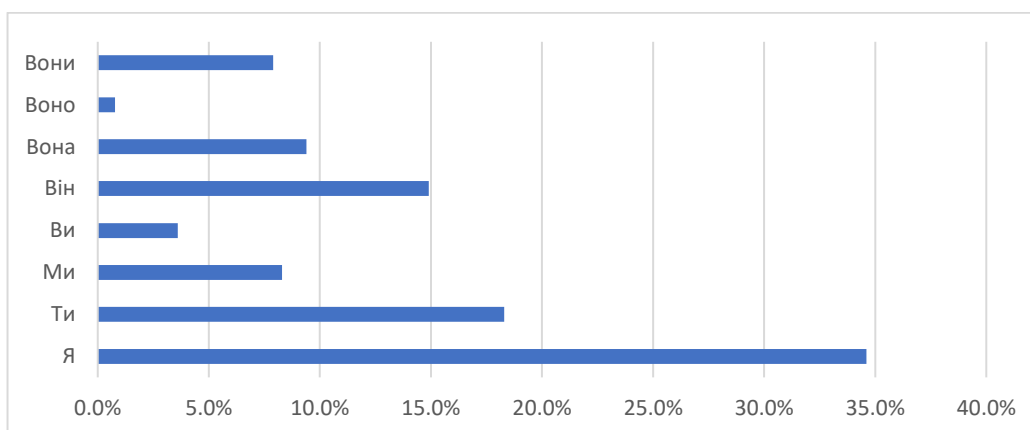

Рис. 1. Діаграма співвідношення особових займенників у творах Лесі Українки

Такий високий показник вживаності (рис.1) можна пояснити міркуваннями з цього приводу Л. О. Гінзбург, яка зауважує, що в ліричній поезії не завжди поет веде мову про себе і свої почуття, «в ліриці авторська свідомість може бути ви-

ражена в різних формах – від персоніфікованого ліричного героя до абстрактного образу поета, включеного у класичні жанри..., до різних об'єктивних сюжетів, персонажів, предметів, які зашифровують ліричного суб'єкта саме для того, щоб він продовжував просвічуватися крізь них» (Гинзбург 6).

Шосте місце за спадом частоти за особовим займенником *ти*, який майже вдвічі поступається за частотою займенникові *я* (рис.1). І. І. Ковтунова пояснює продуктивність займенника *ти* взаємодією поета в момент творчості з предметом почуття, до якого він звертається на *ти* (477 / 12, 6) (Ковтунова 9). Разом ці два найчастотніші займенники в усіх своїх формах становлять майже 53% від усієї кількості вживань категорії особи. Серед займенників 3-ої особи найчастотнішим є займенник чол. р. *він* (389 / 10,2), потім *вона* (240 / 6,3), *воно* (30 / 0,79) (рис.1). Серед особових форм у множині майже однакову частоту мають займенники *ми* (217 / 5,7), *вони* (200 / 5,3), а потім *ви* (140 / 3,7). Отже, можна припустити, що категорія особи належить до ядрових категорій поетичної граматики Лесі Українки, визначає її специфіку і структуру ліричного вірша, а висока частотність займенника *я* є домінуювальною і, очевидно, грає провідну роль у формуванні поетичного смислу.

Ліричні тексти Лесі Українки з високою частотою займенників потребують вивчення своєрідності вживання поняття *я, ти*, а також тих, про кого йде мова (*він, вона, воно*). Граматична структура поетичних текстів, а саме переплетіння морфологічної та синтаксичної тканини вказує на зв'язок повідомлення й акту мовлення. Ю. М. Лотман розглядає граматичні елементи в поетичному тексті й відзначає особливу й важливу роль займенників у ліриці, заперечує при цьому розмежування граматичного й лексичного рівнів. На думку Ю. М. Лотмана, відношення займенників у тексті конструює модель поетичного світу (Лотман 77). Ми не порушували у своєму дослідженні питання про лінгвальний статус категорії особи (див. про це (Ожоган; Ясакова)), а зробили акцент саме на тому, що зміст самого займенника залежний від лексико-семантичної будови твору. Тому вихідним цілим у нашому дослідженні є окремий вірш.

Ю. І. Левін виділяє чотири типи текстів:

- 1) еготивний, написаний від першої особи;
- 2) апелятивний, організований як єдине звертання до адресата;
- 3) змішаний тип;
- 4) ні перший, ні другий, до якого ми віднесли тексти з уживанням тільки особових займенників *він, вона, воно, вони* (Левин 14).

Дослідження показали, що зі 142 проаналізованих віршів і поем найбільше текстів змішаного типу (111 віршів; 78,1% від 142), коли вживаються займенники всіх граматичних осіб, що свідчить про чергування граматичних осіб і підвищену внутрішньотекстову комунікативність; на другому місці тексти четвертого типу (16; 11, 3%), де вживаються тільки особові займенники третьої особи; еготивних – 12 (8, 5%) і всього три апелятивних (2,1%). Отже, зробимо висновок, що для ідіостилю письменниці характерний третій (змішаний) тип.

Функції займенників, на думку Ю. М. Лотмана, різні в сюжетній організації ліричних текстів. Можна виділити сюжетні схеми з центрами «*я*» і «*ти*».

Прикладом **еготивного** тексту є вірш «Якби вся кров моя уплинула отак...»:

Хто мене поставив сторожею серед руїн і смутку?

Хто наложив на мене обов'язок будити мертвих,

тішити живих калейдоскопом радощів і горя?

Хто гордощі вложив мені у серце ?

Хто дав мені одваги меч даєвусічний?

Хто наказав мені: не кидай зброї,

не відступай, не падай, не томись?

Чому ж я мушу слухати наказу?

Що ж не дає мені промовить просто:

«Так, доле, ти міцніша, я корюся!

При цьому перша особа може бути:

1) «власне» я, коли я ототожнюється з реальним автором, або ми з малою групою, яка включає автора;

2) «чуже» я;

3) «узагальнене», коли ми відноситься до людини взагалі, або до людства, або до великої групи.

У наведеному вірші й інших еготивних текстах вжито я зі словоформами в першому значенні, коли «я» ототожнюється з автором, Лесею Українкою. Егоцентричність цього тексту підсилюється тим, що всі речення питальні, крім останнього, окличного.

Прикладом **апелятивного** тексту є «Єврейські мелодії» із циклу «Невольницькі пісні»:

Певне, серце господь тобі дав із твердого кришталю:

ти провидів, що люд буде гнить у ворожій тюрмі, –

як же серце твоє не розбилось від лютого жалю?

Як ти міг дочекатись, чи справдиться слово твоє?

Роєм стріли ворожі на божее місто летіли, –

певне, чарами ти гартував тоді серце своє,

що на ньому ламалися навіть ворожії стріли!

По війні ти на звалищах міста лишався один,

і палкі твої сльози точили холодне каміння,

і луна розляглась така серед смутних руїн,

аж найдальші нащадки почули твоє голосіння,

ти, вічная туга, тебе не збагну:

як же серце твоє не розбилось від лютого жалю?

Друга особа може бути:

1) «власна» (з реальним адресатом);

2) «невласна», коли адресат не може сприймати повідомлення;

3) «узагальнена», коли ти або ви – людина взагалі, або людство, або певна категорія людей;

4) «автокомунікативна» (звертання до себе).

У наведеному апелятивному тексті друга особа є невласною, оскільки звертається автор до невідомого адресата, посилює звертання присвійним прикмет-

ником *твій/свій* (серце *твоє*, слово *твоє*, серце *своє*, сльози *твої*, *твоє* голо-
сіння). В інших апелятивних текстах адресат – узагальнена особа, тобто людина
взагалі.

Аналіз вірша «Нічка тиха і тема була...» свідчить про порушення монополії
граматичних засобів і поєднання як еготивного, так і апелятивного компонентів,
утворюючи композиційну та емоційну напругу асиметрією вживання займенни-
ків *я* – *ти*, що можна подати схематично:

Я – ти / **я** – ти / ти – **я** / **я** / **я**

Нічка тиха і темна була,

Я стояла, мій друже, з **тобою**,

Я дивилась на **тебе** з журбою;

Нічка тиха і темна була...

Вітер сумно зітхав у саду.

Ти співав, **я** мовчазна сиділа,

Пісня в серці у **мене** бриніла;

Вітер сумно зітхав у саду...

Спалахнула далека зірниця.

Ох, яка мене туга взяла!

Початкова позиція у другому і третьому реченнях займенника *я* ніби виділяє
його, при цьому менш значимим виявляється *ти* у непрямому відмінку в тих же
реченнях, потім ситуація міняється: у шостому реченні на першій позиції актуа-
лізується займенник *ти*, а *я* стоїть у непрямому відмінку. Отже, ми спостеріга-
ємо синтаксичний спосіб усунення значимості егоцентричного *я* вживанням у
непрямих відмінках, що послаблює його егоцентричність. Подібні асиметричні
конструкції не випадкові – вони привертають увагу читача протиставленням не-
названих дійових осіб, створюють композиційну напругу. Таке протиставлення
займенників першої і другої особи служить композиційним стрижнем вірша. По-
при те, що займенники, на відміну від самостійних частин мови, позбавлені са-
мостійності значення, системою вірша висуваються на перший план, додатково
семантизуються, укрупнюються (Еткінд 97).

Прикладом внутрішнього діалогу є вірш «Де поділися ви, голоснії слова...»:

Де поділися ви, голоснії слова,

що без вас моя туга німа?

Розточилися **ви**, як весняна вода

по ярах, по байраках, по балках.

Чом не станете **ви**, як на морі вали,

не гукнете одважно до неба,

не заглушите туги прибоєм гучним,

не розіб'єте смутку моєї душі

міцним напрасним натиском бурі?

Я не на те, слова, ховала **вас**

і напоїла крив'ю свого серця,

щоб **ви** лилися, мов отрута млява,

і посідали душі мов іржа.

Промінням ясним, хвилями буйними,
прудкими іскрами, летючими зірками,
палкими блискавицями, мечами
хотіла б **я вас** виховать, слова!

Щоб **ви** лулу гірську будили, а не стогін,
щоб краяли, та не труїли серце,
щоб піснею були, а не квилінням.

Внутрішній діалог ведеться між Лесею Українкою (**я**) і поетичним словом (**ви – слова**), це позиція ліричного я щодо світу слів. Така дивна адресація спрямована – це внутрішній діалог із самою собою, своєрідна автокомунікація, із однією зі сторін свого **я**, коли спадає натхнення, не вистачає слів або вони не ті. У такому діалозі набувають значимості питальні й окличні речення, звернені до мовчазного співбесідника – слова.

Ще один приклад еготивного вживання займенника на тлі співвіднесення його вже із займенником **вона**, який є анафорою до названого явища – весни, у вірші «Стояла я і слухала весну...»:

Стояла **я** і слухала весну,
Весна **мені** багато говорила,
Співала пісню дзвінку, голосну,
То знов таємно-тихо шепотіла.

Вона мені співала про любов,

Про молодощі, радощі, надії,

Вона мені переспівала знов

Те, що давно мені співали мрії.

Я / я / вона – я / вона – я / я

Симетрична конструкція **вона** (весна) – **я** обрамлена вживанням займенника **я**, що привертає увагу читача до внутрішнього світу поетеси, її почуттів, але знову вживання **я** у непрямих відмінках послаблює увагу до постаті авторського я.

Цікавими з композиційного погляду є рядки з поеми «Одержима»:

Їм, може, треба іншого Месії?

Їм, може, Сина Божого не досить?

Вони сліпі, **вони** ще не прозріли,

самого слова мало **їм** для віри,

їм треба діла.

Їм – їм / вони – вони / їм – їм

Симетричні повтори займенника **вони** (люди) (**їм – їм; вони – вони; їм – їм**) на початку двох перших речень складносурядного речення та в кінці його посилює композиційну напругу тексту. Складається враження, що займенники створюють комунікативну рамку і грають одну з головних ролей у формуванні смислу.

Цікавою є взаємодія чотирьох займенників у вірші «Хвилина розпачу»:

Тюрма — се коло злої чарівниці,

*Ніколи не розіб'ється **воно**.*

*Їм сірим здасться все, як небо у негоду,
 І світ, немов тюремний двір малий.
 О горе тим рукам, що звикли у неволі
 Носить кайдани ржаві та важкі,
 На волю вирвуться, і там брудкі мозолі
 Їм нагадають, хто вони такі.
 Коли вони ще вірять у богів,
 Благати мусять силу ту небесну:
 "Пошли нам Боже, чесних ворогів!
 О горе нам усім!
 Нехай вона впаде, і зрушене каміння
 Покриє нас і наші імена!*

У ньому **ми** – «узагальнене», відноситься до групи людей, включаючи автора. **Вони** – невідомо хто, займенник, у контрасті й відчуженості до **ми**, обидва повторюються тричі і можуть бути витлумачені по-різному – жодний зі смислів не є одним єдиним і остаточним. **Вона** – це тюрма, до якої звертається автор, бажаючи, щоб вона впадала і покрила всіх. **Воно** – це коло злої чарівниці – це найвагомніше слово цього вірша, оскільки виділяється ще й ритмічно. Такий смисловий контраст, який визначає смисл вірша, свідчить про трагедію в'язнів.

Воно – Їм / Їм – вони / вони – нам / вона – нас

Такий рух займенників свідчить про рух від зображення об'єктивного до заглиблення у суб'єктивне.

Зміст поетичної категорії особи визначається різними факторами, одним з яких є предикати до займенників. Можна помітити, що в усіх творах займенник **я** у називному відмінку координується дієсловом у сполучі підмета і присудка. Це означає, що для формування категорії особи необхідне «навколишнє середовище», головним чинником якого виступає присудок. Звернемо увагу на займенники-кореляти **я – ти**. З контекстів Корпусу Лесі Українки було відібрано окремо предикати до займенника **я** (484 контексти, з яких – 409 виражені дієсловами) і до займенника **ти** (208 контекстів і 153 дієслова). Цікаво, до якої семантичної категорії належать предикати, з якими найчастіше сполучаються ці займенники? Чи є різниця у виборі дієслів, з якими формується предикативне відношення?

У Корпусі української мови дієслова протеговані семантичною розміткою, яка представлена трьома доменами, що репрезентують концептуальну базу знань про українські дієслова: «Дія і Діяльність», «Буття, Стан, Якість», «Відношення», які, своєю чергою, поділяються на домени з урахуванням категорійно-лексичної семантики та з урахуванням категорійно-лексичних сем. Фрагмент ідеографічного словника, наповненого дієслівною лексикою з частотними характеристиками поетичного стилю Лесі Українки, наведено нижче. Перший рядок – назва домену, другий рядок – сума абсолютних частот дієслів, які репрезентують домен нарізно для займенника **я** і займенника **ти**; третій – дієслова, які зустрілися в позиції предиката до займенника **я**, і окремо для займенника **ти**.

Наводимо домени, які наповнені найбільшою кількістю дієслів.

Буттєва сфера:

Займ. **Я** (сума абсолютних частот – 37; відносна частота у % – 8,6%)
бути (23) вбити, гинути (2), загинути(3), згинути (2), почати, прожити,
проводити (час), скінчити, сконати, увінчатися

Займ. **ТИ** (сума абсолютних частот – 9; відносна частота у % – 5,2%)

Бути (7), гинути (2), стати

Воля

Займ. **Я** (сума абсолютних частот – 64; відносна частота у % – 14,8%)
бажати (2), вірити (5), воліти, здолати, змогти, могли (13), мусити (10),
пориватися, прагнути (4), сподіватися, терпіти, хотіти (22), хтіти (2) здолати

Займ. **ТИ** (сума абсолютних частот – 13; відносна частота у % – 7,6%)

Бажати (2), вдатися, могли (3), мусити (3), хотіти (7), хтіти (2)

Звук

Займ. **Я** (сума абсолютних частот – 5; відносна частота у % – 1,2%)
співати (2), заспівати (2), линути

Займ. **ТИ** (сума абсолютних частот – 2; відносна частота у % – 1,2%)

Співати, заглушити

Ментальна сфера

Займ. **Я** (сума абсолютних частот – 68; відносна частота у % – 15,7%)
вважати, вірити (5), вирвати з пам'яті (11475 р. 38), вміти(2), вчитися,
гадати (2), думати (3), згадати (3), згодитися, згадувати, , забути (7), знайти,
знати (21), згадати, звикнути, зректися, надіятися, пам'ятати (2), повірити,
подумати, помилитися, пригадати, признаватися, приступити, проклясти, про-
читати, списати, споминати, тайти, цінувати, шукати (2)

Займ. **ТИ** (сума абсолютних частот – 33; відносна частота у % – 19,1%)

важитися, вірити (4), гадати (2), думати, забути (4), згадувати (4),
знайти (2), знати (9), зрікатися, одурити, пам'ятати, пізнатися, помилитися,
провидіти

Міжособистісні відношення

Займ. **Я** (сума абсолютних частот – 19; відносна частота у % – 4,4%)
відцуратися, датися, закохатися (3), зустрічати, коритися (3), любити (5),
поважати, показати, рівнятися, розстатися, цілувати

Займ. **ТИ** (сума абсолютних частот – 12; відносна частота у % – 7%)

Врятувати, збудити, кохати, пасти, перемогти, підманити, побратися,
повести пробудити (2), сподобатися, чарувати

Мовлення

Займ. **Я** (сума абсолютних частот – 28; відносна частота у % – 6,5%)
благати, відповісти, вітати, говорити, запитати, звати, казати (2), мо-
вити, обізватися, питати, попитати, проклинати (2), промовляти (4), просити
(2), сказати (10)

Займ. **ТИ** (сума абсолютних частот – 10; відносна частота у % – 5,8%)

дякувати, казати (2), кликнути, мовчати, обіцяти, сказати (4)

Переміщення об'єкта

Займ. **Я** (сума абсолютних частот – 16; відносна частота у % – 3,4%)

збирати, кинути (3), класти, нести, носити, підвести, подавати, покласти, пожити, позривати, розвіяти, скинути, слати, схиляти (2)

Займ. **ТИ** (сума абсолютних частот – 4; відносна частота у % – 2,3 %) *взяти (2), завести, поставити*

Посесивна сфера

Займ. **Я** (сума абсолютних частот – 45; відносна частота у % – 10,4 %) *віддавати, віддати (4), взяти, дарувати (2), дати (7), датися, задати, збутися, знайти (2), мати (16), лишати, лишити (2), набратися, одбирати, придбати, приймати, створити, схопити*

Займ. **ТИ** (сума абсолютних частот – 15; відносна частота у % – 8,7 %) *віддати, дати (3), здобути, мати (6), наводити, прийняти, продавати, таїти*

Рух

Займ. **Я** (сума абсолютних частот – 35; відносна частота у % – 8,1 %) *блукати (2), вийти, виходити, дійти, іти (3), йти (7), літати, минати, піти (6), податися, поїхати, поплисти, походжати (2), прийти (2), приступити, приступити, приходити, ходити (2)*

Займ. **ТИ** (сума абсолютних частот – 10; відносна частота у % – 5,8 %) *виводити, зійти, йти (5), летіти, ходити (2)*

Фізіологічна сфера

Займ. **Я** (сума абсолютних частот – 40; відносна частота у % – 9,3 %) *бачити (13), вгледіти, вигострити погляд, вчути, дивитися (6), забути, поглянути, почути (2), слухати, спати, спустити погляд, упитися, чути (10)*

Займ. **ТИ** (сума абсолютних частот – 15; відносна частота у % – 8,7 %) *Бачити (4), дивитися (3), прислухатися, слухати, спати, спочивати, чути (4)*

Якісний стан

Займ. **Я** (сума абсолютних частот – 2; відносна частота у % – 0,5 %) *втомитися, привикнути*

Займ. **ТИ** (сума абсолютних частот – 4; відносна частота у % – 2,3 %) *Забаритися, заждати звісти, чекати*

Найхарактернішими для обох займенників у предикативній позиції є дієслова домену **ментальної сфери (15,7 % / 19,1%)** знати (21/9), забути (7/4), вірити (5/4) тощо. Всього 31 дієслово, причому дієслова другої групи, яка стоїть адресата мовлення (**ти**), повністю перетинаються з першою групою суб'єкта мовлення (**я**), хоча частка дієслів-предикатів, що сполучаються із займенником **ти**, за відносною частотою переважає. Такі предикати при словах **я – ти** свідчать про спрямованість до пізнання світу. На другому місці для обох займенників домен **воля (14,7% / 7,6%)**, дієслова якого частотніші у поєднанні із займенником **я**: *хотіти (22 / 7), могли (13 / 3), мусити (10 / 3), вірити (5), бажати (2 / 3)* тощо:

***Я не знаю, на щастя чи на горе тая воля,
та я ще не скувала їй кайданів;
не знаю я, де взять на них заліза***

і на яким вогні вони куються

(«Ні, я покорити її не здолаю...»).

Третє місце посідають дієслова домену **буттєвої сфери** для займенника **я** (8,6%): *бути* (23), які найчастіше виконують роль дієслова-зв'язки, *вбити, загинути* тощо і **міжособистісних відношень** (7%) для займенника **ти**: *врятувати, збудити, кохати* тощо. На четвертому місці дієслова домену **мовлення** (6,5% / 5,8%): *сказати* (8/4), *говорити, звати, обіцяти, промовляти* тощо.

Отже, абстрактно-поняттєва семантика персоналізації – безпосередніх учасників мовленнєвого акту суб'єкта й об'єкта – реалізується практично однаково у синтагматичній поєднуваності із семантикою предикатів. Семантика предикатів є свідченням пріоритетів поетичної особистості Лесі Українки. При цьому зміст поетичного **я** визначається, починаючи із предикативної пари, цілісного речення і завершуючи контекстом всієї творчості поетеси. Наприклад, з урахуванням специфіки дієслів таких доменів, як **міжособистісні відношення** (коритися, поважати, розстатися), **ментальна сфера** (вірити, згадувати, знати), **фізіологічна сфера** (бачити, слухати, чути), поєднуваності їх з особовим займенником **я** дещо зміщується акцент з центральної позиції підмета на смислову позицію предмета сприйняття, знання, почуття, що являє собою навколишній світ. І навпаки, коли присудок називає предикативну ознаку, яка має якісно-характеризувальне значення, в центрі уваги виявляється особовий займенник **я** (**я** цариця; **я** цар; **я** не Месія; **я** жінка; **я** не Астарот; **я** радий; **я** подолана; **я** спокійна; **я** нещасна; **я** узброєна; **я** чужа). З 484 контекстів з підметом **я** 409 містять дієслова-присудки, а 75 – називають ознаку. Це ж твердження щодо зміни актуалізації стосується займенника **ти**: з 208 контекстів з підметом **ти**, з яких 153 мають при собі дієслівні присудки, а 45 – іменники або прикметники (**ти** молода; **ти** молоденька; **ти** палка; **ти** криця; **ти** не меч; **ти** Месія; **ти** не винна), на них акцентується більша увага. Це синтаксичний чинник, який впливає на семантичну референційну функцію, яка полягає в тому, що поетеса втілює свої почуття і настрої в образах навколишнього світу – природи, речей тощо. **Я** присутнє не як предмет опису, а як суб'єкт сприйняття і почуттів.

Особливе змістове наповнення **я** характерне для поезій «*Contra spem spero!*», «*І все-таки до тебе думка лине*», «*Напис в руїні*», «*І ти колись боролась, мов Ізраїль*». У поезіях зміст ліричного **я** зумовлюється світоглядом поетеси: життя Лесі Українки – життя саме поета. Як і в поезії, так і в житті Леся Українка реалізовує важливу духовну місію. Тим більше відрізняється **я** поетеси в громадянській ліриці від звичайного буденного **я**, коли йде мова про пізнання невідомих світів:

*Я, цар царів, я, сонця син могутній,
Собі оцю гробницю збудував,
Щоб славили народи незчисленні,
Щоб тямали на всі віки потомні
Імення...*

Вірш присвячений єгипетській історії, оповідь іде від імені єгипетського царя. Леся Українка стверджувала силу й велич народу, який є творцем усього

найкращого на землі, зокрема пірамід, споруджених багато століть тому. Саме займенник **я** в перших рядках твору передає велич і непорушність єгипетського владаря, виступає від імені іншої особи. Перша особа може вживатися від імені іншої особи, наприклад, ліричного героя, у поемі «Одержима», де героїнею є жінка Міріам (частота **я** дорівнює 130 і є найвищою серед усіх творів Лесі Українки), а граматичною третьою особою є **він** (Месія).

Я від імені іншого використовує поетеса у поемах «Давня казка» та «Роберт Брюс, король шотландський». Тут перша особа має відношення до ліричних героїв. Але варто зауважити, що там, де **я** стосується ліричного героя, дистанція між поетесою і ліричним героєм скорочується або зовсім скасовується. Протиставлення осіб відсутнє. Поетеса не говорить про себе у третій особі, не відгороджує себе, не дивиться на себе збоку:

*Так, я вільний, маю бистрі Вільні думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.
Все, чого душа запрагне,
Я створю в одну хвилину,
В таємні світи надхмарні
Я на крилах думки лину.
Скрізь гуляю, скрізь буяю,
Мов той вітер дзвінкий в полі;
Сам я вільний і ніколи
Не зламав чужої волі!»*
(«Роберт Брюс, король шотландський»).

Займенник **я** не свідчить про зайву егоцентричність, оскільки **я** служить світу, виконує важливу місію. Це інше **я**, ніж звичайне людське **я**.

Перша особа майже не вживається в інших іпостасях ліричного **я** – поетичного або людського, напр., поетеса не втілює свої почуття в образах навколишнього середовища – природи, речей, які знаходяться в полі зору. Зазначимо, що Леся Українка не використовує типовий для багатьох поетів спосіб вираження особи – відсутність займенника **я** при дієслові-присудку. У переважній більшості її поезій присутній прямий займенник **я**. Це є однією з головних рис ідіостилю поетеси:

*Ні! я покорити її не здолаю,
ту пісню безумну, що з туги повсталала,
ні маски не вмію накласти на неї,
ні в ясну одежу убрати не можу, –
б'є чорними крильми, мов хижая птиця,
і раниць, як тільки я хочу приборкати
її силоміць
(«Ні! я покорити її не здолаю...»).*

У цьому уривку авторка починає вірш із займенника **я**, робить на цьому акцент, ставить логічний наголос.

Менш підкресленим **я** виявляється в непрямих відмінках у поезії Лесі Українки:

*Хто мене поставив
сторожею серед руїн і смутку?
Хто наложив на мене обов'язок
будити мертвих, тішити живих
калейдоскопом радощів і горя?*

(«Якби вся кров моя уплинула отак...»).

Отже, характер вживання першої особи виражає індивідуальність поетеси – її світосприйняття й особливості поетичної мови. Мова від другої особи однини **ти** може набувати узагальнювального змісту:

Ти мене до життя пробудила,
Ти мені очі відкрила,
Раптом вирости в мене і сплеснули крила
І понесли мене вгору шляхом променистим,
Вгору, все вгору,
В тую країну простору,
Де моя зірка зорить світлом рівним і чистим («Зоря поезії»).

Різні форми особових займенників, які стоять поруч, підкреслюють земне **я** і духовне **ти** (поезія) та перевтілення земного в духовне (вирости в мене крила, понесли мене шляхом променистим). Те саме спостерігаємо у вірші «Ave regina»:

*Безжалісна музо! куди ти мене завела?
Навіщо ти очі мені осліпила згубливим промінням своїм?
Навіщо ти серце моє одурила, привабила маревом щастя?
Навіщо ти вирвала в мене слова, що повинні б умерти зо мною?*

Примітно й інше: носій мови з'являється лише в непрямих відмінках, що не створює егоцентричної структури.

Займенники **ти** і **я** взаємодіють як ліричне **ти** (досадонька) і людське **я** (поетеса), вступають у діалог, причому займенник **я** присутній імпліцитно, на що вказує закінчення 1 особи допоміжного дієслова бути і дієслова приспати:

Лежи ж тепер, досадонько, тут у серці тихо, буду тебе колихати, чи не присплю лихо. Притулишся до серденька, мов дитина рідна, буде тобі з мого серця колиска вигідна... («Ой піду я в бір темненький»).

Інший приклад взаємодії **я** – **ти** в уривку з поезії «Єврейська мелодія», де людське жіноче почуття поетеси, її туга за коханим завершується порівнянням її із квіткою зів'ялою, а втрата коханого заміщується тим, що в душі (*пісні та думки*):

Ти не мій! розлучив нас далекий твій край
І вродлива чужинка забрала!
Ти там, може, знайшов незаказаний рай,
Я ж без тебе, мов квітка зів'яла.
І zostались мені лиш пісні та думки... («Єврейська мелодія»).

У цих поезіях у центрі уваги **ти** (зазвичай це ліричний герой) і світ (далекий край), оскільки я-центричність гаситься, з одного боку, протиставленням **я – ти**, з іншого непрямыми відмінками займенника **я**.

На порівнянні **я** (поетеса) і **ви** (зорі) побудований вірш «Ви щасливі, пречистії зорі...», у якому чотири рази повторюється займенник **ви** і шість – **я**.

Ви щасливі, пречистії зорі,
ваші промені – ваша розмова;
якби **я** ваші промені мала,
я б ніколи не мовила слова.
Ви щасливі, високії зорі,
все на світі **вам** видко звисока;
якби **я** так високо стояла,
хай була б **я** весь вік одинока.
Ви щасливі, холоднії зорі,
ясні, тверді, неначе з кришталю;
якби **я** була зіркою в небі,
я б не знала ні туги, ні жалю.

Вірш пронизаний цією опозицією, починається з **Ви**, логічно виділяє предмет звертання і завершується **я**. Характерним є однаковий повтор **Ви щасливі** в кожному з трьох речень, а потім лексичним уточненням з епітетами і порівнянням (*пречистії зорі; високії зорі; холоднії зорі, ясні, тверді, неначе з кришталю*). Ці експресивно-емоційні повтори не випадкові, вони служать складному емоційному стану поетеси, яка шкодує, що не має таких променів, які у зірок – *ваша розмова*, не стоїть так високо, як зірки, з чим пов'язує свою самотність, а холодність і твердість зірок допомогли б їй у подоланні туги й жалю.

У вірші «Свята ніч» ведеться мова не в 1-й особі однини, а в 1-й особі множини – **я** і невелика група людей – **ми**. Інших займенників у цій поезії немає: **ми** зібрались громадкою йти так поважно; **ми** дивились на зорі; **ми** чути могли, як спадали летючі зорі; Проти вічності неба були **ми** малі, але небо схилилось над **нами**; *сіяли нам зорі за тисячі миль, і між нами світили низенько*; **Нам** не раз крізь волосся світила зоря; наче **ми**, перепливши небесні моря, заквітчалися в краплі сріблесті; були **ми** святі в тую зоряну ніч урочисту. У цьому вірші авторське **я** включається в узагальнювальне **ми**.

Висновки та перспективи дослідження. Дослідження категорії особи в поезії Лесі Українки дозволяє зробити висновки про специфіку вживання граматичної особи в ліричній поезії порівняно з їх загальномовним вживанням. Розглянувши деякі аспекти функціонування першої та другої особи однини в ліричних поезіях Лесі Українки, можна стверджувати, що є складні зв'язки, які існують між змістом ліричного **я** і способами його вираження. З одного боку, **я** завжди присутнє в тексті, але, з іншого, формальні способи вираження **я** безмежні. Вони відіграють значну роль для індивідуальної поетики й ідіостилю письменниці. Характер зв'язків **я** з предикатами має свої індивідуальні особливості в поетичній системі Лесі Українки (зв'язок між напрямом світогляду поетеси на

навколишній світ і формальною структурою категорії особи) – тут виникає «асиметрія», яка полягає у диспропорції змісту категорії особи і форми її вираження.

У поетичній мові є прийоми вживання першої особи, які загальновідомі, але є внутрішній поетичний простір, у якому ці форми набувають своїх функцій. Функції ці індивідуальні й неповторні, вони формують ідіостиль поетеси. Лесине **я** – це **я** поета, який служить світу і приносить себе в жертву світу. Тому Лесине **я** – людське, несе в собі печатку служіння й відданості світу, хоча в житті їй багато в чому було відмовлено, її доля трагічна.

Розгляд аспектів функціонування категорії особи в ліриці Лесі Українки свідчить про складні відношення між змістом ліричного **я**, **ти** і способом їх вираження. Надлишок форм першої особи пов'язаний з позицією авторки щодо світу, з її світоглядом.

Перспективи подальших досліджень полягають, по-перше, у продовженні аналізу займенників у зв'язку з питанням кореферентності, тобто відношення між компонентами висловлювання (звичайно іменними групами), які позначають один і той самий позамовний об'єкт – референт, по-друге, в аналізі інших граматичних категорій на матеріалі корпусу текстів Лесі Українки з метою з'ясування особливостей її ідіостилю.

Література

1. Беценко Т. Особливості синтаксично-стилістичної організації поетичного доробку Лесі Українки як самобутнє явище в історії української художньої думки. *Волинь філологічна: текст і контекст. Універсум Лесі Українки*. № 22, 2016. С. 526 – 538.
2. Гин Я. И. Проблемы поэтики грамматических категорий. Избранные работы. Санкт-Петербург: Академический проект, 1996. 224 с.
3. Гинзбург Л. О. О лирике. Москва; Ленинград: Советский писатель, 1964. 384 с.
4. Голоюх Л. Домінант поетичного синтаксису Лесі Українки. *Лінгвостилістичні студії*. 2014. Вип.1. С. 63 – 69.
5. Дарчук Н., Хомаківська Я. Дослідницький корпус текстів Лесі Українки: лінгвістичні параметри. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2018. № 12. С. 30-36.
6. Ковтунова И. И. Категория лица в языке поэзии. *Поэтическая грамматика*. Том 1. Москва: Азбуковник, 2006. С. 7 – 72.
7. Левин Ю. И. Избранные труды. Поэтика. Семиотика. Москва: Языки русской культуры, 1998. 824 с.
8. Лотман Ю. М. Анализ поэтического текста. Ленинград: Просвещение, 1972. 272 с.
9. Ожоган В. М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови: Монографія. Київ, 1997. 231 с.
10. Эткинд Е. Г. Там, внутри. О русской поэзии XX века. Санкт-Петербург, 1995. 568 с.
11. Ясакова Н. Ю. Категория персональности: природа, структура та репрезентація в українській літературній мові : монографія. Київ: НАУКМА, 2016. 326 с.

References

1. Betsenko T. "Osoblyvosti syntaksychno-stylistychnoyi orhanizatsiyi poetychnoho dorobku Lesi Ukrayinky yak samobutnye yavyshe v istoriyi ukrayins'koyi khudozhn'oyi dumky (*Peculiarities of the syntactic and stylistic organization of Lesya Ukrainka's poetic work as an original phenomenon in the history of Ukrainian artistic thought*)". *Volyn' filolohichna: tekst i*

- kontekst. Universum Lesi Ukrayinky (Volyn philological: text and context. Lesya Ukrainka's universe)* 22 (2016): 526 – 538. Print.
2. Gin Ya. I. *Problemy poehtiki grammaticheskikh kategorij. Izbrannye raboty (Problems of the Poetics of Grammatical Categories. Selected Works)*. Sankt-Peterburg: Akademicheskij proekt, 1996. Print.
 3. Ginzburg L. O. *O lirike (About the Lyrics)*. Moskva; Leningrad: Sovetskij pisatel', 1964. Print.
 4. Holoyukh L. "Dominant poetychnoho syntaksysu Lesi Ukrayinky (Dominant of Lesya Ukrainka's poetic syntax)". *Linhvostylistychni studiyi (Linguistic and stylistic studies)* 1 (2014): 63 – 69. Print.
 5. Darchuk N., Khodakivs'ka Ya. "Doslidnyts'kyy korpus tekstiv Lesi Ukrayinky: linhvistychni parametry (Lesya Ukrainka's research corpus of texts: linguistic parameters)". *Naukovyy visnyk Volyns'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrayinky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo (Scientific Bulletin of Volyn National University named after Lesya Ukrainka. Philological sciences. Linguistics)* 12 (2018): 30–36. Print.
 6. Kovtunova I. I. "Kategoriya lica v yazyke poehzii (The Category of a Person in the Language of Poetry)." *Poehricheskaya grammatika (Poetic Grammar)* 1. Moskva: Azbukovnik, 2006. 7–72. Print.
 7. Levin Yu. I. *Izbrannye trudy. Poehnika. Semiotika (Selected Works. Poetics. Semiotics)*. Moskva: Yazyki russkoj kul'tury, 1998. Print.
 8. Lotman Yu. M. *Analiz poehricheskogo teksta (Analysis of the Poetic Text)*. Leningrad: Prosveshchenie, 1972. Print.
 9. Ozhohan V. M. *Zaymennykovi slova u hramatychniy strukturi suchasnoyi ukrayins'koyi movy (Pronoun Words in the Grammatical Structure of the Modern Ukrainian Language): Monohrafiya*. Kyiv, 1997. Print.
 10. Ehtkind E. G. *Tam, vnutri. O russkoj poehzii XX veka (There, inside. About Russian Poetry of the XX century)*. Sankt-Peterburg, 1995. Print.
 11. Yasakova N. Yu. *Katehoriya personal'nosti : pryroda, struktura ta reprezentatsiya v ukrayins'kiy literaturniy movi (Personality Category : Nature, Structure and Representation in the Ukrainian Literary Language): monohrafiya*. Kyiv : NaUKMA, 2016. Print.

THE CATEGORY OF PERSON IN POETRY OF LESIA UKRAINKA

Natalia Darchuk

Department of Ukrainian Language and Applied Linguistic, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.

Abstract

Background: The category of a person plays an exceptionally important role in the language of poetry; it is the category of a person by the nature of the use of its grammatical person that: 1) distinguishes between such art forms as poetry and epics; 2) forms different types of lyrics with different uses of grammatical persons; 3) highlights the poet's style by originality in the use of personality forms; 4) plays a significant role in the formation of meaning and the overall composition of lyrical poems.

Purpose: research of the category of a person in the lifetime works of Lesia Ukrainka on the basis of her text corpus Ukrainian posted at mova.info.

Results: Based on the material of the collections of the lifetime edition (the total text length is **55,638 word usages**), the Frequency Dictionary comprising 5,515 words was compiled, and quantitative data on the use of personal pronouns were obtained, the most frequent of which appeared to be **I, thou, we, you**, which, together with the context, became the source material. All 142 verses and poems have been analyzed by type of text (egotic, appealing, mixed and those using pronouns **he, she, it, they**). Studies have shown that the majority of texts (78.1% of 142) are the texts of mixed type, which is the evidence of increased intratextual communicativeness. The plot organization of lyrical texts with the allocation of plot schemes with **"I"** and **"thou"** centers was also analyzed.

The content of the poetic category of a person is determined by a factor such as a predicate to pronouns. From the contexts of Lesia Ukrainka's corpus, the predicates to the pronoun *I* (484 contexts, of which 409 are expressed by verbs) and to the pronoun *thou* (208 contexts and 153 verbs) were selected separately. The most characteristic for both pronouns in the predicative position are the verbs of the **mental sphere** (15.7% / 19.1%). Such predicates for the words *I* – *thou* indicate a focus on learning of the world. In the second place for both pronouns is occupied by **the will domain** (14.7% / 7.6%), the verbs of which are more frequent in combination with the pronoun *I*. The third place is held by verbs of the **existential sphere domain** for the pronoun *I* (8.6%): to be (23), which usually plays the role of a connective verb, and **interpersonal relations** (7%) for the pronoun *thou*. It is proved that the abstract-conceptual semantics of personalization, i.e. direct participants of the speech act of the subject and the object, is realized almost equally in the syntagmatic combinability with the semantics of predicates. The semantics of predicates are evidence of the priorities of Lesia Ukrainka's poetic personality. The study of the category of a person in the poetry of Lesia Ukrainka allows us to draw conclusions about the peculiarities of using a grammatical person in lyrical poetry in comparison with its common use. It can be argued that there are complex connections that exist between the content of the lyrical *I* and the ways of its expression. On the one hand, *I* is always present in the text, but on the other hand, the formal ways of expressing *I* are limitless. They play a significant role in the individual poetics and idiosyncrasy of the writer. The nature of connections between *I* and predicates has its own individual features in the poetic system of Lesia Ukrainka (the connection between the direction of the poet's worldview and the formal structure of the category of a person; there is an "asymmetry", which is a disproportion between the content and expression of the category of a person).

Discussion: Consideration of the functioning aspects of the category of a person in Lesia Ukrainka's lyrics testifies to the complex relationship between the content of the lyrical *I*, *thou*, and the ways of their expression. The excessive number of first-person forms is connected with the author's position regarding the world, with her worldview. The prospects for further research are, firstly, to continue the analysis of pronouns in connection with the issue of co-reference, and secondly, to analyze the other grammatical categories based on the material of Lesia Ukrainka's text corpus in order to clarify the features of her idiosyncrasy.

Keywords: addressee, originator, egocentrism, pronoun, ideographic dictionary, category of a person, text corpus, predicate, frequency.

Vitae

Natalia Darchuk, Doctor of Philology, professor, professor of Department of Ukrainian Language and Applied Linguistics in Taras Shevchenko National University of Kyiv. Her areas of research interests include applied linguistics and computational linguistics.

Correspondence: nataliadarchuk@gmail.com

Надійшла до редакції 26 серпня 2020 року
Рекомендована до друку 18 вересня 2020 року

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.3
УДК 811.161.2'367.622

СИНГУЛЯТИВИ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто засоби вираження сингулятивності у сучасній українській мові. Окрім словотвірних сингулятивів, виділяються і засоби на інших мовних рівнях: лексичному, лексико-синтаксичному та граматичному. Найбільше уваги приділено центральним засобам – словотворчим і лексико-синтаксичним. Запропоновано семантичну класифікацію словотвірних сингулятивів на власне сингулятиви, сингулятиви-фрагментизатори, парні сингулятиви і сингулятиви-підсилювачі.

Ключові слова: *одиночність, елемент, виокремлення, опредметнення, сукупність, речовина, словотвірний рівень, лексичний рівень, лексико-синтаксичний рівень, граматичний рівень*

Поняття кількості належить до фундаментальних філософських і загальнонаукових категорій. Центр лінгвістичної категорії кількості становить числівник як частина мови, яка називає кількість предметів або осіб. Граматичним центром цієї категорії виступає категорія числа. Відповідно, серед іменників центральну позицію займають ті, що мають повну числову парадигму, тоді як на периферії розташовані іменники з неповною парадигмою числа, зокрема збірні і речовинні іменники. Із збірними і речовинними іменниками корелюють сингулятиви (лат. *singularis* – одиничний, окремий) – іменникові деривати, які означають предмети, виокремлені із сукупності однорідних предметів або з маси речовини. Виділяючи одиничний предмет із певної сукупності, тобто виокремлюючи елемент маси речовини і опредметнюючи її таким чином, сингулятиви уможливають її квантифікацію. Одиничні іменники – специфічна риса східнослов'янських мов, зокрема української, і майже відсутні в інших слов'янських мовах. Проте сингулятиви та категорія одиничності, репрезентами якої вони є, в українській мові залишаються недостатньо вивченими.

Сингулятивам найчастіше присвячується кілька рядків або абзаців у підручниках, граматиках, енциклопедіях (СУЛММ; Городенська; Городенська, Кравченко; Горпинич; Олексенко тощо). Словотворчу будову збірних і одиничних іменників у слов'янських мовах у статті «Словотворча будова збірних і одиничних іменників...» розглядав ще пів століття тому І. І. Ковалик (Ковалик). З діяхронічної точки зору сингулятиви із суфіксом *-ина* розглядаються у монографії П. І. Білоусенка і В. В. Німчука *Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина)*, з діалектологічної – у статті «Словотвірний розряд іменників зі значенням збірності та одиничності у діалекті лемків» С. Панцьо. Одне з останніх досліджень представлено у статті «Лексико-словотвірні типи сингулятивів...» Л. П. Бойко. Робота Бойко містить перелік сингулятивів із словниковими визначеннями майже кожного з них. Авторка аналізує одиничні іменники

в першу чергу з точки зору мотивувальних слів, проте без докладного аналізу їхніх семантичних типів. Крім сингулятивів із суфіксом *-ина* та складним суфіксом *-инка*, Л. Бойко виділяє і суфікси *-ка*, *-иця*, *-ак* та *-ець*, хоча серед іменників з цими суфіксами кількість тих з власне сингулятивним значенням дуже мала (див. про це нижче). Інші (несловотворчі) засоби вираження сингулятивного значення в українській мові досі не були предметом досліджень, тому мета нашої праці – опис і аналіз різнорівневих засобів вираження одиницності у сучасній українській мові. Отже, предметом нашого дослідження є словотвірні, лексичні і лексико-синтаксичні сингулятиви, а також граматичні засоби вираження сингулятивного значення.

В аналізі фактичного матеріалу застосовано функційний підхід, який полягає у виявленні засобів вираження сингулятивного значення на різних мовних рівнях, з одного боку, та аналіз значення різних типів сингулятивів, спрямований від форми до значення, – з іншого. У рамках такого підходу використані й аналіз словникових визначень та компонентний аналіз.

У роботі вперше визначено репертуар різнорівневих засобів вираження сингулятивності в українській мові, запропоновано семантичну класифікацію словотвірних сингулятивів, які в сучасній українській мові становлять ядро цієї категорії. Результати дослідження можуть бути використані в подальшому опрацюванні загальних питань та часткових проблем, пов'язаних із категорією квантитативності. Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у навчальному процесі, зокрема у практиці викладання курсу теоретичної граматики і лексикології.

1. Словотвірний рівень

Матеріалом для нашого дослідження слугували сингулятивні іменники, отримані пошуком за ключовими словами *окремий*, *один*, *шматок*, *кусок*, *частина*, *часточка* і под. в електронному варіанті одинадцятитомного *Словника української мови* і деякі незафіксовані у словнику лексеми (*бровина*, *доцинка*, *просинина*, *редисина*, *рисина*, *тесина* тощо), взяті із вторинних джерел. Це іменники, переважно утворені за допомогою суфікса *-ина* та/або складного суфікса *-инка*, які є основними виразниками сингулятивного значення на словотвірному рівні. Приблизно половина проаналізованих одиничних іменників має паралельні форми з обома суфіксами, причому похідні з формантом *-инка* переважно мають додаткове, здрібніло-пестливе забарвлення (див. ще подібні висновки в Олексенко 204–205), пор. *виноградина* – *виноградинка*, *картоплина* – *картоплинка*, *льодина* – *льодинка*. З іншого боку, є такі пари, у яких нейтральним є сингулятив із суфіксом *-инка*, тоді як похідний на *-ина* маркований і означає одиничний предмет більшого розміру, пор. *сніжинка* – *сніжина*, *пушинка* – *пушина*. В інших випадках вибір суфікса зумовлений розмірами предмета, що виокремлюється сингулятивом, пор. *цукринка*, *чайнка* та *худобина*, *капустина*, *берестина*, а також емоційно-експресивним компонентом, який вносить елемент *-к-*. Дослідження словотвірних сингулятивів, зокрема з точки зору вживання формантів *-ина/-инка*, докладніше представлено у статті «Сингулятиви као творбена категорија у

українском и њихови еквиваленти у српском језику». У даній же роботі представимо результати аналізу словотвірних сингулятивів лише в загальних рисах.

Сингулятиви найчастіше утворюються від збірних і речовинних іменників. Що стосується збірних іменників, найбільша кількість сингулятивів утворена від іменників *collectiva tantum*, у яких сингулятив є єдиною формою, якою можна виразити окремий, одиничний предмет, що належить як до гомогенної (*бісер – бісерина, насіння – насинина, солома – соломина*), так і до гетерогенної (*одежа (одяг) – одєжина, посуд – посудина, сміття – смітина, худоба – худобина*) сукупності. Значно рідше сингулятиви утворюються від іменників із значенням регулярної збірності: *волос – волосся – волосина, комаха – комахня – комахина* тощо. Форма однини останніх або рідше вживається від множини (*комаха*) – у такому випадку сингулятив ніби дублює значення однини, підкреслюючи виокремленість одиничного предмета: *Струменить вітерець, і дихає вільно кожна комахина* (Гончар); *Але ж зараз біля його вікна ні вітру, ні дерева, ні комахини* (Шкляр)¹ –, або одночасно означає і сукупність предметів, і одиничний предмет, при чому частіше вживається семема із збірним значенням (*волос*) – у такому випадку сингулятив знімає двозначність форми однини відповідного іменника, пор. *Як ото волос на голові, так було пораховано й кожен колосок селянина* (Шкляр) і *Збудив Марію (...) і попросив у неї волосину* (Тарнавський).

До збірних іменників семантично та формально близькі іменники зі значенням речовинності. Підтвердженням цього слугує й утворення сингулятивів від речовинних іменників. Лексико-граматичний розряд іменників на позначення речовини охоплює велику кількість іменників, серед яких є такі, які мають повну числову парадигму (багато назв фруктів, деякі назви овочів тощо). Сингулятиви утворюються як від іменників з неповною парадигмою числа, так і від тих, які частіше вживаються у формах однини та характеризуються обмеженим або специфічним вживанням у формі множини, а саме від іменників на позначення: овочів (*горох – горошина, капуста – капустина, картопля – картоплина, квасоля – квасолина*); рідше фруктів, горіхів (*слива – сливина, виноград – виноградина, мигдаль – мигдалина*); зернових культур, при чому сингулятив може означати і зернину, і стебло рослини (*жито – житина, овес – вівсина, пшениця – пшеничина*), або лише зернину (*просо – просина, рис – рисина*) або лише стебло (*соняшник – соняшничина, хміль – хмелина*); інших, часто диких рослин, які ростуть густо або кущами (*бур'ян – бур'янина, лобода – лободина, очерет – очеретина, трава – травина*), продуктів харчування (*цукор – цукринка, чай – чайнка*) тощо. До цієї групи можна також віднести іменники типу *пил – пилина, порох – порошина* і ті, які позначають атмосферні явища: *град – градина, дощ – дощинка, лід – льодина, роса – росина, сніг – сніжинка*.

Сингулятиви мотивовані й іншими іменниками, для яких характерна відсутність форм однини або частіше вживання у формах множини, зокрема іменниками на позначення парних предметів, наприклад, *штани – штанина, кроква –*

¹ Джерелом усіх прикладів у статті слугував корпус текстів на лінгвістичному порталі <http://www.mova.info>.

кроквина, або предметів, що складаються з кількох однакових частин, тобто постають групами: *баляси – балясина, буси – бусина, коралі – коралина, намисто – намистина, штахети – штахетина* (див. також Олексенко 200), *вісна – віспина, ряботиння – ряботина* тощо.

З погляду семантики можна виокремити кілька груп словотвірних сингулятивів. **Власне сингулятиви** позначають один з елементів, з яких складається збірна сукупність або маса речовини. Цей елемент найчастіше найменша видима (у сенсі не наукової, а мовної концептуалізації дійсності²) частина, яка природно виокремлюється. Така частина більш-менш однакова за формою, розмірами та іншими характеристиками з будь-якою іншою частиною сукупності або маси: *волосина, горошина, пилина, піщина, соломину* та ін. Сингулятиви, утворені від назв рослин – овочів, фруктів, ягід, позначають найважливіші для людини їстівні частини цих рослин: *морквина, перчина, хрінина, цибулина, виноградина, тернина*... Для назв зернових культур це їстівні й одночасно найменші елементи – зернини: *житина, вівсина, просина* і под. Або ж це такі елементи, які візуально чітко виокремлюються і вживаються людиною з іншою метою, зокрема стебла: *хмелина, лозина* і под. Сингулятиви, утворені від назв дерев, незважаючи на їстівність плодів цих дерев, означають одне дерево відповідної рослини: *берестина, бучина, вишнина, грабина, кедрина, липина*. До власне сингулятивів належать і одиничні іменники типу *паркетина, мостина, кроквина, стелина*, які позначають однорідні елементи, з яких складається складний предмет.

Сингулятиви-фрагментизатори позначають будь-яку частину збірної сукупності, маси речовини або складного предмета, яка виокремлюється в кожній конкретній ситуації та яка за своїм складом або вмістом однакова іншим частинам цієї сукупності, маси або предмета, але більше чи менше відрізняється від них за своєю формою, розмірами та іншими характеристиками: *вуглина, дротина, жерстина, льодина, крижина, прядивина, рогожина, скляничина* тощо. У випадках, коли збірний іменник позначає неоднорідну сукупність, предмет, який виокремлюється сингулятивом, близький до інших предметів, що належать до такої сукупності, лише за однією властивістю, найчастіше за функцією: *одежина, посудина, смітина, худобина*.

Парні сингулятиви позначають одну з двох однакових і симетричних частин, з яких складається предмет, наприклад *штани – штанина, двері – дверина, кроква – кроквина*, або один з предметів, які постають парами: *брови – бровина, ніздрі – ніздрина* (сингулятив функціонує разом із формами однини *брова, ніздря*). Ця група невелика.

В одиничних іменниках, утворених від іменників, які вже позначають окрему частину якоїсь речовини або сукупності, як-от: *крапля – краплина, сльоза – сльозина, іскра – іскрина, стебло – стеблина, стовбур – стовбурина, хмара – хмарина*, підкреслюється, підсилюється значення одиничності, тому про них можна говорити, як про **сингулятиви-підсилювачі**. Суфікс *-ина* в цих

² Наприклад, з наукової точки зору найменша частина води – це молекула. З мовною точки зору такою частиною виступає крапля, краплина.

дериватах має не мутаційну, а модифікаційну функцію, тому ці іменники можна лише умовно віднести до сингулятивів.

Сингулятиви в українській мові утворюються також за допомогою інших суфіксів (*-ка, -иця, -ак, -яка, -ик*), проте кількість таких дериватів невелика, вони переважно належать до діалектизмів або вживаються в розмовному мовленні, тому їх слід вважати периферійними засобами вираження сингулятивності. Більшість із них (близько 70%) належить до сингулятивів-фрагментизаторів: *ватка, гумка, фанерка; вугляк, гнояк; дерев'яка* («шматок дерева, колода»), *залізяка; бобик, вуглик*. До власне сингулятивів належать, наприклад, лексема *карамелька*³, діалектна лексема *дерев'яка* в одному із своїх значень («окреме дерево»), розмовне *товаряка*, лексема *бобик*, а до парних сингулятивів – *ворітниця*. Сингулятивним можна вважати і значення суфікса *-ка* у словах *курка, гуска, квітка*, які утворюють форми множини без цього суфікса – *кури, гуси, квіти*⁴. Цим перелік сингулятивних дериватів із наведеними суфіксами практично вичерпується. У статті Л. Бойко «Лексико-словотвірні типи сингулятивів...» перелічено ж набагато більше дериватів із цими суфіксами. Річ у тому, що авторка розуміє словотвірні сингулятиви дуже широко. На нашу ж думку, до словотвірних сингулятивів слід відносити лише ті іменники на позначення одиничного предмета, утворені від іменників на позначення цілого (сукупності, маси, складного предмета), з якого виокремлюється відповідний предмет: *біб – бобина, бобик, будяк – будячина, вата – ватка, ворота – воротниця, ворс – ворсина, град – градинка, жар – жарина, коноплі – коноплина, міст – мостина* тощо. Тому, незважаючи на наявність суфіксів, такі деривати, як *плитка, планиця, буханка, буханець, пластівець* та ін., слід віднести не до словотвірних, а до лексико-синтаксичних сингулятивів. У висновках свого дослідження Л. Бойко зазначає, що «в основі семантичного зв'язку твірних слів і похідних сингулятивів лежать логічні відношення цілого та його частини» (Бойко 18), відображені в мові у лексичному відношенні меронімії. І це зауваження абсолютно доречне. Проте між сингулятивністю і меронімією не можна ставити знак рівності. Сингулятиви – лише один із типів меронімів, для якого характерна подібність частин, які вони позначають, – як однієї до іншої, так і кожної з них до цілого: *цукринки*, з яких складається *цукор*, подібні одна до іншої, одночасно кожна *цукринка* і є *цукром* (див. про це докладніше у Winston et al. 420–425, Івановић, «Соматизми као мероними и партикуларизатори» 53–55). Тому такі лексеми, які наводить Л. Бойко, – *дужка*,

³ Одиничний іменник *карамелька* корелює із збірним іменником *карамель* – «сорт твердих цукерок, що їх виготовляють із цукру та патоки (...)». Л. Бойко серед сингулятивів із суфіксом *-ка* приводить і лексему *мармеладка*. Проте такої кореляції між іменником *мармеладка* і речовинним іменником *мармелад* немає, так само як відповідного відношення «частина – ціле» немає, наприклад, між іменниками *цукерка* і *цукор*. Отже, лексему *мармеладка* не можна вважати словотвірним сингулятивом.

⁴ Пор. з іменниками *дитина, людина*, а також назвами осіб за етнічною або територіальною приналежністю типу *слов'янин, киянин*, у яких суфікс *-ин-а*, тобто *-ин* наявний лише у відмінкових формах однини та які дослідники (Ковалик, Горпинич, Дабић, Тихонов, Реті) також вважають сингулятивами.

ніжка, скобка, верхняк, зубець тощо, – належать не до сингулятивів, а до інших типів меронімів.

2. Лексичний рівень

Іменники з речовинною семантикою нерідко бувають багатозначними. Одна і та ж сама лексема одночасно може позначати і певну матерію й окрему частину цієї матерії, тобто мати і речовинне і сингулятивне значення, пор. *камінь* – «тверда гірська порода у вигляді суцільної маси або окремих шматків, що не кується й не розчиняється у воді» / «окремий шматок, брила такої гірської породи». Назви овочів, фруктів, ягід можуть поєднувати родове, речовинно-збірне і одиничне значення, пор. *малина* – «багаторічна чагарникова ягідна рослина з кисло-солодкими запашними ягодами, звичайно темно-червоного кольору» / «ягоди цієї рослини» / «одна ягода цієї рослини» або *морква* – «городня рослина з пірчасто-розсіченими листками й довгастим потовщеним коренем» / «коренеплоди цієї рослини оранжевого кольору, що вживаються як їжа або корм» / «один коренеплід цієї рослини». У такому випадку можна говорити про вираження сингулятивності на лексичному рівні, при чому одиничне значення можна диференціювати лише в контексті: *Каже, ґрунт гарний, дрібний камінь* / *Водолази старанно оглядали кожен камінь на дні, зазирали в кожен щілину між камінням* (Трублаїні); *Треба витягти з льоху капусту і моркву* (Хома) / *А коли він схопив з гілки лялькову моркву і скривився (...), дівчинка принесла йому справжню моркву, і він весело захрумтів* (Іваненко). Конкуренція значень в рамках однієї лексеми, велика роль контексту, рідке вживання у формах множини і взагалі в одиничному значенні, обмежені можливості сполучуваності з числівниками зумовлюють периферійність лексичних засобів у вираженні сингулятивності, а мова розвиває інші механізми, які знімають зазначені обмеження – словотвірні сингулятиви (*морква* – *морквина*), аналітичні сингулятиви (*малина* – *ягода малини*), граматичне розмежування (Р.в. *каменя* – *каменю*). Особливості функціонування форм числа іменників на позначення овочів, фруктів, ягід у деяких слов'янських мовах були предметом кількох досліджень (Ivić, Wierzbicka, Мустайоки), але в жодному з цих досліджень ні, наскільки нам відомо, в інших роботах ці особливості не аналізувались на матеріалі української мови. Результати такого аналізу, разом із аналізом вживання закінчень *-a (-я)/-y(-ю)* у назвах рослин, на нашу думку, були б дуже корисними для вивчення сингулятивності також.

Дуже рідко сингулятивність виражається окремою лексемою, яка, інкапсулюючи значення відповідного цілого, словотвірно не пов'язана з ним: *холоша* – *штани* (разом із *штанина*); *планка* – *огорожа*; *бухан*, *буханка*, *буханець* – *хліб*; *бульба* – *картопля* та ін. Ступінь інкапсуляції значення цілого в цих лексемах, на відміну від лексико-синтаксичних (аналітичних) сингулятивів, максимальний, тому вони здатні виражати одиничну семантику не лише у сполученні із відповідними іменниками, як аналітичні сингулятиви, але й самостійно: *Закачавши повище холоші, вони бродили по річечці* (Дімаров) / *Сашко закотив ліву холошу штанив* (Загребельний); *Для п'ятьох буханка на день – в обріз* (Самбук) / *Жінка поставила перед ним буханку хліба, масло й кухоль молока* (Бойчук).

3. Лексико-синтаксичний рівень

Сингулятивна семантика в українській мові може виражатися і на лексико-синтаксичному рівні за допомогою спеціальних лексем-квантифікаторів. Лексеми з цією функцією порівняно широко досліджувалися в інших мовах, зокрема у зв'язку із т. зв. класифікаторами (Lehrer, Allan, Aikhenvald тощо). Оскільки для східнослов'янських мов характерні словотвірні сингулятиви, цей спосіб вираження одиницності майже не привертав увагу дослідників. У монографії «Сучасна українська літературна мова: морфологія» І. І. Ковалик лише коротко зауважує, що «одиничні назви утворюються також аналітичним способом за допомогою особливих іменників: *одна головка часнику, три ягоди малини*» (СУЛММ 67). У статті «Специфика сингулятивов» болгарська славістка І. Атанасова досліджує сингулятивність у російській мові, розрізняючи прості (однослівні) і описові (складні) сингулятиви. Із класифікації останніх на семантичні групи видно, що ця авторка дуже широко розуміє аналітичні сингулятиви, серед яких, крім лексем типу *качан, головка, стручок* і под., зустрічаються і одиниці міри (*кілограм, літр...*), назви посудин, вмістилищ (*тарелка, миска, стакан* та ін.), назви різних видів упаковок (*пачка, мешок, тубик* тощо) і навіть лексема *грузовик* (Атанасова 15). Говорячи про відношення між простими і описовими сингулятивами, І. Атанасова зазначає, що сингулятиви «виникли для вимірювання кількості речовини: для такої, що складається з окремих однорідних екземплярів, крупинок, часточок (предметів), які можна побачити неозброєним оком, – прості, а для неподільної речовини – описові» (Атанасова 10). Така позиція авторки дискусійна, позаяк, на нашу думку, функція «вимірювання кількості» для сингулятивів не є основною. Основна функція одиничних іменників – опредметнити масу речовини або певну сукупність, називаючи звичайну частину або елемент такого цілого, тоді як функція квантифікації є вторинною, і реалізується саме завдяки цьому опредметненню. Тому лексеми типу *кілограм, тарілка, мішок* не слід відносити до аналітичних сингулятивів. З іншого боку, аналітичні сингулятиви можуть називати елементи і тих речовин або сукупностей, що складаються з «однорідних екземплярів, крупинок, часточок (предметів), які можна побачити неозброєним оком» – наприклад *ягода, капля, головка*, які І. Атанасова згадує, але не включає до своєї класифікації.

Отже, на лексико-семантичному рівні сингулятивність виражається за допомогою т. зв. аналітичних сингулятивів – лексем, які називають певну частину маси речовини або елемент сукупності, при чому така частина або елемент більш або менш однакові за складом (вмістом), формою, розмірами тощо з іншими частинами. Тоді як словотвірні (тобто синтетичні) сингулятиви зазвичай називають найменшу одиницю, яку можна виокремити (*виноградина, кровинка*), аналітичні можуть називати і найменший елемент (*ягода винограду, крапля крові, зерно кукурудзи*), але й більшу, природно виокремлювану частину (*гроно винограду, цівка крові, качан кукурудзи*). Аналітичні сингулятиви, на відміну від власне лексичних, одиничне значення виражають лише в рамках конструкцій із відповідним іменником у формі родового відмінка однини (див. приклади

нижче) або, рідше, з прикметником: *манна крупинка, ячмінна зернина, кавове зернятко, капустяний качан, дощова краплина* тощо.

У функції аналітичних сингулятивів в українській мові виступають такі лексеми (в алфавітному порядку): *аркуш (паперу, картону, фанери), брила (каменю, каміння, землі, глини, льоду, снігу, металу), брусок (мила, цегли, масла, сиру, сала), волокно (шовку, бавовни, водоростей), волос, волосина, волоска (ворсу, шерсті), гілка, гілочка (петрушки, кропу), головка (цибулі, часнику, капусти, цвітної капусти, брюсельської капусти, салату, будяка), горіх, горішок (мигдалю, арахісу), зерно, зернятко, зернина (кукурудзи, ячменю, пшениці, проса, рису, маку, кінзи, сочевиці, конопель, арахісу, піску, кромхмалю, кави, ікри, землі), качан (капусти, кукурудзи), крапля, краплинка (води, крові, молока, дощу, роси), кристал, кристалик (снігу, льоду, цукру, солі, граду, кварцу, алмазу, топазу), крупина, крупинка (граду, снігу, цукру, солі, борошна, каші, спецій, піску, землі, золота, пороху, сажі), кулька (дробу, шроту), лист, листок (шпинату, салату, капусти, базиліку, жерсті), корінь, корінець, корінчик (петрушки, хрину, ріпи, селери, моркви, імбиру), насінина (гороху, бобу, проса, гречки), пелюстка (чаю), стебло, стеблина (петрушки, кропу, спаржі, очерету, комишу, пшениці, кукурудзи, трави, конопель, сіна, соломи), стручок (спаржі, квасолі, перцю), цибулина (порею, часнику), цівка, цівочка (повітря, диму, запаху, смороду, води, крові, молока, поту, мікстури), часточка, частинка (пилу, пороху, пуху, дерева, кврацу, кришталю), ягода, ягідка (чорниць, брусниць, смородини, малини, журавлини, кизилу, бузини, пасльону, агрусу, шовковиці, ізюму, вишні, черешні) тощо. Звернемо увагу і на лексему *предмет*, яка функціонує як сингулятив на позначення елемента неоднорідної сукупності: *предмет – одягу, взуття, білизни, меблів, багажу, обладнання, техніки* та ін. Для виокремлення елемента сукупності істот типу *флора, фауна, населення, молодь* вживається сингулятив *представник*. На окрему увагу, заслуговують і лексеми типу *шматок, кусок*, які характеризуються надзвичайно широкою сполучуваністю і позначають будь-яку частину якоїсь матерії, тобто є сингулятивами-фрагментизаторами, пор. *вуглина – шматок вугілля, крижина – шматок криги, скляничина – шматок скла; шматок (кусок) м'яса, сала* тощо.*

Наш перелік аналітичних сингулятивів, отриманий пошуком у електронному словнику за такими самими ключовими словами, як для словотвірних сингулятивів, а також, додатково, за допомогою пошуку у корпусі (<http://www.mova.info/corpus.aspx>) за речовинними іменниками у формі родового відмінка однини, не є вичерпним і остаточним. Однак цей перелік достатній для ілюстрації аналізованих явищ та як вступ або імпульс до подальших досліджень, які охоплювали би такі питання: 1. Відношення між аналітичними сингулятивами та іншими засобами вираження сингулятивності: у деяких випадках одиничне значення можна виразити лише на лексико-синтаксичному рівні (*краплина води, брусок мила, гілочка кропу, зернина кукурудзи* і под.), в інших паралельно – на лексико-синтаксичному та якомусь іншому рівні (*дощина – краплина дощу, зерно піску – піщина, кристалик снігу – сніжинка, крупинка цукру – цукринка* тощо), або інших рівнях (*цегла – цеглина – брусок цегли, цибуля – цибулина –*

головка цибулі і под.); 2. Включення змісту іменника, який називає речовину або сукупність, до значення сингулятива та характеристики сполучуваності аналітичних сингулятивів, наприклад: сингулятиви *крапля, краплина* сполучаються лише з іменниками на позначення рідини або рідкої речовини (*вода, молоко, сік, вино, кава, мед, віск, фарба, кров, піт, дощ, роса* та ін.), тоді як сингулятиви *цівка, цівочка* сполучаються з іменниками на позначення рідини або рідкої матерії (*вода, кров, молоко, піт, мікстура* тощо), а також з іменниками, які означають газувату речовину (*повітря, дим*) або навіть явища, які поширюються у повітрі (*запах, сморід*); лексеми *зерно, зернина, зернятко* сполучаються з іменниками, які називають масу/сукупність, частини яких є маленькими, круглими та твердими; крім того, деяким лексемам властива широка сполучуваність (напр. *ягода, ягідка; зерно, зернятко, зернина; крупина, крупинка*), іншим – дуже вузька (*цибулина, качан*); 3. Переносне вживання деяких сингулятивів у функції експресивної квантифікації малої кількості в колокаціях з абстрактними іменниками: *крупинка – рації, досвіду, совісті, життя, безсмертя; зернина, зернятко – правди, добра, байдужості, підозри, пам'яті, розуму; крапля – страху, шовінізму, співчуття, снаги, сили* тощо.

4. Граматичний (морфологічний) рівень

В українській мові іменники чоловічого роду у родовому відмінку однини залежно від свого значення можуть мати закінчення *-а(-я)* або *-у(-ю)*. Спектр значень, які зумовлюють вживання того чи іншого закінчення, досить широкий, проте в основі розмежування лежать семи предметності і конкретності: іменники, які мають ці семи, тобто позначають конкретні предмети (звичайно ж, у широкому розумінні) мають закінчення *-а(-я)*. Оскільки, як ми вже зазначили, функцією сингулятива є виокремлення одиничного предмета (елемента) із маси речовини або сукупності, в багатозначних іменників, які в одній формі поєднують речовинну або збірну семантику, з одного боку, і сингулятивне (конкретно-предметне) значення, – з іншого, вживання того чи іншого закінчення сигналізує про реалізацію відповідної семми. Пор.: *Магазаник (...) поглянув на молоду голівку соняшника, що стояла в глечичку на столі (Стельмах) й А за ними – коричневу смужку дороги між жовто-зеленим лісом соняшнику (Роздобудько); Я дав буряка йому з руки (Вінграновський) і Куля брала участь у районній нараді по забезпеченню вивезення буряку (Щербак); Дякувати Богові, і трупа ніде не було (Шкляр) та І куди не поїхати, куди не піти — всюди несло духом непохованого людського трупу (Довженко).*

Словник у рамках граматичного довідника Н. Є. Лозової «Іменник» фіксує 62 такі іменники. Серед них виділяються дві великі групи. До першої належать назви мінералів або коштовного каміння: *авантюрин, агат, аквамарин, алмаз, аметист, ізмурд, олександрит, онікс, опал, смарагд, топаз* тощо, у яких закінчення *-а* вживається при реалізації семми «окремий кристал», а флексія *-у* – семми «речовина». Пор.: *То був товстий золотий перстень із тьмяним камінцем смарагда (Білик) та І що підвалини його зроблені з каменю: яспису, сапфіру, халкйдону, смарагду (Дереш).*

До другої групи відносяться назви дерев: *бук, в'яз, горіх, граб, дуб, каштан, клен, тик, тис, явір, ясен* тощо, а закінчення *-а(-я)* вживається у значенні «одне дерево», *-у(-ю)* у значенні «деревина». Пор.: *Ти даєш мені нюхати кору священного тиса* (Дереш) і *На стояки й палубні сволоки ми візьмемо червоного, густого тису* (Яновський). У наступних прикладах реалізується збірне значення: *Ховаючись у чагарниках молодого клену (...)* я добрався до центральної вулиці (Чех); *Поміж фруктових дерев – струнки ряди кипарисів, кущі жасмину, мімози, герані, тису та розмарину* (Мушкетик).

Решта іменників досить різноманітні, але й тут закінчення *-а(-я)* пов'язане із позначенням одиничного предмета, а *-у(-ю)* – із збірним або речовинним значенням: *брикет, -а* (одиничний предмет) і *-у* (збірне); *буряк, -а* (один корінь) і *-у* (збірне); *волос, -а* (те саме, що волосина) і *-у* (те саме, що волосся); *інструмент, -а* (окремих предметів) і *-у* (сукупність предметів); *камінь, -меня* (маса, матеріал; хвороба) і *-меня* (окремих уламок; пам'ятник; жорно); *краснопір, -пера* (одна рибина) і *-перу* (збірне); *сирок, -а* (один) і *-у* (маса); *соняшник, -а* (одна рослина, квітка) і *-у* (збірне), *труп, -а* (мертве тіло) і *-у* (збірне) тощо. Пор.: *Фрази нагадували Маркусові кола на воді від впушеного каменя* (Прохасько) і *Це була велика вілла, збудована з білого каменя* (Бойчук); *При нестачі сірки жилки листа, як і всі інші ділянки листа, стають світло-зеленими* та *Але ще десь світиться плід між ріденьким золотом листу* (Матіос).

Слід зазначити і те, що у корпусі зустрічається немало прикладів⁵ вживання закінчення *-а(-я)* при реалізації семемі із збірною семантикою, наприклад: *А соняшника, а маку, буряків, лободи, укропу, моркви!* (Довженко); *Розкинулися плантації цукрового буряка* (Смолич) тощо.

Отже, виокремлення індивідуалізованих, дискретних предметів із збірною сукупності або маси речовини здійснюється в українській мові за допомогою засобів різних мовних рівнів: 1) словотвірного: *горох – горошина*; 2) лексичного: *великий камінь – транспорт каменю – будинок з каменю*; 3) лексико-синтаксичного: *качан капусти*; та 4) граматичного: *взяти інструмента – набір інструменту*. З одного боку, вживання одиничних іменників як синтетичних засобів економічніше, ніж використання аналітичних конструкцій, пор. *капустина – качан капусти*. З іншого боку, можливості вираження сингулятивного значення на лексико-семантичному рівні, на відміну від словотвірного, практично не обмежені. Словотвірні сингулятиви, як правило, однозначні⁶, що спричиняє їхню перевагу над лексичними засобами, пор. *моркви́на – морква*. Вираження одиничності на граматичному рівні обмежене іменниками чоловічого роду. Зважаючи на це, у сучасній українській мові центральними є словотвірні і лексико-синтаксичні засоби.

⁵ Наприклад, у корпусі художньої прози форма *соняшника* вживається при реалізації семемі із збірною семантикою у 38 % усіх прикладів, у корпусі публіцистики – у 95 %. Одночасно, усі приклади вживання форми *соняшнику* в художньому і публіцистичному корпусах пов'язані саме із збірним значенням.

⁶ Звичайно ж, і тут є винятки, наприклад, іменник *одежина* позначає «що-небудь з одягу; окрему складову частину одягу», але може означати і те саме, що збірне *одяг*; лексема *худобина* може мати і одиничне, і збірне значення.

Можна виокремити кілька семантичних груп словотвірних сингулятивів: власне сингулятиви (*горошина*), сингулятиви-фрагментизатори (*вуглина*), парні сингулятиви (*штанина*) і сингулятиви-підсилювачі (*краплина*). Серед аналітичних сингулятивів також можна розрізнити власне сингулятиви (*зернина кукурудзи*) і сингулятиви-фрагментизатори (*шматок м'яса*). Із словотвірними парними сингулятивами співвідносні конструкції *один з*, *будь-хто з*, *той з* та ін. + іменник у родовому відмінку: *один з подружжя*; *будь-хто з батьків*; *той з молодят, хто...*

Відношення «одиничне – сукупне» характерне не лише для іменників, але й для дієслів. Мультиплікативи, тобто багатократні дієслова, можна назвати і збірними дієсловами, оскільки вони, позначають обмежену невизначену сукупність однорідних дій (так само як збірні іменники – предметів), інтерпретованих мовцем як одне ціле: *блимати*, *каркати*, *кліпати*, *махати*, *рипати*, *стукати* тощо, тоді як утворені від них за допомогою суфікса *-ну-* семельфактиви, тобто однократні дієслова, можна вважати сингулятивними дієсловами, оскільки вони виокремлюють одну з однорідних дій (так само як одиничні іменники виокремлюють один з елементів), що складають мультиплікативну сукупність – *блимнути*, *каркнути*, *кліпнути*, *махнути*, *рипнути*, *стукнути* і под. (Івановић, «Акционалност : семантика и форма у савременом украјинском и српском језику» 190–191, 200).

Література

1. Атанасова И. Специфика сингулятивов. *Folia Linguistica Rossica*. 2012. № 8. С. 9–17.
2. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс *-ина*): монографія. Запоріжжя – Ялта – Київ : ТОВ «ЛІПС», 2009. 252 с.
3. Бойко Л. П. Лексико-словотвірні типи сингулятивів (на матеріалі одинадцятитомного «Словника української мови»). Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. 2018. № 33. т. 1. С. 16-19.
4. Городенська К. Г. Одиничні іменники. *Українська мова : енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.* Київ : Українська енциклопедія, 2000. С. 394.
5. Городенська Г.К., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова : монографія. Київ : Наукова думка, 1981. 199 с.
6. Горпинич В. О. Морфологія української мови : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 336 с.
7. Дабић Б. Белешке о категорији јединичности у српском језику. *Наш језик*. 2000. № 33. т. 3-4. С. 198–203.
8. Ивановић М. Акционалност: семантика и форма у савременом украјинском и српском језику. Београд : Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016. 357 с.
9. Ивановић М. Сингулативи као творбена категорија у украјинском и њихови еквиваленти у српском језику. *Универзитетска славистика: традиције, савремено стање, перспективе* : Међународни научни зборник поводом 140 година Катедре за славистику Београдског универзитета / уред. К. Кончаревић. Београд : Филолошки факултет, 2017. С. 393–405.
10. Ивановић М. Соматизми као мероними и партикуларизатори. На материјалу српског и украјинског језика. *Трагом славистичких истраживања професора Богољуба Станковића* : међународни научни зборник радова / уред. К. Кончаревић. Београд : Савез славистичких друштва Србије: Филолошки факултет, 2018. С. 51–67.

11. Ковалик І. І. Словотворча будова збірних і одиничних іменників у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами. *Питання слов'янського мовознавства*. Львів : Вид-во Львів. держ. ун-ту, 1958. кн. 6. С. 18–55.
12. Лозова Н. Є. Іменник. Граматичний довідник. Київ : Наукова думка, 2016. 288 с.
13. Мустайоки А. Грамматическое число у названий фруктов, овощей и ягод в русском и финском языках. *Языковая личность: текст, словарь, образ мира : к 70-летию члена-корреспондента РАН Ю.Н. Караулова : [сб. ст.]*. Москва : Изд-во РУДН, 2006. С. 447–463.
14. Олексенко В.П. Словотвірні категорії іменника: монографія. Херсон: Айлант, 2005. 336 с.
15. Панцьо С. Словотвірний розряд іменників зі значенням збірності та одиничності у діалекті лемків. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. Володимира Винниченка, 2000. Вип. 23. С. 23–30.
16. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 11.07.2020).
17. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / Бараник, Дмитро, Іван Ковалик, А. С. Колодяжний, Л. І. Коломієць, А. В. Майборода, І. Г. Матвіяс, М. П. Муравицька; відп. ред. В. М. Русанівський ; за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. 583 с.
18. Тихонов А. Н. Современный русский язык. Морфемика. Словообразование. Морфология : учеб. пособие. Москва : Цитадель-трейд, 2002. 423 с.
19. Aikhenvald A. *Classifiers. A typology of Noun Categorization Devices*. Oxford : Oxford University Press, 2000. xxvi+535 p.
20. Allan K. *Classifiers. Language*. 1977. № 53/2. P. 285–311.
21. Ivić M. Slavic Fruit and Vegetable Names and Countability. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*. 1982. № XXV/XXVI. P. 209–211.
22. Lehrer A. English Classifier Constructions. *Lingua*. 1986. № 68. P. 109–148.
23. Peti M. Zbrojina. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 2001. knj. 27. S. 209–250.
24. Wierzbicka A. *The semantics of grammar*. Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins, 1988. x + 617 p.
25. Winston M., Chaffin R., Herrmann D. A Taxonomy of the Part-Whole Relations. *Cognitive Science*. 1987. № 11. P. 417–444.

References

1. Aikhenvald, Alexandra. *Classifiers. A typology of Noun Categorization Devices*. Oxford : Oxford University Press, 2000. Print.
2. Allan, Keith. “Classifiers”. *Language* 53/2 (1977): 285–311. Print.
3. Atanasova, Ivanka. “Spetsyfyka synhulyatyvov (Specificity of singulatives)”. *Folia Linguistica Rossica* 8 (2012): 9–17. Print.
4. Bilousenko, Petro. and Vasyli' Nimchuk. *Narys z istoriyi ukrayins'koho slovotvorennya (sufiks -yna) (Outline from the history of the Ukrainian word creation (sufiks -ina))*. Zaporizhzhya – Yalta – Kyiv : TOV “LIPS”, 2009. Print.
5. Boyko, Larysa. “Leksyko-slovotvirni typy synhulyatyviv (na materialy odyndatsyatytomnoho ‘Slovnyka ukrayins'koyi movy’) (Lexical and word-building types of singulatives (on materials of eleven volum ‘Dictionary of the Ukrainian language’))”. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filolohiya*. 33 (2018). Vol. 1: 16-19. Print.
6. Horodens'ka, Kateryna. „Odyndychni imennyky (Singulatives)“. *Ukrayins'ka mova : entsyklopediya / Ed. by. Vitaliy Rusaniv'skyi et al.* Kyiv: Ukrayins'ka entsyklopediya, 2000. Print
7. Horodens'ka, Kateryna and Mariya Kravchenko. *Slovotvirna struktura slova (Word structure and word formation)*. Kyiv: Naukova dumka, 1981. Print.
8. Horpynych, Volodymyr. *Morfolohiya ukrayins'koyi movy : pidruchnyk dlya studentiv vyshchyykh navchal'nykh zakladiv*. Kyiv: Vydavnychyy tsentr „Akademiya“, 2004. Print
9. Dabić, Bogdan. “Beleške o kategoriji jediničnosti u srpskom jeziku (Notes on the category of singulativity unity in the Serbian language)”. *Naš jezik*. 33 (2000). Vol. 3–4: 198–203. Print.

10. Ivanović, Milena. *Akcionalnost: semantika i forma u savremenom ukrajinskom i srpskom jeziku (Aktionsart: semantics and form in Ukrainian and Serbian Languages)*. Beograd : Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2016. Print.
11. Ivanović, Milena. “Singulativi kao tvorbeni kategorija u ukrajinskom i njihovi ekvivalenti u srpskom jeziku (Singulatives as word-formation category in the Ukrainian Language and their equivalents in Serbian Language)”. *Univerzitetska slavistika: tradicije, savremeno stanje, perspektive: Medjunarodni naučni zbornik povodom 140 godina Katedre za slavistiku Beogradskog univerziteta / Ed. by. Ksenija Končarević*. Beograd: Filološki fakultet, 2017: 393–405. Print.
12. Ivanović, Milena. “Somatizmi kao meronimi i partikularizatori. Na materijalu srpskog i ukrajinskog jezika (Somatisms as meronyms and particularizers in the Serbian and Ukrainian Language)”. *Tragom slavističkih istraživanja profesora Bogoljuba Stankovića: medjunarodni naučni zbornik radova / Ed. by. Ksenija Končarević*. Beograd: Savez slavističkih društava Srbije: Filološki fakultet, 2018: 51–67. Print.
13. Ivić, Milka. “Slavic Fruit and Vegetable Names and Countability”. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics*. XXV/XXVI (1982): 209–211. Print.
14. Kovalyk, Ivan. “Slovotvorcha budova zbirnykh i odynychnykh imennykh u skhidnoslov'yans'kykh movakh u porivnyanni z inshymy slov'yans'kymy movamy (Word-formation structure of collective and singulative nouns in East Slavic languages in comparison with other Slavic languages)”. *Pytannya slov'yans'koho movoznavstva*. L'viv : Vyd-vo L'viv. derzh. un-tu. Vol. 6 (1958): 18–55. Print.
15. Lehrer, Adrienne. “English Classifier Constructions”. *Lingua*. 68 (1986): 109–148. Print.
16. Lozova, Nina. *Imennyk. Hramatychnyy dovidnyk (Noun. Grammar guide)*. Kyiv: Naukova dumka, 2016. Print.
17. Mustayoki, Arto. “Grammaticheskoe chislo u nazvanij fruktov, ovoshchej i jagod v russkom i finskom jazykah (Grammatical number of Fruit, Vegetable and Berries Names in Russian and Finnish languages)”. *Jazykovaja lichnost': tekst, slovar', obraz mira: k 70-letiju chlenakorrespondenta RAN Ju.N. Karaulova: [sb. st.]*. Moskva : Izd-vo RUDN, 2006: 447–463. Print.
18. Oleksenko, Volodymyr. *Slovotvirni katehoriyi imennyka (Word-formation categories of the noun)*. Kherson: Aylant, 2005. Print.
19. Pants'o, Stefaniya. “Slovotvirnyy rozryad imennykh zi zachennyam zbirnosti ta odynychnosti u dialekti lemki (Word-formation categories of collective and singulative nouns in the Lemko dialect)”. *Naukovi zapysky. Seriya: Filolohichni nauky (movoznavstvo)*. Kirovohrad: RVTs KDFU im. Volodymyra Vynnychenka, Vyp. 23 (2000): 23–30. Print.
20. Peti, Mirko. “Zbrojina (Zbrojina – collective number)”. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 27 (2001): 209–250. Print.
21. *Slovník ukrajins'koyi movy (Dictionary of the Ukrainian language)*. URL: <http://sum.in.ua/>. Web. 11 July 2020.
22. *Suchasna ukrajins'ka literaturna mova. Morfolohiya (Contemporary Ukrainian literary Language. Morphology)* / Baranyk, Dmytro, Ivan Kovalyk et al. / Ed. by. Vitaliy Rusaniv'skyi and Ivan Bilodid. Kyiv : Naukova dumka, 1969. Print.
23. Tihonov, Aleksandr. *Sovremennyy russkiy yazyk. Morfemika. Slovoobrazovanie. Morfologiya (Contemporary Russian Language. Morphemics. Word formation. Morphology)*. Moskva: Citadel'-trejd, 2002. Print.
24. Wierzbicka, Anna. *The semantics of grammar*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 1988. Print.
25. Winston, Morton, Roger Chaffin and Douglas Herrmann. “A Taxonomy of the Part-Whole Relations”. *Cognitive Science*. 11 (1987): 417–444.

ON SINGULATIVES IN CONTEMPORARY UKRAINIAN LANGUAGE

Milena Ivanović

Department of Slavonic Studies, Faculty of Philology, University of Belgrade

Abstract

Background: Singulatives denote objects separated from a collection of uniform (homogeneous) objects or from a structural mass. This separation materializes the collection, i.e., mass, which enables their quantification. Derivational singulatives such as *горошина* represent a specific trait of East Slavic, and among those also the Ukrainian language. The meaning of singulativity is, however, expressed not only at the derivational level but also at other levels of language, which has not yet been the subject of special study.

Purpose: The aim of our research is the description and analysis of the means for expressing singulative meaning at different levels of language.

Results: In the Ukrainian language, singulativity is expressed at the: 1. Derivational level, where the main means of expression is the suffix *-ина*, that is the compound suffix *-инка* (*горох – горошина, цукор – цукринка*); 2. Lexical level, through one of the meanings of a polysemic lexeme, whereby it is only manifested in context (*камінь – великий камінь/транспорт каменю/будинок з каменю*), 3. Lexical-syntactic level, through special lexeme-quantifiers such as *головка, зерно, ягода*, in constructions with an adjective or a noun (*яквоє зернятко, зернятко кави*), and 4. Grammatical level, where it is limited to the genitive singular form of polysemic masculine nouns, in which the suffix *-а(-я)* is used in the realization of a singulative sememe, and *-у(-ю)* in the realization of collective meaning (*взяти інструмента – набір інструменту*).

Discussion: The central means for expressing singulativity are those at the derivational and lexical-syntactic level. In that, singulatives most often denote the smallest visible element of a collection or mass which is naturally separated and which is equal in its composition, shape, size, etc. with any other element of that collection or mass (singulatives in the narrow sense: *цибулина, головка цибулі*); they can also denote any part of a collection, mass or complex object that is separated in every specific situation and which is equal in composition with the other parts, from which it can differ in shape, size etc. (singulatives-fragmentators: *вуглина, иматок вугілля*); finally, they can denote one of two equal and symmetrical parts of an object or one of two objects that usually go together (pair singulatives: *штани – штанина, батьки – один у батьків*) or they can only have a modifying, amplifying function (singulatives-amplifiers: *краплина*). The collective/individual relationship is also characteristic of verbs: *кліпати/клінути*.

Keywords: singulativity, element, separation, materialization, collection, structural mass (matter), derivational level, lexical level, lexical-syntactic level, grammatical level

Vitae

Milena Ivanović is a Doctor of Philology, Associate Professor at the Department of Slavonic Studies, Faculty of Philology, University of Belgrade. Areas of research interests include functional linguistics, comparative linguistics, translation studies.

Correspondence: ivanovic.milena@gmail.com

Надійшла до редакції 4 вересня 2020 року
Рекомендована до друку 24 вересня 2020 року

РОЗДІЛ III. ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ СИНТАКСИСУ

Олена Боровська

ORCID: orcid.org/0000-0002-3688-3621

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.4

УДК 811.112.2'367.625.4'367.3

PRO-СУБ'ЄКТ НІМЕЦЬКИХ ПАРТИЦИПНИХ КЛАУЗ У СИНТАКСИЧНІЙ РОЛІ АД'ЮНКТА

У статті досліджено референцію нульового PRO-суб'єкта в німецьких партиципних клаузах. Проаналізовано ознаки наявності PRO-суб'єкта в партиципних клаузах у синтаксичній ролі ад'юнкта; визначено умови вибору антецедента для PRO-суб'єкта; розглянуто механізми контролю PRO (обов'язкового та необов'язкового контролю PRO). Наявність нульового PRO-суб'єкта в партиципних клаузах є необхідною вимогою Теорії зв'язування та тета-критерію. Для визначення механізмів контролю PRO-суб'єкта залучено методика І. Ландау, що передбачає перевірку на дотримання ознак обов'язкового та необов'язкового контролю.

Ключові слова: клауза, партиципна клауза, ад'юнкт, нульові одиниці, PRO-суб'єкт, контроль PRO, обов'язковий контроль, необов'язковий контроль.

Постановка проблеми. Речення – це одне з центральних понять синтаксису, його основна одиниця, навколо якої згруповано інші види синтаксичних категорій. Увага дослідників концентрується переважно на аналізі синтаксичних одиниць, які мають матеріальне вираження. Проте виявляється, що у більшості природних мов є інвентар елементів, які можуть бути фонологічно нульовими в певному чи навіть у будь-якому синтаксичному оточенні. Незважаючи на відсутність вербальної форми, такі нульові одиниці проявляють синтаксичну активність.

У генеративній лінгвістиці нефінітним формам дієслова надається клаузальний статус. Дієслівний характер нефінітних форм дієслова пояснюється здатністю до формування власної клаузи за аналогією з фінітним дієсловом. Предикатним центром нефінітних клауз є нефінітна форма дієслова, а суб'єкт завжди фонологічно невиражений. З огляду на це, особливого значення набуває вивчення синтаксичних та функційних особливостей нульового PRO-суб'єкта нефінітних клауз, що визначає **актуальність** нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велику кількість сучасних лінгвістичних досліджень присвячено вивченню нульових одиниць в синхронічному та діяхронічному аспектах для визначення статусу нульових елементів в теоретичному синтаксисі (Циммерлинг “Нулевые лексеми”; “Синтаксические нули”), виявлення специфічних морфологічних та синтаксичних передумов їх функціонування (Axel, and Weiß; Fuß; Wratil, Salzmann; Ortman); визначення механізмів контролю суб'єкта в інфінітивних клаузах (Brandt, Trawiński, Wöllstein), що свідчить про інтерес мовознавців до дослідження цієї проблематики.

Постановка завдання. Об'єкт аналізу дослідження становлять німецькі речення з партиципною клаузою (далі – ПКл) у синтаксичній ролі ад'юнкта. Метою статті є встановлення особливостей функціонування PRO-суб'єкта таких ПКл у сучасній німецькій мові. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: (1) опис ознак існування PRO-суб'єкта в ПКл; (2) визначення умов вибору антецедента для PRO-суб'єкта ПКл; (3) визначення механізмів контролю PRO у ПКл (обов'язкового та необов'язкового контролю PRO-суб'єкта за визначенням І. Ландау). Мета й завдання роботи зумовили застосування комплексної методики дослідження. Принципи генеративного синтаксису лежать в основі структурно-функційного методу, який ґрунтується на виділенні в цілісних системах їхньої структури – сукупності стійких відношень і взаємозв'язків між елементами та їхньої ролі відносно один одного. Для визначення механізмів контролю PRO-суб'єкта ПКл залучено методику І. Ландау, яка передбачає перевірку на дотримання ознак обов'язкового та необов'язкового контролю PRO (Landau “Control in Generative Grammar”).

Виклад матеріалу дослідження. У генеративному синтаксисі речення класифікують за структурною ознакою за допомогою поняття **клаузи**. Суб'єкт речення визначають як іменну групу, що виступає у називному відмінку та контролює узгодження дієслова-предиката (“Subjekt”). Спрямовуючи наукові розвідки на пошук мовних універсалій, учені намагаються надати багатофакторне визначення суб'єкта, яке можна було б застосувати до різних мов світу. Таким чином, суб'єктом довільного базового речення певної мови є іменна група, для якої справедливою є максимальна кількість **пріоритетних ознак** (Подобряев 234). До таких пріоритетних ознак відносять називний відмінок, контроль узгодження з фінітним дієсловом-присудком, контроль сурядного скорочення канонічних підметів, можливість трансформації у нульовий підмет (PRO) при інфінітиві та партиципах, контроль референції рефлексивів, контроль PRO фінальних інфінітивних клауз, нездатність контролювати про у фінальних інфінітивних клаузах, контроль PRO у ПКл, можливість трансформації в присвійний або відносний прикметник при номіналізації; а також рольові ознаки, тобто такі, що визначаються не синтаксичною, а семантичною роллю іменної групи.

У деяких синтаксичних конструкціях (головним чином, нефінітних) постулюють наявність нульових (також імпліцитних, або латентних) суб'єктів, спільною властивістю яких є неможливість підстановки на їх місце “звичайного”, вербально вираженого, суб'єкта. Нульовий суб'єкт, який виникає у позиції, що не дозволяє появи фонологічно вираженого суб'єкта, проте знаходить відображення у синтаксичній структурі, у генеративній граматиці називають **PRO** (три перші букви англійського слова *pronoun*, що вказує на віднесеність цієї величини до класу займенників). Нульові займенники – це лексеми, що заповнюють позиції цілих фразових категорій: PRO заміщує не іменник, а цілу іменну групу. Нульовий елемент не може приєднувати жодних залежних означень, як і звичайний займенник, який також ніколи не приєднує залежних елементів та за своїми дис-трибутивними властивостями більш близький до іменних груп, ніж до іменників.

Визначальною ознакою займенників є наявність у їхньому лексичному значенні вказівки на тип відношень з референтом (ЛЭС 295). Референт має іменна група в цілому, а не словарна одиниця, що її очолює. Займенники, включно з нульовими, являють собою такі словарні одиниці, які за референційними властивостями та за дистрибуцією набувають схожості з фразовою категорією – іменною групою (Тестелец 287).

Правила, що встановлюють, яка з іменних груп у реченні повинна збігатися за референтом з PRO, називають **правилами контролю**, а власне іменна група, яка визначає референцію PRO, є його **контролером** (Тестелец 288).

Німецькі ПКл містять імпліцитний суб'єкт, зв'язок якого з контролером у матричній клаузі можна описати за допомогою поняття контролю. Наявність PRO-суб'єкта в нефінітних клаузах виводиться з вимог тета-критерію та тета-зв'язку (Brodahl 103).

Тета-критерій є одним з центральних принципів генеративної лінгвістики, згідно якого кожна тета-роль може приписуватися тільки одному аргументу, і кожний аргумент може отримувати виключно одну тета-роль (Chomsky 36). Іншими словами, вимоги тета-критерію виключають можливість тета-маркування аргументів більше, ніж одним присудком. Німецькі ПКл містять партицип, який слід трактувати як вербальне ядро з власною аргументною структурою. У прикладі (1) партицип I *einleitend*, утворений від тривалентного дієслова *einleiten*, окрім внутрішньої тета-ролі акузатив-об'єкта та препозиційного об'єкта, також повинен надавати зовнішню тета-роль:

(1) *Einleitend vergleicht Freyermuth die gegenwärtige Situation mit den Kommunikationsmöglichkeiten früherer Zeiten* ("Zeitschrift für Rezensionen").

Згідно вимог тета-критерію, ця зовнішня тета-роль не може бути надана суб'єкту матричного речення (далі – МР) *Freyermuth*, оскільки цей суб'єкт уже отримав свою роль від фінітного дієслова МР *vergleichen*. Отже, для забезпечення дотримання вимог тета-критерію, слід визнати, що у матричного суб'єкта є "замісник" у залежній ПКл, який співвідноситься з матричним суб'єктом і може приймати тета-роль партиципа. Традиційно такий суб'єкт представляють як PRO (рис. 1):

[PRO_i Einleitend] vergleicht Freyermuth_i ...
 θ θ

Рис. 1 PRO-суб'єкт ПКл

Визнання наявності PRO в ПКл є також необхідною умовою **Теорії зв'язування** (Binding Theory), яка є модулем універсальної граматики та пояснює кореферентні відношення між анафорами, прономіналами, іменами та їх антецедентами за допомогою структурного відношення с-команди (Philippi 129). Наведемо три принципи, з яких складається Теорія зв'язування (Staudinger 21):

(А) анафори можуть бути пов'язані у межах своєї керуючої категорії;

(В) прономінали є вільними у межах своєї керуючої категорії;

(С) референційні вираження (R-вираження) завжди є вільні, не пов'язані з жодним антецедентом, незалежно від своєї позиції.

Відповідно Теорії зв'язування один елемент є кореферентний іншому тільки за умови, якщо ці елементи знаходяться у відповідних структурних позиціях стосовно один одного і при цьому дотримано вимогу с-команди.

У ПКл з партиципом I зберігається вживання рефлексивних та реципрокних займенників, які у генеративній літературі називають **анафорами**:

(2) *Herzenskraft ist die Kraft der Vermittlung, wodurch die Möglichkeit einer Begegnung zwischen zwei [...] Menschen entsteht – einmal in einem Punkt sich treffend und konzentrierend, das andere Mal einen Freiraum bildend für das "Dazwischen"* (Linguistik online).

У відповідності до принципу А Теорії зв'язування анафори пов'язуються локально. Цей принцип також означає, що у ПКл повинен бути антецедент, який може пов'язувати рефлексивний та реципрокний займенники. Такою зв'язувальною одиницею в німецькій мові є суб'єкт, що ще раз підтверджує наявність PRO-суб'єкта у ПКл.

Отже, без визнання наявності синтаксичного суб'єкта PRO у ПКл неможливо було б забезпечити дотримання вимог тета-критерію та принципу А Теорії зв'язування.

Одна з центральних проблем генеративної граматики – пошук відповіді на питання, чим зумовлено механізми контролю нульових синтаксичних одиниць. Питання про те, чим визначається референція PRO-суб'єкта, досліджується у генеративній лінгвістиці з 60-х років XX століття (Brodahl 105).

У ранніх підходах (Larson; Bailyn) йшлося про те, що вибір антецедента визначається виключно синтаксичними та семантичними принципами. Центральну роль відігравав принцип локальності (The Minimal Distance Principle), згідно якого наступний с-командуючий потенційний антецедент повинен контролювати PRO. На думку інших дослідників (Hornstein), антецедент може визначати тільки особлива синтаксична функція або конкретна семантична роль. Антецедент PRO – це завжди синтаксичний суб'єкт. Також у ролі антецедентів можуть виступати АГЕНСИ-ад'юнкти у пасивних конструкціях, СТИМУЛИ-аргументи та ЕКСПЕРІЕНСЕРИ, оскільки їм приписують роль підметів певного рівня (Legendre). Таким чином, йдеться про семантичний критерій, який ґрунтується на тематичних ролях.

І. Ландау у своїх дослідженнях (Landau “The implicit syntax of implicit element”, “Control in generative grammar”) критикує вищезгадані принципи за надмірну рестриктивність, через яку вони виявляються нездатними пояснити основні механізми явища контролю, адже дослідження цих механізмів демонструє, що PRO не завжди контролюється наступним потенційним с-командуючим антецедентом, а це є порушенням принципу локальності. Так, в англійських реченнях з інфінітивною клаузою контроль PRO може здійснюватися суб'єктом MP, при цьому суб'єкт відділений від PRO об'єктом MP (Landau “Elements of control” 198):

John_i asked Mary_j [PRO_i to be allowed to sing].

У досліджуваному корпусі нами не зафіксовано жодного речення з ПКл у ролі ад'юнкта, в яких контроль PRO-суб'єкта здійснювався б суб'єктом MP,

відділеним від PRO-суб'єкта ПКл об'єктом МР (подібно до речень з інфінітивними клаузами).

Дослідження, присвячені залежним клаузам, демонструють, що контроль можуть здійснювати не тільки суб'єкти МР, але й інші складові МР (Kortmann). Так, у прикладі (3) PRO-суб'єкт ПКл контролюється PRO-суб'єктом інфінітивної клаузи, який, у свою чергу, зазнає контролю з боку суб'єкта МР, що при трансформації виявляється ідентичним прямому додатку активної глибинної структури:

(3) *Damit wird der Interviewpartner_j aufgefordert, [PRO_j auf seinen persönlichen Erfahrungen basierend], [PRO_j eine Erklärung zu geben]* (“Linguistik online“). ← *Damit fordert man_i den Interviewpartner_j auf, [PRO_j auf seinen persönlichen Erfahrungen basierend], [PRO_j eine Erklärung zu geben]*.

При виборі антецедента для PRO важливу роль відіграють певні механізми контролю. У випадку обов'язкового контролю йдеться про синтаксичний механізм узгодження, проте вибір антецедента може зазнавати і впливу прагматичних факторів. Корелювані відношення в синтаксисі як різновид формально-семантичних співвідношень розглядають як на синтагматичному, так і на парадигматичному рівнях. Проте найдоцільніше розглядати їх з позицій комунікативно-прагматичних інтенцій мовця – творця як окремих висловлювань, так і зв'язного мовлення взагалі (Гуйванюк, 1999). Вибір антецедента не можна звести лише до застосування простого синтаксичного або семантичного принципу (Landau “Elements of control” 2000).

Хоча величина, до якої відноситься клауза, часто є найближчим потенційним антецедентом, семантичні ознаки антецедента повинні все ж таки корелювати з валентними властивостями партиципа у клаузі (Kortmann 69). Таким чином, локальний чинник хоча й відіграє певну роль при виборі антецедента, проте семантичні і/або прагматичні фактори переважають.

Досліджуючи механізми контролю PRO, І. Ландау виділяє такі ознаки **обов'язкового контролю** (Landau “Control in generative grammar” 29):

у конструкції [... X_i ... [sPRO_i...].], де X контролює PRO-суб'єкт клаузи S:

а) контролер X має бути співзалежним з S;

б) PRO або частина його повинні бути пов'язаними перемінними.

Для того, щоб перевірити, чи контроль PRO-суб'єкта у ПКл через суб'єкт, об'єкт або імпліцитний агент МР відповідає цьому визначенню обов'язкового контролю, слід застосувати декілька тестів, запропонованих І. Ландау (Landau “Control in Generative Grammar”) для визначення типів контролю PRO:

1) Обов'язково контрольований PRO не допускає ані арбітарного контролю, ані нелокального антецеденту, який знаходився б поза межами МР або був би вкладеним в DP. Ці критерії є актуальними також для суб'єктного та об'єктного контролю. Антецедентом при обов'язковому контролі PRO може виступати, таким чином, тільки суб'єкт чи об'єкт МР.

2) Визначити тип контролю PRO можна також за допомогою еліптичних VP (Landau, 2013). В еліптичних реченнях обов'язково контрольований PRO має так звану нестабільну (sloppy) інтерпретацію: PRO в усічених VP є нестабільним (не

строгим), тобто, його контролер є локальним співзалежним усіченої клаузи і не є контролером у клаузі антецеденту (Landau, 2013, с. 30). Це твердження є справедливим для суб'єктно (приклад (4)) та об'єктно (приклад (5)) контрольованих ПКЛ:

(4) *Dieser_i (Mike_i) stimmte [PRO_i kopfnickend] zu* (“Linguistik online“). (4') *Dieser_i (Mike_i) stimmte [PRO_i kopfnickend] zu und so tat auch John_j (~~stimmte [PRO_j kopfnickend] zu~~).*

(5) *Ich habe gehört, dass Jugendliche heutzutage Menschen_i [PRO_i halb liegend auf Motorrädern] Achterbahnen herunterschicken, nicht aber Tiere_j [~~PRO_j halb liegend auf Motorrädern] Achterbahnen herunterschicken~~* (Brodahl 110).

У вищенаведених реченнях контролером PRO в опущених VP може бути лише найближчий потенційний антецедент. При строгій інтерпретації, яка спостерігається при необов'язковому контролі, PRO у еліптичних VP може контролюватися антецедентом PRO у нееліптичних VP (Landau “Control in Generative Grammar” 30).

Обов'язково контрольований PRO є зв'язаною перемінною (Brodahl 110). Це твердження є справедливим для більшості ПКЛ, що можна продемонструвати на прикладі речення (6):

(6) *[PRO_i Freundlich lächelnd] weist sich Abel_i als Polizeibeamter aus und fragt nach Susannen Billiger* (Vertacnik 210).

(6') *Abel fragt nach Susanne Billiger, [während er freundlich lächelt].*

(6'') *Abel fragt nach Susanne Billiger, während er (Peter) freundlich lächelt, Maria fragt nach Susanne Billiger, während sie (Maria) freundlich lächelt und Adam fragt nach Susanne Billiger, während er (Adam) freundlich lächelt.*

(6''') *Peter, Maria und Adam fragen nach Susannen Billiger, während Peter freundlich lächelt.*

Приклади виявляють відмінність між ПКЛ у ролі ад'юнкта та залежною фінітною клаузою, яка полягає в тому, що обов'язково контрольований PRO може бути інтерпретований як зв'язана перемінна (Landau “Control in Generative Grammar“ 32):

Peter = x [x fragt nach Susanne Billiger, während x freundlich lächelt];

займенники ж повинні мати точну інтерпретацію:

Peter = x [x fragt nach Susanne Billiger, während Peter freundlich lächelt].

Ці три тести демонструють, що суб'єктний та об'єктний контроль PRO-суб'єкта малих клауз у відповідності до визначення І. Ландау є обов'язковим контролем; обов'язковим є також контроль PRO через імпліцитний аргумент у МР (Landau “Control in Generative Grammar“).

У досліджуваному матеріалі обов'язковий контроль PRO-суб'єкта ПКЛ реалізується через суб'єкт МР; не зафіксовано жодної ПКЛ, контроль PRO якої здійснювався б через об'єкт матричної предикації:

(7) *[PRO_i Ausgehend von diesen Vorbemerkungen] erläutern wir_i in einem ersten Schritt zentrale Elemente einer systemtheoretisch informierten Heuristik zur Untersuchung des sozialen Phänomens Unterricht* (“Linguistik online“).

(8) [*PRO_i Im De Gruyter Verlag in der Reihe „Linguistik – Impulse und Tendenzen“ erschienen*], richtet sich „Sprachhandlungskoordination in der Chat-Kommunikation“_i in erster Linie an ein wissenschaftliches Publikum (Zeitschrift für Rezensionen“).

У прикладі (9) ПКл *genau registrierend* є вкладеною в іншу нефінітну клаузу – інфінітивну клаузу *dem Film zu folgen*. PRO-суб'єкт ПКл контролюється, таким чином, нульовим суб'єктом іншої нефінітної клаузи. Контроль PRO-суб'єкта ПКл трактуємо у цьому реченні також як обов'язковий контроль через суб'єкт МР, оскільки PRO-суб'єкт інфінітивної клаузи є кореферентним суб'єкту МР:

(9) *Bela ist das Beispiel für Unaufmerksamkeit und Denkfaulheit, er_i hat nicht versucht, was alle sollten, nämlich [PRO_i [PRO_i genau registrierend] dem Film zu folgen]* (“Linguistik online“).

Цікавими для аналізу явища контролю є речення з ПКл, МР яких є пасивними: у такому разі PRO-суб'єкт у ПКл виявляється ідентичним прямому об'єкту активної глибинної структури. Оскільки контроль PRO може здійснюватися також іншими конститuentами матричної предикації (об'єктом) (Landau “Control in Generative Grammar”), то механізми контролю PRO-суб'єкта ПКл у ролі ад'юнктивів пасивного МР також слід трактувати як обов'язковий контроль:

(10) *In den zu interpretierenden Unterrichtssequenzen werden die hörenden und sehenden anwesenden Schüler_i in diesem Sinne als ‚Zeugen‘ adressiert und schließlich – [PRO_i schreibend] – zu Dokumentaren eines Geschehens, zu Subjekten gemacht, die das als Voraussetzung nutzen können, um dabei oder zumindest anschließend das ‚Eigentliche‘ eines Geschehens erfassen zu können* (“Linguistik online“).

PRO-суб'єкт у ПКл з партиципом II від перехідних дієслів також може бути ідентичним прямому об'єкту активної глибинної структури, проте він завжди є співзалежним з суб'єктом МР, що дозволяє трактувати контроль PRO у таких клаузах як обов'язковий:

(11) [*PRO_i In Braunschweig-Wolfenbüttel von der Kultur der nordwestdeutschen Aufklärung beeinflusst*], konnte sie_i von dort während ihrer sechzehn-jährigen Regentschaft Rat und Hilfe beziehen (“Linguistik online“). ← (11') *Da sie_i in Braunschweig-Wolfenbüttel von der Kultur der nordwestdeutschen Aufklärung beeinflusst worden war*, konnte sie_i von dort während ihrer sechzehn-jährigen Regentschaft Rat und Hilfe beziehen. ← (11'') *Da sie_i die Kultur der nordwestdeutschen Aufklärung in Braunschweig-Wolfenbüttel beeinflusst hatte*, konnte sie_i von dort während ihrer sechzehn-jährigen Regentschaft Rat und Hilfe beziehen.

(12) [*PRO_i Von Kritikern_i und Lexikonprofis_i anfangs müde belächelt*], ist der Bestand_j der deutschsprachigen Wikipedia in nur sieben Jahren auf rund 764.000 Artikel angewachsen (“Linguistik online“). ← (12') *Obwohl ihn Kritiker und Lexikonprofis anfangs nur müde belächelt haben*, ist der Bestand der deutschsprachigen Wikipedia in nur sieben Jahren auf rund 764.000 Artikel angewachsen.

Обов'язковим контролем є також контроль PRO через імпліцитний аргумент. У наступній ПКл PRO-суб'єкт не має відповідного антецедента у МР, тому PRO тут виявляється невизначеним:

(13) [*PRO_{unbest.} Einschränkung*] muss hier angemerkt werden, dass die Differenzierung der Sozial-, der Sach- und der Zeitdimension rein analytische Unterscheidungen darstellen ("Linguistik online").

При появі у МР об'єкта з семантичною роллю АГЕНС, референція PRO стає визначеною, що свідчить про те, що імпліцитний АГЕНС також може контролювати PRO:

(13') [*PRO_i Einschränkung*] muss hier vom Autor_i angemerkt werden, dass die Differenzierung der Sozial-, der Sach- und der Zeitdimension rein analytische Unterscheidungen darstellen.

Необов'язковий контроль за визначенням І. Ландау є віддаленим контролем, за якого антецедент PRO і PRO-суб'єкт знаходяться в різних реченнях, або ж довільним (arbitrary) контролем, де нульовий суб'єкт позначає невизначений, узагальнений референт.

Необов'язковий контроль характеризується такими ознаками (Landau "Control in generative grammar" 232):

у контрольованій конструкції [...[sPRO...].]

а) контролер не обов'язково є граматичним елементом або співзалежним S;

б) необов'язковою є інтерпретація PRO як зв'язаної перемінної (тобто, це може бути вільна перемінна);

в) PRO має ознаку [+human] ([+menschlich]).

Отже, при обов'язковому контролі необхідна присутність антецедента нульового суб'єкта залежної нефінітної клаузи у межах безпосередньо вищої клаузи; у разі необов'язкового контролю таке обмеження не накладається. При необов'язковому контролі нульовий суб'єкт PRO ПКл повинен відсилати до іменної групи, яка знаходиться на відстані декількох клауз від ПКл (**віддалений контроль**), або повинен позначати невизначений, узагальнений референт (**довільний контроль**).

Для ПКл у ролі ад'юнкта це означає, що антецедент PRO-суб'єкта таких клауз може знаходитися а) поза МР, б) всередині самої ПКл, в) може бути інтерпретований як генеричний родовий, або ж г) антецедент PRO може відповідати решті речення. У досліджуваному корпусі зафіксовано речення, які відповідають ознакам в) та г):

(14) *In den meisten Fällen führt AUF_j – [PRO_{gen/man/wir} ganz allgemein gesprochen] – den Adressaten eines Prozesses ein oder das angepeilte oder erreichte Objekt oder Resultat* ("Linguistik online"). → (14') *In den meisten Fällen führt AUF – wenn man/wir ganz allgemein spricht/sprechen – den Adressaten eines Prozesses ein oder das angepeilte oder erreichte Objekt oder Resultat.*

(15) *Deren Entwicklung_i kennzeichnet, [PRO_{gen/man} Moore's Law folgend], exponentielle Leistungssteigerungen bei gleichzeitig steter Verbilligung, wie sie analog nicht zu erzielen war* ("Linguistik online"). → (15') *Deren Entwicklung kennzeichnet,*

wenn man Moore's Law folgt, exponentielle Leistungssteigerungen bei gleichzeitig steiler Verbilligung, wie sie analog nicht zu erzielen war.

(16) [*PRO_{gen/man/wir} Analysierend die Besonderheiten des Zustandes des Problems der Prüfung und Einschätzung der Kenntnisse*], muss darauf hingewiesen werden, dass dieses Problem vielseitig ist und von den Forschern in den verschiedenen Aspekten betrachtet wurde ("Linguistik online").

(17) [*Oder war sie ,lediglich' gut, weil sie, [PRO_i dem subjektiven Empfinden entsprechend], relativ schnell vorüberging*]_i? ("Linguistik online") → (17') *Oder war sie ,lediglich' gut, weil sie relativ schnell vorüberging, was dem subjektiven Empfinden entsprach?*

Для підтвердження того, що у вищенаведених прикладах дійсно йдеться про необов'язковий контроль PRO, слід перевірити, чи відношення контролю у таких реченнях відповідають ознакам необов'язкового контролю, оскільки І. Ландау (Landau "Control in generative grammar") застосовував ці критерії лише по відношенню до суб'єктних інфінітивів і ніколи до інфінітивів у ролі ад'юнктивів.

У прикладах (14), (15) та (16) контроль PRO у ПКл можна інтерпретувати як віддалений, точніше кажучи, зумовлений контекстом контроль, оскільки тут антецедент PRO знаходиться поза МР. Очевидно, що PRO у всіх наведених прикладах вимагає від антецедента наявності ознаки [+menschlich]. Таким чином, відношення контролю тут відповідають критеріям першому і третьому за визначенням І. Ландау, і можуть вважатися випадками віддаленого контролю.

ПКл з PRO-суб'єктом, який можна визначити як генеричний (родовий), мають найбільшу кількість вживань у досліджуваному корпусі. PRO-суб'єкт у таких клаузах не має антецедента серед експліцитних чи імпліцитних аргументів МР, а отже, тут йдеться про необов'язковий контроль. У вищенаведених реченнях цілком логічним здається розуміння генеричного PRO-суб'єкта як такого, що наділений ознакою [+menschlich]. Проте деякі дослідники припускають, що у певних ПКл теоретично існує ймовірність того, що дія партиципів виконується не людиною, а, наприклад, твариною (Brodahl 115):

(18) *Wer sich [PRO_{gen} im Wasser schwimmend] fortbewegt, aktiviert den ganzen Körper.*

(19) *Treffpunkt ist der Parkplatz, der [PRO_{gen} von der Mosel kommend] am Ortseingang von Lütz liegt.*

Таким чином, в таких ПКл не завжди можна однозначно констатувати дотримання третього критерію І. Ландау. Для вирішення цієї невідповідності дослідники малих клауз пропонують розширити визначення І. Ландау за рахунок включення усіх живих істот до переліку можливих антецедентів PRO при необов'язковому контролі (Brodahl 115).

Перевірка на дотримання критеріїв необов'язкового контролю виявляється ще більш проблематичною для ПКл, антецедентом PRO-суб'єкта яких виступає все МР, як у прикладі (17). Оскільки антецедентом PRO таких клауз є власне МР, то можна вважати, що антецедент знаходиться в межах МР, що відповідає визначенню обов'язкового контролю. Проте, на відміну від механізмів обов'язкового контролю, антецедентом PRO у таких клаузах не є експліцитний чи імпліцитний

аргумент у МР. ПКл відноситься до всього МР, про що свідчить можливість трансформації у відносне речення та у самостійну клаузу із займенником *das*, а такому антецеденту неможливо присвоїти ознаку [+*menschlich*]:

(17) [*Oder war sie ,lediglich‘ gut, weil sie, [PRO_i dem subjektiven Empfinden entsprechend], relativ schnell vorüberging*]_i? ← (17') *Oder war sie ,lediglich‘ gut, weil sie relativ schnell vorüberging, was dem subjektiven Empfinden entsprach?* ← (17'') [*Sie war ,lediglich‘ gut, weil sie relativ schnell vorüberging*]_i. *Das_i entsprach dem subjektiven Empfinden.*

Висновки та перспективи дослідження. Німецькі ПКл – це особливий вид малих клауз, предикатним центром яких є нефінітна форма дієслова у вигляді партиципа. Суб'єкт ПКл завжди фонологічно невиражений, але синтаксично активний. Він, як правило, кореферентний суб'єкту головної клаузи, проте умову односуб'єктності з головною предикацією може бути порушено.

Обов'язковий контроль PRO-суб'єкта німецьких ПКл реалізується через суб'єкт МР; у досліджуваному матеріалі не зафіксовано жодного речення з ПКл у ролі ад'юнкта, в яких контроль PRO-суб'єкта здійснювався б суб'єктом МР, відділеним від PRO-суб'єкта ПКл об'єктом МР (подібно до речень з інфінітивними клаузами). Обов'язковим є також механізм контролю PRO суб'єкта у клаузах з пасивними МР; у ПКл з партиципом II від перехідних дієслів та контроль PRO через імпліцитний аргумент МР.

PRO-суб'єкт німецьких ПКл може відповідати таким ознакам необов'язкового контролю за визначенням І. Ландау: антецедент можливо інтерпретувати як генеричний родовий або ж антецедентом PRO-суб'єкта ПКл виступає решта речення. У такому разі перевірка на дотримання всіх критеріїв необов'язкового контролю виявляється проблематичною, оскільки антецеденту PRO таких клауз не (завжди) можна присвоїти ознаку [+*menschlich*]. Можливим внеском у вирішення цієї проблеми могло б стати розширення визначення І. Ландау за рахунок включення усіх живих істот до переліку можливих антецедентів при необов'язковому контролі PRO.

Перспективи досліджень вбачаємо у подальшому аналізі внутрішньої архітектури німецьких ПКл у синтаксичній ролі ад'юнкта з визначенням статусу проєкцій, які очолюють партиципи.

Результати проведеного дослідження відкривають також перспективи для вивчення синтаксичної поведінки партиципів у текстах різних стилів, міжмовних зіставлень.

Література

1. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць [монографія]. Чернівці : Рута, 1999. 336 с.
2. ЛЭС: Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Советская энциклопедия, 1990. 688 с.
3. Подобряев А. В. Подлежащее при номинализациях в русском языке. *Исследования по глагольной деривации: Сб. статей* / Отв. ред. В. А. Плунгян, С. Г. Татевосов. Москва : Языки славянских культур, 2008. С. 231 – 249.

4. Тестелец Я. Г. Введение в общий синтаксис. Москва : Издательство РГГУ, 2001. 798 с.
5. Циммерлинг А. В. Нулевые лексемы в синтаксисе: догматика и типология / *Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований*. 2008. №2. С. 226 – 244.
6. Циммерлинг А. В. Синтаксические нули в грамматике. *Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии: По материалам ежегодной Международной конференции «Диалог 2009»*. 2009. Вып. 8 (15). Москва : РГГУ. С. 519 – 529.
7. Axel K., Weiß H. Pro-drop in the history of German – From Old High German to the modern dialects. *Null Pronouns* / Ed. by M. Wratil, P. Gallmann. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2011. P. 21 – 52.
8. Bailyn J. Configurational Case Assignment in Russian Syntax. *The Linguistic Review*. 1995. No 12. P. 315 – 316.
9. Brandt P., Trawiński B., Wöllstein A. (Anti-)Control in German: evidence from comparative, corpus- and psycholinguistic studies. *Co- and subordination in German and other languages*. 2016. No. 21. P. 77 – 98.
10. Brodahl K. Zu deutschen Partizipialkonstruktionen mit dem Partizip 1 als Kern. Trondheim : NTNU, 2016. 145 S.
11. Chomsky N. Lectures on Government and Binding. Berlin : Mouton de Gruyter, 1981. 384 p.
12. Fuß E. Historical pathways to null subjects: Implications to the theory of pro-drop. *Null Pronouns/* Ed. by M. Wratil, P. Gallmann. Berlin, Boston : De Gruyter Mouton, 2011. P. 52 – 98.
13. Hornstein N. Movement and Control. *Linguistic Inquiry*. 1999. No 30. P. 69 – 96.
14. Kortmann B. Free Adjuncts und Absolutes in English: Problems of Control and Interpretation. London/New York: Routledge, 1991. 253 P.
15. Landau I. Elements of Control. Dordrecht: Springer. 2000. 215 P.
16. Landau I. The Explicit Syntax of Implicit Arguments. *Linguistic Inquiry*. 2010. No 41/3. P. 357 – 388.
17. Landau I. Control in Generative Grammar: A Research Companion. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 298 p.
18. Larson R. Promise and the Theory of Control/ *Linguistic Inquiry*. 1991. No 22. PP. 103-139.
19. Legendre G. French Impersonal Constructions. *Natural Language and Linguistic Theory*. 1990. No 8. P. 81 – 128.
20. Ortmann A. Anti-agreement with subjects and possessors from a typological perspective: A case for null pronouns or for economy? *Null Pronouns/* Ed. by M. Wratil, P. Gallmann. Berlin, Boston : De Gruyter Mouton, 2011. P. 223 – 264.
21. Philippi J. Einführung in die generative Grammatik. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2008. 361 S.
22. Salzmann M. Silent resumptives in Zurich German possessor relativization. *Null Pronouns/* Ed. by M. Wratil, P. Gallmann. Berlin, Boston : De Gruyter Mouton, 2011. P. 141 – 222.
23. Staudinger B. Sätzchen: Small Clauses im Deutschen. Tübingen: Niemeyer, 1997. 251 S.
24. Subjekt. Grammatisches Informationssystem “grammis” : Webseite. Mannheim : Institut für Deutsche Sprache. Available at: <https://grammis.ids-mannheim.de/terminologie/251> (accessed 25.05.2020).
25. Wratil M. Uncovered pro – On the development and identification of null subjects. *Null Pronouns/* Ed. by M. Wratil, P. Gallmann. Berlin, Boston : De Gruyter Mouton, 2011. P. 99 – 140.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. Linguistik online: Eine Open-Access-Zeitschrift für Linguistik. Ergriffen aus <https://www.linguistik-online.net> (Zugangsdatum 15.03.2020).
2. Vertacnik H.-P. Abfangjäger: Ein Fall für Peter Zoff. München: Dotbooks, 2013. 319 S.
3. Zeitschrift für Rezensionen: Zeitschrift für Rezensionen zur germanistischen Sprachwissenschaft. Ergriffen aus <https://www.degruyter.com/view/journals/zrs/zrs-overview.xml> (Zugangsdatum 12.04.2020).

References

1. Huyvanyuk, Nina. *Formal'no-semantychni spivvidnoshennya v systemi syntaksychnykh odynyts' (Formal-Semantic Relations in the System of Syntactic Units)*. Chernivtsi: Ruta, 1999. Print.
2. Yartseva, Viktoriya, ed. *Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar' (Linguistic Encyclopedic Dictionary)*. Moskva: Sovetskaya entsyklopediya, 1990. Print.
3. Podobryaev, Aleksandr. "Podlezhaschee pri nominalizatsiyah v russkom yazyike (Subject at Nominalizations in the Russian Language)". *Issledovaniya po glagol'noy derivatsii (Research on Verbal Derivation)* (2008): 231 – 249. Print.
4. Testeleets Yakov. *Vvedenie v obschiy sintaksis (Introduction to General Syntax)*. Moskva: Izdatelstvo RGGU, 2001. Print.
5. Tsimmerling, Anton. "Nulevyie leksemyi v sintaksise: dogmatika i tipologiya (Null Lexemes in Syntax: Dogmatics and Typology)". *Acta Linguistica Petropolitana. Trudy instituta lingvisticheskikh issledovaniy 2* (2008): 226 – 244. Print.
6. Tsymmerling, Anton. "Sintaksicheskie nuli v grammatike (Syntactic Nulls in Grammar)". *Ezhegodnaya Mezhdunarodnaya konferentsiya "Dialog 2009" (Annual International Conference "Dialogue 2009")*. Moskva: Izdatelstvo RGGU, 2009. 519 – 529. Print.
7. Axel, Katrin and Helmut Weiss. "Pro-drop in the history of German – From Old High German to the modern dialects." *Null Pronouns*. Ed. by M. Wratil, P. Gallmann. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2011. 21 – 52. Print.
8. Bailyn, John. "Configurational Case Assignment in Russian Syntax". *The Linguistic Review* 12 (1995): 315 – 316. Print.
9. Brandt, Patrick, Beata Trawiński, and Angelika Wöllstein. "(Anti-)Control in German: Evidence from Comparative, Corpus- and Psycholinguistic Studies". *Co- and Subordination in German and Other Languages* 21 (2016): 77 – 98. Print.
10. Brodahl, Kristin Klubbo. *Zu deutschen Partizipialkonstruktionen mit dem Partizip I als Kern*. Trondheim: NTNU, 2016. Print.
11. Chomsky, Noam. *Lectures on Government and Binding*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1981. Print.
12. Fuß, Eric. "Historical pathways to null subjects: Implications for the theory of pro-drop". *Null Pronouns*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2011. 52 – 98. Print.
13. Hornstein, Norbert. "Movement and Control." *Linguistic Inquiry* 30 (1999): 69 – 96. Print.
14. Kortmann, Berndt. *Free Adjuncts and Absolutes in English: Problems of Control and Interpretation*. London/New York: Routledge, 1991. Print.
15. Landau, Idan. *Elements of Control*. Dordrecht: Springer. 2000. Print.
16. Landau, Idan. "The Explicit Syntax of Implicit Arguments". *Linguistic Inquiry* 41/3 (2010): 357 – 388. Print.
17. Landau, Idan. *Control in Generative Grammar: A Research Companion*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013. Print.
18. Larson, Richard K. "Promise and the Theory of Control". *Linguistic Inquiry* 22 (1991): 103 – 139. Print.
19. Legendre, Géraldine. "French Impersonal Constructions". *Natural Language and Linguistic Theory* 8 (1990): 81 – 128. Print.
20. Ortmann, Albert. Anti-agreement with subjects and possessors from a typological perspective: A case for null pronouns or for economy? *Null Pronouns*. Ed. by M. Wratil, P. Gallmann. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2011. 223 – 264. Print.
21. Philippi, Jule. *Einführung in die generative Grammatik*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2008. Print.
22. Salzmann, Martin. "Silent Resumptives in Zurich German Possessor Relativization". *Null Pronouns*. Ed. by M. Wratil, P. Gallmann. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2011. 141 – 222. Print.
23. Staudinger, Bernhard. *Sätzchen: Small Clauses im Deutschen*. Tübingen: Niemeyer, 1997. Print.

24. *Subjekt*. Mannheim: Institut für Deutsche Sprache. Wissenschaftliche Terminologie. Grammatisches Informationssystem "grammis" Web. 25. May. 2020.
25. Wratil, Melani. *Uncovered Pro – On the Development and Identificaton of Null Subjects*. *Null Pronouns*. Ed. by M. Wratil, P. Gallmann. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2011. 99 – 140. Print.

List of Sources

1. Linguistik online: Eine Open-Access-Zeitschrift für Linguistik. Web. 15. März 2020.
2. Vertacnik, Hans-Peter. *Abfangjäger: Ein Fall für Peter Zoff*. München: Dotbooks, 2013. Print.
3. Zeitschrift für Rezensionen: Zeitschrift für Rezensionen zur germanistischen Sprachwissenschaft. Web. 12.Apr. 2020.

PRO-SUBJECT OF THE GERMAN PARTICIPLE CLAUSES IN THE SYNTACTIC ROLE OF ADJUNCT

Olena Borovska

Department of German Philology, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

Abstract

Background: The sentence belongs to the central concepts of syntax and is its basic unit, around which other types of syntactic categories are grouped. Researcher focus their attention mainly on syntactic categories that have a material expression. However, most natural languages turn out to have a number of elements that are phonologically empty (latent, eliminated, or overt) in certain syntactic environment.

In generative linguistics, non-finite verb forms are considered to have a clause status. The verbal character of these forms is explained by their ability to form their own clause similar to the finite verb. The predicate center of such clauses is a non-finite form of the verb; the subject is always empty, that is, phonologically unexpressed. In this respect, the study of syntactic and functional features of the overt PRO-subject of a nonfinite clause is an especially significant issue within the generative grammar.

Purpose: The purpose of the research is to outline the functional nature of the PRO-subject in German participle clauses.

Results: In the analyzed material the obligatory control of the PRO-subject in participle clauses is performed by the subject of the matrix sentence. PRO-subjects in clauses with passive matrix sentences, with participles II of transitive verbs and with an implicit argument in the matrix sentence as an antecedent for PRO are as well obligatory controlled.

Some participle clauses show evidence of non-obligatory controlled PRO-subjects: the antecedent for PRO can be interpreted as generic or the antecedent for PRO can correspond to the whole matrix sentence. Verification of all non-obligatory control criteria is problematic for such participle clauses, as it is not always possible to assign the property [+human] to the antecedent for PRO. This issue needs further study.

Discussion: A phonologically unexpressed PRO-subject is a quite strict limitation for participle clauses in the role of adjunct. The author explains the presence of an overt subject in participle clauses in the terms of the Theory of Binding and Theta Criterion. The PRO-subject in participle clauses has no phonological form, but is syntactically active. The prospects of the research are in the further study of the inner structure of German participle clauses.

Keywords: clause, participle clause, adjunct, null categories, PRO-subject, PRO control, obligatory control, non-obligatory control.

Vitae

Olena Borovska is Assistant of Department of German Philology at Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, PhD Student of Kyiv National Linguistic University,

10.02.04 – Germanic Languages. Her areas of research interests include generative linguistics, functional linguistics and text linguistics.

Correspondence: olenabor2016@gmail.com

Надійшла до редакції 28 вересня 2020 року
Рекомендована до друку 15 жовтня 2020 року

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.5
УДК 81'367:81'373.7:81'42

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МОДЕЛЕЙ ФРАЗЕОЛОГІЗОВАНИХ РЕЧЕНЬ У ТВОРАХ БОГДАНА ЛЕПКОГО¹

Статтю присвячено розгляду фразеологізованих речень у творах Богдана Лепкого. Виділено моделі фразеологізованих речень у прозі письменника; встановлено їх семантику; визначено абсолютну частоту вживання з урахуванням розмежування з омонімічними нефразеологізованими реченнями. Дослідження виконано на матеріалі корпусу текстів Богдана Лепкого.

Синтаксичні фразеологізми у прозових текстах письменника є яскравими засобами експресивного синтаксису, за допомогою яких автор передає оцінне, модальне, заперечне або акцентувальне значення. Він використовує 18 моделей синтаксичних фразеологізмів, з-поміж яких найбільш продуктивними виявилися Який (уже/вже/же/ж) N_1 Сор_f, Як (же/тут) (N_3) не Inf / Adv_{praed}, Не до N_2 Сор_f(N_3), Що (ж/це/то) за N_1 Сор_f і Який там N_1 Сор_f. Переважають речення з двочленним стрижневим компонентом.

Синтаксичні фразеологізми є багатofункційними одиницями, у текстах Богдана Лепкого вони виконують експресивну, фатичну, коректувальну й аргументативну функції.

Ключові слова: Богдан Лепкий, корпус текстів, мовна особистість, модель речення, прагматика, семантика, синтаксис, синтаксичний фразеологізм, фразеологія, фразеологізоване речення.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Сучасні дослідження з лінгвоперсонології зосереджені на вивченні мовної особистості, яку визначають як особливий цілісний феномен, що охоплює «сукупність усіх мовних здібностей і реалізацій особистості» (Загнітко 4). У межах цього напряму колектив дослідників Донецького національного університету імені Василя Стуса під керівництвом Анатолія Загнітка працює над науковим проектом «Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граматики: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри» (0118U003137).

Особлива увага лінгвістів сфокусована на вивченні різних аспектів і рівнів мови видатних лінгвоперсон, до яких, зокрема, належить український письменник Богдан Лепкий. Актуальність пропонованого дослідження мотивована двома чинниками: 1) фразеологічні одиниці різних типів є яскравими маркерами мовлення особистості; 2) фразеологізовані речення є цікавим виявом взаємопроникнення різнорівневих мовних одиниць, дійовим засобом експресивного синтаксису, за допомогою якого автор досягає потрібного впливу на читача або слухача.

Аналіз досліджень наукової проблеми. Вивчення мови видатних особистостей має в Україні давні традиції. Неординарна постать Богдана Лепкого, безу-

¹ Дослідження виконано в межах фундаментального наукового проекту «Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граматики: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри» (0118U003137) Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України.

мовно, не раз привертала увагу мовознавців (Горох; Діц; Кравченко-Дзондза; Ткачук та ін.). Фразеологізми у творах Богдана Лепкого були предметом аналізу в низці досліджень. Так, Тетяна Свердан виділила усічені фразеологізми у трилогії Богдана Лепкого «Мазепа» (Свердан, «Спосіб трансформації фразеологізмів»; Свердан «Усічені фразеологізми»); Тетяна Мішиньова запропонувала класифікацію фразеологізмів у цій же трилогії, розглянула трансформації народних фразеологічних одиниць та індивідуально-авторські новотвори (Мішиньова). Комплексно фразеологію письменника (у зіставленні із фразеологією Уласа Самчука) проаналізовано в циклі досліджень Тетяни Здіховської: встановлено функційно-стильові й семантичні властивості фразеологізмів різних типів з послідовним розмежуванням загальномовних і діалектних фразеологізмів, різновидів трансформацій і напрямів творення індивідуально-авторських фразеологічних одиниць та ін. (Здіховська, «Фразеологія прозових творів»; Здіховська, «Фразеологія української прози»; Здіховська, Горбач).

Ґрунтовним і скрупульозним є лексикографічне опрацювання фразеологізмів Богдана Лепкого в словнику за редакцією Стефанії Панцьо (Фразеологізми у творах Богдана Лепкого). Укладачі цієї праці прагнули подати «усі фразеологічні одиниці, прислів'я, приказки і т. ін., ужиті у творах Богдана Лепкого» (Фразеологізми у творах Богдана Лепкого 5). Водночас попри заявлений широкий підхід до розуміння фразеології в жодному з цих досліджень фразеологізовані речення не відбито.

Фразеологізовані речення (або синтаксичні фразеологізми) – конструкції, що складаються «із двох пов'язаних ідіоматично компонентів – незмінного (стрижневого) і змінного; граматичні зв'язки і прямі лексичні значення слів у такому реченні послаблені або втрачені на сучасному етапі розвитку мови. Стрижневий компонент синтаксичного фразеологізму типово становить поєднання кількох лексем – службових і повнозначних слів, яким властиве семантичне спустошення або семантичний зсув» (Ситар, «Синтаксичні фразеологізми в українській мові» 2; див. також Величко; Всеволодова, Лим Су; Йомдин).

Пропоноване дослідження фразеологізованих речень виконано на матеріалі корпусу текстів Богдана Лепкого, доступного за адресою http://corpora.donnu.edu.ua/bonito/run.cgi/corp_info?corpname=kitaeva. Цей корпус текстів створено Вікою Кітаєвою під керівництвом Іллі Данилюка. Технічну реалізацію проекту здійснено за допомогою вільного корпусного менеджера *NoSketch Engine* (<https://www.sketchengine.eu/>). Корпус текстів об'єднує лише прозові твори Богдана Лепкого, містить 893681 токенів, 681516 слів, 76237 речень, 7 документів. За стратегією побудови і призначенням цей корпус текстів є дослідницьким; за типом репрезентації текстів – повнотекстовим; усі тексти є письмовими (зразків усного мовлення не залучено через їх відсутність); корпус є динамічним, тобто є можливість його поповнення. Докладно про типи корпусів текстів див. працю Орісі Демської-Кульчицької (Демська-Кульчицька).

Мета цього дослідження – виявити особливості реалізації моделей фразеологізованих речень у творах Богдана Лепкого. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: а) виділити всі моделі фразеологізованих речень, ужиті

в корпусі текстів Богдана Лепкого; б) визначити їх семантику; в) установити абсолютну частоту в корпусі текстів, відмежувавши їх від омонімічних нефразеологізованих речень; г) виділити функції, реалізовані фразеологізованими реченнями у проаналізованих текстах.

Термін «модель речення» використовуємо в розумінні Майї Всеволодової. У межах запропонованої дослідницею функційно-комунікативної теорії синтаксису модель речення визначено як нерозривну єдність форми речення, відтвореної у вигляді структурної схеми, і типового значення речення (Всеволодова, 336 і далі).

Об'єктом дослідження є фразеологізовані речення, виявлені в корпусі текстів Богдана Лепкого; **предметом** – структурні, семантичні і прагматичні властивості цих речень.

Опис фактичного матеріалу та методів, застосованих у процесі аналізу. Фактичним матеріалом дослідження стали 177 фразеологізованих речень, дібраних з корпусу текстів Богдана Лепкого.

Для аналізу мовного матеріалу використано такі методи: моделювання (для побудови структурної схеми речення, що відбиває особливості формальної організації синтаксичних фразеологізмів); описовий метод (для забезпечення опису структурних і прагматичних ознак фразеологізованих речень); структурний метод, який втілено в прийомі дистрибутивного аналізу – для виявлення особливостей фразеологізованих речень у різних контекстах, формулювання типового значення моделі речення.

Наукова новизна дослідження зумовлена тим, що фразеологізовані речення у творах Богдана Лепкого досліджено вперше.

Теоретична цінність отриманих результатів щодо особливостей мови Богдана Лепкого полягає в тому, що здійснений аналіз підтверджує висновки про унікальність набору фразеологізованих речень у кожній лінгвоперсоні, одержані в дослідженнях (Ситар “Синтаксичні фразеологізми в лінгвоперсонологійному портреті Михайла Коцюбинського”; Ситар “Синтаксичні фразеологізми як складник лінгвоперсонологійного портрету Юрія Шевельова”; Ситар “Реалізація моделей”), а також дає змогу простежити комунікативні прийоми впливу мовних одиниць на читача або слухача.

Практична цінність одержаних результатів умотивована тим, що вони можуть бути використані для встановлення авторства тексту, у лексикографічній практиці, під час викладання у вищій школі курсів з лінгвістичного моделювання, фразеології, синтаксису й семантики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Фразеологізовані речення є «важливим елементом мовлення будь-якої особистості, проте і вибір моделей, і активність їхнього вживання є суто індивідуальними в кожному випадку» (Ситар “Синтаксичні фразеологізми в лінгвоперсонологійному портреті Михайла Коцюбинського” 176). З корпусу текстів Богдана Лепкого вилучено 177 фразеологізованих речень, що виявилися реалізаціями 18 моделей (зі 105 моделей українських синтаксичних фразеологізмів української мови, описаних у праці (Ситар, “Синтаксичні фразеологізми в розрізі кон-

струкційної граматики’’)).

1. Модель, побудована за структурною схемою² *Де N₃ Inf / до N₂*, має заперечне або заперечно-модальне значення: *Орлик навипиньках виходить зі світлиці і кличе післанця за собою.*

— *Хірурга! Скоро до гетьмана хірурга, хай негайно іде з п'явками і банками, з блюментростовою мастю!* — *дає прикази в сінях, а до післанця говорить:*

— *Не дадуть чоловікові спокійно вмерти. Де йому до коня, до команди? Куди, куди! Це ж живий труп.*

— *Його величество не знав, що з Іваном Степановичем так погано. Доповідали, що це проходятьчі боли, що він так цілі роки хорує* (Богдан Лепкий. Не вбивай).

Важливою особливістю реалізації цієї моделі в Богдана Лепкого є введення інфінітива в позиції змінного компонента із заповненням суб'єктної синтаксеми іменником або займенником у формі давального відмінка: *А я:*

— *А ці коміроцьки хто повироблював, ви? Обоє в сміх:*

— *Куди нам до такої роботи!*

— *Це пчолы такі майстри, — повчає нас Кость. — А знаєте, чому ці комірки шестигранні? Де вам це знати! Тому, бо в них мід добре держиться й не розсаджує стінок. Це дуже трівка посуда* (Богдан Лепкий. Казка мого життя) (= Ви цього не знаєте; = Ви не можете цього знати);

«Бути за гетьмана стародубському полковникові! Івана Ілліча Скоропадського вибираймо!» — *залунало кругом. Аж і вийшов на поміст стародубський полковник, поклонився громаді і каже: «Дякую вам за велику честь, панове товариство, над яку більшої і бути не може, але я чоловік старий, де мені гетьманувати! До такого важного і важкого уряду треба людини заслуженої і не старої. Виберіть чернігівського полковника Полуботка»* (Богдан Лепкий. Полтава) (= Я не можу гетьманувати).

Ця модель у корпусі текстів має абсолютну частоту 6.

2. Одиначним прикладом репрезентовано модель *До чого N₁ Cop_f Adj₁*, що має значення позитивної оцінки мовцем реалії: *Співали Денисівці пісні Вербицького, Лаврівського й Воробкевича, але співали їх так по мистецьки, з таким відчуттям музичного змісту, з так знаменито вистудіованою динамікою, так були зіспівані, що хор їх звучав, як якийсь зачарований інструмент. Та ще співали вони без нот і на естраду виходили гарно й справно. Не було зайвих павз, ні нудного роздавання голосів. Один помах руки провідника і неслася пісня несилувана, пригодна «Не хочеться вірити — казали поляки — щоби це хлопці співали. Дивіться, до чого спосібний цей нарід!»* (Богдан Лепкий. Казка мого життя).

3. Фразеологізована модель речення *Куди Pron₃ Inf / до N₂* використовується з модально-заперечним значенням (абсолютна частота – 2): *Розстрига, замість репліки, вишкірив свої рідкі зуби:*

² У структурній схемі речення використовуємо такі позначки: Adj – прикметник; Adv_{praed} – прислівник у ролі предиката; Cop_f – відмінюване дієслово-зв'язка; Inf – інфінітив; N₁ – іменник у називному відмінку; prep – прийменник; Pron₃ – займенник у давальному відмінку; V_f – відмінюване дієслово; V_{f3s/pl} – відмінюване дієслово у формі 3-ої особи однини або множини; V_{imp} – відмінюване дієслово у формі наказового способу; () – факультативність компонента; / – варіантність компонента.

— *Гарно сказане, їй-Богу, гарно, аж оскома пішла. І куди мені до того! Куди! Сухо в жмені, а пусто в кишені, куди не йду, біду веду, горем поганяю* (Богдан Лепкий. Не вбивай).

Цікаво, що в корпусі текстів зафіксовано лише варіант *Куди* Prop₃ до N₂, водночас теоретично можливий інфінітивний варіант моделі лишився нереалізованим, пор.: *Куди мені встигнути! Куди мені гетьманувати!*

4. Речення, побудовані за структурною схемою *Куди там* N₁ / V_f / Inf / до/з N₂, передають у прозових текстах Богдана Лепкого декілька значень:

а) відсутності реалії або ситуації: *Кажуть, давно не було такого врожаю, — додала Марія Федорівна. — Де кум, де коровай. Куди там жнива, тітусю! Ще й весняні бурі не прошуміли* (Богдан Лепкий. Не вбивай) (= Не було ще жнив);

б) неможливості виконання дії:

— *Сто тисяч осьмачків борошна! — кивалася, як жид на шабасі, хазяйка. — Легко сказати, мої ви, та нелегко добути. А ще тепер. Тепер хіба псів гнати, а не худобу. І як тут крізь такі сніги з набором пробиратися? — Правда ваша, — озвався той, що в кості щасливо грав. — Куди там тепер транспорти доставляти. Ось Ромни ніби якийсь город числиться, а глядіть, сніги на вулицях по пояс лежать* (Богдан Лепкий. Полтава) (= Не можна доставити транспорт через сніг);

в) заперечення існування реалії або ситуації:

Злі люди монастир зграбували. Ні церкви святої, ні келій наших не пощадили, а що вже з черничками творили, не доведи Господи! Насилу я вирвалася з їх рук і втікаю.

— *Не з добра побігла з двора, — пожалував гостю Улас.*

— *Ой куди там з добра! В монастирі рай, а на світі пекло, один великий гріх! Ні сорому, ні совісті, ні милосердя нині люди не мають, — нарікала. — Кінець світа наближається* (Богдан Лепкий. Крутіж) (= Ой не з добра).

Характерним для Богдана Лепкого є прийменниково-іменниковий комплекс у позиції змінного компонента моделі (пор. для Михайла Коцюбинського властива лише інфінітивна реалізація цієї моделі — *Куди там* Inf (Ситар “Синтаксичні фразеологізми в лінгвоперсонологійному портреті Михайла Коцюбинського”): *Ось яка різниця! Земля і небо! І всього за 5 літ така переміна! А нині? Куди там нині до минулого! Нині Василь Кочубей перзона, перша по гетьмані. По гетьмані!? І доки йому давати себе затемнювати тій гетьманській фігурі. Пора наперед, пора!* (Богдан Лепкий. Мотря) (= Теперішнє не можна порівняти з минулим).

Конструкція *куди там* зафіксована в корпусі текстів Богдана Лепкого 5 разів.

5. Модель, побудована за структурною схемою *Не до* N₂ Cop_f(N₃), передає модально-заперечне значення небажання або неможливості дії або стану для суб'єкта:

— *Службове діло, Іване Степановичу. Приказ, це приказ, хоч не до їзди мені* (Богдан Лепкий. Мотря);

— Добра мені верба, Кочубеєва Мотря! Це ж найпишніша троянда, пане-товаришу! — завважив Орлик.

— Для тебе, генеральний писаре, бо ти, хоч свою гарну жінку маєш, але й на других не від того, щоб глипнути оком. Звичайно, — молодий. **А мені вже не до жінок** (Богдан Лепкий. Не вбивай).

Факультативним компонентом моделі є суб'єктна синтаксема у формі давального відмінка (N_3), що в Богдана Лепкого в усіх зафіксованих випадках заповнена, тобто для нього є важливим є назвати суб'єкта небажаної / неможливої дії або стану:

— Так що? Втікла від батьків, покине й чоловіка. Любов найгірша страсть. — Любов найгірша страсть, — зітхав той, що в небо дивився.

— **Гетьманові тепер не до того.** — **Усім нам не до кохання.** — Наше кохання — війна (Богдан Лепкий. Полтава).

Модель *Не до* N_2 $Cor_f(N_3)$ належить до продуктивних (абсолютна частота вживання — 20). Загалом же конструкцію *не до* вжито в корпусі текстів 81 раз, проте 61 випадок не залучено до аналізу, оскільки ці речення є вільними (нефразеологізованими): *Розійшлась чутка, що гетьман не до царя, а до шведа поїхав* (Богдан Лепкий. Батурин).

6. Фразеологізована модель, що відповідає структурній схемі *Ось* (N_3) N_1 Cor_f , вживається на позначення негативної оцінки мовцем реалії або ситуації загалом (абсолютна частота в корпусі текстів — 3): «**Ось вам народ!** — каже до Обидовської Мручко. — Інший то навіть умерти без жартів не вміє. Дивний народ і дивна його доля.» (Богдан Лепкий. З-під Полтави до Бендер).

7. Таке ж типове значення має і модель *Ось* N_3 і N_1 Cor_f : *Гетьман не слухав тієї розмови. Його збентежила несподівана гостина. **Ось тобі і гостя!** Хоч клич Петранівського, щоб стріляв до неї. Ти її слово, а вона тобі два, ти її колючкою, а вона тобі ножем поміж ребра. **Ось** таку з полком у найгірший вогонь послати. Мабуть, і Петра налякала б* (Богдан Лепкий. Мотря). Абсолютна частота вживання цієї моделі — 2.

8. Негативно оцінене значення властиве фразеологізованій моделі *Ось який* N_1 / Adj Cor_f , ужитій в текстах письменника 4 рази:

— А за що ж тебе, чоловіче добрий, з академії прогнали?

— За жінку.

— Ага. А за чію?

— Та за дякову. За малинську дячиху.

— **Ось який ти!** — Та я такий, як і інші: не гірший і не кращий, лиш вона чортова баба.

— Розумію: побили Хому за Яремину вину.

— Щось наче б так. Вередлива була. І те їй давай, і друге принеси, хоч із коліна вилупи, а щоб було.

— Розумію. Та вона тебе, значить, на слизьке загнала... (Богдан Лепкий. Крутіж).

Цікаво, що тип оцінки може бути експлікований у найближчому контексті:

— А як тебе, братчику, звати?

- Антоном мене клич, а величай Помелом. А тебе?
- Босим.
- Босим?
- Краще Босим жити, ніж Босаковським гнити. **Ось які тепер часи.**
- Дійсно, **погані** часи, пане Босий.
- **Погані**, добродію Помело, **погані**.
- Одна потіха, що люди завжди на лихі часи нарікали.
- Мала потіха. Дальші слова собаки заглушили (Богдан Лепкий. Крутіж).

9. Модель, побудована за структурною схемою *От і/й* (N₃) V_f / N₁ (Adj) Cop_f, передає негативно оцінене значення, її зафіксовано в корпусі текстів 14 разів: *Осаул переїхав і зсів з коня. Господар, старий запорожець Верига, приглядаючись, поклав свою важку руку йому на рам'я: «От і часи, брате, бодай не діждали!»* (Богдан Лепкий. З-під Полтави до Бендер). Особливістю цієї моделі є варіативність морфологічного наповнення змінного компонента:

- Дякую вам, *Мотре Василівна*, за комплімент. Але найкращий паж не рівня королеві.
- Гарний король і найкращу королеву затьмить, — відповіла не надумуючись *Мотря*.
- **От і попали, дядьку!** Гетьман удавав, що відповісти не вміє.
- *Мотря Василівна* слів позичати не потребують.
- Не все. Часом і слово, як з каменя, важко добути (Богдан Лепкий. Мотря);
- **От і час який непевний.** То мороз, то відлига. Ніби сам Бог хоче, щоб люди у хаті сиділи (Богдан Лепкий. Полтава).

10. Одиначним прикладом у проаналізованих текстах репрезентовано модель зі значенням негативної оцінки і структурною схемою *От* (N₃) N₁ Cop_f: *Татові подавала руку, з мамою цілувалася палко, а тоді підносила хлопця й казала: «От мені козак! Навіть за гілетку пшениці не важить...»* (Богдан Лепкий. Казка мого життя).

11. Фразеологізована модель *От який* N₁ / Adj Cop_f вжито двічі з різними значеннями:

а) заперечення існування реалії: *Так нас тії москалі обсіли, що обігнатися годі. Гетьманові прожитку не дають. Все якісь посли то від царя, то від Меншикова: гетьман хвилюється, та нічого не вдіє. Мусить робити що йому велять. **От яка тут воля!*** (Богдан Лепкий. Не вбивай).

б) негативної оцінки: *А скінчиться війна, так гонять тебе з полку, як собаку з хрестин. Ти хто такий? Хахло, тягло, хамська твоя мати, йди на панів працювати. **От яка наша правда, браття*** (Богдан Лепкий. Батурин).

12. Модель, побудована за структурною схемою *Такий* (уже/вже) N₁ / Adj Cop_f, має типове значення позитивної або негативної оцінки реалії або ситуації. Тип оцінки в цій та інших оцінних моделях визначувався передусім контекстом або лексичним наповненням стрижневого компонента моделі: *«Поїхав наш король,» – сумно говорили шведи. «Поїхав ... Бог вість, чи побачимо його.» «Чому б ні. І завтра буде день.» «Так, але король недужий. Погано з його ногою. Ліки*

не помагають.» **«Бо такі ліки.** Щоб він лиш до Швеції вернувся, побачите, видужає скоро.» (Богдан Лепкий. З-під Полтави до Бендер) (негативна оцінка);

— **Така вже моя вдача.** Ти бачиш, яка я. Все люблю робити наперекір другим і собі (Богдан Лепкий. Мотря) (негативна оцінка);

— Меншиков? — **Мабуть, послухає, бо не перечив.**

— **Жаль чоловіка. Такий інтелігентний.** — Його хоч би й на герцога, то не сором. Жаль (Богдан Лепкий. Батурич) (позитивна оцінка).

Абсолютна частота вживання речень, що належать до цієї моделі, – 12.

13. Фразеологізовані речення, побудовані за структурною схемою *Хто, як не N₁ V_f/ Adj Cop_f*, спеціалізовані на семантиці акцентування: *Так то вони довго радили і журилися, аж стало на тім, що нікому їхати в Батурич, лиш одній ігумені. Вона, як священна особа, найкраще надається на посла такої нещасливої новини. Хто, як не ігуменя, може розважити тяжко опечалених родителів у їх великому горю, кому більше, як не їй, безпечно тепер їхати в Батурич?* (Богдан Лепкий. Мотря). У проаналізованому матеріалі речення, що належать до цієї моделі, вжито тричі. Варто наголосити на зміненому порядку слів у реченнях, що належать до цієї моделі (2 із 3 прикладів), що є властивим лише окремим фразеологізованим моделям: *Треба ж раз опанувати степ і упорядкувати руїну! А хто ж має зробити початок, як не гетьман? За ним підуть полковники, старшини, сіль землі, а там і народ розживеться, засмакує в мирі, добробуті, в свободі та навчиться обороняти їх кріпко й мудро, повсякчасно, а не зривами хвилевими, як розбурхана стихія* (Богдан Лепкий. Полтава);

Геракл — це міт, а ми реальні люди, нам і над утомою запанувати треба. Вчинки вашої милості переходять межі реального.

— *Це що лиш будучність покаже.*

— *Будучністю сильні люди правлять.*

— *Від найсильніших невідоме сильніше. І король прислонив очі рукою.* — *Чи не зробив я похибки в синтаксі? — спитав, змінюючи голос.*

— *Наскільки я латинську мову знаю, ні.*

— *Чоловік ніколи не є певний слова... Ані діла,* — додав, подумавши хвилину.

— ***Хто ж тоді може бути певний, як не милість ваша?***

Король заперечив головою

— *Ні, ні. Я ще менше, ніж другі... У непевності весь чар життя. Бути певним — значить капітулювати перед самим собою. Життя — це гра, а в грі певності немає. Певний грач — шулер* (Богдан Лепкий. Полтава).

14. Одиначну реалізацію в текстах Богдана Лепкого має фразеологізована модель *Чому б (N₃) не Inf* з модальним значенням бажання: *Туркені з серпанками на лицях ішли, майже не доторкаючись землі своїми гостроносими виступцями без закаблуків. Ритмічно широкими бедрами колисали. «Також спосіб заслонювати обличчя, – сердився Понятовський. – Може, котра й гарна, так чому б не глянути. Не вкушу. По очах знати, що палкі. Як ви думаєте?» – торкнув ліктем Клінковитрема* (Богдан Лепкий. Крутіж) (= Я хочу подивитись на обличчя туркені).

15. До продуктивних моделей (абсолютна частота 17) зараховуємо фразеологізовані речення, побудовані за структурною схемою *Що (ж/це/то) за N₁ Сор_f*. Такі речення виражають позитивну або негативну оцінку реалії мовцем:

— *Го-го-го! — зукнув Кочубей. — Кого я бачу, що за гість! Чуйкевич обняв його за ноги, а Кочубей пригорнув козака до себе і тримав його довгу хвилину біля грудей, зазначаючи таким чином свою прихильність до нього* (Богдан Лепкий. Мотря) (позитивна оцінка);

«*Що за народ! — покивав головою Мручко. — Гадав би ти, саме завзяття, сама лютість, а він тобі навіть до конини так пристраститься, що й життя не пожалує*» (Богдан Лепкий. З-під Полтави до Бендер) (негативна оцінка).

Поєднання *що за* вжито в корпусі текстів 122 рази, проте більшість випадків (110) становлять нефразеологізовані підрядні речення з'ясувального, атрибутивного та інших типів: *Хіба ти не чув, що за столом казали?* (Богдан Лепкий. Батурин); *А в батуринців мало гармат і бракло того, кого вони слухати привикли, не стало Кенігзена, що за десятьох працював, а за сотки розумів гарматне діло* (Там само).

Факультативним компонентом цієї моделі виступають частки *ж, це, то*:

— *Боже, що то за чоловік був, а що за проводир! Сама сила й розум. Уже такого другого в Україні не буде. Куди, куди!*

— *Не буде, — притакнув, зітхаючи другий.*

— *Ой, не буде! — доповів третій і почав проказувати думу про жовтоводську битву* (Богдан Лепкий. Крутіж) (позитивна оцінка).

16. Фразеологізована модель речення *Як (же/тут) (N₃) не Inf / Adv_{praed}* у текстах письменника вживається 21 раз з такими значеннями:

а) ствердження / згоди із думкою співрозмовника: *Мама відповіла, що тато ще лишилися в Крегульці, щоб продати збіжжя та «спакувати меблі». За тиждень будуть готові. «То ми вишлемо наші вози, щоб їх перепровадити, правда, пане начальнику?» — звернувся до війта, що за той час надійшов. Коротка свитка. «А вже ж, що вишлемо. Як не вислати?» — відповів начальник громади, старий, маломовний господар* (Богдан Лепкий. Казка мого життя).

б) потрібності виконання дії або виникнення стану:

— *Невже ж я вас насильно перевіз за Десну? Не обіцялися ви витривати при мені, добуваючи батьківщині нашій слави й волі? Як же вам не сором являтися перед шведом такими, як ви є, горляями, бешкетниками, п'яницями. Дивіться, вони із заморських країв прибули, роками цілими терплять горе й злидні походного життя і не бунтуються. А ви днів кілька, як зі своїх стоянок вийшли, і шумите. Погано ви собі починаєте, панове товариство, погано! Не тільки мою сиву голову зневажаєте, але й своє ім'я козацьке. Батьки ваші у гробах перевертаються, бачучи безтяменність вашу. Дальше так годі* (Богдан Лепкий. Полтава) (= Вам має бути соромно);

в) неможливості невиконання дії:

— *Чого смієшся з мене?*

— *Як не сміятися, коли ти щось такого смішного скажеш?...* (Богдан Лепкий. Казка мого життя) (= Я не можу не сміятися).

У зібраному матеріалі переважає інфінітивний варіант моделі *Як (же/тут)* (N_3) не Inf (17 із 18 реалізацій).

17. Найпродуктивнішою в текстах Богдана Лепкого виявилась фразеологізована модель *Який (уже/вже/же/ж)* N_1 Сор_f, що передає три значення:

а) негативну або позитивну оцінку мовцем реалії або ситуації загалом:

— *Але ми балакаємо, — почав господар, — а ваша милість утомлені. **Який же я нездара.** Жінко! А приладь там постіль у світлиці і дай чистої води в циннову вмивальницю, та ще добудь із скрині білля щонайтоншого, спішиш* (Богдан Лепкий. Батурин) (негативна оцінка, в обстеженому матеріалі цей тип оцінки переважає);

*Мотря знов очі спустила в долину. — Гей-гей! — казала, — які ж бо ви, хлопці, дурні, які дурні! Яка-будь юбка — і серце загориться, як губка. Коли б я хлопцем була, то за мною гинули б дівчата. — Певно. — Авжеж, що певно, бо я їх брала б не плачем, а мечем, я би їх, як пожежа, палила, як гураган, мела! — Кинула роботу геть, стала і, затискаючи долоні, говорила: — Ах, яка розкіш бути сильною, великою, грізною, **яка розкіш!** Як я такої розкоші бажаю* (Богдан Лепкий. Мотря) (позитивна оцінка);

б) заперечення існування реалії або ситуації (у поєднанні з негативною оцінкою):

— *Найкраще пошукала б собі доброго чоловіка. Гадаю, що знайти не важко. І врода є, і гарздів Бог не поскупив.*

— *Лиш ім це, тату. Судженого і конем не об'їдеш.*

— *Суджене не розгуджене, — притакнув Кочубей, а подумавши хвилину, спитав:*

— *А на свята не поїхала б додому? У мене сани з будою, коні скорі, дорога недалеко. Сумно мені буде стрічати Різдво без тебе. Знаєш, я сім'янин — **які мені свята без моїх дітей?*** (Богдан Лепкий. Мотря) (= Нема свята без дітей; Погане свято без дітей);

в) вказівка на великі / малі параметри реалії в поєднанні з її оцінкою (параметрично-оцінне значення):

— *Євдокія Івановна, — рекомендував полковник Войнаровському засоромлену молодичку. — Що я кажу, не Івановна, а — як твоє отчество, Явдошка?*

— *Гаврилівна, — відповіла і кокетерно ліве лице рукою прислонила.*

— *Євдокія Гаврилівна, честь маю відрекомендувати, прошу милувати її, жєницина первостепенних чеснот. Одно те, як гуляє. Фу, чорт, як вона тобі гуляє! Пропадай, пропадай, лицарськеє серце! **Ноги які, а бюст.** Гляньте на її бюст!* (Богдан Лепкий. Батурин);

— *Господи! **Який же він високий!**.. Ще трохи і головою об стелю гєпне. — Також якийсь чорт вигадав тії кості! — нарікає. — Ані то шабля, ані то дівка, а манить. **Яка тепер довга ніч,** а цілу за ними пересидиш, де який гріш маєш, висотають і пустять тебе, як турецького свєтця* (Богдан Лепкий. Полтава).

Висока абсолютна частота вживання (46) може бути пояснена багатозначністю моделі, родовою і числовою варіантністю (*який / яка / яке / які*) змінного компонента моделі і можливістю введення часток (*який же, яка вже* і под.).

18. Фразеологізовані речення, побудовані за структурною схемою *Який там* N₁ Сор_f, ужито в корпусі текстів 17 разів у таких значеннях:

а) заперечення існування реалії / ситуації або незгоди з думкою іншого мовця (ці відтінки значення у проаналізованому матеріалі складно диференціювати):

*Знали, що Август відрікся там королівської корони, від Чуйкевича довідалися, що, крім того, написав власноручне письмо до Лещинського (розуміється, на бажання Карла), в котрім поздоровляв його як нового, законного короля. Та ще зірвав Август союз із Петром і дав Кардові слово, що заплатить контрибуцію, не буде нападати на шведів і проти них не буде з ніким шукати ворожих союзів. — А чи додержить слова? — спитала Мотря, котрої прихильність була по стороні короля Станіслава. Чуйкевич похитав головою. — **Яке там у політиці слово.** Роблять те, що мусять. Август дає слово, а його сторонники в Любліні зговорюються з Петром (Богдан Лепкий. Не вбивай) (= Ні, не дотримає слова. У політиці не дотримують слова);*

— *Я не дитина, тату.*

— *В батька й мами ти все дитина, донька.*

— *В мами — ні, бо мама мене не любить, ненавидить мене. — За те, що ти непокірлива, Мотре! — В маму вдалася. Кочубей глянув на доньку. — Але ж ти донька, а вона мама, не їй поступатися, а тобі, так і закон велить, щоб діти слухали родителів своїх.*

— *Не в питаннях серця.*

— ***Яке там серце, Мотре?** Гетьманові на сьомий хрестик іде (Богдан Лепкий. Мотря) (= Не про серце йдеться);*

б) неможливості виконання дії або перебування в певному стані:

— *А нам пора. Простіть, що позбавили сну.*

— ***Який там сон тепер.** Спасибі, що зайшли. Бувайте! (Богдан Лепкий. Батурин) (= Ми не можемо тепер спати).*

Здійснений аналіз мовного матеріалу засвідчує, що вживання в мовленні фразеологізованих речень завжди є підпорядкованим певній меті. Серед 8 прагматичних функцій (Ситар “Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики”) у текстах Богдана Лепкого реалізовано лише 4, але переважно вони поєднуються:

а) експресивна функція, що втілює здатність синтаксичного фразеологізму передавати суб’єктивне ставлення мовця до ситуації загалом або до її учасника (учасників):

— *А ти, славити Бога, живий. Що — живий! Я тебе ще й оженю. Побачиш, що оженю! — і Босаковський з такою силою поклепав старого по плечах, що той аж перевернувся.*

— ***От тобі й жених!** — сміявся Босаковський. — Що ж буде, як тебе жінка за чуба вхопить, бо я тобі у своїх «майонтках» таку жіночку підшукати гадаю, що прямо хоч у коноплі став. Тебе і її (Богдан Лепкий. Крутіж);*

б) фатична функція:

— *Аж і зашушукали люди: відьма! Не знати від кого воно пішло, коли й чому, досить що: відьма, відьма, відьма!.. І погадайте: не поміг муж-полковник, не*

помогли багатства, нічого не допомогло. Настягали всілякого патиччя на майдан, склали костер і тягнуть відьму палити. І згоріла би, коли б не протопіп. У ризах церковних з хрестом у руках вийшов і ледве тим хрестом пожар угасив і полковницю від соромної смерті ізбавив ... У черниці пішла ... **Ось вам і щастя**, — кінчив оповідання дід:

— На високому щєблі стояла, а черницею вмерла (функція завершення контакту);

в) коректувальна функція, утілена в її заперечному варіанті (мовець уживає фразеологізоване речення для заперечення думки співрозмовника):

— Не своя була з самого ранку.

— Хто тобі це сказав?

— Сестра твоя, Марія Федорівна.

— Знайшов церковнюку Богу ся молити. Моя сестра теж дев'ятої клепки не має. Вона теж на старого гетьмана дивиться як на Бога. Гадає, Сомкова душа вселилася в нього. Це якісь біснுவаті жінки, і моя сестра, і твоя донька.

— А твоя — ні?

— Твоя, бо ти її від малої дитини розвіз, як циганську фанду, а тепер кому клопіт? Мені.

— **Який там клопіт?** Віддамо за надійного чоловіка, і клопотам кінець.

— Волами її до престола потягнеш, — ая! Побачиш. Я вже знаю. Я вже все розумію. Я не така короткозора, як ти, що дивишся і не бачиш, ніби заяць, з незамкненими очима спиш.

— **Ну, ну, який там я тобі заяць?** Добрий мені заяць — генеральний суддя!

— Ха, ха, ха! Генеральний суддя. Що таке генеральний суддя? — Перший по гетьмані чоловік на Україні... от що! (Богдан Лепкий. Мотря);

г) аргументативна функція, за якої синтаксичний фразеологізм наводиться для переконання у правильності думки / дії мовця: «А цар що?» — спитав, усміхаючись, гетьман. «Сильно розсердився на блазня, бо цареві можна все нехтувати, тільки нової столиці не торкай. «Тікай до чорта, — гукнув, — і по моїй землі ходить не смій, а то вб'ю, як собаку.» «І Балакірев пішов?» «**Як не піти**, коли цар проганяє? Декілька днів не показувався цареві на очі. Аж нараз, гляди, їде собі повозкою, а жінка біля нього, як коли б ніщо. Цар зупиняє його. «Як ти смієш? Я ж тобі заборонив ходити по моїй землі...» — «Це не я ходжу, а коні, — каже Балакірев, — я на фінській землі стою.» Дивиться цар, а в Балакірева дійсно під ногами мішок якоїсь землі, а на йому фінська урядова печатка (Богдан Лепкий. З-під Полтави до Бендер) (= Він повинен піти).

За нашими спостереженнями, важливою ознакою мовлення Богдана Лепкого є нанизування моделей фразеологізованих речень, що забезпечує експресивність та емоційність мовлення персонажів творів, викликає потрібне враження в читачів (зафіксовано 9 контекстів). Таке нанизування може бути двох типів:

1) поєднання декількох реалізацій однієї моделі синтаксичного фразеологізму (6 прикладів): Орлик тривожно споглядав на двері... Коли ж відчиняться вони? І коли на порозі появиться дід, ростом ще вищий від царя, з очима, поли-

нялими від сонця, в сорочці, на дощах праній, на вітрах сушеній, з великою незгійною раною на груді?.. **Що за жаль, що за шум!** Тільки й край, тільки дум, стільки в народі сили, а кругом лиш могили і кінця їм немає. Слава воскресення чекає, від Воскресення до Вознесення з року на рік, весь вік, і нема нам спасення (Богдан Лепкий. Полтава);

2) нанизування синтаксичних фразеологізмів, що належать до різних моделей (3 контексти): Осавул переїхав і зсів з коня. Господар, старий запорожець Верига, приглядаючись, поклав свою важку руку йому на рам'я: **«От і часи, брате, бодай не діждали!»** ... **«Вже знаєте?»** – спитав осавул. **«Як не знати! Люди з хуторів утікають, гетьман з королем на Очаків подалися. Гірка їх доля!** (Богдан Лепкий. З-під Полтави до Бендер).

Висновки та перспективи дослідження. Фразеологізовані речення в текстах Богдана Лепкого є яскравими засобами експресивного синтаксису, за допомогою яких він передає оцінне, модальне, заперечне (модально-заперечне) значення або значення акцентування. Письменник використовує 18 моделей синтаксичних фразеологізмів, з-поміж яких найбільш продуктивними виявилися *Який (уже/вже/же/ж) N₁ Cop_f*, *Як (же/тут) (N₃) ne Inf / Adv_{praed}*, *Не до N₂ Cop_f (N₃)*, *Що (ж/це/то) за N₁ Cop_f* і *Який там N₁ Cop_f*. Одиначними прикладами репрезентовано моделі *До чого N₁ Cop_f Adj₁*, *От (N₃) N₁ Cop_f* і *Чому б (N₃) ne Inf*. За кількістю складників переважають моделі з двочленним стрижневим компонентом, за частиномовним статусом стрижневого компонента – моделі зі складеними частками.

Серед 8 прагматичних функцій синтаксичних фразеологізмів у прозових текстах Богдана Лепкого реалізовано лише 4: експресивну, фатичну, корективну й аргументативну.

Різноманітність за морфологічним наповненням, кількістю складників у межах стрижневого компонента, втіленою семантикою і функціями синтаксичних фразеологізмів є свідченням багатства синтаксису Богдана Лепкого, зв'язку з розмовним народним мовленням. Водночас вибірковість уживання фразеологізованих речень (18 із 105 можливих) дає змогу зарахувати їх до синтаксичних маркерів мовлення особистості.

Характерним для мовлення Богдана Лепкого виявилось нанизування фразеологізованих речень, побудованих за однією або різними структурними схемами.

Перспективи подальших досліджень полягають у виділенні інших ідентифікаторів мовлення особистості на синтаксичному рівні.

Література

1. Величко А. В. Синтаксическая фразеология для русских и иностранцев: Учебное пособие. Москва: Изд-во Московского государственного университета им. М. В. Ломоносова, 1996. 96 с.
2. Всеволодова М. В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка. Москва: УРСС, 2017. 656 с.

3. Всеволодова М. В., Лим Су Ён. Принципы лингвистического описания синтаксических фразеологизмов: На материале синтаксических фразеологизмов со значением оценки. Москва: МАКС Пресс, 2002. 164 с.
4. Горох Г. В. Стилістичне використання художніх засобів мови у поетичних та прозових творах Богдана Лепкого. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*: Літературознавство. 2012. № 36. С. 279–282.
5. Демська-Кульчицька О. Основи Національного корпусу української мови. Київ: Ін-т української мови, 2005. 218 с.
6. Діц В. Стилістичні функції пропріальної лексики в поезіях Богдана Лепкого. *Мовознавчий вісник*. Збірник наукових праць. Випуск 12–13. 2011. С. 260–263.
7. Загнітко А. П. Теорія лінгвоперсонології. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2017. 136 с.
8. Здіховська Т. В. Фразеологія прозових творів Уласа Самчука та Богдана Лепкого: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 200 с.
9. Здіховська Т. В. Фразеологія української прози першої половини ХХ ст. (на матеріалі творів У. Самчука та Б. Лепкого) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Луцьк, 2010. 20 с.
10. Здіховська Т. В., Горбач Н. В. Вигуківі фразеологізми з емоційно-огцінним значенням у прозі Б. Лепкого та У. Самчука: семантичний і функційно-стилістичний аспекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2017. Вип. 65. С. 116–119.
11. Здіховська Т. В. Функціонально-стилістичні та семантичні властивості фразеологізмів на позначення емоційних станів людини в прозі Богдана Лепкого. *Науковий вісник СНУ імені Лесі Українки*. Луцьк: СНУ імені Лесі Українки, 2014. № 6 (283). Серія : Педагогічні науки. С. 79–83.
12. Иомдин Л. Л. Большие проблемы малого синтаксиса. *Труды международной конференции по компьютерной лингвистике и интеллектуальным технологиям Диалог'2003*. Москва: Наука, 2003. С. 216–222.
13. Кравченко-Дзондза О. Мовностилістичні особливості прози Б. Лепкого. *Дивослово*. 1999. № 8. С. 9–11.
14. Мішиньова Т. Функціонування фразеологізмів у трилогії Богдана Лепкого «Мазепа». *Волинь філологічна: тексти контекст*. Луцьк: Вежа, 2008. Вип. 6. Ч. 1. С. 458–483.
15. Свердан Т. Спосіб трансформації фразеологізмів (усічення) як стилістичний прийом у трилогії Б. Лепкого «Мазепа». *Культура слова / НАН України, Ін-т української мови*. Вип. 55–56. 2000. С. 26–30.
16. Свердан Т. Усічені фразеологізми у трилогії Б. Лепкого «Мазепа». *Дивослово*. 1999. № 1. С. 14–17.
17. Ситар Г. В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики: монографія: [наук. і відп. ред. А. П. Загнітко]. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 458 с.
18. Ситар Г. В. Синтаксичні фразеологізми в українській мові: структурно-семантичний, прагматичний і прикладний виміри. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальностями 10.02.01 «Українська мова» й 10.02.21 «Структурна, прикладна та математична лінгвістика». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Вінниця – Київ, 2017. 516 с.
19. Ситар Г. Синтаксичні фразеологізми в лінгвоперсонологійному портреті Михайла Коцюбинського. *Теорія лінгвістичних парадигм: колективна монографія на пошану професора, член-кореспондента НАН України Анатолія Загнітка*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2019. С. 172–195.
20. Ситар Г. Синтаксичні фразеологізми як складник лінгвоперсонологійного портрету Юрія Шевельова (на матеріалі корпусу текстів Юрія Шевельова). *Лінгвістичні студії / Linguistic Studies*: зб. наук. праць. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2019. Вип. 37. С. 130–134.

21. Ситар Г. Реалізація моделей фразеологізованих речень у творах Ірен Роздобудько. *Theoretical and empirical scientific research: concept and trends : Collection of scientific papers «ΛΥΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Vol. 3)*, July 24, 2020. Oxford, United Kingdom: Oxford Sciences Ltd. & European Scientific Platform. P. 154–155.
22. Ткачук Т. І. Мовностилістична організація історичного прозового тексту (на матеріалі тетралогії Богдана Лепкого «Мазепа») : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2011. 20 с.
23. Фразеологізми у творах Богдана Лепкого : словник / гол. ред. С. Є. Панцьо. Тернопіль: Джура, 2010. 224 с.

References

1. Demska-Kulchytska, O. *Osnovy Natsionalnoho Korpusu Ukrainiskoi Movy (Fundamentals of the National Corpus of the Ukrainian Language)*. Kyiv: In-t ukrainiskoi movy, 2005. Print.
2. Dits, Viktoriia. “Stylistychni Funktsii Proprialnoi Leksyky v Poeziiakh Bohdana Lepkoho (Stylistic Functions of Proprial Vocabulary in the Bohdan Lepkiy Creacion).” *Movoznavchyi visnyk* 12–13 (2011): 260–263. Print.
3. Frazеологізми у Творах Bohdana Lepkoho (Idioms in the Works of Bohdan Lepkiy) : slovnyk / hol. red. S. Ye. Pantso. Ternopil: Dzhura, 2010. Print.
4. Horokh, H. V. “Stylistychnе Vykorystannia Khudozhnikh Zasobiv Movy u Poetychnykh ta Prozyvykh Tvorakh Bohdana Lepkoho (Stylistic Use of Artistic Means of Speech in Poetic and Prose Works of Bohdan Lepkiy).” *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka (The Scientific Issues of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University): Literaturyznavstvo* 36 (2012): 279–282. Print.
5. Iomdin, L. L. “Bol'shie Problemy Malogo Sintaksisa (Big Problems of Small Syntax).” *Trudy mezhdunarodnoy konferencii po komp'yuternoy lingvistike i intellektual'nym tekhnologiyam Dialog'2003 (Proceedings of the international conference on computer linguistics and intellectual technologies Dialog'2003)* (2003): 216–222. Print.
6. Kravchenko-Dzondza, Olena. “Movnostylistychni osoblyvosti prozy B. Lepkoho (Linguistic features of B. Lepky's prose).” *Dyvoslovo* 8 (1999): 9–11. Print.
7. Mishynova, Tetiana. “Funktsionuvannia Frazеологізмів у Trylohii Bohdana Lepkoho «Mazepa» (Functioning of Phraseological Units in Trilogy of B. Lepkoho «Mazepa»).” *Volyn filolohichna: tekst i kontekst (Volyn philological: text and context)* 6(1) (2008): 458–483. Print.
8. Sverdani, T. “Sposib Transformatsii Frazеологізмів (Usichennia) yak Stylistychnyi Pryiom u Trylohii B. Lepkoho «Mazepa» (The Method of Transformation of Phraseology (Truncation) as a Stylistic Device in the Trilogy of B. Lepky «Mazepa»).” *Kultura slova (Word culture)* 55–56 (2000): 26–30. Print.
9. Sverdani, T. “Usicheni frazeologizmy u trylohii B. Lepkoho «Mazepa» (Truncated Idioms in B. Lepky's Trilogy "Mazepa").” *Dyvoslovo* 1 (1999): 14–17. Print.
10. Sytar, Hanna. *Syntaktychni Frazеологізми v Rozrizi Konstruktsiinoi Hramatyky (Syntactic Idioms in the Context of Construction Grammar)*. Vinnytsya, 2017. Print.
11. Sytar, H. V. *Syntaktychni Frazеологізми v Ukrayins'kiy Movi: Strukturno-semantychnyy, Prahmatychnyy i Prykladnyy Vymiry (Syntactic Idioms in the Ukrainian Language: Structural-semantic, Pragmatic and Applied Dimensions.)* Diss. Donetsk National U, Taras Shevchenko Kyiv National University. 2017. Vinnytsya – Kyiv. 2017. Print.
12. Sytar, Hanna. “Syntaktychni Frazеологізми v Linhvopersonolohiinomu Portreti Mykhaila Kotsyubynskoho (Syntactic Idioms in the Linguo-personological Portrait of Mykhailo Kotsyubynskiy).” *Teoriia Linhvistychnykh Paradyhm (Theory of Linguistic Paradigms)* Vinnytsia : TOV «Nilan LTD», 2019. 172–195. Print.
13. Sytar, Hanna. “Syntaktychni Frazеологізми yak Skladnyk Linhvopersonolohiinoho Portretu Yuriiia Shevelova (na materialy korpusu tekstiv Yuriiia Shevelova) (Syntactic Idioms as a Compo-

- ment of George Y. Shevelov`s Lingvopersonological Portrait: on the Material of George Y. Shevelov`s Texts Corpus.)” *Linhvistychni studii (Linguistic Studies)* 37 (2019): 130-134. Print.
14. Sytar, Hanna. “Realizatsiia Modelei Frazeolohizovanykh Rechen u Tvorakh Iren Rozdobudko (Implementation of Models of Phraseologized Sentences in the Works of Irene Rozdobudko.)” *Theoretical and Empirical Scientific Research: Concept and Trends : Collection of Scientific Papers «ΑΟΗΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference Oxford, United Kingdom: Oxford Sciences Ltd. &European Scientific Platform. Vol. 3 (2020): 154–155. Print.*
 15. Tkachuk, T. I. *Movnostylistychna Orhanizatsiia Istorychnoho Prozovoho Tekstu (na Materiali Tetralohii Bohdana Lepkoho «Mazepa»)* (*Linguistic Organization of Historical Prose Text (Based on the Tetralogy of Bohdan Lepkyi «Mazepa»)*). Diss. Kyiv, 2011. Abstract. Print.
 16. Velichko, Alla. *Sintaksicheskaya frazeologiya dlya russkikh i inostrantsev (Syntactic Phraseology for Russians and Foreigners)*. Moscow: Moscow State Univ., 1996. Print.
 17. Vsevolodova, M. V. *Teoriya Funkcional'no-Kommunikativnogo Sintaksisa. Fragment Prikladnoj (Pedagogicheskoy) Modeli Yazyka (Theory of Functional Communicative Syntax. A Fragment of an Applied (Pedagogical) Language Model)*. Moscow, 2017. Print.
 18. Vsevolodova, M. V., and Yon Lim Su. *Printsipy Lingvisticheskogo Opisaniya Sintaksicheskikh Frazeologizmov: Na Materiale Sintaksicheskikh Frazeologizmov so Znacheniem Otsenki (The Principles of Linguistic Description of Syntactic Idioms : Based on the Syntactic Idioms with Evaluative Meaning)*. Moscow, 2002. Print.
 19. Zahnitko, A. P. *Teoriia Linhvopersonolohii (The Theory of Lingvopersonology)*. Vinnytsia: Nilan-Ltd, 2017. Print.
 20. Zdikhovska, T.V. *Frazeolohiia Prozovykh Tvoriv Ulasa Samchuka ta Bohdana Lepkoho (Phraseology of Prose Works by Ulas Samchuk and Bohdan Lepkyi)*. Lutsk : Vezha-Druk, 2014. Print.
 21. Zdikhovska, T. V. *Frazeolohiia Ukrainskoi Prozy Pershoi Polovyny XX st. (na Materiali Tvoriv U. Samchuka ta B. Lepkoho) (The Phraseology of Ukrainian Prose of the First Half of the XX-ieth Century (Based on the Works of U. Samchuk and B. Lepkyi)*. Diss. Lutsk, 2010. Print.
 22. Zdikhovska T.V., Horbach N. V. “Vyhukovi Frazeolohizmy z Emotsiino-Ohtsinnym Znacheniam u Prozi B. Lepkoho ta U. Samchuka: Semantychnyi i Funktsiino-Stylistychnyi Aspekty (Exclamation phraseologisms with emotional and evaluative value in prose of B. Lepkyi and U. Samchuk: semantic, stylistic and functional aspects).” *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Filolohichna» (Scientific notes «Philology»)* 65 (2017): 116-119. Print.
 23. Zdikhovska, T. V. “Funktsionalno-Stylistychni ta Semantychni Vlastyvoli Frazeolohizmiv na Poznachenii Emotsiinykh Staniv Liudyny v Prozi Bohdana Lepkoho (Functional-Stylistic and Semantic Properties of Phraseology to Denote Emotional States of Person in the Prose of Bohdan Lepkyi).” *Naukovyi visnyk SNU imeni Lesi Ukrainky* 6 (283): 79–83. Print.

Джерела ілюстративного матеріалу

Корпус текстів Богдана Лепкого / Укладач: Віка Китаєва.

URL: http://corpora.donnu.edu.ua/bonito/run.cgi/corp_info?corpname=kitaeva (дата звернення: 1.08.2020).

List of Sources

Text Corpus by Bohdan Lepkyi / Compiler: Vika Kitaeva. URL: http://corpora.donnu.edu.ua/bonito/run.cgi/corp_info?corpname=kitaeva Web. 1 Aug. 2020.

THE REALIZATION PECULIARITIES OF SYNTACTIC IDIOMS MODELS IN BOHDAN LEPKYI'S WORKS

Hanna Sytar

Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Abstract

Background: The article is devoted to the analysis of syntactic idioms in the prose texts of the outstanding Ukrainian writer Bohdan Lepkyi. The study was performed within the fundamental research project "Objective and subjective linguistic-social grammar: communicative-cognitive and pragmatic-linguocomputer dimensions" (0118U003137) Vasyl Stus Donetsk National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine on the material of the writer's text corpus (http://corpora.donnu.edu.ua/bonito/run.cgi/corp_info?corpname=kitaeva).

Purpose: The purpose of the research is to reveal the realization peculiarities of syntactic idioms models in Bohdan Lepkyi's works.

Results: Syntactic idioms in the writer's prose texts are the bright instrument of expressive syntax, by which the author conveys evaluative, modal, negative, or accentual meaning. Bohdan Lepkyi uses 18 syntactic idioms models, the most productive are: *Який (уже/вже/же/ж) N₁ Cop_f, Як (же/тут) (N₃) не Inf / Adv_{praed}, Не до N₂ Cop_f (N₃), Що (ж/це/то) за N₁ Cop_f і Який там N₁ Cop_f. Some models are represented by single examples: *До чого N₁ Cop_f Adj₁, Ом (N₃) N₁ Cop_f і Чому б (N₃) не Inf*. If we talk about the number of components, the models with a two-part core dominate, if we talk about the part-of-speech core component status, the models with compound particles rules.*

As multifunctional items, the syntactic idioms in Bohdan Lepkyi's texts perform expressive, phatic, corrective, and argumentative functions.

Discussion: The diversity in morphological content, in the number of components within the core, in the realized semantics and functions of syntactic idioms is evidence of the richness of Bohdan Lepkyi's syntax and connection with colloquial speech. At the same time, the selectivity of the syntactic idioms models usage (18 of 105 possible models) makes it possible to classify them as syntactic markers of personality speech.

The feature of Bohdan Lepkyi's speech is the stringing of syntactic idioms, built on one or different structural schemes.

The prospects for further research are to pick out other identifiers of individual speech at the syntactic level.

Keywords: Bohdan Lepkyi, text corpus, linguistic personality, model of sentence, pragmatics, semantics, sentence with phraseological structure, syntax, syntactic idiom, phraseology.

Vitae

Hanna Sytar is Doctor of Philology, Associate Professor, Professor of Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology at Vasyl' Stus Donetsk National University. Her areas of research interests include syntax, semantics, pragmatics, construction grammar, applied linguistics.

Correspondence: h.v.sytar@donnu.edu.ua

Надійшла до редакції 10 жовтня 2020 року
Рекомендована до друку 24 жовтня 2020 року

РОЗДІЛ IV. ФУНКЦІЙНА СЕМАНТИКА ЛЕКСИЧНИХ І ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Олеся Сулима

ORCID: orcid.org/0000-0002-3565-4392

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.6

УДК 811.161.2'367.625'37(045)=111

СТРУКТУРА СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У дослідженні розглянуто структуру семантичного поля процесуальності, репрезентованого дієслівною лексикою, іменниками, фразеологізмами, словосполученнями та висловленнями, в українській мові. З'ясовано специфіку центральних лексем, встановлено специфіку ближньої та дальньої периферії, зокрема окреслено втрату акціональними дієсловами семи дії та набуття ними власне процесуального значення, встановлено субстантиви та фразеологізми, а також словосполучення, здатні формувати процесуальну семантику висловлення.

***Ключові слова:** семантичне поле, архісема, центр, периферія, лексема, фразеологізм, односкладне речення.*

Лексична система будь-якої мова характеризується надзвичайною рухливістю, що ускладнює її систематизацію. Крім того, що саме лексичні одиниці виявляють найширшу здатність до метафоризації, десемантизації, граматикизації тощо, лексичний склад постійно поповнюваний за рахунок появи нових номенів предметів та явищ позамовної дійсності. Проте на початку ХХ ст. у лінгвістиці сформувався напрямок лінгвістичних досліджень в аспекті аналізу зв'язків мовних одиниць, пов'язаних архісемою, тобто елементом семантики, спільним для великої кількості слів (з часом до лексичних засобів вираження архісеми додали навіть словосполучення та висловлення), що пізніше дістали назву «семантичне поле». Перші спроби уточнити та розвинути це поняття здійснив німецький дослідник Й. Трір, якого вважають основоположником теорії лексико-семантичного поля, хоча дослідження в цьому напрямі здійснювалися вже з кінця ХІХ ст. На думку Й. Тріра, поняття семантичне поле – це структура певної сфери або певного кола понять, що в мові реалізована лексичним полем, тобто сукупністю елементів словника (Trier). Дослідник вважав, що всі складники семантичного поля пов'язані парадигматичними зв'язками. Пізніше були спроби розвинути, доповнити, уточнити теорію поля в лінгвістиці (Porzig; Ullmann). Проте можна констатувати, що досі немає єдиного погляду на це явище, оскільки вчені по-різному трактують об'єкт дослідження поля: як «одиницю» лексичної системи мови; як властивість кожного поля; як принципи зв'язків між складовими елементами поля (Караулов). Відрізняються також елементи, що їх зараховують до поля: від лексем до всіх лексичних, граматичних, словотворчих, фразеологічних засобів. Спільною ознакою поля, проте, в усіх дослідженнях є обов'язкова наявність інтегральної семи для всіх мовних одиниць, що є складниками. У про-

понованому дослідженні семантичне поле розглянуто як складну структуру, в якій можна виділити центр та периферію (ближню та дальню) і яка включає всі можливі засоби вербалізації архісеми «процес» як дії, що відбувається незалежно від волі суб'єкта, в українській мові: лексеми, фразеологізми, синтаксичні конструкції, еквівалентні реченням.

Незважаючи на те, що в останні роки дослідження польових структур становить значний інтерес для науковців, досі не було здійснено аналізу структури семантичного поля процесуальності. Вочевидь це пов'язано з тим, що абсолютна більшість мовознавців вважає, що всім дієслівним лексемам апіорі властива процесуальна сема (Мещанинов; СУЛМ). Однак не всі дієслова мають сему процесуальності у прямому значенні, крім того, деякі дієслова у другому або наступних значеннях втрачають цю сему, виражаючи характеристизацію, постійні властивості, стан суб'єкта, відношення до об'єкта тощо, тому в пропонованому дослідженні розглянуто власне процесуальні дієслова, тобто ті, що позначають дію, яка відбувається незалежно від волі суб'єкта (Ломтев), яка є неспрямованою і не має вказівки на межу. Саме предмет дослідження, недостатнє дослідження зумовлює його актуальність.

Мета статті – встановити засоби вербалізації поняття «процес» в українській мові. Завдання – з'ясувати специфіку поняття «процес»; встановити архісему семантичного поля процесуальності; окреслити основні центральні та периферійні засоби вербалізації поняття «процес» в українській мові.

Дослідження ґрунтується на методологічних засадах дескриптивної та структурної лінгвістики із залученням елементів психолінгвістики. У процесі дослідження використано такі методи: описовий (інвентаризації результатів анкетування з метою встановити основні особливості класифікації дієслівної семантики); компонентний (для визначення елементарних змістових одиниць поняття) та контекстуального аналізу (з'ясування впливу окремих елементів контексту на потракування значення дієслів). Пропонована розвідка продовжує низку публікацій, спрямованих на встановлення специфіки процесуальних дієслів, зокрема структури семантичного поля процесуальності, його ядра, центру та ближньої і дальньої периферії.

У дослідженні підтримано концепцію, згідно з якою будь-яке семантичне поле характеризується такими основними ознаками: 1) наявністю семантичних відношень (синонімічних, антонімічних тощо) між його складниками; 2) системністю (постійністю) цих відношень; 3) взаємозалежністю та взаємообумовленістю мовних одиниць (окремі одиниці різних рівнів – морфологічного та синтаксичного – взаємодіють в аспекті різних відношень у межах поля); 4) відносною автономністю поля (одиниці одного поля, особливо периферійні, можуть входити до іншого або інших семантичних полів); 5) безперервністю позначення його змісту; 6) взаємозв'язком семантичних полів у межах всієї лексичної системи (ближня та дальня периферія накладаються на периферію чи навіть центр інших полів). Дослідження також ґрунтується на ідеї О. Ю. Антонова, який вважав, що для організації семантичного поля важливими є такі елементи, як: 1) ядро, репрезентоване родовою семою, навколо якої організоване поле;

2) центр, сформований одиницями з інтегральним значенням; 3) периферія, до якої належать одиниці, більшою мірою віддалені своїм значенням від ядра. Як правило, периферійні елементи пов'язані з іншими семантичними полями; 4) фрагменти, що є вертикальною ядерною і центрально-периферійною структурою (Антомонов). Саме цю структуру поля розглянуто в запропонованому дослідженні. Крім того, аналіз семантичного поля включає не лише лексичні одиниці різних частин мови, але й фразеологізми, словосполучення та висловлення. У розвідці виокремлено найчисельніші семантичні групи центру та периферії поля.

Центр семантичного поля процесуальності

Специфікою поля процесуальності є його архісема: це перетворення, трансформація, зміна суб'єкта поза його волею, тобто дія, що відбувається неспрямовано. Дієслова, які входять до центру поля, характеризовані такими граматичними значеннями, як неперехідність, недоконаний вид, нульовий стан.

Центральними компонентами поля є дієслівні лексеми з прямим позначенням процесуальності. Серед них можна виділити такі найчисельніші:

1. Дієслова, що позначають процеси природи різного характеру: а) зміну дня і ночі (*світати, вечоріти, смеркати, темніти, біліти, сутеніти, дніти, розвиднюватися, розвиднятися*), б) атмосферні опади (*дощити, сніжити, хурделити, росити, мрячити, сльотити, мжичити, туманитися*), в) зміни навколишнього середовища (*тепліти, теплішати, холодніти, холоднішати, похолодати, холодити, похолодити, розпогодитися*), г) зміни пір року (*весніти, відзиміти, осеніти*), ґ) зміни стану неба (*розвиднятися* (про небо), *похмарити, прояснятися, вияснятися, світліти, світлішати, хмаритися*), д) стихії (Кутня, 208-209) (*блискати, мести, засипати, віяти, завівати, припикати*). Дієслова груп а), б), в) характеризовані наявністю імпліцитного суб'єкта процесуальної ознаки і переважно не потребують поширення іншими компонентами. До групи ґ) зараховано дієслова, що зафіксовані у Словнику української мови як суб'єктні (СУМ I: 341; СУМ V: 759), причому суб'єктом часто виступає однокореневий іменник: *Весна весніла; Зима відзиміла*, однак у творчості сучасних письменників ці дієслова розширюють функціонування у сферу безособовості: *Відзиміло* (В. Шкляр); *Осеніє* (І. Жиленко); *Ще не відвесніло* (К. Сенченко); *Відвесніло* (Г. Онацька); *Відвесніло* (А. Станіславська). Дієслова груп ґ), д) можуть уживатися з суб'єктом і без суб'єкта: *віхолити – Віхолить уже третю добу; Вітер віхолить снігом; сіяти – Сіє зранку, не перестаючи; Сіє з неба дощ* тощо. Специфікою дієслів групи в) є їхня відад'єктивна похідність, причому дієслова утворювані від нульового або вищого ступеня зі збереженням формотворчого суфікса *-и(-иш-)*: *темніти* «1. Ставати темним або темнішим (у 1, 2 знач.). 2. безос. Вечоріти, сутеніти» (СУМ 10: 69) та *темнішати* «1. Ставати темнішим. 2. безос. Вечоріти, сутеніти» (СУМ 10: 69). Дієслова решти груп є первинними, оскільки на початку людина позначала явища позамовної дійсності за ознаками дії, процесу, а пізніше, з розвитком здатності до абстрактного мислення, з'явилися похідні іменники, утворені безафіксним способом: *світати – світанок; дощити – дощить*.

Дієслова на позначення явищ та перетворень стану природи активно вживані в мовленні, крім того, вони мають тісно пов'язані значення, які можуть ме-

тафоризуватися в окремих випадках, зокрема, коли йдеться про перенесення процесуальної ознаки зміни стану на частини тіла людини, часто на обличчя: *Обличчя виясняється* (стає привітнішим), *світлішає* (набирає радіснішого виразу), *хмарить* (невеселий чи гнівний вираз) або перенесення процесів природи на вияви емоцій, почуттів: *Серце холоднішає* (втрачає інтерес). Деякі дієслова є головними компонентами фразеологічних єдностей, що зберігають процесуальне значення: *розвидняється в очах (в голові)*; *світ наче розвидняється*; *очі блискають*; *припікає до живого* тощо.

2. Дієслова, що позначають зміну, трансформацію станів, якостей предметів, явищ, осіб. Основна їхня ознака – прикметникова мотивованість: *теплий – тепліти, тепліший – теплішати, червоний – червоніти, буряковий – буряковіти, білий – біліти, чорний – чорніти, темний – темніти, темніший – темнішати, дерев'яний – дерев'яніти, скляний – скляніти, льодяний – леденіти, іржавий – іржавіти*. Дієслова, утворені від якісних прикметників вищого ступеня, зберігають суфікс *-ш-(-иш-)*, проте, як і дієслова першої групи, вони не втрачають сему градуальності, пор.: *біліти* «1. Ставати, робитися білим, світлим, ясним. // Ставати, робитися блідим; бліднути» (СУМ 1: 182) та *білішати* «Ставати, робитися білішим; світлішати // Бліднути» [6, Т. 1, с. 182]; *червоніти* «1. Ставати, робитися червоним» (СУМ 11: 297) та *червонішати* «Ставати, робитися червонішим» (СУМ 11: 298); *чорніти* «Ставати, робитися чорним або чорнішим (у 1-3, 8 знач.)» (СУМ 11: 356) та *чорнішати* «Ставати, робитися чорним (у 1-3, 8 знач.), чорнішим; темнішати» (СУМ 11: 356). До цієї групи слід зарахувати також дієслова на позначення змін внутрішніх, фізіологічних ознак суб'єкта-істоти, що переважно так само мають відад'єктивне походження: *змушніти, змарніти, осунутися, податися, схуднути, охмеліти, сп'яніти*. Ці дієслова більшою мірою вимагають залежного обставинного поширювача, переважно каузатива, що пояснює процесуальні перетворення.

3. Неперехідні дієслова звучання. До цієї групи слід зарахувати позначення звукових процесів, реалізовуваних особами та тваринами: *гикати, цмокати, сопіти, чхати, плямкати, окати, ахати, бекати, мекати, мукати, ревіти, сичати, цвірінькати, гарчати, скавчати, шипіти, завивати*. Дієслова плямкати, охати, ахати, окати тощо слід зарахувати до цієї групи, якщо вони позначають неспрямовану, мимовільну дію, наприклад, дієслово *плямкати* має значення «1. Прицмокувати під час жування. 2. Видавати, утворювати звуки чмокання» (СУМ VI : 603), проте в українському етикеті плямкання є табуїтованим, тому це явище сприймане переважно як неспрямоване, зумовлене специфікою будови органів жування, пор. *Та бо не плямкай, бо всі свині позбігаються на твоє плямкання*. (Словарь української мови III: 199). Крім того, сюди належать дієслова на позначення процесів природи або будь-яких інших звукових виявів, характеризовані ускладненням семного складу, оскільки поєднують сему процесуальності з іншими семами: семою градації – вищого вияву процесуальної ознаки або подібності наприклад, *свистіти, стугоніти, ревіти, завивати* – про вітер; семою подібності: *сичати* («Утворювати свистячі звуки, швидко розсікаючи повітря (про предмети)» (СУМ 9: 210), *цмокати* (про явища або предмети, що видають

звуки, подібні до звуків живих істот (СУМ 11: 241); *сюрчати*, *дзижчати*, *хурчати* («...про веретено, кулю, осколок снаряда тощо» (СУМ 9: 909) тощо. Також до цієї групи належать метафоризовані дієслова, що своїм першим значенням мають позначення звуковияву, оскільки вони не змінюють основну сему, проте набувають здатності поєднуватися із суб'єктами іншої семантики; істоти замість неістоти і навпаки: *Сестра цвірінькає* («2. Переносне. Говорити швидко, голосно» (СУМ 11: 233), *Він аж сичав* («4. Говорити здавленим від злоби, люті, роздратування і т. ін. голосом») (СУМ 9: 210). Оскільки людина спочатку фіксувала звуки живої природи, на що вказує подібність дієслівних номенів до позначуваних звуків, то всі дієслова цієї групи є первинними.

4. Власне процесуальні дієслова, переважно об'єктно-результативні (*сіяти*, *збирати*, *сушити*, *топити*, *заточувати*, *очищати*), коли йдеться про регулярні або повторювані процеси. Їхньою особливістю є наявність об'єктної синтаксеми, проте у висловленнях вона може бути пропущена: *Щовесни сієш, щоосені збираєш*. Вони виявляють широкий потенціал до утворення похідних іменників (Сулима) і характеризовані наявністю суб'єкта-істоти. Крім того, вони можуть виступати у метафоризованих або граматицізованих значеннях, зберігаючи сему процесуальності (*Що посієш, те й пожнеш*), а тому займають центральне місце як засіб вербалізації семантики процесуальності.

5. Дієслова на позначення запаху: *пахнути*, *пахіти*, *віяти*, *пахтіти*, *пахкотіти*, *душити*, *духмяніти*, *відгонити*, *віддавати*, *перти*, *тхнути*, *смердіти*, *воняти* (розм., рідко). Дієслова цієї групи переважно позначають процеси, що відбуваються в природі, а тому вживані переважно в безособових конструкціях: *Пахне сіном*; *Відгонить сирість* (у 3 значенні «сирість – розм. Специфічний запах чого-небудь» (СУМ 9: 198); *Смердить прілістю*; *Духмяніє земля*; *Віють пахоці з поля*. Крім денотативних та конотативних значень, ці дієслова також позначають різні рівні градації процесу: *пахнути*, *душити* – 0; *духмяніти* – 1; *пахіти* – 2; *відгонити*, *віддавати* – 0; *тхнути* – 1, *смердіти* – 2. Нульовий ступінь – це мінімальний або звичайний (денотат) вияв процесуальної ознаки, перший ступінь – вищий і другий рівень – найвищий рівні вияву. Дієслова одного ступеня градації, проте, можуть вживатися на позначення іншого ступеня для підкреслення специфіки процесу. Слід зазначити, що ступенювання вияву ознаки умовне, оскільки словникова дефініція фіксує майже тотожні значення лексем цієї групи. Однак в художніх творах, засобах масової інформації за окремими лексемами закріплене специфічне функціонування: наприклад, дієслово *тхнути* у ЗМІ вживане часто в переносному значенні: *Тхне Соросом* (Українформ); *Ідея створення «Консультативної ради» по Донбасу тхне російською технологією* (UNN); *Сьогодні, наголосив Кондратюк, від усіх їхніх артистів «тхне агресивною мертвечиною»* (Антикор); *«Відділення сексуальності від сімейного життя – тхне трупною смертю!» – Отець Олександр Чумаков* (Радіо Марія); *А в даному випадку, від американських порад надто вже тхне тим, що наші західні друзі люблять називати «подвійними стандартами»* (Патріоти України). Уживані й конструкції з дієсловом *тхнути* у значенні «Мати якийсь запах, сильно, різко пахнути чим-небудь, здебільшого неприємно» (СУМ X: 332), проте пере-

важно для позначення неприємного, але не дуже різкого, сильного запаху. При цьому для того, щоб позначити погіршення запаху використовують лексеми *сморід* або *смердіти*: *Що **тхне** у Львові? Уже майже рік Львівська мерія шукає причини неприємного запаху в місті... Бувають такі дні у Львові, що відчинити вікно у помешканні неможливо через жахливий запах із вулиці. Це спостерігається, коли є високий атмосферний тиск, повітря стає сухим. А ось коли йде дощ, **смороду** немає* (Радіо Свобода). Лексема *смердіти* послідовно вживана в художніх та публіцистичних текстах на позначення неприємного сильного запаху: *Обережно: **смердить!*** (Українська правда); *Як пахнути, а не **смердіти*** (Українська правда); *Чим **смердить** у Катеринополі?* (Віче); *У Луцьку знову **смердить*** (ВолиньPost). У перекладеному романі П. Зюскінда «Запахи, або Історія одного вбивці» лексеми *смердить/сморід* вживані 11 разів, причому конструкції мають градаційну семантику – від найнижчих верств населення до короля з королевою – всі винятково смердять: *«На той час, про який ми оце говоримо, у містах панував такий **сморід**, що його нам, сучасним людям, навряд чи й можна уявити. Вулиці **смерділи** гноєм... Із камінів **смерділо** сіркою... Люди **смерділи** потом та невипраним одягом, з їхніх ротів **смерділо** гнилими зубами... **Смерділи** річки, **смерділи** майдани, церкви, **сморід** стояв під мостами й у палацах. Селянин **смердів**, як священник, ..., навіть король — як хижий птах, а королева — як стара коза.... ...не було жодної сфери людської діяльності, творчої чи руйнівної, жодного вияву життя — коли воно народжується чи вже занепадає, — що його не супроводжував би **сморід**».*

6. Дієслова на позначення соціальних процесів: *деградувати, регресувати, прогресувати, знецінюватися, девальвуватися, процвітати, посилюватися, відновлюватися, відроджуватися, оживати (перен.), злидарювати, бідувати, нуждувати, старіти, занепадати, пристосовуватися* тощо. Це чисельна група дієслів, оскільки соціальні процеси охоплюють послідовні зміни різних станів суспільства, а також окремих його систем: демографічної, економічної, екологічної, політичної тощо. Зважаючи на стрімкий розвиток суспільства на нинішньому етапі, ця семантична група постійно поповнювана. Дієслова цієї групи різноманітного походження: іменникового (*злидар* – *злидарювати*, *ціна* – *знецінюватися*), прикметникового (*старий* – *старіти*), дієслівного (*родитися* – *відроджуватися*, *цвісти* – *процвітати*).

7. Дієслова на позначення внутрішнього світу людей: *бадьорішати, посерйознішати, добріти, озвірити, мудріти, мудрішати, знавісніти, добріти*. Дієслова цієї групи також мають відприкметникове походження і утворювані аналогічно групі 2: зі збереженням суфіксів ступенів порівняння: *добріти* «Ставати, робитися добрим (у 1 знач.)» (СУМ 2: 323) та *добрішати* «Ставати, робитися добрішим (див. добрий 1)» (СУМ 2: 323).

Периферія семантичного поля процесуальності

Периферійні засоби вербалізації семантичного поля процесуальності можна поділити на ближні та дальні, залежно специфіки вираження архісеми. Ближню периферію поля процесуальності формують:

1. Дієслова, що належать до інших семантичних полів, які, проте, в певних контекстах можуть виражати процесуальне значення, або сема процесуальності накладається на іншу сему: переважно стан-процес (*мерзнути, горіти, блищати, радіти, непокоїти* тощо). У дослідженні не виділено окремі семантичні підгрупи в межах цієї групи, оскільки важливим є передусім вираження процесуальної семантики. Слід зауважити, що дієслова цієї групи, крім конструкцій зі значенням стану чи процесу, виражають характеристизацію, тобто позначають постійні властивості суб'єкта, пор.: *Очі блищать, а душа співає; Як скло, вода блищить; Сніг блищить проти сонця* – тимчасова предикативна ознака; *Декоративні подарунки, що блищать; Фольга блищить* – постійна предикативна ознака. Вираження тимчасової ознаки супроводжуване наявністю залежних компонентів, переважно каузативів, або ширшого контексту, що вказують на умови, в яких можлива така ознака, натомість семантика характеристизації не вимагає залежних словоформ і реалізована у двоскладних елементарних конструкціях.

2. Акціональні дієслова, що втрачають сему акціональності. А. П. Загнітко зазначає, що «зменшення ступеню дії (акціональності) зумовлює пропорційне збільшення ступеню стану» (Загнітко, 19). До периферії цю групу слід зарахувати, оскільки семантика процесуальності реалізовувана в їхніх вторинних значеннях. Проте переважно ці дієслова, втрачаючи граматичне значення перехідності, виступають носієм процесуальної семантики, реалізовуваної поза волею суб'єкта. До цієї групи належать: 1) перехідні дієслова, що втрачають семантику акціональності: *трусити, колоти, заливати* тощо. У висловленнях вони позначають процеси природи або фізіологічні процеси суб'єкта-істоти, вираженого формами непрямих відмінків, зокрема знахідного: *Мене трусить, У боці коле, Землю заливає*; 2) перехідні дієслова, що вживаються в метафоризованих конструкціях. У прямому значенні такі слова вимагають суб'єкта-істоти, проте, метафоризуючись, допускають поєднання з неістотою, а тому дія втрачає спрямовану дію на об'єкт: пор. *Художник малює портрет – Мороз малює на вікні; Хлопчик хльоскає батіжком бур'яни – Сніг хльоскає боляче по обличчю*; 3) неперехідні дієслова, вживані в переносному значенні з суб'єктом-неістотою: *Очі бігають; Думка бігає, Ідея жевріє* тощо. Такі конструкції слід відрізняти від висловлень з синекдохічним уживанням дієслівних лексем: *Ноги ледь волочаться* (про людину, яка втомилася, тому не має сили швидко пересувати ноги).

2. Іменники на позначення процесів природи у двоскладних та односкладних номінативних конструкціях: *Сніг; Ось і дощ; Хуртовина; Злива; Іде дощ; Лле дощ* тощо. У номінативних конструкціях сема процесуальності більшою мірою поєднується з позначенням стану, тобто з певною пасивністю, однак є відмінність між висловленнями *Зима* та *Дощ*, оскільки перше фіксує факт позамовної дійсності в усій його повноті – зима включає не лише сніг, але й мороз, лід, певний стан природи тощо, а друге фіксує саме окремий процес, що відбувається в природі. У двоскладних висловленнях переважно вживані дієслова *іти* або *падати*, що зазнають граматикалізації і виступають як показники граматичних частково-дієслівних значень часу, особи, способу, а змінюваний іменник актуалізує власне процесуальну семантику: *Іде дощ; Іде сніг; Падає сніг*. Специфіку

перебігу процесу уточнюють залежні прикметники: *Іде сильний (слабкий, краплистий, холодний) дощ*, що перебирають на себе функцію квалітативних прикметників. Інші дієслова, зокрема *лити, сипати, сіяти, ліпити, заливати* теж конкретизують особливості процесуальної ознаки, тобто виконують функцію квалітатива: пор. *Дощ іде – Дощ лє – Дощ заливає – Дощ сіє; Сніг іде – Сніг сіє – Сніг сипле – Сніг ліпить*, однак вираження загального процесуального значення залишається за іменником. Такі конструкції є продуктивними у художньому та розмовному стилях мови, причому з елементами метафоризації, коли дієслівним присудком виступає дієслово будь-якої іншої лексико-граматичної групи або дієслово еліпсоване: *Там з неба дощ; На маленькій планеті у великому лузі Сходить вечір; Завіяло, заговорило снігом У полі, поїд садом і в саду; Учора ще тут басувало літо, Тепер дивися: молода зима!* (М. Вінграновський).

3. Фразеологізми з головним компонентом – процесуальним дієсловом або іменником, що має сему процесуальності, тобто в таких фразеологізмах загальне значення мотивоване значенням складових компонентів: *багатіти думкою* – «потішати себе намірами, задумами» (СФУМ 22), *бере на дрижаки* – «хто-небудь мерзне, труситься від холоду» (СФУМ 26), *вбивати дрижаки* – «дуже тремтіти від холоду, нервового напруження» (СФУМ 61), *береться на світ (на день)* – «світати, розвиднюватися», *благословлялося на світ* – «світати, розвиднюватися» (СФУМ 33), *позбувати жиру* – «худнути» (СФУМ 531), *танути як свічка* – «швидко втрачати сили, здоров'я через хворобу, горе; марніти» (СФУМ 707), *вергати громи* – «дуже гніватися на кого-небудь» (СФУМ 56), *аж пашіти вогнем* – «бути розгарячілим, рум'яним і т.ін. через сильне збудження» (СФУМ 487), *цокотіти зубами* – «тремтіти від холоду, страху» (СФУМ 758).

Дальню периферію семантичного поля процесуальності становлять:

1. Фразеологізми з головними компонентами різної частиномовної належності, що позначають процеси, при цьому загальне значення фразеологізмів не мотивоване значенням складових компонентів, а сформоване метафоричним перенесенням: *білі мухи* – «сніг, сніжинки» (СФУМ 413), *пекти раків* – «червоніти переважно від сорому» (СФУМ 488), *посипати голову попелом* – «вдаватися в тугу, в розпач» (СФУМ 547), *псувати кров* – «нервувати, дратуватися» (СФУМ 581), *вбиватися в колодочки* – «виростати, ставати дорослим» (СФУМ 53), *виливати жовч* – «виявляти чим-небудь недобррозичливість» (СФУМ 75). До цієї групи можна зарахувати також трансформовані фразеологізми: *Лягла зима, і білі солов'ї Затьохкали холодними вустами* (М. Вінграновський).

2. Описові конструкції, переважно співвідносні з реченнями, що позначають різні процеси. Особливо продуктивними вони є в художньому стилі, оскільки активно творять цілі семантичні блоки на позначення процесів природи: *Вони [рослини] лізли одна на одну, переплітались, душились, дерлися на хлів, на стріху, повезли на тин* (О. Довженко); *І тоді вже комарі нас поїдом їли, пили нашу кров, насолоджуючись, і вже давно вечір надходив, і великі соми вже скидались у Десні між зірками; Жовтими свічками коров'як На наших на козацьких на могилах; - Добрий день! – Сказав сьогодні вечір; За птахом піниться вода. В малому полі мак червоний Пречисту хмару вигляда І макоцвітний погляд ронить; В ясно-*

вельможному тумані, ...при всій-усій своїй осанні Коронувався мухомор (М. Вінграновський).

Отже, центром семантичного поля процесуальності є дієслова, що виражають процесуальну семантику безпосередньо. Вони характеризовані такими ознаками, як пасивність суб'єкта, який переживає дію, недоконаність та неперехідність. Крім того, центральними є ті дієслова, що виражають архісему процесуальності безпосередньо, у першому значенні. До ближньої периферії слід зарахувати процесуальні дієслова, що виражають сему процесуальності обмежено: в окремих синтаксичних конструкціях, втративши сему акціональності. До цієї ієрархічної складової належать також фразеологізми з головним компонентом – дієсловом; іменники – номени природних явищ у конструкціях з граматицізованими дієсловами або дієсловами, що частково втрачають своє значення або виконують квалітативну функцію. Дальню периферію складають одиниці метафоризованого характеру, зокрема дієслівні лексеми в переносному значенні у фразеологізмах, описові висловлення, що мають загальне значення процесуальності. До останнього різновиду належать прості висловлення, а також частини складних конструкцій.

Дальші дослідження можуть бути спрямовані у сферу докладного аналізу специфіки вираження процесуальної семантики субстантивними компонентами, зокрема іменниками.

Література

1. Антомонов А. Ю. Исследование структурной организации лексико-семантического поля: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Киев, 1987. 191 с.
2. Васильев Л. М. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. 1971. № 5. С. 105-113.
3. Загнітко А. П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова. Київ: ННКО ВО, 1990.
4. Караулов Ю.Н. Общая и русская идеография. Москва, 1976.
5. Кутня Г. В. Предикати процесу в сучасній українській мові: семантико-синтаксичні структури з імпліцитним суб'єктом на позначення змін у навколишньому середовищі. *“Наукові записки” Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Філологія*. Вип. 10. Т. 1. Вінниця, 2008. С. 206-211.
6. Ломтев Т. П. Предложение и его грамматические категории. Москва: МГУ, 1972. 198 с.
7. Мещанинов И. И. Глагол. Ленинград: изд-во Акад. наук СССР, 1982. 197 с.
8. Словарь української мови. Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко: в 4-х т. Київ, 1958.
9. Словник української мови: у 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980.
10. Словник фразеологізмів української мови. Уклад. В. М. Білоноженко, І. С. Ігнатюк та ін. Київ: Наукова думка, 2008. 1104 с.
11. Сулима О. П. Словотвірний потенціал процесуальних дієслів. *Молодий вчений*. №3 (79.1). Вінниця, 2020. С. 71-76.
12. Сучасна українська літературна мова. За ред. А. П. Грищенка. Київ: Вища школа, 1997. 439 с.
13. Porzig W. Wesentliche Bedeutungsbeziehungen. *Wortfeldforschung: zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. XVIII. 1973, S. 78-103.
14. Trier J. Altes und Neues vom sprachlichen Feld. Mannheim, Zürich, 1968. 20 s.
15. Ullmann S. Semantik: Eine Einführung in die Bedeutungslehre. Frankfurt am Main: S. Fischer, 1973. 401 s.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. Антикор – Национальный антикоррупционный портал. Web. 24 вересня 2020.
2. Довженко О. Зачарована Десна. Оповідання. Щоденник (1941-1956). Київ, 2001.
3. Вінграновський М. Вірші. Web. 19 липня 2020.
4. Віче. Web. 24 вересня 2020.
5. ВолиньPost. Web. 24 вересня 2020.
6. Жиленко І. НОМО FERIENS : Спогади. Київ, 2011.
7. Онацька Г. Іволзі весна наснилась. Хмельницький, 2017.
8. Патріоти України. Web. 24 вересня 2020.
9. Радіо Марія. Web. 24 вересня 2020.
10. Радіо Свобода. Web. 24 вересня 2020.
11. Сенченко К. Моя душа і плаче, і сміється. Web. 22 вересня 2020.
12. Станіславська А. Вірші, проза, аналітика, огляди. Web. 12 вересня 2020.
13. Українська правда. Web. 24 вересня 2020.
14. Шкляр В. М. Залишинець. Чорний ворон. Харків, 2011.
15. UNN – Українські національні новини. 24 вересня 2020.

References

1. Antomonov, Alexei. "Issledovanie strukturnoj organizacii leksiko-semanticheskogo polja (Study of the structural organization of the lexical-semantic field)". Diss. Kiev, 1987. Print.
2. Vasil'ev, Leonid. Teorija semanticheskikh polej (Theory of Semantic Fields). *Voprosy jazykoznanija (Linguistic issues)* 5(1971): 105-113. Print.
3. Zahnitko, Anatolij. *Struktura ta iierarkhiia valentnykh znachen diieslova (Structure and hierarchy of valence meanings of verbs)*. Kyiv: NNK VO, 1990. Print.
4. Kutnia, Halyna. Predykaty protsesu v suchasni ukrainskii movi: semantyko-syntaksychni struktury z implitsytnym sub'iektom na poznachennia zmin u navkolyshnomu seredovyschi (Predicates of the process in the modern Ukrainian language: semantic-syntactic structures with an implicit subject to denote changes in the environment). "Naukovi zapysky" Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. M. Kotsiubynskoho. *Seriia: Filolohiia ("Scientific notes" of Vinnytsia State Pedagogical University. M. Kotsyubynsky. Series: Philology)* issue 10, vol. 1. (2008): 206-211. Print.
5. Lomtev, Timofej. *Predlozhenie i ego grammaticheskie kategorii (Sentence and its grammatical categories)*. Moskva, 1972. Print.
6. Meshhaninov Ivan. *Glagol (Verb)*. Leningrad, 1982. Print.
7. *Slovnyk ukrainskoi movy: u 11 tomakh. (Dictionary of the Ukrainian language)*. Kyiv, 1970-1980. Print.
8. *Slovnyk frazeolohizmiv ukrainskoi movy (Dictionary of phraseology of the Ukrainian language)*. Kyiv, 2008. Print.
9. Sulyma, Olesia. Slovtvirnyi potentsial protsesualnykh diiesliv (Word-forming potential of processual verbs). *Molodyi vchenyi (A young scientist)* 3(79.1) (2019): 71-76. Print.
10. *Suchasna ukrainska literaturna mova (Modern Ukrainian literary language)*. Kyiv, 1997. Print.
11. Porzig, Walter. Wesentliche Bedeutungsbeziehungen. *Wortfeldforschung: zur Geschichte und Theorie des sprachlichen Feldes*. Darmstadt, 1973. Print.
12. Trier, Jost. *Altes und Neues vom sprachlichen Feld*. Mannheim, Zürich, 1968. Print.
13. Ullmann, Stephen. *Semantik: Eine Einführung in die Bedeutungslehre*. Frankfurt am Main, 1973. Print.

List of Sources

1. Antikor – Nacjonal`ny`j antikorupczionny`j portal (National anti-corruption portal). Web. 24 Sep. 2020
2. Dovzhenko, Oleksandr. *Zacharovana Desna. Opovidannia. Shchodennyk (1941-1956) (Enchanted Desna. Story. Diary (1941-1956))*. Kyiv: Dnipro, 2001. Print.
3. Onatska H. *Ivolzi vesna nasnylas (Orioles dreamed of spring)*. Khmelnytskyi, 2017. Print.
4. Patriots of Ukraine (Patriots of Ukraine). Web. 24 Sep. 2020.
5. Radio Mariia (Radio Maria). Web. 24 Sep. 2020.
6. Radio Svoboda (Radio Liberty). Web. 24 Sep. 2020.
7. Senchenko K. *Moia dusha i plache, i smiitsia (My soul both cries and laughs)*. Web. 22 Sep. 2020.
8. Shkliar V. M. *Zalyshynets. Chornyi voron (Black Raven)*. Kharkiv, 2011. Print.
9. Stanislavska A. *Virshi, proza, analityka, ohliady (Poems, prose, analytics, reviews)*. Web. 12 Sep. 2020.
10. *Ukrainska pravda (Ukrainian Pravda)*. Web. 24 Sep. 2020.
11. UNN – *Ukrainski natsionalni novyny (Ukrainian national news)*. 24 Sep. 2020.
12. Vinhranovskyi, Mykola. *Virshi (Poems)*. Web. 27 Aug. 2020.
13. *Viche (Chamber)*. Web. 24 Sep. 2020.
14. *VolynPost*. Web. 24 Sep. 2020.
15. Zhylenko I. *HOMO FERIENS: Spohady (Memoirs)*. Kyiv, 2011. Print.

STRUCTURE OF THE CONCEPTUAL FIELD OF PROCEDURALITY IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

Olesia Sulyma

Department of Ukrainian Language of National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine.

Abstract

Background: The study of the conceptual field of procedurality is actual in modern linguistics due to insufficient study of this problem. Outlining the specifics of the semantics of procedurality, the means of its implementation, the allocation of central and peripheral components of the field allows us to distinguish a separate, procedural group of verb semantics in contrast to the available classifications of verbs in the scientific literature.

The purpose: The purpose of the analysis is to investigate the conceptual field of procedurality, the center, near and far periphery of its means of verbalization.

Results: The conceptual field of procedurality is a complex structure that covers elements of different structure: from tokens to a complex syntactic whole. The center of the field includes verb vocabulary that directly denotes a procedural feature implemented outside the will of the subject. This group includes verbs related to changes in the state of nature, objects, phenomena, persons, verbs of sound, smell, social processes, and so on.

The near periphery includes verbs that lose the main seme – mostly actionality – and acquire procedural semantics. These verbs are characterized by a high degree of semantic bleaching and metaphorization. In addition, the near periphery is also formed by nouns that denote natural phenomena that appear in simple sentences, and idioms with the main component - the procedural verb.

The far periphery is formed by idioms with the main components of different part-of-speech affiliation, descriptive constructions, correlated with sentences and a complex syntactic whole.

The far periphery of the conceptual field of procedurality is constantly replenished by creating descriptive structures in the texts of artistic style, and therefore further research can be directed to this area.

Key words: conceptual field, archiseme, center, periphery, lexeme, idiom, mononuclear sentence.

Vitae

Olesia Sulyma is Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of Ukrainian Language of National Pedagogical Dragomanov University. Her areas of research interests include functional linguistics, cognitive linguistics, linguistic pragmatics, and psycholinguistics.

Correspondence: olesiasulyma@gmail.com

Надійшла до редакції 26 липня 2020 року
Рекомендована до друку 15 вересня 2020 року

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТЕКСТУ, ДИСКУРСОЛОГІЇ, КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Василь Грещук

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7011-3911>

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.7

УДК 81'373.611

СЛОВОТВІР І СУБ'ЄКТИВНА МОДАЛЬНІСТЬ ТЕКСТУ

Проаналізовано формування суб'єктивної модальності тексту словотвірними засобами. Суб'єктивна модальність тексту розглядається як інформаційний компонент семантики висловлювання, що містить суб'єктивне ставлення мовця до сказаного з метою його впливу на адресата тексту. Така інтерпретація суб'єктивної модальності тексту суголосна поняттю конотації тексту. Словотвірні одиниці, передовсім деривати, беруть активну участь у творенні суб'єктивної модальності тексту. Досить поширеним прийомом творення суб'єктивної модальності тексту є використання у ньому похідного слова, яке як елемент лексичної системи мови, незалежно від його реалізації в мовленні, є носієм лексичної семантики, в структурі якої виділяється, крім логіко-змістового, ще й оцінний, емоційно-експресивний, конотативний компонент. У статті охарактеризовано низку моделей, за якими утворюються деривати з відповідною конотацією. Ще одним поширеним способом формування суб'єктивної модальності тексту є okazіональний словотвір. Ефект творення мовної експресії ґрунтується на використанні в тексті okazіонального деривата, який за своєю природою передбачає цілеспрямоване порушення мовної норми, закономірностей словотворення, а тому завжди вражає своєю новизною, незвичністю, несподіваністю і винятковістю. Okazіональні похідні в тексті відбивають особливості світобачення, авторської оцінки, розширюють склад образних засобів, виступають одним із способів продукування мовної гри. Суб'єктивна модальність тексту словотвірними засобами може створюватися також функціонально, завдяки специфіці використання різних дериваційних одиниць у висловлюванні, коли необхідний експресивно-оцінний компонент формується внаслідок особливостей текстового використання словотворчих величин. Це зокрема лексикалізація дериваційних формантів, вживання дериватів із здрібніло-пестливим значенням для вираження діаметрально-протилежного значення, зіштовхування в одному сегменті тексту семантично близьких або контрастних дериваційних величин, стилістична актуалізація словотвірної похідності і мотивованості деривата тощо.

Ключові слова: суб'єктивна модальність тексту, словотвір, конотація тексту, дериват, словотвірна мотивованість.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Однією з найважливіших змістових категорій тексту є модальність, яку уособлюють два її типи: модальність об'єктивна і модальність суб'єктивна. І перший, і другий тип модальності під різними кутами зору були предметом ґрунтовного різноаспектного аналізу, передусім граматистів. Попри певні інтерпретаційні розбіжності щодо модальності, більшість дослідників сходиться на тому, що суб'єктивна модальність пов'язана з об'єктивною модальністю. Основою їх поєднання є оцінка, яка виражає відношення змісту висловлення до дійсності або фіксує ставлення мовця до висловленого. Останнім часом модальність виводять за межі речення і розгля-

дають як категорію тексту. З цього погляду показовою є дефініція Ф. Бацевича, згідно з якою «суб'єктивна текстова модальність – факультативний семантико-прагматичний чинник змістової організації тексту (дискурсу), який реалізується як низка різноманітних відношень адресанта (мовця, автора) до повідомлюваного: позитивних/негативних, очікуваних/неочікуваних, приємних/неприємних, прийнятних/неприйнятних, серйозних/несерйозних, впевненості/невпевненості, згоди/незгоди та багатьох інших» (Бацевич 236).

Отож, суб'єктивна модальність тексту – це інформаційний компонент семантики, який напластовується на значення у результаті слововживання у висловлюванні. Він містить суб'єктивне ставлення мовця до сказаного з метою його впливу на адресата тексту. Така інтерпретація суб'єктивної модальності суголосна поняттю конотації, яку трактують як семантичну сутність, що “узуально або оказіонально входить в семантику мовних одиниць і виражає емотивно-оцінне і стилістично марковане ставлення суб'єкта мовлення до дійсності при її позначені у висловлюванні, яке набуває на основі цієї інформації експресивного ефекту” (Теля 5).

Важливим складником дослідження суб'єктивної модальності, або конотації, тексту є аналіз засобів її формування, вираження. У цій статті ставимо за мету висвітлити формування конотативного компонента семантики тексту словотвірними засобами, передусім дериватами. Для її досягнення необхідно розв'язати такі завдання: 1) зібрати й упорядкувати сегменти текстів, у яких словотвірні одиниці залучені до формування суб'єктивної модальності; 2) схарактеризувати текстове використання дериватів із суфіксами суб'єктивної оцінки; 3) визначити текстотворчі потенції оказіонального словотвору; 4) описати специфіку особливого цілеспрямованого вживання похідних слів у тексті як засіб творення його суб'єктивної модальності.

Виклад основного матеріалу і обґрунтування результатів дослідження. Похідні слова, як і інші номінативні одиниці, у процесі формування суб'єктивної модальності тексту можуть відігравати помітну роль, при цьому способи творення конотативного компонента текстової семантики неоднакові. Доволі поширеним прийомом експресивізації тексту є використання похідного слова в тексті, яке як елемент лексичної системи, незалежно від його реалізації в мовленні, є носієм лексичної семантики, в структурі якої виокремлюється, крім логіко-змістового, ще й оцінний, емоційно-експресивний, конотативний компонент. Дослідники під час аналізу тексту зазначають, що текст твориться із мовних одиниць-маніфестантів певних смислів, які формують прагматичний ефект мовлення (Теля 7) Деривати, семантика яких містить оцінний, емоційно-експресивний компонент і які задіяні в породженні тексту, – це «своєрідні прагматичні «напівфабрикати», які під час реалізації у висловлюванні формують його суб'єктивну модальність» (Лингвистич. енци. словарь 236).

Так, у процесі творення мікротексту в народної пісні «Ой, під вишнею» («Ой, ти старий дідуган, зігнувся, як дуга, а я молоденька гуляти раденька») використано дериваційні «напівфабрикати» *дідуган*, що виражає зневажливо-презирливе ставлення до позначуваного незалежно від його текстової реалізації,

оскільки він як елемент лексичної і словотвірної систем української мови є вже носієм зазначеного смислу, та *молоденька, раденька*, які як складники лексики репрезентують пестливе ставлення до суб'єкта означуваного. Уведені в текст, вони свою експресивність іррадіюють на весь сегмент і разом із іншими мовними одиницями (епітет *старий*, порівняння *ізігнувся, як дуга*) формують конотативний компонент семантики всього аналізованого мікротексту.

У системі словотвору української мови усталилася низка моделей, за якими утворюються деривати з відповідною конотацією. Дериваційні форманти таких дериватів отримали назву «суфікси з лексико-граматичним значенням», або «суфікси суб'єктивної оцінки». Одні з них мають значення демінутивності, зменшеності чи здрібнілості і одночасно виражають пестливість, ласкаве ставлення мовця до названого предмета чи особи, інші – авгментативності, збільшеності чи згрубілості й одночасно виражають зневажливе, іронічне ставлення (Словотвір 101; Стилістика 296).

Деривати з суфіксами суб'єктивної оцінки, які використовуються для формування суб'єктивної модальності тексту, неоднорідні щодо ступеня вираження емоційного забарвлення й експресивності. Для формування помірного ступеня пестливого ставлення до зображуваного в текстотворенні часто використовуються іменникові деривати з суфіксами **-ик, -ок, -чик, -ець, -ин(а), -к(а), -ц(е), -ен(я), -атк(о)**, наприклад: А тимчасом із діброви козак виїжджає, / Під ним коник вороненький / Насилу ступає (Т. Шевченко. Причинна); З яру повзе туманець (В. Бабляк. Вишневий сад); Щаслива голубка: високо літає. / Полине до Бога – милого питать. / Кого ж сиротина, кого запитає (Т. Шевченко. Причинна); Бо не довго, чорнобриві, / Карі оченята, / Біле личко червоніє / Не довго дівчата! (Т. Шевченко. Тополя) та ін.

Вищий ступінь здрібнілості і емоційного забарвлення пестливості у процесі формування конотативного компонента семантики тексту забезпечують деривати з суфіксами **-ичок, -очок, -очк(а), -ечк(а), -еньк(о), -ечк(о), -ячк(о)**: От зійде моя гречка – ока не відірвеш... Перші *листочки* у неї, знаєте, округлі, з виїмкою ну прямо *сердечка* (М. Стельмах. Кров людська – не водиця); Тече вода із-за гаю / Та попід горою. / Хлюпочуться *качаточка* / Поміж осокою. / *А качечка* випливає з качуром за ними... (Т. Шевченко. Тече вода з-під явора); Червоною китайкою / *Личенько* накрито (Українська народна пісня) та ін.

Найвищий ступінь пестливості з-поміж іменникових дериватів передають демінутиви з суфіксами **-оньк(а), -еньк(а), -иноньк(а), -оньк(о)**, пор.: Прилучилась з чумаченьком у степу біда. / Заболіла *головонька*... (Т. Шевченко. Ой не п'ються пива-меда); О моя ясна, блискуча *зірниченькою*. Де ти живеш? / Чи аж по смерті на гріб мій, *горличенько*, плакати прийдеши? (І. Франко. Ночі безмірні, ночі безсонні) та ін.

Градація вираження конотативного компонента словотвірними засобами властива також похідним інших частин мови – прикметникам, прислівникам та дієсловам, пор.: *зеленуватий* – *зелененький* – *зеленесенький* – *зеленісінький* – *зеленезний*, *гарненько* – *гарнесенько*, *любенько* – *любісінько*, *пряменько* – *прямісінько*, *їстки* – *їстоньки*, *спатки* – *спатусі* та ін. Ця властивість українсь-

кого словотвору уможливилює комплексне використання різночастиномовних дериватів як прагматичних "напівфабрикатів" різного ступеня інтенсивності ознаки у текстотворенні для формування необхідної суб'єктивної модальності тексту. Так, аксіологічна характеристика головної героїні повісті Г. Квітки-Основ'яненка "Маруся", пов'язана з формуванням у реципієнта тексту прихильного ставлення до неї, ґрунтується на широкому використанні різночастиномовних дериватів із значенням пестливості: *От і виросла їм на втіху. Та що ж то за дівка була! Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці, як тернові ягідки, бровоньки, як на шнурочку, личком червона, як панська рожа, що у саду цвіте, носочок так собі прямесенький з горбочком, а губоньки як цвіточки розцвітають, і межі ними зубоньки, неначе жарнівки, як одна, на ниточці нанизані. Коли, було, заговорить, то уже так звичайно, розумно, так наче сопілочка заграє стиха, що тільки б її і слухав; а як усміхнеться та очицями поведе, а сама зачервоніється, так от неначе шовковою хусточкою обітреть смажнії уста. Коси у неї, як смоль, чорнії та довгі-довгі, аж за коліно; у празник або хоч і в неділеньку так гарно їх повбира, дрібушка за дрібушку та все сама собі запліта; та як покладе їх на голову, поверх скиндячок вінком, та завітча квітками, кінці у ленти аж геть порозпуска; усі груди так і обнизані добрим намистом з червінцями, так що разків з двадцять буде, коли і не більш, а на шії... та й шия білесенька-білесенька, от як би з крейди чепурненько вистругана; поверх такої-то шії на чорній бархатці, широкій, так що пальця, мабуть, у два, золотий єднус і у кільці зверху камінець червоненький... та так і сяє! Та як вирядиться у баєву червону юпку, застебнеться під саму душу, щоб нічогісінько не видно було, що незвичайно... вже ж пак не так, як городянські дівчата, що у панів понавчались: цур їм! Зоґрішиш, тільки дивлячись на таких! (Г. Квітка-Основ'яненко. Маруся). У наведеному сегменті тексту саме словотвірні одиниці *стрілочка, очиці, бровоньки, ягідки, носочок, горбочок, губоньки, квіточки, зубоньки, ниточка, сопілочка, хусточка, неділенька, квітки, разок, камінець, прямесенька, чорнявенька, білесенька-білесенька, червоненький, нічогісінько* відіграють провідну роль у формуванні його суб'єктивної модальності.*

Конотативно негативно марковані деривати, що слугують засобом формування суб'єктивної модальності тексту, теж виражають неоднаковий ступінь зневажливого, несхвального ставлення до висловленого, хоча й не так виразно градуйованого, як позитивно марковані. Так, іменникові деривати з суфіксами **-ищ(е), -иськ(о)**, забезпечуючи формування несхвального, зневажливого, пейоративного ставлення реципієнта тексту до зображуваного, поступаються похідним іменниками із суфіксами **-ак(а), -ук(а), -юг(а)**, пор.: Хотів був хатку з ніжки сихнуть, – / як вийшла *бабище*, крива, горбатая, сухая (І. Котляревський. Енеїда); А прокляті *бараниська* не зважають, що смерть близька (І. Франко. Лис Микита); Не дурно кажуть: недалеко відкотиться яблучко від яблуньки: у Нечипора була уся Батькова натура. *Злодіяка* такий, що ні з чим не розминеться: і цигана обдурить, і старця обікраде (Г. Квітка-Основ'яненко. Мертвецький Великдень); Хто схоче вдарити *псюку*, знайде дрюка (Українська

народна приказка); *Панюга панюгою*, з губернатором запанібрата (Панас Мирний. Повія).

Ще одним поширеним способом формування суб'єктивної модальності тексту є okazіональний словотвір. Ефект творення мовної експресії ґрунтується на використанні в тексті okazіонального деривата, який за своєю природою передбачає зумисне порушення мовної норми, закономірностей словотворення, а тому завжди вражає своєю новизною, незвичністю, несподіваністю й винятковістю. Okazіональний дериват найтіснішим чином пов'язаний із сегментом тексту, оскільки він є його структурно-семантичним компонентом, тож його значення та стилістичне навантаження стає зрозумілим в умовах контексту. Okazіональні похідні, або, як їх ще називають, індивідуально-авторські новотвори, протиставляються іншим лексичним номінативним одиницям, в тому числі зокрема й звичайним неологізмам, такими ознаками як номінативна факультативність, позанормативність і функціональна одноразовість. Вони відбивають особливості світобачення, авторські оцінки, розширюють склад образних засобів, виступають одним із способів продукування мовної гри (Загнітко, с. 324).

Часто okazіональність виникає в результаті поєднання узуальних у системі мови словотворчих величин – твірної основи й дериваційного форманта, але саме їх взаємодія в конкретному дериваті через розширення внутрішньої валентності виходить за межі мовної норми.

Більшості словотвірних моделей характерні обмеження на сполучуваність твірних основ і форматів, які накладає норма. Так, деривати з фемінізувальним суфіксом **-иц(я)** в українській мові утворюються від співвідносних назв чоловічого роду. Норма допускає також деривацію назв самиць від відповідних назв тварин чоловічого роду. Використання в ролі твірної основи іменника на позначення неживого предмета, що порушує норми словотвірної сполучуваності, створює ефект okazіональності деривата, який виступає важливим чинником експресивізації тексту, пор.: *На міднім небі вечір почорнів. / Малі, без голосу у ніч летіли птиці. / Згори гора дивилась у черлінь. / І хилитався човен до човниці* (М. Вінграновський. *На мідній небі вечір почорнів*).

Оскільки в основі утворення okazіонального деривата здебільшого лежить реалізація позанормативної дериваційної сполучуваності, то такі похідні можуть бути утворені за допомогою будь-якого словотворчого форманта. Різною буде і частиномовна належність утворюваних okazіоналізмів. Цими властивостями зумовлена конструктивність і широта використання okazіональних утворень у функції експресивізуальних засобів тексту: *У присмеркові доброї дібровості, / пшеничний присмак скошеного дня. / На крутосхилах срібної дніпровості / сідлає вічність чорного коня* (Л. Костенко. *У присмеркові доброї дібровості*); *У ластівки ластовенятко. / В шовковиці – шовковенятко. / В гаю у стежки - стеженятко. / У хмари в небі – хмаренятко. / В зорі над садом – зоренятко: вже народилися* (М. Вінграновський. *У ластівки – ластовенятко*); *На сизих пагорбах рясне село горіє / І сірі вітряки докрилюють свій вік* (М. Вінграновський. *І є народ...*); *Було нам важко і було нам зле. І західно і східно. / Було безвихідно.*

Але нам не було негідно (Л.Костенко. Було нам важко); *Сколінені* мужі і нині пахолки німотні руки перед себе рвуть (В. Стус. Накликання дощу) та ін.

Підґрунтям оказіональності деривата, що використовується для експресивізації тексту, можуть бути також контамінація як спосіб творення (*катастройка, стагфляція*), стилізація дериваційних формантів під словотворчі засоби інших мов, нагнітання у словотвірній структурі деривата префіксів, які послідовно посилюють значення першого (*перепронакомуністичний*) або нейтралізують значення наступного (*перенедооздоровитись*) та ін.

Суб'єктивна модальність тексту словотвірними засобами може створюватися також функціонально, завдяки специфіці використання різних дериваційних одиниць у висловлюванні, коли необхідний експресивно-оцінний компонент формується внаслідок особливостей текстового використання словотворчих величин. Це, зокрема, лексикалізація дериваційних форматів, вживання дериватів із здрібніло-пестливим значенням для вираження діаметрально-протилежного значення, зіштовхування в одному сегменті тексту семантично близьких або контрастних дериваційних величин, стилістична актуалізація словотвірної похідності і мотивованості деривата тощо. Проілюструємо текстуально зумовлене використання дериватів із суфіксами суб'єктивної оцінки для формування емоційно-оцінного забарвлення, конотативно протилежного за значенням. Так, суфікс **-оньк-** надає деривату *сусідонько* пестливого забарвлення, однак за певної ситуації у відповідному контексті пестливість нейтралізується і формується негативний експресивно-емоційний ефект, пор.: Палагна прибігла додому лиха! Добре, що хоч Іван нічого не бачив. Ну і *сусідонько!* Файний, смага б ті втяла! Не мав коли приступитись до неї! – Ігій на тебе!.. (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків). Протилежну текстову конотацію до тої, носієм якої в лексичній системі української мови є дериват *сусідонько*, увиразнюють прокляття *смага б ті втяла* та обурливий вигуківий зворот *ігій на тебе*.

Доволі ефективним прийомом формування суб'єктивної модальності тексту дериваційними засобами виявилось своєрідне обігрування словотвірної мотивованості певного деривата – використанням замість справжньої ономазіологічної ознаки похідного такої, яка виражається близьким за звучанням, але іншим за значенням словом. Так, дериваційне зближення деривата *мужчина* не зі справжнім його мотивувальним словом з піднесено-патетичним забарвленням *муж*, а із семантично й емоційно іншотипним словом *моці*, що за звуковим складом перегукується із реальним твірним, робить його чинником потужної експресивізації тексту з одверто сатирично-зневажливим ефектом: Можна зрозуміти цнотливе українське жіноцтво. Спільне обурення виходить із сопіння розбурханих ніздрів проти тої, що порушила Кодекс жіночої честі. Але в душі ці м'якенькі рожевенькі ропушки годяться з тим, що є секс, а є статевий акт. А це “две большие разницы”. І чоловіки у більшості випадків здатні лише на друге. Тож, любі «моціни» (це не помилка. Це від слова «моці»), не шукайте логіки. Не шукайте художнього образу. Не обурюйтесь «мовними прийомами». Подивіться на світ. Подивіться на себе. Подивіться на жінку (З газет).

Висновки та перспективи дослідження. Таким чином, словотвір виконує важливі текстотворчі функції, пов'язані з формуванням конотативного компонента семантики тексту, його суб'єктивної модальності. Існують різні способи формування словотвірними засобами конотативного компонента текстової семантики. Потужним чинником творення суб'єктивної модальності тексту є використання в процесі породження тексту дериватів із суфіксами суб'єктивної оцінки. Іншим способом творення конотативного компонента семантики тексту є залучення у творення тексту оказіональних утворень. Ще одним способом формування суб'єктивної модальності тексту є специфіка, особливості дериватовживання для створення необхідного оцінно-емотивного компонента семантики тексту. Перспективи подальшого дослідження зазначеної проблеми полягають у вивченні інших словотвірних засобів, які можуть брати участь у формуванні суб'єктивної модальності тексту.

Література

1. Бацевич Флорій, Кочан Ірина. Лінгвістика тексту : підручник. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. 316 с.
2. Загнітко Анатолій. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : у 4 т. Т. 2. Донецьк : ДонНУ, 2012. 350 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия, 1990. 685 с.
4. Словотвір сучасної української літературної мови. Київ : Наукова думка, 1973. 406 с.
5. Сучасна українська літературна мова. Стилїстика. Київ : Наукова думка. 1973. 588 с.
6. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. Москва : Наука, 1986. 144 с.

References

1. Batsevych, Florii, and Kochan Iryna. *Linhvistyka tekstu : pidruchnyk (Linguistics of the text: a textbook)*. Lviv : LNU im. Ivana Franka, 2016. Print.
2. Zahnitko Anatolii. *Slovnnyk suchasnoi linhvistyky : poniattia i terminy (Dictionary of modern linguistics: concepts and terms)* : u 4 t. T. 2. Donetsk : DonNU, 2012. Print.
3. *Lingvisticheskyi entsyklopedycheskyi slovar' (Linguistic encyclopedic dictionary)*. Moskva: Sovetskaia entsyklopedyia, 1990. Print.
4. *Slovotvir suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy (Word formation of modern Ukrainian literary language)*. Kyiv : Naukova dumka, 1973. Print.
5. *Suchasna ukrainska literaturna mova. Stylistyka (Modern Ukrainian literary language. Stylistics)*. Kyiv : Naukova dumka. Print.
6. Telyia V. N. *Konnontativnyi aspekt semantiki nominativnykh yedynits (Connotative aspect of semantics of nominative units)*. Moskva : Nauka, 1986. Print.

WORD FORMATION AND SUBJECTIVE MODALITY OF THE TEXT

Vasyl Greshchuk

Department of Ukrainian Language, Faculty of Philology, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Abstract

Background: Modality, which exists in two manifestations – objective and subjective, is thoroughly studied from various perspectives, especially in grammar. Modality has recently been taken beyond the boundaries of the sentence and considered a textual category. The subjective mo-

dality of the text is considered an optional semantic and pragmatic factor of the content-related organization of the text (discourse), which is realized in a number of different attitudes of the addressee (speaker, author) to what is being reported. This interpretation of subjective modality correlates with the concept of connotation. An important component of the study of subjective modality, or connotation, of the text is analysis of the means of its formation, expression.

Purpose: The article is aimed at discussing the formation of the connotative component of text semantics by means of word formation.

Results: The results of the research conducted in this article outline the means of word formation that contribute to the formation of the subjective modality of the text.

Discussion: Derivatives, like other nominative units, can play a significant role in the formation of subjective modality, and the ways of creating the connotative component of textual semantics are different. A common method for creating subjective modality is to use a derivative in the text, which as an element of the lexical system, regardless of its speech realization, is a carrier of lexical semantics, in the structure of which an evaluative, emotive-expressive and connotative components are singled out. The article analyzes models of word formation according to which derivatives with the corresponding connotation are formed. Another common way to form subjective modality is accidental word formation. Subjective modality can also be created functionally due to the specifics of the use of different derivative units in the utterance when the required expressive-evaluative component is formed as a result of the specific features of the use of word formation means.

Keywords: Subjective modality of the text, word formation, textual connotation, derivative, motivated word formation.

Vitae

Vasyl Greshchuk is a Doctor of Philological Sciences, Professor, Head of the Chair of Ukrainian Language, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Areas of research interests include derivatology, dialectology, semasiology, history of the Ukrainian literary language.

Correspondence: vasy1.greshchuk@pnu.edu.ua

Надійшла до редакції 26 серпня 2020 року
Рекомендована до друку 15 вересня 2020 року

Ольга Залужна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7929-6769>
Олександра Холодюк
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1434-6606>

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.8
УДК 81'42(811.111)

**ГРАМАТИЧНІ ТА ПРАГМАСЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
СПОНУКАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЮВАНЬ В АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ
ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
(на матеріалі заголовків статей онлайн версії The Guardian)**

Стаття присвячена встановленню граматичних та прагмасемантичних особливостей спонукальних висловлювань у заголовках англійськомовного публіцистичного дискурсу на матеріалі статей онлайн версії періодичного видання The Guardian. Окреслено місце та статус спонукальності в колі дискурсивних досліджень, уточнено термінологічну базу та запропоновано визначення спонукування як об'єктного поля лінгвістичного дискурсу. З'ясовано, що непрямі спонукальні мовленнєві акти значно переважають над прямими не тільки чисельно, але й демонструють більшу варіативність інвентарю способів свого вираження в мовленні. Аналіз прагматичних особливостей матеріалу дослідження дозволив виділити низку мовленнєвих актів, серед яких зокрема наказ, порада, прохання, побажання, запрошення, заборона, дозвіл, виправдання, інструкція, підбурювання, загроза.

***Ключові слова:** публіцистичний дискурс, семантика, прагматика, імператив, спонукальне висловлювання, прямий / непрямий спонукальний акт.*

1. Вступні зауваження

Розвиток сучасного мовознавства засвідчує, що поглиблене вивчення мови як найважливішого засобу спілкування неможливе без залучення до аналізу комунікативно-прагматичного аспекту її функціонування (Бацевич 12-13). Будь-яка мовна інтеракція (усна або письмова) як інструмент передачі інформації передбачає досягнення перцептивної мети між комунікантами. Саме тому природним є підвищений інтерес з боку мовознавців до проблем комунікації та мовленнєвої поведінки комунікантів.

Виконуючи певну інтеракцію, комунікант має на меті не тільки інформувати реципієнта, але і продемонструвати своє ставлення до блоку інформації, який передається, певним чином вплинути на об'єкт(и) комунікативного акту (Poole 73). Саме тому реалізація впливової функції мови привертає значну увагу не тільки мовознавців (Rodríguez-Vergara), але і представників суміжних наук (O'Keefe), таким чином формуючи міждисциплінарне дискурсивне поле наукових досліджень. Окрему увагу привертає й спонукальна функція мови (Бацевич 28), адже спонукування як мовленнєвий акт, при якому діяльність одного комуніканта вербально регулюється іншим, відіграє значну роль у процесі спілкування і керує взаємовідносинами між комунікантами (Potsdam, Edmiston).

У свою чергу комунікативно-прагматичний напрям лінгвістичних досліджень (Загнітко), який базується на урахуванні соціальних, міжособистісних, ін-

дивідуально-психологічних, культурологічних, когнітивних, експертних (від англ. expertise «special skills or knowledge in a particular subject, that you learn by experience or training») «спеціальні навички або знання в певній царині, які отримані через досвід або навчання») характеристик учасників комунікативного акту в конкретних умовах його перебігу, передбачає дослідження спонукальної функції мови крізь призму їхньої ролі для досягнення перцептивної мети.

Таким чином, **актуальність** даної наукової розвідки обумовлена потребою більш детального аналізу граматичних та прагмасемантичних особливостей спонукальних висловлювань в англійськомовному публіцистичному дискурсі, що дозволить укласти інвентар спонукальних мовленнєвих актів та окреслити комунікативні стратегії, які використовуються мовцями для досягнення комунікативних інтенцій.

Об'єктом виступають спонукальні висловлювання англійської мови, дібрані методом суцільної вибірки із заголовків статей онлайн версії періодичного видання The Guardian.

Предметом наукової розвідки виступають граматичні та прагмасемантичні особливості спонукальних висловлювань в заголовках англійськомовного публіцистичного дискурсу.

Мета роботи полягає у визначенні специфіки граматичних та прагмасемантичних особливостей спонукальних висловлювань та інвентаризації способів та засобів їхнього вираження у мові заголовків в англійськомовному публіцистичному дискурсі.

Для досягнення мети, в роботі ставляться такі основні **завдання**:

- уточнити сутність поняття «спонукальність» у прагматичному та семантичному аспекті;
- інвентаризувати засоби вираження спонукальності в заголовках у сучасному англійськомовному публіцистичному дискурсі;
- окреслити граматичні та прагмасемантичні особливості спонукальних висловлювань в рамках емпіричного корпусу дослідження.

Емпіричний корпус дослідження складається зі 150 одиниць, дібраних методом суцільної вибірки з сучасних англійськомовних публіцистичних джерел; одиницею дослідження виступає заголовок публіцистичної статті. **Джерелом емпіричного матеріалу** стали статті англійськомовного періодичного видання The Guardian, розміщені на його офіційній онлайн платформі (див. <https://www.theguardian.com/international>).

Мета та завдання, окреслені в роботі, а також специфіка об'єкта дослідження зумовили використання низки **методів** та **приймів** лінгвістичного аналізу, серед яких зокрема метод суцільної вибірки, компонентний аналіз, синтаксичний аналіз, морфологічний аналіз, дискурс-аналіз, описовий метод та елементи кількісних підрахунків.

2. Теоретичні засади дослідження

У зв'язку зі зміною наукової парадигми та втратою провідної ролі структурної лінгвістики, в основі якої лежить розуміння мови як знакової системи з чітко виділеними структурними елементами та прагнення до опису мови (Шили-

хина), особлива увага прикута до питань, пов'язаних з комунікацією, прагматичною ситуацією, фактором адресата тощо.

Теорія комунікації чітко диференціює терміни «комунікація» і «спілкування»: комунікація розуміється як обмін думками та інформацією у формі мовних або письмових сигналів, в той час як спілкування – це двоспрямований процес, який відбиває обмін думками, інформацією й емоційними переживаннями. Спілкування є актуалізацією комунікативної функції мови у різних прагматичних ситуаціях. У той час як за спілкуванням закріплюються характеристики міжособистісної взаємодії, за комунікацією закріплюється додаткове значення – інформаційний обмін у суспільстві (Киселёва 11).

Категорія спонукальності є невід'ємним і суттєвим елементом комунікації. Дослідження категорії спонукальної – одне із найбільш динамічних напрямків сучасного мовознавства, про що свідчить низка наукових робіт за темою (Беляева; Большакова; Дрінко; Маркуляк; Неустроев; Nan; Potsdam, Edmiston тощо). Наразі, дослідженню підлягали як комунікативно-прагматичні властивості спонукання (див. наприклад Сусов) так і структурні, семантичні та функційні особливості мовних засобів його вираження (див. наприклад Маслова).

Імператив, який розглядається як одна з найдавніших семантичних універсалій, представлений у всіх мовах, у всіх типах текстів і має глобальне значення в комунікації та людській діяльності. Як зазначає О. В. Вельський, «спілкування немислимо без спонукання до дії. Люди безперервно звертаються один до одного із різноманітними спонукальними фразами» (Вельський 83).

У сучасній лінгвістичній науці терміни «імперативність» і «спонукальність» нерідко використовуються синонімічно, про що свідчить зокрема думка В. С. Храковського та О. П. Володіна, які вважають, що імператив або спонукання – це повідомлення про бажання мовця, щоб адресат виконав певну дію, і спроба казувати його виконання адресатом (Храковский, Володин). Втім, слід чітко розмежовувати категорії каузальності, каузації та спонукальності, які є певною мірою суміжними, але не тотожними (Залужна 13-14).

Спонукання, яке також у наукових джерелах за темою називають імперативом та волутативом, – це універсальне явище, яке характерне для усіх мов світу, якими користується людина; різниця виникає лише в інвентарі засобів його вираження в різних мовах. У даній роботі, в рамках обраного підходу до вивчення окресленого емпіричного матеріалу дослідження, за робоче обрано наступне визначення: **спонукання** – це вербальне вираження інтенцій комуніканта, спрямоване на пряме або опосередковане заохочення реципієнта до дії для досягнення запланованої комунікантом перцептивної мети.

Категорія спонукальності розглядається сучасною лінгвістичною наукою передусім як функційно-семантична категорія з польовим принципом побудови різнорівневих мовних одиниць спонукальної семантики (Дрінко). У порівнянні зі спонуканням, яке виражає бажання мовця впливати на слухача або третю особу з метою зміни ситуації, термін «спонукальність», як правило, має ширше значення: це властивість людей та інших явищ об'єктивної дійсності казувати зміни навколишньої дійсності (Беляева).

Сучасний стан лінгвістичної науки демонструє, що одним із найбільш продуктивних підходів до вивчення спонукальності є її дослідження в рамках різних типів дискурсу (див. наприклад, роботи Іванова, Рыболовлев або Pang, Wu). Починаючи з перших досліджень у галузі дискурсології (Harris), такий підхід виявився продуктивним не тільки для суто лінгвістичного вивчення мовних явищ, але і для викладання іноземних мов і теорії та практики перекладу (Rodríguez-Vergara).

Проте коло питань, пов'язаних із функціонуванням спонукування в сучасному англійськомовному публіцистичному дискурсі та специфікою засобів його вираження, на нашу думку, потребує більш детального вивчення. Зокрема, проблема позамовної обумовленості спонукування (підстави, які спричиняють конкретну інтенцію мовця та умови її застосування), причини виникнення додаткових прагматичних ознак, які нашаровуються на основний зміст спонукування, особливості мовленнєвої тактики комунікантів у конкретних спонукальних ситуаціях все ще не знайшли належної уваги лінгвістів.

Сучасні дискурсивні дослідження спонукальних конструкцій відзначають їхню обов'язкову спрямованість на адресата, діалогічність і спрямованість на програмування поведінки реципієнта (Киселёва). Із категорією спонукальності, її імпліцитними та експліцитними способами вираження безсумнівно пов'язані мовні особливості реалізації поняття спонукування (Басок). Вважаючи правомірним віднесення категорії спонукальної до комунікативно-семантичних, О. І. Беляєва виходить із того, що реалізація категорії здійснюється за допомогою ієрархічно організованих і взаємодіючих комунікативних, прагматичних і власне лінгвістичних складових (Беляєва).

У контексті лінгвістики тексту спонукальність розглядається як категорія, яка визначає типовий для директивного тексту набір мовних засобів (Неустроев 33). Різні морфологічні, лексико-граматичні, лексичні та синтаксичні засоби актуалізують категорію спонукальності, корелюючи з певними типами та підтипами директивно-регулятивних текстів. Функційно-стилістична приналежність і комунікативно-прагматична спрямованість тексту є детермінантами у механізмі відбору мовних одиниць та їхнього функціонування в директивно-регулятивних текстах (Маслова 6).

Із прагмалінгвістичної точки зору спонукальність розглядається як комунікативне значення або іллокутивна сила, конкретний зміст якої складається з вихідної ситуації, мовного акту, аудитивного акту, практичного акту та результуючої ситуації (Маркуляк, 125–126). Дослідники відзначають, що теорія мовних актів надає адекватний апарат для опису вербальних способів вираження спонукальності (Martin, Rose). Мовні акти, спрямовані на зміну поведінки та стану співрозмовника, є спонукальними, директивними або регулятивними актами. Спонукальність у них являє собою частину прагматичного значення (Іванова, Рыболовлев).

Специфіка спонукальності полягає в тому, що саме базове значення цієї категорії піддається об'єктивній диференціації залежно від сили інтенції; означувана сила варіюється та проявляється в категоричності, нейтральності або

м'якості спонукання. Л. О. Кісельова відзначає, що мовні засоби, закріплені за якоюсь однією функцією, утворюють особливу ієрархічну систему, або мовне поле. За її словами, «спонукальне поле поділяється на такі підсистеми, як поле категоричного спонукання, поле пом'якшеного спонукання та поле нейтрального спонукання» (Киселёва, 57). На думку дослідниці, поле категоричного спонукання складається з таких підсистем, як поле наказу, поле команди, поле вимоги, поле заборони; поле пом'якшеного спонукання складається з поля прохання та поля благання; поле нейтрального спонукання містить пропозиції та поле побажання.

Категорія спонукання має трирівневу структуру, до якої входять план змісту, план вираження та план трансляції. Виокремлюють три основні прагматичні типи директивних мовленнєвих актів: прескриптиви (пріоритетність мовця), прескриптиви (пріоритетність адресата) та сугестиви (пріоритетність мовця і бенефактивність дії для адресата) (Шевченко).

Лінгвістична складова категорії спонукальної представлена сукупністю різнорівневих мовних засобів, які виражають спонукальні значення, і організовані за принципом функційно-семантичного поля. Категоріальною підставою спонукальності виступає категоріальний сенс спонукання – загально-категорійне значення, яке складається з набору значень окремих комунікативно-семантичних груп, кожна з яких має комунікативний зміст, обумовлений комунікативною спонукальною метою. Категоріальний принцип системної організації є ієрархічним, що репрезентує взаємодію комунікативних, прагматичних, семантичних і власне мовних чинників (Беляева, 8-10).

Крім того, розрізняють позитивне та негативне спонукання: до позитивного зараховують вимогу та / або наказ, а до негативного – заборону та / або попередження.

Засоби вираження категорії спонукальності поділяють на експліцитні та імпліцитні. До експліцитних відносять дієслівні імперативні речення з ввічливими та різкими відтінками спонукання; кінцеві формативи, такі як *will you, will not you, shall we*; вживанням початкового емфатичного дієслова *do*; бездієслівні спонукальні речення. До кола імпліцитних засобів вираження категорії спонукальності зараховують питання з допоміжними дієсловами *will, shall, should, would*, які виражають м'яке, ввічливе прохання; розділові питання; модальні дієслова *can, could, may, must*; дієслова у майбутньому часі; розповідні речення, які використовуються в імпліцитних формах спонукання до дії (Басок).

Отже, функційно-семантичне поле категорії спонукальності містить різні семантичні відтінки, які, у свою чергу, виражаються за допомогою різноманітних засобів мовлення.

3. Мовні засоби вираження спонукальності в заголовках статей англійськомовного публіцистичного дискурсу

Результати аналізу емпіричного корпусу дослідження демонструють, що непрямі спонукальні мовленнєві акти характеризуються найбільшою продуктивністю і становлять 71,3% (107 од.) емпіричної бази дослідження (напр. *Hello! Would you like a free book?* 'Привіт! Ви хотіли б безкоштовну книгу?'). Прямі спо-

нукальні висловлювання виявилися менш продуктивними і склали 28,7% емпіричного корпусу (43 од.) (напр. *I am an ER doctor. Please take coronavirus seriously* ‘Я доктор швидкої допомоги. Будь ласка, сприймайте коронавірус серйозно’).

3.1. На окрему увагу заслуговує той факт, що непрямі спонукальні мовленнєві акти домінують не тільки чисельно в емпіричному корпусі дослідження, але і демонструють більшу варіативність інвентарю способів свого вираження в мовленні:

- питальні речення різних типів, напр. *Can we please stop talking about Adel's body?* ‘Чи не могли б ми, будь ласка, припинити обговорювати тіло Адель?’; *Why Don't You Just Die! review – ingenious drama with hints of Tarantino* ‘Чому б тобі просто не померти?’ огляд – майстерна драма з натяком на Тарантіно;

- еліптичні (бездієслівні) реченнями, напр. *No More Boys and Girls: Can Kids Go Gender Free? review – reasons to start treating children equally* ‘Більше ніяких хлопців та дівчат: чи зможуть дітлахи жити вільними від статі? огляд – причини почати поводитися з дітьми однаково’;

- сталі вирази з інгерентною семантикою спонукальності, напр. *Ben Kingsley: 'Do you mind if I finish what I was saying?'* ‘Бен Кнігслі: «Ви не заперечуєте, якщо я закінчу те, про що я говорив?»’;

- дієслово *to suggest* та конструкції з ним, напр. *How do you acquire and keep rich friends? I suggest dinner* ‘Як завести та зберегти багатих друзів? Я пропоную вечерю’;

- конструкція Complex Object із дієсловом *to want*, напр. *We don't want billionaires' charity. We want them to pay their taxes* ‘Ми не хочемо благодійності від мільярдерів. Ми хочемо, щоб вони платили свої податки’;

- умовний спосіб в додатках після дієслова *to wish*, напр. *I wish more people would read. Damon Runyon's short stories* ‘Я б хотів, щоб більше людей читали. Оповідання Деймона Руньйона’;

- каузативні дієслова *to make, to get, to help, to have* тощо, напр. *Strategy board games to help you escape Covid* ‘Стратегічні настільні ігри, які допоможуть втекти від ковіду’;

- пасивна конструкція з модальною семантикою *to be allowed*, напр. *UK lockdown rules: what you are allowed to do from Monday* ‘Правила карантину в Великобританії: що дозволено робити з понеділка’.

3.2. Найбільш продуктивними засобами вираження прямих спонукальних мовленнєвих актів виявилися:

- спонукальні конструкції з дієсловом у формі синтетичного імператива, напр. *Help us to stop the war* ‘Допоможіть нам зупинити війну’;

- спонукальні конструкції з дієсловом у формі аналітичного імператива, напр. *Let's move to Rotterdam: Eurovision's new home* ‘Давайте поїдемо до Роттердаму: нового дому Євробачення’;

- конструкції з модальними дієсловами зі спонукальною семантикою *should, need, must* та їхніми еквівалентами *to have to, to be necessary* тощо, напр. *We can't rely on the media to call the election fairly. Here's what we need to do about it* ‘Ми не можемо розраховувати на ЗМІ, щоб вони називали вибори чесними. Ось що ми

маємо зробити»; *Children over 12 should wear face masks to combat Covid, says WHO* ‘Діти старші 12 років повинні носити маски, щоб побороти ковід, говорить ВООЗ’.

4. Прагматика спонукальних мовленнєвих актів в заголовках статей англійськомовного публіцистичного дискурсу

Аналіз прагматичних особливостей емпіричної бази дослідження дозволив виокремити наступні типи спонукальних мовленнєвих актів:

- наказ, напр. *Hobbies make us happier – so ignore the mockery, and enjoy* ‘Хобі роблять нас щасливішими – отже, ігноруйте насмішки і насолоджуйтесь’;

- порада, напр. *Focus on the things you can control’: how to cope with radical uncertainty* ‘Сфокусуйтеся на речах, які Ви можете контролювати»: як впоратися з радикальною невпевненістю’;

- прохання, напр. *Help us test water quality across the US: is your water safe enough?* ‘Допоможіть нам протестувати якість води в США: а Ваша вода достатньо безпечна?’;

- побажання, напр. *There should be fines’: east London shoppers on mask law* ‘«Повинні бути штрафи»: покупці у східному Лондоні з приводу закону про маски’;

- запрошення, напр. *Can we have a conversation about Kamala Harris’s ideas?* ‘Ми можемо поговорити про ідеї Камала Гарріса?’;

- заборона, напр. *No more ‘nagging wives’: how Oxford Dictionaries is cleaning up sexist language* ‘Більше ніяких «діставучих дружин»: як Оксфордські словники підчищають мову сексизму’;

- дозвіл, напр. *Don’t worry about ‘rewriting history’: it’s literally what we historians do* ‘Не хвилюйтеся про «переписану історію»: це по суті те, що роблять історики’;

- виправдання, напр. *Don’t blame us for UK’s coronavirus spike, say young people* ‘Не звинувачуйте нас у новій хвилі коронавірусу, говорить молодь’;

- інструкція, напр. *Wanna get really high? Take a dab in the world of concentrates* ‘Хочеш дійсно кайфонути? Занурюйся у світ концентратів’;

- підбурювання, напр. *Let’s seize this rare chance to abolish school exams and league tables* ‘Давайте схопимо цей рідкий шанс скасувати шкільні іспити та рейтинги’;

- загроза, напр. *Dr Crippen: Just don’t try giving me the swine flu vaccine* ‘Доктор Кріппен: Навіть не намагайся дати мені вакцину від свинячого грипу’.

5. Висновки

5.1. Спонукальні висловлювання посідають чільне місце серед дискурсивних лінгвістичних досліджень і відзначаються високою продуктивністю. У рамках дослідження дискурсу категорії спонукальності та спонукування; каузальності, каузації та спонукальності є певною мірою суміжними, але не тотожними.

5.2. Спонукування – це вербальне вираження інтенцій комуніканта, спрямоване на пряме або опосередковане заохочення реципієнта до дії для досягнення запланованої комунікантом перцептивної мети.

5.3. Спонукальні мовленнєві акти поділяються на прямі та непрямі, останні в емпіричному корпусі дослідження переважають чисельно та демонструють більшу варіативність інструментарію вираження.

5.4. Прагматично-комунікативна складова спонукальних висловлювань демонструє значний інвентар спонукальних мовленнєвих актів, серед яких зокрема наказ, порада, прохання, побажання, запрошення, заборона, дозвіл, виправдання, інструкція, підбурювання, загроза.

5.5. Перспектива подальшого дослідження вбачається в розширенні емпіричної бази дослідження за рахунок залучення інших англійськомовних періодичних публіцистичних видань; у проведенні зіставного аналізу використання спонукальних конструкцій в заголовках статей у сучасному публіцистичному дискурсі в різних лінгвокультурах; в укладанні типології спонукальних висловлювань та типових смислів, які вони виражають в сучасному публіцистичному дискурсі.

Література

1. Басок В. А. Експліцитні та імпліцитні засоби відтворення комунікативної інтенції в українських перекладах англійськомовних маркетингових текстів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Філологія*. 2014. №9. С. 72-74.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К. : Академія, 2004. 344 с.
3. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения: английский язык. Воронеж : Изд-во ВГУ, 1992. 168 с.
4. Большакова Т. М. Состав и функционирование прескрипций и прохибитивов в немецкоязычных текстах директивно-регулятивного типа (прагмалингвистический и социокультурный аспекты): автореф. дис. ... канд. филол. наук. СПб., 2005. 23 с.
5. Вельский А. В. Побудительная речь. *Учен. зап. Моск. пед. ин-та иностр. яз. им. М. Тореза*. М., 1953. Т. VI. С. 81-147.
6. Дрінко Г.Г. Спонукальні конструкції в англійській та українських мовах: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Донецьк, 2005. 21 с.
7. Загнітко А. П. Комунікативно-прагматичні аспекти сучасного політичного газетного дискурсу. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. № 110, Т. 1. 190-193.
8. Залужна О. О. Лексико-стилістичні та структурно-синтаксичні особливості привативних дієслів в англійській та українській мовах : монографія (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження). Вінниця: ТОВ «Нілан- ЛТД», 2019. 314 с.
9. Иванова И. В., Рыболовлев Н. Р. Роль категории повелительности в организации директивного текста (на материале польского, русского и немецкого языков). *Функционально-типологические аспекты анализа императива*. М., 1990. Ч. 2. С. 31-35.
10. Киселёва Л. А. Язык как средство воздействия. Л. : Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена, 1971. 59 с.
11. Маркуляк Л. В. Оптативні відношення в системі спонукальних конструкцій. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2015. №. 9. С. 117-121.
12. Маслова А. Ю. Коммуникативно-семантическая категория побудительности и ее реализация в славянских языках (на материале сербского и болгарского языков в сопоставлении с русским) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук. М., 2009. 26 с.
13. Неустроев К. С. Способы выражения побуждения и воздействия (на материале современного английского языка) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Ростов н/Д, 2008. 21 с.
14. Сусов И. П. Побудительность: деятельностьюно-коммуникативное и функционально-семантическое представление. *Императив в разноструктурных языках*. Л., 1988. С. 125-127.

15. Храковский В. С., Володин А. П. Семантика и типология императива: русский императив. М.: УРСС, 2001. 272 с.
16. Шевченко І. С. Мовленнєвий акт і дискурс в когнітивно-прагматичному та історичному ракурсі. *Переклад у наукових дослідженнях представників Харківської школи : кол. монографія*. Вінниця : Нова книга, 2013. С. 117-134.
17. Шилихина К. М. Вербальные способы модификации поведения и эмоционально-психологического состояния собеседника в российской и американской коммуникативных культурах : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Воронеж, 1999. 23 с.
18. Han Chung-hye The Structure and Interpretation of Imperatives: Mood and Force in Universal Grammar. *IRCS Technical Reports Series*. 1998. 74. 237 p.
19. Harris Z. Discourse Analysis. *Language*. 1952. 28(1), Pp. 1-30.
20. Martin J. R., Rose D. Working with Discourse: Meaning Beyond the Clause (2nd ed.). London: Continuum, 2007. 368 p.
21. Pang H., Wu S. Critical Instance Analysis of News English Discourse. *English Language Teaching. CCSE*. 2009. Vol. 2, №2. Pp. 148-151.
22. Poole D. Discourse Analysis and Applied Linguistics. *The Oxford Handbook of Applied Linguistics* (R. B. Kaplan (ed.)). Oxford: Oxford University Press, 2010. Pp. 73-84.
23. Potsdam E., Edmiston D. Imperatives. Oxford : Oxford University Press, 2015. doi: 10.1093/OBO/9780199772810-0107
24. O’Keeffe A. Media and Discourse Analysis. *The Routledge Handbook of Discourse Analysis. Chapter: Institutional Applications*. Oxon : N.Y. : Routledge, 2012. Pp. 104-119.
25. Rodríguez-Vergara D. The Importance of Discourse Studies in Linguistics, Language Teaching and Translation. *US-China Foreign Language*. 2018, Vol. 16, No. 6. Pp. 297-310. doi:10.17265/1539-8080/2018.06.001

References

1. Basok, V. A. Eksplitsytni ta implitsytni zasoby vidtvorennyia komunikatyvnoyi intentsiyi v ukrayins'kykh perekladakh anhlomovnykh marketynhovnykh tekstiv (Explicit and Implicit Means of Creating Communicative Intentions in Ukrainian Translations of English Marketing Texts). *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser. : Filolohiya. (Scientific Bulletin of International Humanities University. Series: Philology)*. №9 (2014): 72-74. Print.
2. Batsevych, F. S. *Osnovy komunikatyvnoyi linhvistyky (Foundations of Communicative Linguistics)*. Kyiv : Akademiya, 2004. Print.
3. Belyaeva, E. I. *Grammatika i pragmatika pobuzhdeniya: angliyskiy yazyk (Grammar and Pragmatics of Inducement: the English Language)*. Voronezh : Izd-vo VGU, 1992. Print.
4. Bolshakova, T. M. Sostav i funktsionirovanie preskriptiy i prohibitivov v nemetskoyazyichnykh tekstah direktivno-regulyativnogo tipa (pragmalingvisticheskiy i sotsiokulturnyy aspektiy) (*Content and Functions of Prescriptives and Prohibitives in German Texts of Directive Regulatory Type (Pragmatic and Sociocultural Aspects)*). Diss. Russian State Pedagogical U, 2005. Abstract. Print.
5. Velskiy, A. V. Pobuditelnaya rech (Inducement Speech). *Uchen. zap. Mosk. ped. in-ta inostr. yaz. im. M. Toreza (Scientific Notes of Moscow Pedagogical University of Foreign Languages by M. Torez)*. 6 (1953): 81-147. Print.
6. Drinko, H. Sponukalni konstruksii v anhliiskii ta ukraïnskii movakh (*Inducement Constructions in the English and Ukrainian languages*). Diss. Donetsk National U, 2005. Abstract. Print.
7. Zahnitko, A. P. Komunikatyvno-prahmatychni aspekty suchasnoho politychnoho hazetnoho dyskursu (Communicative and Pragmatic Aspects of Modern Political Newspaper Discourse). *Kul'tura narodov Prychernomor'ya (Culture of Prychernomor'ya Peoples)*. № 110. Vol. 1 (2007): 190-193. Print.
8. Zaluzhna, O. O. *Leksyko-stylistychni ta strukturno-syntaktychni osoblyvosti pryvatyvykh diyestiv v anhliys'kiy ta ukraïns'kiy movakh (Lexical, Stylistic, Structural, and Syntactic Peculiarities in English and Ukrainian Languages)*. Diss. Donetsk National U, 2005. Abstract. Print.

- liarities of Privative Verbs in English and Ukrainian*). Vinnytsya: TOV «Nilan- LTD», 2019. Print.
9. Ivanova, I. V., & Ryibolovlev, N. R. Rol kategorii povelitelnosti v organizatsii direktivnogo teksta (na materiale polskogo, rucckogo i nemetskogo yazyikov) (The Role of the Category of Imperative Mood in Directive Text Organisation (on the Basis of the Polish, Russian, and German Languages)). *Funktsionalno-tipologicheskie aspekty analiza imperativa (Functional and Typological Aspects of the Imperative Mood Analysis)*. Moscow, 1990. Part 2. 31-35. Print.
 10. Kiselyova, L. A. *Yazyik kak sredstvo vozdeystviya (Language as Means of Inducement)*. Leningrad : Leningr. Gos. Ped. Institute im. A. I. Gertsena, 1971. Print.
 11. Markulyak, L. V. Optatyvni vidnoshennya v systemi sponukal'nykh konstruksiy (Optative Relations in the System of Imperative Constructions). *Aktual'ni problemy filolohiyi ta perekladoznavstva (Acute Issues of Philology and Translation)* 9 (2015): 117-121. Print.
 12. Maslova, A. Yu. Kommunikativno-semanticheskaya kategoriya pobuditelnosti i ee realizatsiya v slavyanskih yazyikah (na materiale serbskogo i bolgarskogo yazyikov v sopostavlenii s russkim) (Communicative and Semantic Category of Inducement and Its Realisation in Slavic Languages (Based on Serbian and Bulgarian Languages in Comparison with Russian)). Diss. St. Peterburg State U, 2009. Abstract. Print.
 13. Neustroev, K. S. Sposobyi vyirazheniya pobuzhdeniya i vozdeystviya (na materiale sovremen-nogo angliyskogo yazyika) (*Ways of Expressing Inducement and Influence (Based on Modern English Language)*). Diss. Southern Federal U, 2008. Abstract. Print.
 14. Susov, I. P. Pobuditelnost: deyatelnostno-kommunikativnoe i funktsionalno-semanticheskoe predstavlenie (Inducement: Action, Communicative, Functional, and Semantic View). *Imperativ v raznostrukturnykh yazyikah (Imperatives in the Languages of Different Systems)*. Leningrad : Nauka, 1988. 125-127. Print.
 15. Hrakovskiy, V. S., & Volodin, A. P. *Semantika i tipologiya imperativa: russkiy imperative (Semantics and Typology of Imperatives: Russian Imperative)*. Moscow : URSS, 2001. 272. Print.
 16. Shevchenko, I. S. Movlennyevyi akt i diskurs v kohnityvno-prahmatychnomu ta istorychnomu rakursi (Speech Act and Discourse in Cognitive, Pragmatic, and Historical Aspects). *Pereklad u naukovykh doslidzhennyakh predstavnykh Kharkivs'koyi shkoly (Translation in Scholarly Researches by Representatives of Kharkiv School)*. Vinnytsya : Nova knyha, 2013. 117-134. Print.
 17. Shilihina, K. M. Verbalnyie sposobyi modifikatsii povedeniya i emotsionalno-psihologicheskogo sostoyaniya sobesednika v rossiyskoy i amerikanskoj komunikativnykh kulturah (*Verbal Means of Modifications in Behaviour, Emotional and Psychological State of the Interlocutor in Russian and American Communicative Cultures*). Diss. Voronezh State U, 1999. Abstract. Print.
 18. Han Chung-hye *The Structure and Interpretation of Imperatives: Mood and Force in Universal Grammar*. Diss. U of Pennsylvania, 1998. Print.
 19. Harris Z. Discourse Analysis. *Language*. 28(1) (1952): 1-30. Print.
 20. Martin J. R., & Rose D. *Working with Discourse: Meaning Beyond the Clause (2nd ed.)*. London: Continuum, 2007. Print.
 21. Pang H., & Wu S. Critical Instance Analysis of News English Discourse. *English Language Teaching. CCSE*. 2/2 (2009) : 148-151. Print.
 22. Poole D. Discourse Analysis and Applied Linguistics. *The Oxford Handbook of Applied Linguistics* (R. B. Kaplan (ed.)). Oxford: Oxford University Press, 2010. 73-84. Print.
 23. Potsdam E., & Edmiston D. *Imperatives*. Oxford : Oxford University Press, 2015. doi: 10.1093/OBO/9780199772810-0107
 24. O'Keeffe A. Media and Discourse Analysis. *The Routledge Handbook of Discourse Analysis. Chapter: Institutional Applications*. Oxon : N.Y. : Routledge, 2012. 104-119. Print.
 25. Rodríguez-Vergara D. The Importance of Discourse Studies in Linguistics, Language Teaching and Translation. *US-China Foreign Language*. 16/6 (2018): 297-310. doi:10.17265/1539-8080/2018.06.001

GRAMMATIC AND PRAGMASEMANTIC FEATURES OF INDUCEMENT UTTERANCES IN ENGLISH-SPEAKING MEDIA DISCOURSE (BASED ON HEADLINES IN THE GUARDIAN ON-LINE VERSION)

Olha Zaluzhna

English Philology Department, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Oleksandra Kholodiuk

English Philology Department, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Abstract

Background: The issue of the inducement utterances discourse analysis has remained topical for modern linguistic research for many years, the evidence of which are numerous theoretical and empiric studies. Yet, the scope of theoretical questions open for discussion and the variety of the discourse realm involved leave fruitful ground for further research. The present article offers an outline of grammatic and pragmasemantic peculiarities of inducement utterances used in headlines of the Guardian (its on-line based version).

Purpose: The purpose of the present research is to identify specific features of the inducement utterances grammatic and pragmasemantic features within the media discourse, establish the inventory of the language means used, and identify typical meanings expressed by the inducement speech acts singled out in the process of the research.

Results: The empiric database analysis allows to arrive at conclusion that inducement speech acts can be distributed into two groups: direct and indirect, the latter demonstrating quantitative dominance and being represented by significantly bigger inventory of language means of its expression. The insight into the pragmatic peculiarities of the language material studied makes it possible to single out the following speech acts which include but are not limited to order, advise, request, wish, invitation, prohibition, permission, excuse, instruction, incitement, threat.

Discussion: Inducement is the verbal expression of the communicant's intension(s) directed (directly or indirectly) at the recipient to encourage them to perform an action with the aim of achieving the communicant's perceptive goal. The strong preference for indirect inducement communicative acts can be predetermined by the fact that English-speaking language culture demonstrates inclination to expressing inducement with the help of non-direct language means. The inventory of speech acts, singled out during the research, indicates that the communicant's intentions vary greatly, and this variety in its turn allows to transmit the nuances of the communicative message so as to achieve the goal of the communication.

Key words: media discourse, semantics, pragmatics, imperatives, inducement utterance, direct / indirect inducement act.

Vitae

Olha Zaluzhna is a PhD in Philology, Associate Professor at English Philology Department at Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine. Her areas of research include contrastive semantics, lexical semantics, discourse analysis, sociolinguistics.

Correspondence: o.zaluzhna@donnu.edu.ua

Oleksandra Kholodiuk is a student of English Philology Department at Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine. Her areas of research include discourse analysis, semantic syntax, linguistic pragmatics.

Correspondence: kholodiuk.o@donnu.edu.ua

Надійшла до редакції 16 вересня 2020 року
Рекомендована до друку 15 жовтня 2020 року

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.9

УДК 81`23: 351

UKRAINE'S POLITICAL ADVERTISEMENT: SUGGESTION REALIZATION STRATEGIES ANALYSIS

Стаття присвячена вивченню феномена політичної реклами і політичного слогана як квінтесенції смислових домінант в інформаційному просторі держави і є авторською класифікацією стратегій реалізації сугестивності в зазначених текстах. У роботі охарактеризовано кожну із запропонованих стратегій як особливий комунікативний патерн, виявлено його особливості і способи ідентифікації, що дозволить в подальшому ухвалити відповідні програмні рішення в сфері інформаційної політики та безпеки України, аби мінімізувати негативний вплив патогенних текстів.

Ключові слова: політична реклама, політичний слоган, НЛП, сугестія, сугестивна лінгвістика, патогенні тексти, стратегія сугестивності, інформаційна політика держави.

Setting the problem on the whole and its connection with important scientific or practical tasks

The modern information society most of the European countries find themselves in as of now is currently «reviving the natural audio-visual, multidimensional world perception and collectivity, but on a brand new e-basis – via replacing the written and printed communication languages with the radio, TV and network means of mass communication» (Тюрина 14), thus, producing the new models of mass communication as the interaction of «the social subjects via mass information exchange with the help of the special means (press, radio, TV), which results in the message's being received by the large groups of people at once» (Бориснев 118). Ch. Wright also emphasizes that «the mass communication is directed towards the large and heterogeneous audiences, which are anonymous concerning the communicator oneself» (quoted via Ковалевська), and in its network, the messages are transmitted extremely quickly, in order to reach as large an audience as possible, and usually at once. And the peculiarity of the mass communications, according to S. Kvit, is «above all things, their utilizing the mass media» (Квіт 11), where «the medialinguistic background of the modern communication creates the multisound and polyphony, as well as the polytonality of the communicative discourse» (Квіт 38). When mentioning the activity of the modern mass media, M. McLuhan divides them into «hot» and «cold» ones (Маклюэн), where the «hot» ones fully activate one body sensation (i.e. radio), while the «cold» ones make all the body sensation activate (i.e. TV). J. G. Shaheen supported this classification, and noted that, say, radio «doesn't cause such a high level of the audience's empathy as the TV does in its programs. Its role lies within creating a audio background or leveling the lack of silence. And the TV charms you» (Shaheen 169–170) with its universality, polyfunctionality, «live picture» magic, idyllic world of advertisement etc. Though, in spite of all the pros of the modern information technologies as a whole, and mass media in particular, one cannot leave aside the equally obvious cons of these

communication development results, which, from the philosophical, technical and technological angle, are viewed «not only as the good for humanity, but also as a problem that could have dramatic consequences» (Викентьев 86). In this aspect, the scientists are worried by the wide spread of so-called pathogenic texts which are «either prohibited by the law, or do not fit into the dominant social morals domain» (Потятиник 32). В. Potyatynyk and М. Lozynskiy state that such texts are aimed at «undermining faith in God, ignoring the state's interests, posing a threat to the global safety and social morals, neglecting the person's basic rights and freedoms, and harmful psychological influence (excessive display of violence)» (Потятиник 157). The latter trait is defined as a harmful «ability of particular media production types to carry out an exciting influence towards the audience; influence of the new communication technologies, influence of sexually overt media production» (Брайант, Томпсон 22), which is nowadays widely represented within the advertisement products diversity, first of all – the political advertisement, its language being the integral part of politics and authoritative decisions, as well as the society's functioning as a whole.

Analysis of studies and publications in this direction that serve as a basis for an author's research.

As it is stated by most of the scientists researching the advertisement phenomenon (Бутиріна; Ковалевська; Почепцов; Черепанова), suggestive function is its basic one, scilicet advertisement is directed towards persuading the consumer that one needs to purchase the advertised product, to «change one's habits and preferences, and maybe even needs» (Психолінгвістическіе проблемы массовой коммуникации 83), reaching, in such a way, the in-depth psychomental guidelines of the personality and society. While realizing this function, the advertisement basically relies on «the human's unconscious desire to compensate the lost symbolism of one's correlation with the world of things» (Почепцов 113), and attempts «with the help of signs, to fill the void the psyche protests against» (Почепцов 113). It is the activation of the subconscious mechanisms and collective subconscious archetypes (see С. Jung's works) that make «the perception and decision-making processes externally illogical (irrational)» (Викентьев 29), and turn the objective information perception process into a non-dominant one, whereas «implementation of such messages is carried out with the help of the psychological complex influential means, which tend to override the cognitive sphere which is prone to criticism» (Луман 73), and to exercise manipulative influence onto the individual's consciousness and subconscious.

Determination of the parts of general problem considered in the submitted paper that have not been dealt with previously

Thus, utilizing the suggestion techniques in the sphere of politics and public management is extremely crucial not only in order to analyze the political texts, but to optimize the very construction of these texts considering the according brand new scientific technologies, as well, what defines the **relevance** of this work.

The article is **aimed at** highlighting the peculiarities of the very speech immanent suggestogeneous realization strategies in the political slogan as one of the basic advertisement campaign components. In order to achieve this aim, it is necessary to find solutions to the following **specific tasks**: outline the peculiarities of the political

slogan as a potentially suggestogeneous text, characterize the suggestion realization mechanisms in the political advertisement texts, isolate the according suggestogeneous items, and classify them basing on the functional semantic characteristics identity. Political advertisement slogans having been presented in the political advertisement campaigns 2015 – 2016 (over 100 items) became **the factual data** of the research, the fundamental provisions of R. Bandler and J. Grinder's Neuro-Linguistic Programming (NLP), L. Murzin and I. Cherepanova's Suggestive Linguistics and P. Ekman's Theory of Lies (Psychology of Lies) being its **methodological grounds**. The political slogan as the structural component of the political advertisement campaign is the **object** of our research, while its immanent suggestogeneousness' linguistic peculiarities are the **subject**. **The practical value** of our research lies within the possibility of integrating its empirical results into the development and implementation of strategic, tactical and operational projects into the state information security field. **The theoretical value** could be found in the possibility of integrating the proposed provisions and analytical mechanisms into the existing related research areas (e.g., Neurolinguistic Programming, Suggestive Linguistics, Profiling, Spin-doctoring, Neuromarketing, Communication Theory, Communicative and Political Theory and other linguistic direction), and its further inclusion into the programs of the specified disciplines both in the specialized higher educational institutions, and within the limits of preparation and re-training of the experts working in the corresponding branches. Also, the presented developments would allow expanding the existing provisions in these sciences, which would detail and systematize the existing scientific concepts and be useful in further developments in these scientific fields. **The scientific novelty of the research** is defined by its being the first classification of features of realization in political advertising, which would allow to consider the political advertisement in linguistic suggestion paradigm, and further on detail the features of existing political campaigns, and then identify trends in the political information field of Ukraine and optimize it.

Presentation of research with complete validation of obtained results

It has to be noted that in Ukraine, the aspect of the language influence techniques utilizing in the social communications isn't formally regulated, but is indirectly mentioned in a row of laws, including «Law of Ukraine on Print Media (Press) in Ukraine», «Law of Ukraine on Information», «Law of Ukraine on Advertisement» and others, but these legislative acts do not always take the specificity of advertisement as an immanently suggestogeneous text into account (Ковалевська; Морозова; Черепанова), what greatly complicates diagnosing the level of its pathogenicity. For example, in Subparagraph 4 of Paragraph 1 of Article 8 of the «Law of Ukraine on Advertisement», it is stated that, in advertisement, it is prohibited «to utilize the means and technologies that affect the advertisement consumers' subconscious» (Закон України про рекламу), although, as it has been proved in the researches by the leading Ukrainian and foreign scientists, suggestive function is the basic one of any advertisement, and is realized in influencing the recipient's subconscious, activating the non-dominant perception, and carrying the corrective processes in the individual's psychostructure out. Consequently, it is almost impossible to avoid utilizing the according suggestive technologies in the advertisement text. In Paragraph 1 of the Article 10 of the «Law of

Ukraine on Advertisement», it is prohibited to utilize «unscrupulous» advertisement (Закон України про рекламу), which is defined as one that «does or might mislead the advertisement consumers, harm an individual, state or society as a result of inaccuracy, untrustworthiness, ambiguity, exaggeration, suppression, violation of conditions concerning the time, venue or mean of dissemination» (Закон України про рекламу). Howsoever, precisely such elements as ambiguity (polysemy), exaggeration and suppression are the components of the Metamodel of Language (Ковалевська; Черепанова), which help realize the suggestive function of advertisement. Besides, in Paragraph 3 of Article 7 of the «Law of Ukraine on Advertisement», it is stated that advertisement «cannot consist of information or data that violates the ethical, humanistic, moral norms, neglects the rules of decency» (Закон України про рекламу), but the very concepts of ethics, humanism and moral norms haven't been interpreted in the Law, thus, defining them is left at the discretion of the public, which, in our opinion, is unacceptable, whereas such concepts are way too layered, diffused for precise conventional interpretation, and this makes it fully impossible to observe the aforementioned legislative norm. The same thing could be said about one more principle of advertisement having been defined as «utilizing the forms and means that do not harm the advertisement consumer» in the Law (Закон України про рекламу), since the issue of dividing the advertisement forms and means into harmful and non-harmful hasn't been solved yet. Ergo, it's not always possible both to decidedly determine the text's pathogenicity or adequacy, and take appropriate preventive measures, since unfortunately, the legislative acts don't always meet the demands of the brand new IT and scientific achievements' rapid development in the modern society. Therefore, it is crucially important to pay due attention to the researches directed at the complex identification of the media space pathogenic elements, as well as at its maximal empathification. Usually, the core idea of any advertisement campaign is expressed in a slogan – «an advertisement phrase, which briefly, in a concise form, lays out the basic advertisement proposal, and is included into all the messages in the network of the advertisement campaign» (Морозова 5), the quintessence of the firm's or goods distributor's philosophy, and it's only natural that the success or failure of the campaign depends on it: on its form and filling. Alongside with the commercial and social slogans, the researchers isolate the political slogans, which contain the basic message of the political campaigns, are the «verbal portrait of the political figure» (Морозова 5), «statement that reflects the candidate's precise position» (Черепанова 307). The main objective of a slogan is to «sell» goods or services it is a part of the advertisement campaign of, since the slogan is «an essence of the advertisement campaign compressed to a formula, rememberable thought brought to linguistic perfection» (Феофанов 225). The political slogan does meet this definition, but also has its own specific properties, which are connected with the specificity of the political campaign comparing to a commercial one. The political slogan has particular differences from a commercial one according to the following characteristics:

1) continuity and frequency of operation. The political advertisement's validity is regulated legislatively, with the help of the «Law of Ukraine on Elections», and such advertisement ends after the political leader has been elected. On the contrary, the com-

mercial advertisement is active constantly, with a certain frequency, besides, the goods and services market for the buyers is constant, as well;

2) specificity. The political advertisement operates with the concepts which mostly do not have referents in reality, it urges to ««choose» the abstract nonmaterial essences, such as «democratic choice», «national pride», «social justice» etc.» (Психология в рекламе 175), while the commercial advertisement is directed towards a specific, obvious and achievable aim, i.e. purchasing the goods by a certain company or a visit to a certain shop;

3) differentiation. The political advertisement «popularizes just one idea – public order change» [ibid], while the commercial one is very diverse in this aspect, since it is designed to satisfy different needs of buyers, and represent a vast variety of goods, which is much wider than the one offered in the political ads;

4) audience coverage. Despite its «mass effect», the political advertisement is «aimed at a limited contingent ... of the voters who do vote» (Психология в рекламе 176), while the commercial one covers a much larger part of the population, since «almost everyone has to solve the task of choosing and purchasing the goods and services» (Психология в рекламе 176), scilicet, «there are much more real buyers than real voters» (Психология в рекламе 176).

It is worth mentioning that the certain temporal limitation of the political advertisement slogan motivates its far more concentrated suggestivity (comparing to the commercial one), since it has to affect the recipient during a shorter period of time, and thus, has to contain more potentially suggestive elements in order to influence the audience. The modern information space requires the mass media to be maximally effective, and advertisement is one of this paradigm's most powerful elements. In its turn, the advertisement slogan in the concentrator of the ad message, immanent suggesogeneousness being its functional characteristic, which is demanded to be maximally active by the political discourse, considering its target strategies and tactics. Though, until now, the political advertisement slogans' elements and models still remain underdeveloped, which could be accounted for both by the modern reality media interpretation process' complexity, and the heterogeneous nature of the influence phenomenon as a whole. In this aspect, the scientific approach presented in this article would make it possible to significantly widen the existing classification of the political slogans, since we consider their in-depth, natural components, (untruthful, destructive information usage, and a mandatory suggestive effect being the crucial ones), which could only be identified with the synthesis of the brand new research methods and methodologies, including Neuro-Linguistic Programming (NLP) (Metamodel and Milton-model), Suggestive Linguistics and Lies Theory (P. Ekman), and also the NAP-structure of linguistic suggestiveness, and metamodel of the political advertisement slogans' linguistic suggestiveness having been presented in our previous scientific works. These are sciences that study the suggestive, scilicet the influential side of any information, where speech could be considered as a totally suggestive phenomenon with potentially suggestive components, and the language's embodiment form – as a text in broad sense (verbal and non-verbal). Besides, the political campaign's main goal, which is to support or change the addressee's preferences, implies the objective

reality's interpretation's non-identity and distortion, as its fundamental attribute, these science's essential provisions would allow to identify the basic segments of the basic segments of the political advertisement as the modern communicative space's immanent component. Thus, having compared the R. Bandler and J. Grinder's Metamodel of Language elements, P. Ekman's lies types, concepts of the NAP-structure of linguistic suggestiveness, and metamodel of the political advertisement slogans' linguistic suggestiveness with the elements present in the political advertisement discourses having been analyzed, we suggest identifying the following types of the suggestivity realization strategies in the political slogans paradigm:

1) positivization strategy, in the network of which the linguistic suggestiveness NAP-structure's P-element is maximally active (it verbalizes the certain «positively connotation» of the suggestant's state, in which one would find oneself after having performed a certain action), whereas the message sender provides only subjective information about one's own advantages and pros, aiming to create one's positive image (i.e. «*Only he is worthy of being a President*», «*Only to him we can trust our destiny*»);

2) negativization strategy, in the network of which the linguistic suggestiveness NAP-structure's N-element is maximally active, since the recipient receives only subjective information about the other candidates' mistakes and cons, which is provided in order to create their negative image (i.e. «*They mess everything up*», «*She works: she rapes the country*»);

3) invectivization strategy, in the paradigm of which so-called low, non-codified vocabulary is utilized, that formally executes the function of «approximating» the candidate to the «ordinary people», and certain «democratization» of one's image (i.e. the advertisement slogans by O. Lyashko). It has to be noted that this strategy is relatively new for the Ukrainian political advertisement sphere, the usage of political campaign elements marked by it has only been registered in 2014, but it became maximally popular among the Ukrainians despite its containing non-codified vocabulary what is not characteristic for the advertisement campaigns. This phenomenon could be explained by the fact that, in conditions of the state's political and social instability, the potential voters usually gravitate towards choosing the maximally aggressive rhetoric which provides (often imaginary) feeling of the candidate's «power» and confidence (see the US Presidential elections 2016);

4) imperativization strategy, in the network of which the linguistic suggestiveness NAP-structure's A-element is maximally active with the help of utilizing the verbs in imperative (i.e. «*Make your choice!*», «*Vote!*»);

5) zero reference strategy, which is characterized by the usage of comparatively neutral vocabulary, and the lack of suggestogeneous components and reference towards a certain candidate (i.e. «*Your vote*», «*Ukraine's choice*»);

6) precedentization strategy, which is characterized by exploitation of precedent, scilicet well-known in the network of a certain culture and social group, texts that have to predictably influence a certain target group (i.e. «*The revolution you've all been waiting for*», «*Factories for the workers!*»);

7) constantivization strategy, in the network of which, a nominalized noun is the key stimulus word (see the NLP «process – result» metaprogram, where the resultative

nature of the substantive is actualized in this case) (i.e. «*I will give development to Ukraine!*»). It has to be noted that such a noun could have either positive or negative connotation, depending on the effect the sender has planned;

8) resultativization strategy, in the network of which, a resultative verb is the key stimulus word (see the NLP «process – result» metaprogram, where the processual nature of the verb is actualized in this case) (i.e. «*I will let Ukraine develop!*»). It has to be noted that such a verb could have either positive or negative connotation, depending on the effect the sender has planned;

9) semantic sequence strategy, which is characterized by activation of the linguistic suggestiveness NAP-structure's N- and P-elements, and uniting them by the «semantic sequence» connections (i.e. «*There was ruin – now there's country*», «*From default – into development*»);

10) semantic parallelism strategy, in the network of which the linguistic suggestiveness NAP-structure's N and P-elements are activated, but are united with the anti-peristasis, «semantic parallelism» connections (i.e. «*For development, against stagnation*», «*For Ukraine, against war*»). It has to be noted that this strategy is inversely correlative with the complex equivalence marker of NLP Metamodel's distortion process, since the opposed elements aren't always logically opposable;

11) semantic variation strategy, while utilizing which, the political party or candidate's name is «played out» with the help of the certain language means (grapheme delivery, polysemy etc.) (i.e. «*Vitaliy Klitchko's UDAR*» («*STRIKE*»));

12) rhetorization strategy, which is characterized by the exploitation of rhetoric questions, which are meaningful in the network of a certain culture and social group (i.e. «*Do you want 5 more years of such life?*», «*You do want development, don't you?*»).

Conclusions and prospects of future search in this direction

Thus, the classification of the strategies utilized in the political slogans we suggest here has a complex nature, since it integrates the achievements of such modern sciences as Neuro-Linguistic Programming, Suggestive Linguistics, Lies Theory, and the NAP-structure of linguistic suggestiveness, and metamodel of the political advertisement slogans' linguistic suggestiveness having been presented in our previous scientific works. Introducing this classification into the scientific circulation would allow not only to carry out the systematization of the available diversity of the political slogans in particular and political advertisement as a whole as the modern informational space's extremely powerful phenomena, but also to isolate their dominant construction strategies, and in-depth construction mechanisms, and ergo, to offer the countermeasures strategies and tactics for neutralizing the destructive effects of each type. And this, in its turn, will not only serve as a mean to construct the theoretic grounds of NLP and Suggestive Linguistics, Strategic Communications Theory, Discoursology, Psycholinguistics, and Public Administration studies, but will also provide the necessary assistance in forming the according program decisions in the sphere of Ukraine's state informational policy and safety, what emphasizes the perspective of developing this aspect further on.

Література

1. Бориснев С. В. Соціологія комунікації: учеб. пособие для вузов. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 270 с.
2. Брайант Дж., Томпсон С. Основы воздействия СМИ; пер. с англ. Москва: Издательский дом «Вильямс», 2004. 432 с.
3. Бутиріна М. В. Стереотипи масової свідомості: особливості формування та функціонування у медіа середовищі: монографія. Дніпропетровськ: Видавництво «Слово», 2009. 368 с.
4. Викентьев И. Л. Приемы рекламы и public relations. СПб.: Триз-шанс, Бизнес-Пресса, 1999. 228 с.
5. Закон України про рекламу. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=270%2F96-%E2%F0>.
6. Квіт С. Масові комунікації: підручник. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 206 с.
7. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування: монографія. Одеса: Астропринт, 2001. 344 с.
8. Луман Н. Реальность массмедиа; пер. с нем. А. Ю. Антоновского. Москва: Праксин, 2005. 256 с.
9. Маклюэн М. Телевидение. Робкий гигант. *Телевидение вчера, сегодня, завтра*. Москва: «Рефл-Бук», 1987. Вып. 7. С. 7–18.
10. Морозова И. Слагая слоганы. Москва: РИП-Холдинг, 1996. 172 с.
11. Потятиник Б., Лозинський М. Патогенний текст. Львів: Місіонер, 1996. 296 с.
12. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации. Москва: «Рефл-Бук», Київ: «Ваклер», 2001. 656 с.
13. Психолінгвістическіе проблемы массовой коммуникации. Москва: Наука, 1998. 148 с.
14. Психология в рекламе; под ред. П.К. Власова. 2-е издание, дополненное, переработанное, исправленное. Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2007. 320 с.
15. Тюрина И. Великое пророчество: Философская концепция Маршалла Маклюэна. Москва: Фонд «Мир», 2005. 496 с.
16. Феофанов О. А. Реклама: Новые технологии в России. СПб.: Питер, 2003. 384 с.
17. Черепанова И. Ю. Заговор народа. Как создать сильный политический текст. Москва: КСП+, 2002. 464 с.
18. Shaheen J.G. Arab and Muslim stereotyping in American popular culture. Washington: Georgetown Univ Ctr for Muslim, 1997. 91 p.

References

1. Borysnev, Serhey. *Sotsiologhiya Kommunykatyyu: ucheb. posobyе dlya vuzov (Sociology of Communication: textbook. textbook for universities)*. Moskva: YuNYTY-DANA, 2003. Print.
2. Bryant, Jennings & Thompson, Susan. *Osnovy vozdeystviya SMI (Basics of Media Exposure)*. Moskva: Izdatel'skiy dom «Vil'yams», 2004. Print.
3. Butyrina, Marina. *Stereotypy masovoyi svidomosti: osoblyvosti formuvannya ta funktsionuvannya u media seredovyshchi: monohrafiya (Stereotypes of mass media: special features of the formation and function of media middle-class: monograph)*. Dnipropetrovs'k: Vydavnytstvo "Slovo", 2009. Print.
4. Vikent'ev, Igor'. *Priemy reklamy i public relations (Advertising techniques and public relations)*. SPb.: Triz-shans, Bizness-Pressa, 1999. Print.
5. Zakon Ukrayiny pro reklamu (Law of Ukraine "On Advertising"). <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=270%2F96-%E2%F0>. Web. 17 Nov. 2020.
6. Kvit, Serhiy. *Masovi komunikatsiyi: pidruchnyk (Mass communications: a textbook)*. Kyiv: Vyd. dim «Kyuevo-Mohylyans'ka akademiya», 2008. Print.

7. Kovalevs'ka Tetyana *Komunikatyvni aspekty neyrolinhvistychnoho prohramuvannya: monohrafiya. (Communicative aspects of neurolinguistic programming: a monograph)*. Odesa: Astroprint, 2001. Print.
8. Luhmann, Niklas. *Real'nost' massmedia (The reality of the mass media)*. Moskva: Praksin, 2005. Print.
9. McLuhan, Marshall. "Televydenye. Robkyy hyhant (TV. A timid giant)" *Televydenye vchera, sehodnya, zavtra (Television yesterday, today, tomorrow)* 7 (1987): 7 – 18. Print.
10. Morozova, Irina. *Slagaja slogany (Composing slogans)*. Moskva: RIP-Holding, 1996. Print.
11. Potiatynyk, Borys & Lozynskyi, Mar"yan. *Patohennyi tekst (Pathogenic text)*. L'viv: Misioner, 1996. Print.
12. Pocheptsov Georgij. *Teorija komunikacii (Communication theory)*. Moskva: "Refl-Buk", Київ: «Ваклер», 2001. Print.
13. *Psiholingvisticheskie problemy massovoj komunikacii (Psycholinguistic problems of mass communication)*. Moskva: Nauka, 1998. Print.
14. *Psihologija v reklame (Psychology in advertising)*. Har'kov: Izd-vo Gumanitarnyj centr, 2007. Print.
15. Tjurina, Irina. *Velikoe prorochestvo: Filosofskaja koncepcija Marshalla Maklujena (The Great Prophecy: The Philosophical Concept of Marshall McLuhan)*. Moskva: Fond "Mir", 2005. Print.
16. Feofanov, Oleg. *Reklama: Novye tehnologii v Rossii (Advertising: New technologies in Russia)*. SPb.: Piter, 2003. Print.
17. Cherepanova, Irina. *Zagovor naroda. Kak sozdat' sil'nyj politicheskij tekst (Conspiracy of the people. How to create a strong political text)*. Москва: КСП+, 2002. Print.
18. Shaheen, Jack George. *Arab and Muslim stereotyping in American popular culture*. Washington: Georgetown Univ Ctr for Muslim, 1997. Print.

UKRAINE'S POLITICAL ADVERTISEMENT: SUGGESTION REALIZATION STRATEGIES ANALYSIS

Anastasia Kovalevska

Ukrainian and Foreign Languages Department, Odesa Regional Institute for Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine, Odesa, Ukraine.

Abstract

Background: Suggestive function is its basic one, scilicet advertisement is directed towards persuading the consumer that one needs to purchase the advertised product, political advertisement, its language being the integral part of politics and authoritative decisions, as well as the society's functioning as a whole. Utilizing the suggestion techniques in the sphere of politics and public management is extremely crucial not only in order to analyze the political texts, but to optimize the very construction of these texts considering the according brand new scientific technologies.

Purpose: the purpose of this paper is to highlight the peculiarities of the very speech immanent suggestogeneous realization strategies in the political slogan as one of the basic advertisement campaign components.

Results: The classification of the strategies utilized in the political slogans we suggest here has a complex nature, since it integrates the achievements of such modern sciences as Neuro-Linguistic Programming, Suggestive Linguistics, Lies Theory, and the NAP-structure of linguistic suggestiveness, and metamodel of the political advertisement slogans' linguistic suggestiveness. Introducing this classification into the scientific circulation would allow not only to carry out the systematization of the available diversity of the political slogans in particular and political advertisement as a whole as the modern informational space's extremely powerful phenomena, but also to isolate their dominant construction strategies, and in-depth construction mechanisms, and ergo, to offer the counter-measures strategies and tactics for neutralizing the destructive effects of each type.

Discussion: Utilizing modern technologies while analyzing the current political discourse will not only serve as a mean to construct the theoretic grounds of NLP and Suggestive Linguistics, Strategic Communications Theory, Discoursology, Psycholinguistics, and Public Administration studies, but will also provide the necessary assistance in forming the according program decisions in the sphere of Ukraine's state informational policy and safety, what emphasizes the perspective of developing this aspect further on.

Keywords: political advertisement, political slogan, NLP, suggestion, Suggestive Linguistics, pathogenic texts, media, state information policy.

Vitae

Anastasia Kovalevska is a PhD in Linguistics (Ukrainian Language), Ukrainian and Foreign Languages Department Associate Professor at Odesa Regional Institute for Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine. Her areas of research interests include Neurolinguistic Programming, Suggestive Linguistics, Lies Theory, Profiling, Spin-Doctoring, Neuromarketing, PR/GR, Advertisement Theory.

Correspondence: ana.kovalevskaya@gmail.com

Надійшла до редакції 10 жовтня 2020 року
Рекомендована до друку 24 жовтня 2020 року

РОЗДІЛ VI. ЛІНГВОГЕОГРАФІЯ, СОЦІОЛІНГВІСТИКА, ОНОМАСТИКА Й ТЕРМІНОЛОГІЯ: АКТУАЛЬНІ ПІДХОДИ, КАТЕГОРІЇ ТА АСПЕКТИ

Тетяна Вільчинська

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4881-6132>

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.10

УДК 811.161.2.373.23

АНТРОПОНІМИ ЯК МАРКЕР ІДІОСТИЛІЮ ПИСЬМЕННИКА В ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТАХ (ДО 115-РІЧЧЯ НАРОДЖЕННЯ УЛАСА САМЧУКА)

У статті проаналізовано антропоніми в публіцистичному тексті «На білому коні» Уласа Самчука. З'ясовано, що вони становлять вагомий відсоток лексичних одиниць твору та демонструють інтелектуальний потенціал письменника. Встановлено їхні функції та специфіку лінгвалізації в дослідженому тексті, що дає підстави вважати антропоніми маркерами ідіостилію письменника в автобіографічній публіцистиці.

Ключові слова: літературна ономастика, антропонім, прізвище, ім'я, публіцистичний текст, У. Самчук.

Сучасне мовознавство характеризується посиленням інтересом до вивчення літературної ономастики. І якщо в 90-му році на Шостій республіканській ономастичній конференції в Одесі висловлювалася думка про те, що в Україні ще не час займатися літературною ономастикою, оскільки залишається багато онімів, які функціонують у суспільстві на межі зникнення разом із відповідними об'єктами або носіями місцевих говірок (Бучко), то сьогодні спостерігаємо її активний розвиток (Luchuk 210). Українська ономастика на межі ХХ–ХХІ століть поповнилася значною кількістю праць, присвячених питанням термінології літературної ономастики, класифікації поетонімів, лінгвальним та екстралінгвальним чинникам впливу на процеси творення і функціонування онімів у художньому тексті (Г. Бачинська, В. Калінкін, О. Карпенко, Ю. Карпенко, Г. Лукаш, В. Лучик, Є. Отін, М. Торчинський та інші). Чільне місце у таких працях посідають проблеми антропонімії з огляду на високу цінність для людини її найменування (Carnegie 86).

В останні десятиліття цей важливий компонент мовного ономастикону активно студіювали Л. Белей, С. Медвідь-Пахомова, П. Чучка, І. Фаріон та інші. Водночас, незважаючи на тривале зацікавлення антропонімією в мові і мовленні, в художніх творах, історичних текстах, публіцистиці спостерігаємо необмежені можливості для її вивчення. Цікавою і малодослідженою в цьому плані є мемуаристика Уласа Самчука, зокрема книга спогадів про Другу світову війну «На білому коні», яка до українського читача дійшла лише на початку 90-х років ХХ ст., та й то в періодиці, і справила значний вплив на формування літературного процесу в Україні.

Актуальність теми запропонованої розвідки визначається дослідницьким інтересом до антропонімів, що, завдяки своїм виражальним можливостям, багатству функцій, несподіваним авторським експериментам, є важливим репрезентантом творчого задуму письменника.

Зазначимо, що ономасторчість як прикмета ідіостилю визначається ступенем навантаженості власних назв у художньому тексті і стає релевантною ознакою авторської манери письма, оскільки саме оними здатні поєднувати в собі і відбивати різні площини реальної та ірреальної дійсності (просторову, часову, суспільну та інші).

Метою статті є встановлення специфіки антропонімних одиниць як маркерів авторського ідіостилю в публіцистичній спадщині У. Самчука.

Зауважимо, що Улас Самчук належить до тих письменників, які дотепер належно не поціновані в Україні, тривалий час він був обділений увагою критиків, літературознавців, і лише в останні десятиріччя з'явилися праці, присвячені його творчості, але виконані здебільшого в літературознавчому аспекті (С. Бородіца, Р. Гром'як, С. Гупало, Я. Поліщук, І. Руснак, О. Тарновський, М. Ткачук, В. Шевчук), рідше – мовознавчому (Г. Аркушин, Н. Бабич, Т. Вільчинська, А. Ковтун, М. Крупа, С. Панцьо та інші). Аналіз онімікону в публіцистиці У. Самчука, з одного боку, сприятиме подальшому вивченню особливостей літературної ономастики загалом та антропонімікону зокрема, з іншого – дасть змогу глибше зрозуміти постать самого автора.

Об'єктом дослідження стали антропоніми як компоненти онімного простору і конституенти письменницького ідіостилю. Предметом – особливості їхньої лінгвалізації в публіцистичному тексті.

Матеріалом послужила книга автобіографічної публіцистики У. Самчука «На білому коні», видана в серії «Броньбійна публіцистика», про події в Україні в роки Другої світової війни, про те, наскільки важко було українському інтелігентові в умовах окупації, про непросту долю наших співвітчизників в еміграції. Перебуваючи за межами України, письменник прагнув зберегти свою людську і національну гідність, умів передати настрої земляків та непереборну тягу до рідної землі. Як і властиво публіцистичній творчості, зокрема автобіографічній, до якої і належить аналізований текст, предметом зображення тут стали «факти, епізоди та обставини життєвого шляху автора, подані в контексті політичного і культурного розвитку суспільства з метою пропаганди авторського світогляду, переконань, моральної позиції. Автобіографічність, іманентна публіцистичному мисленню, зумовлена ідейно-естетичним прагненням автора показати дійсність у її загальних вимірах крізь призму власного досвіду» (Mukhailyn 224). Отже, події і персонажі тут не вигадані. Це автобіографічний твір, що охоплює період Другої світової війни і довоєнний. І хоча з часу його написання (1956) минуло більше ніж півстоліття, там можна знайти багато гіркої правди і про наше сьогодення.

Зважаючи на специфіку публіцистичного тексту, «своєрідність особистості автора в якому виявляється виразніше, рельєфніше, ніж у художній літературі»

(Mukhailyn 224), у дослідженні перевагу віддаємо термінам «онім» та «антропонім», на відміну від «поетонім» – будь-якої власної назви саме в художньому творі (поетичному, прозовому, драматичному) (Buchko 150). І якщо автор художнього тексту у власній ономасторчості більшою мірою вільний у своєму виборі, то публіцист насамперед керується прагненням вплинути на читача, долучити його до свого життєвого досвіду. У цьому виді творчості на перший план виходить досягнення суспільного, морального, загальнолюдського значення фактів і явищ із життя автора (Mukhailyn 224).

Певні відмінності спостерігаємо і у функціях онімів та поетонімів. Так, основною функцією онімів є номінативно-ідентифікаційно-диференційна, крім неї, власні назви ще виконують інформаційну, експресивну, пізнавальну, акумулюючу (Buchko 187); тоді як у найзагальнішому вигляді функцію поетоніма можна назвати «естетичною, поетичною, стилістичною» (Kalynkyn 290). Відтак, якщо поетоніми покликані забезпечити «образність художнього мовлення» (Kalynkyn 279), то оніми в публіцистичному тексті виконують насамперед номінативну, інформативну, ідеологічну функції, а вже потім естетичну, експресивну, оцінну.

Відомо, що роль онімного простору в структурі тексту визначається його системною організацією. У широкому розумінні одиницями такої системи є антропоніми, топоніми, хрононіми, ергоніми, ідеоніми, рідше – інші власні назви, у вузькому – йдеться про упорядковане використання антропонімів.

Зазначимо, що О. Карпенко, досліджуючи антропоніми з погляду когнітивної ономастики як одиниці відповідного фрейму, пропонує серед його антропонімічних кіл розмежовувати такі: найменування членів родини та близьких друзів; назви людей, яких носій ментального лексикону знає особисто; найменування історичних осіб та безденотатні антропоніми, яких носій ментального лексикону або взагалі не знає, або не знає, але може ідентифікувати, або ж знає, але відокремлює від денотатів (Karpenko 24-25). Подібне структурування беремо за основу і в нашому дослідженні.

Найчисельнішими та найвагомішими в аналізованому тексті є групи антропонімів на позначення близьких друзів автора та людей, яких він знав особисто – колег за фахом, сусідів, земляків, тобто людей, з якими У. Самчук співжив, зустрічався, дружив, у яких шукав підтримки і яким допомагав сам, на яких рівнявся, в яких учився, твори яких читав, мистецькими та науковими здобутками яких захоплювався, чию музику слухав і под.

Так, У. Самчук тепло відгукується про найближчих для нього людей – свою першу дружину *Марію* (варіант *Марусю*) та кохану жінку *Олену Кравтурст*. Пор.: *З особливою ніжністю і любов'ю згадую мою першу дружину Марусю...* (Samchuk (a) 12) і *...найголовнішою і найдорожчою для мене людиною у цьому просторі була Олена Кравтурст* (Samchuk (a) 21).

На засадах активного гуманізму автора засновані спогади про його побратимів по перу, яких він називає «гордими лицарями непереможного духа»,... гартованих досвідом, випалених вогнем ідеалізму, злитих тілом і духом в «непереможні кагорти», котрі чекали, «коли виб'є наша година і заграє сурма,

щоб рушити в похід і перемогти» (Samchuk (b) 19). Поза увагою У. Самчука не залишалися артисти, художники, музиканти, науковці – ціла низка самобутніх талантів, імена яких уперто замовчувалися, а тепер знайшли теплий відгук, аналітичне і водночас емоційне слово в його спогадах. Це засвідчують численні антропоніми, які в подібних текстах, за словами Г. Бачинської, «несуть певну інформацію про міграційні рухи населення в різні історичні періоди» (Bachynska 19). Прикладами таких назв у досліджуваному матеріалі є прізвища – подекуди з іменами, подекуди без, напр.: *Юрій Луца, Олена Теліга, Олег Ольжич, Степан Смаль-Стоцький, Микита Шаповал, Сергій Шелухин, Богдан Гнатевич, Микола Селешко, Ярослав Барановський та Горбачевський, Маланюк, Панченко-Юревич* і багато інших. Загалом більше автентичного засвідчують саме прізвища: *Ольгерд (Олег) Бочковський, Реймон (Роман) Гнатишин*.

Письменник намагається знайти найважливіші підсвідомі первні, що виявляються в цих непересічних постатях, як-от у спогадах про Є. Маланюка: *Він поет-воїн з титулом інженера, з твердим стилосом і стилетом. На тлі нашої безпредметної літературної буденщини Маланюк вичував і розумів нашу історично зумовлену проблематику, був утаємничений в її підземні течії і був важливим сейсмографом її поворотів і змін. Кожна зустріч з цим потужним співмайстром нашої модерної духовності була для мене хвилююче привабливою* (Samchuk (b) 42).

Зауважимо, що досить часто автор вдається до метафор, епітетів, прикладок, за допомогою яких акцентує увагу на певних індивідуальних рисах знайомих йому людей або їхніх досягненнях. Зокрема, коли згадує *ліричного, мімозного поета Олександра Олеся, упокореного бунтівника Спиридона Черкасенка, тихо екзальтованого півченця, півдемона Олексу Стефановича, серафимічну дівчину Оксану Лятуринську, симбіозно-апостольську постать юного Олега Ольжича, невтомного золотоуста і вчителя минулого Дмитра Дорошенка, одвічного мрійника у постаті дипломата Миколи Галагана* (Samchuk (a) 7–8). Вживання відповідних антропонімів демонструє спробу У. Самчука звільнитися від підросійського минулого і не використовувати патронімів при іменах.

Письменник-публіцист свідомо наголошує на досягненнях відомих йому українців, які завдяки своїй працелюбності й наполегливості змогли здобути належне місце в новій країні проживання. Для прикладу, як У. Самчук характеризує С. Смаль-Стоцького: *Або ось з іншої опери: могутній, монументальний рустикальний наш князь на кафедрі Празького університету Степан Смаль-Стоцький – по-своєму поет, мовознавець, науковець, посол і професор, мій добрий батьківський друг, учитель і добродій...* (Samchuk (a) 7).

Нерідко письменник уживає множинні форми досліджуваних онімів для називання відомих осіб, демонструючи вміння надавати узагальнення антропонімам, передусім у випадках, коли йдеться про цілі родини близьких йому людей, що дозволяє виразити конотації захоплення, радості. Зі спогадів автора: *Або прекрасна, творча, хвилююча родина Леоніда і Надії Біленьких з їх*

літературою, малярством і вічним кліматом мистецтва і критики, або патріархальна родина вічного революціонера Дмитра Антоновича з її музеями, лекціями, університетом, широким товариством, кавою, суперечками та дискусіями. А також: Незабутні родини Валентина і Лідії Садовських, Рutowих, Яковлевих, Мірних, Битинських, Слісаренків, Щербаківських, Сімовичів, Лащенків... (Samchuk (a) 8).

Загалом, характеризуючи цю плеяду національно свідомих інтелігентів, У. Самчук не приховує симпатії до них, бо всі вони – «гарячі патріоти з гарячим бажанням допомогти своїй землі, своїй батьківщині, своєму народові» (Samchuk (b) 69).

Серед друзів У. Самчука чимало представників інших національностей, засвідчених такими антропонімами, як Кроненберг із родиною (Елеонора, Крістіна, Роберт), Самчуків працедавець Павельчик, прекрасний друг Гюнтер Герофке, добра приятелька Фрідель та інші: *І одразу прямую до Кроненбергів на Гартенштрасе. Як звичайно, бурхливе, радісне, тепле вітання* (Samchuk (a) 18).

Водночас неоднозначне ставлення в У. Самчука викликають його знайомі німецькі урядовці з відповідними прізвищами Фріц Вайс, Карл Аріо, Герман Блюме. Здебільшого письменник об'єктивний у своїх оцінках, а його ставлення до таких постатей амбівалентне – він не плакає жодних ілюзій щодо їхнього впливу на долю України, але й не принижує гідності, вдаючись частіше до іронії: *Вони були штучно напмповані «духом фюрера» і стали подібні до бальйону, що ось-ось розірветься* (Samchuk (b) 70).

У. Самчук із ностальгією згадує атмосферу старого передвоєнного періоду, що асоціюється з іменами відомих українських діячів, не з усіма з яких був знайомий особисто, як-от у контексті: *Тут ще бували і діяли Микола Садовський, Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Євген Чикаленко, ... яких ще не торкнулося гаряче полум'я звіроднілих почувань* (Samchuk (a) 8–9).

Порятунок від буденності, сірості письменник-публіцист вбачає у читанні, в книгах. Тому докладно описує, відповідно номінуючи, письменників, які «були в моді» (Блок, Єсенін, Гумільов), які «належали до його фаворитів» (Гоголь, Достоевський, Толстой, Бальзак, Голсуорсі), а також «величезну плеяду багатющого літературного світу 20–30 рр.» (Ромен Роллан, Льюїс Сінклер, Томас Манн, Герман Гессе, Ганс Грімм, Маргарет Мітчел та багато інших). Окрім того, згадує не лише представників красного письменства, а також політиків, філософів (Ганді, Муссоліні, Масарик, Бісмарк, Едісон Шпенглер, Бердяєв), зауважуючи, що читалося все «для розбудови того, що зветься інтелектом і чого не могли зробити ніякі школи і ніякі професори» (Samchuk (a) 11).

Крім прізвищ письменників (Бальзак, Голсуорсі), художників (Пікассо), композиторів (Бендржши Сметона), автор використовує чимало інших антропонімів, зокрема найменувань історичних осіб, політичних авантюристів-зверхників, на зразок: *Ленін, Сталін, Гітлер, Ріббентрон, Гесс, супроводжуваних конотаціями зневаги, осуду і под.: «Республіка» довела, що і слов'яни можуть, коли захочуть, жити без батого, без «батька зродного,*

Сталіна рідного» з Березами та іншими незчисленними Соловками (Samchuk (a) 10).

Ефект іронічності привноситься завдяки асоціативним зв'язкам між конкретними політиками і давньогрецькими філософами: *Тону цій ідилії надавав свого часу філософський епік Томаш Гаррік Масарик – Платон на троні президента...* (Samchuk (a) 9).

Аналіз антропонімів демонструє також їхнє входження у світовий контекст (Arkushyn 11). У досліджуваному тексті, наприклад, коли У. Самчук порівнює свою кохану з Гретою Гарбо: *Вона ще й тепер виглядає свіжо і молодо, а тоді це була справжня Грета Гарбо своїм пишином, ясним волоссям і гарними, мудрими, синіми очима...* (Samchuk (a) 22).

Певною стилістичною метою, зокрема наданням інтимізації висловлюванню, можна пояснити вживання окремих варіантів імен на кшталт *Маруся, Івась, Кость*. Пор.: *Михайло Мухин, який часто у нас бував, звав його (Івана Паламарчука) «нілківніком», а Маруся просто Івасем* (Самчук (a) 15) або *... я вже на Поцдамер-бангоф Берліну, де мене зустріли Панченко-Юревич і Кость Мельник...* (Samchuk (a) 17).

Водночас не зовсім зрозумілим для непосвячених залишається питання щодо іменування самого автора *Данель*, напр.: – *Ну-ну. Данель! Скільки часу! І нічого не писав!* (Samchuk (a) 22).

Загалом письменник протягом усього тексту намагається підкреслити самоорганізованість українців в еміграції, вживаючи словосполучки *наша громада, наше письменство, люди моєї мови* і под.: *Тут пізнав певне число людей моєї мови, з якими судилося ділити долю і долю мого життя* (Samchuk (a) 6), забезпечуючи в такий спосіб реалізацію ідеологічної функції.

Проведений аналіз засвідчив, що в публіцистиці У. Самчука (твір «На білому коні») антропоніми характеризуються високою частотністю вживання і, що головне, допомагають читачеві змодельовати образ автора тексту – людини освіченої, ерудованої і духовно багатой, глибше зрозуміти зображені події, усвідомити важливість життєвого досвіду письменника. Встановлено, що переважають у Самчукових спогадах антропоніми, які, крім номінативної та інформативної функцій, виконують ще ідеологічну та естетичну, коли виражають авторські оцінки й почування. Усе це дає підстави стверджувати, що оніми є релевантною ознакою ідіостилію письменника в автобіографічній публіцистиці.

Перспективи подібних досліджень вбачаємо в подальшому студіюванні не лише антропонімів у публіцистичних текстах У. Самчука, але й інших онімів у його творчості, насамперед в аспекті когнітивної ономастики з урахуванням процесів концептуалізації та категоризації. Вивчення авторських оніміконів необхідно поширювати також на творчість інших письменників, передусім тих, які тривалий час замовчувалися, змушені були проживати в еміграції, але які багато зробили для розвитку української культури.

Література

1. Аркушин Г. Антропонімікон канадійських українців третьої хвилі імміграції (за романом У. Самчука “На твердій землі”). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Мовознавство*. Тернопіль: ТНПУ, 2017. Вип. 1(27). С. 8–12.
2. Бачинська Г. Відойконіміні деривати в антропонімії м. Тернополя. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Мовознавство*. Тернопіль: ТНПУ, 2014. Вип. 1(23). С. 17–19.
3. Бучко Д.Г., Ткачова Н.В. Словник української ономастичної термінології. Харків: Ранок-НТ, 2012. 256 с.
4. Калинин В.М. Поэтика онима: монография. Донецк: Юго-Восток, 1999. 408 с.
5. Карпенко О.Ю. Когнітивна ономастика. Одеса: Фенікс, 2010. 158 с.
6. Лучик В. Слов'янська ономастика: стан і перспективи розвитку. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія Мовознавство*. Тернопіль: ТНПУ, 2017. Вип. 1(27). С. 210–212.
7. Михайлин І.Л. Журналістика: словник-довідник. Київ: Академвидав, 2013. 320 с.
8. Carnegie D. Dale Carnegie's Lifetime Plan for Success. The Great Bestselling Works Complete in One Volume. New York : Galahad Books, 1998. 538 p.

References

1. Arkushyn, Hryhoriy. Antroponimikon kanadiiskykh ukrainsiv tretoi khvyli immihratsii (za romanom U. Samchuka “Na tverdii zemli”) (Anthroponymicon of Canadian Ukrainians of the third wave of immigration (based on U. Samchuk's novel “On solid ground”)). *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriiia Movoznavstvo (Scientific notes of Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Linguistics series)* 1(27) (2017): 8–12. Print.
2. Bachynska, Halyna. Vidoikonimni deryvaty v antroponimii m. Ternopolia (Derivatives based on oikononyms in the anthroponymy of Ternopil). *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriiia Movoznavstvo (Scientific notes of Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Linguistics series)* 1(23) (2014): 17–19. Print.
3. Buchko, Dmytro, and Nataliia Tkachova. *Slovnnyk ukrainskoi onomastychnoi terminolohii (Dictionary of Ukrainian onomastic terminology)*. Kharkiv: Ranok-NT, 2012. Print.
4. Kalynkyn, Valerii. *Poetyka onyma (Poetics of Onym)*. Donetsk: Yuho-Vostok, 1999. Print.
5. Karpenko, Olena. *Kohnityvna onomastyka (Cognitive onomastics)*. Odesa : Feniks, 2010. Print.
6. Luchyk, Vasyl'. *Slovianska onomastyka: stan i perspektyvy rozvytku (Slavic onomastics: state and prospects of development)*. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriiia Movoznavstvo (Scientific notes of Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Linguistics series)* 1(27) (2017): 210–212. Print.
7. Mykhailyn, Ihor. *Zhurnalistyka: slovnyk-dovidnyk (Journalism: reference dictionary)*. Kyiv : Akademvydav, 2013. Print.
8. Carnegie D. Dale Carnegie's Lifetime Plan for Success. The Great Bestselling Works Complete in One Volume. New York: Galahad Books, 1998.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. Самчук Улас (а). На білому коні. На коні вороному. Київ: Вид-во ПрАТ «Українська прес-група», 2013. Вид 2. 72 с.
2. Самчук, Улас (б). На білому коні. Спогади. Львів: Червона калина, 1999. 88 с.

List of Sources

1. Samchuk, Ulas (a). *Na bilomu koni. Na koni voronomu (On a white horse. On a black horse)*. Kyiv: Vyd-vo PrAT «Ukrainska pres-hrupa», 2013. Print.
2. Samchuk, Ulas (b). *Na bilomu koni. Spohady (On a white horse. Memoirs)*. Lviv: Chervona kalyna, 1999. Print.

ANTHROPONYMS AS A MARKER OF A WRITER'S IDIOSTYLE IN JOURNALISTIC TEXTS (TO THE 115TH ANNIVERSARY OF ULAS SAMCHUK'S BIRTH)

Tetiana Vilchynska

Department of General Linguistics and Slavic Languages, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine

Abstract

Background: The study is performed in the aspect of literary onomastics and deals with the analysis of anthroponyms as components of onomastic space in the journalism of Ulas Samchuk (book of memoirs "On a White Horse"). The topicality of the proposed research, on the one hand, is determined by scientific interest in anthroponyms, which, due to their expressive capabilities, richness of functions, unexpected authorial experiments, are an important representative of the writer's creative idea, and on the other - interest in the heritage of those artists who has not been properly evaluated in Ukraine.

Purpose: The aim of the article was to establish the specifics of anthroponymic units as markers of the author's idiosyle in the journalistic heritage of U. Samchuk.

Results: The analysis showed that in U. Samchuk's journalistic texts anthroponyms are characterized not only by high frequency of use, but also help the reader to model the image of the author - an educated, erudite and spiritually rich person, to understand the importance of his life experience, to understand the events he portrays better therefore argue that anthroponyms are a relevant feature of the writer's idiosyle in autobiographical journalism.

Discussion: The analysis of the onymicon in U. Samchuk's journalistic work contributes to the further study of the peculiarities of literary onomastics in general and anthroponymicon in particular and makes it possible to comprehend the figure of the writer more deeply. We see the prospects of such research in the further study not only of anthroponyms in U. Samchuk's journalistic texts, but also of other onyms in his work, not only in the aspect of literary onomastics, but also cognitive, taking into account the processes of conceptualization and categorization. The study of author's onymicons should also be extended to the works of other writers, especially those who have been silent for a long time, but have done much for the development of Ukrainian culture.

Keywords: literary onomastics, anthroponym, surname, name, journalistic text, U. Samchuk.

Vitae

Tetiana Vilchynska is Doctor of Philology, Professor, Dean of Faculty of Philology and Journalism, Professor of Department of General Linguistics and Slavic Languages in Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Her research interests include cognitive linguistics, linguoculturology, and text linguistics.

Correspondence: tetyana_v@ukr.net

Надійшла до редакції 20 травня 2020 року
Рекомендована до друку 15 серпня 2020 року

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.11

УДК 070:811.161.2'373.46

КІЛЬКІСНІ ПАРАМЕТРИ ПИТОМИХ І ЗАПОЗИЧЕНИХ ТЕРМІНІВ У ГАЛУЗІ ЖУРНАЛІСТИКИ

Проведено послідовну вибірку термінів журналістики з галузевого словника-довідника І. Михайлина задля визначення частки питомих і запозичених понять. На основі кількісного методу встановлено їх співвідношення за походженням. З'ясовано, що й однослівні (прості і складні), й багатослівні (прості й ускладнені) професійні терміни складаються переважно із запозиченого мовного матеріалу. Висловлено припущення, що сучасний пришвидшений темп журналістської діяльності характеризується накопиченням запозичень, до яких фахове середовище не встигає запропонувати українські відповідники. Зроблено висновок, що вітчизняним фахівцям варто зосереджувати більше уваги на адаптації запозичень до рідномовної термінологічної системи.

Ключові слова: термін, термінологія журналістики, структура терміна, походження лексики, питоми слова, запозичена лексика.

Постановка проблеми та її актуальність. Термінологія сучасної української журналістики сформувалася під впливом специфічних професійних явищ і процесів та інших позамовних чинників (політичних, соціальних, комунікативних тощо). З лінгвістичного погляду вона засвідчує ознаки інтерференції: перенесення (запозичення) понять, вироблених зарубіжними професійними колами. Тому термінологія журналістики насичена грецизмами, латинізмами, англіцизмами – загалом словами іншомовного походження. У такому контексті та з урахуванням динаміки розвитку галузевої терміносистеми й тенденції до її інтернаціоналізації актуальним видається кількісний підхід, який дозволить дослідити міжмовні співвідношення в понятійному полі журналістики.

Аналіз досліджень проблеми. За період незалежності понятійно-категорійний апарат журналістики представлено в друкованих та електронних довідкових і навчальних виданнях українською мовою. Серед них відзначимо словник-довідник «Журналістика» І. Михайлина (2013).

Наукове осмислення фахової мови відображено в дисертаційній роботі М. Гонтар «Українська терміносистема журналістики: формування, структурна організація та функціонування» (Гонтар). Ряд статей Г. Зорі присвячено складу й основним джерелам галузевої термінології (Зоря, «Склад і основні джерела формування»), способам творення в контексті сучасних мовно-комунікативних процесів (Зоря, «Терміни журналістики»), типологічним аспектам системності масмедійної термінології (Зоря, «Типологічні аспекти системності»). Різні погляди на фахову мову журналістики представлено в окремих публікаціях В. Гоян, С. Матвеєвої, Н. Орлової, В. Різуна, Т. Скотникової, М. Тимошика, І. Хоменка та ін.

Огляд публікацій, що стосуються журналістської термінології, дає підстави стверджувати, що аспекти її походження та кількісного міжмовного співвідношення залишаються актуальними для наукового вивчення.

Мета статті – з'ясувати особливості термінологічного складу української журналістики відповідно до мовного походження задля визначення частки питомих і запозичених понять.

Завдання: вибрати й згрупувати за мовами-джерелами журналістські терміни, зафіксовані в конкретному фаховому довідковому виданні; визначити їх компонентний склад щодо походження; встановити співвідношення питомих і запозичених журналістських термінів.

Об'єкт дослідження – термінологічний склад української журналістики, **предмет** – кількісні параметри питомих і запозичених понять галузі.

Методологія дослідження включає послідовну вибірку термінів журналістики з галузевого словника-довідника І. Михайлина (2013), у якому подано 1192 словникові статті; семантичний, компонентний аналіз та кількісний метод вивчення понять.

Теоретична цінність отриманих результатів полягає в аналізі термінів журналістики з погляду походження мовного матеріалу на основі вичерпного опрацювання фахового довідкового видання. А також у підтвердженні закономірності: однією з причин відставання науково обґрунтованого випрацювання питомих понять є пришвидшений темп журналістської діяльності, для якої характерне інтенсивне накопичення запозичень, до яких фахівці не встигають запропонувати рідномовні відповідники.

Практична цінність виявляється у візуалізації співвідношення питомих і запозичених термінів галузі журналістики та пов'язана з потребою вироблення критичного підходу до надмірних термінологічних запозичень у професійному середовищі журналістів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Фахове мовлення певного середовища формується в ході професійної діяльності й відображає накопичення досвіду, що й виявляє доцільні мовні засоби – питоми або запозичені.

У ході аналізу фахової лексики журналістики враховуємо запропонований І. Вихованцем підхід до структури термінів-словосполучень. Науковець поділяє їх на прості й ускладнені, відносячи двокомпонентні до простих, а три- й багатокомпонентні – до ускладнених (Вихованець 196).

Сформована фахова мова журналістики структурно складається з одно-, дво-, трислівних термінів, рідше – утворень із чотирьох чи п'яти компонентів. Однослівні поняття мають просту або складну будову, наприклад: *автор, оглядач, публіцист, тижневик, формат; інтернет-телебачення, інтершум, журналісткознавство, контент-аналіз, політейнмент, часопис* та ін. У будові однослівних складних понять простежується принцип синтезу словотвірних ресурсів, що виявляється в поєднанні різних за походженням компонентів, як-от: *бліц-інтерв'ю, гіпертекст, кібержурналістика, кінофейлетон, корпункт, медіана-*

сильство, прес-конференція, радіомовлення, реаліті-шоу, сурдопереклад, теле-транслятор, фрілансер, хронометраж, шумопоглинач та ін.

У результаті послідовної вибірки з аналізованого словника-довідника виявлено 611 однослівних термінів, із яких 98 лексем – питомі (16 %), 367 – запозичені (60 %), 146 (24 %) – включають українські та запозичені елементи, тобто структурно й семантично мають комбіновану будову (див. *рис. 1*).

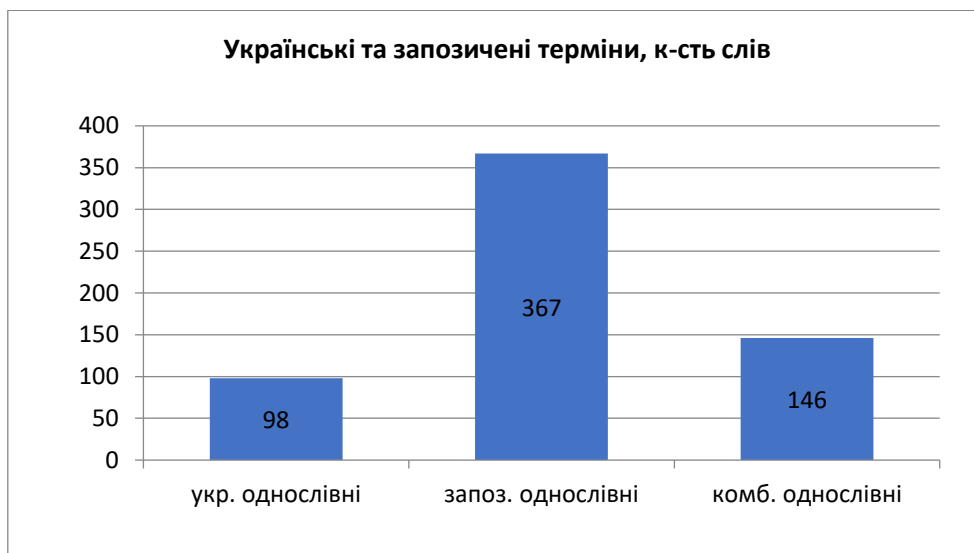

Рис. 1. Співвідношення однослівних питомих і запозичених журналістських термінів. Побудовано автором.

В аналізованому виданні зафіксовано іншомовних **однокомпонентних термінів** (простих і складних): **грецького походження** – **52** (8,5 % від загальної кількості однослівних лексем) (*кінематограф, мікрофон, поліхромія, телекамера, фонограма, фотогенічність, хронікер та ін.*); **латинського** – **85** (13,9 %) (*дема-сифікація, диктофон, інтерактивність, кварталник, модератор, рубрикація, субтитри та ін.*); **англійського** – **127** (20,8 %) (*акаунт, веб-сайт, дайджест, ди-гіталізація, квалюїд, мікшер, фреймінг та ін.*); **французького** – **65** (10,6 %) (*жур-нал, кліше, колонка, компромат, резюме, ретуш, фейлетоніст та ін.*); **німецького** – **29** (4,7 %) (*аншлаг, верстка, глянець, форзац, цитата, шаблон, шпальта та ін.*); **запозичень з інших мов** – **9** (1,5 %) (*газета (італ.), альманах (араб.) та ін.*). Окремо підраховано **однослівні терміни журналістики з двома коренями** – **131** (*телетранслятор, фотосторінка, відеоряд, блогосфера, телесуфлер, онлайн-публікація, топ-журналіст та ін.*) та з **трьома коренями** – **15** (*телерадіокомпанія, медіаекологія, телерадіопрацівник та ін.*).

Співвідношення однослівних (простих і складних) питомих і запозичених термінів подано на *рис. 2*.

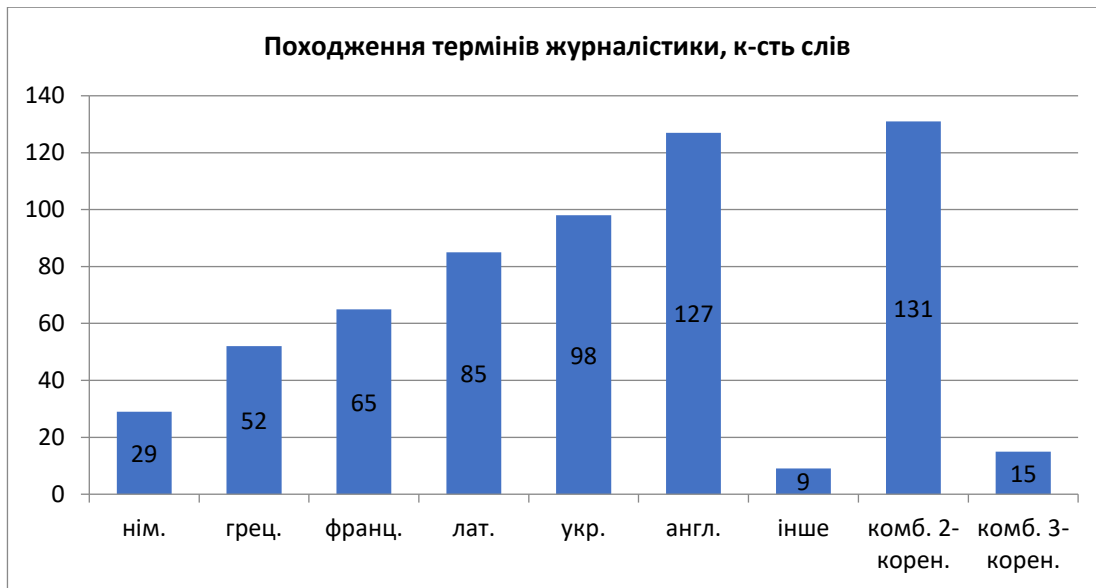

Рис. 2. Співвідношення за походженням однослівних термінів журналістики. Побудовано автором.

Підрахунки показують, що прості лексеми становлять 76,1 % від усіх однослівних термінів, а складні – 23,9 %. Причому останні можуть поєднувати елементи як українського, так і іншомовного походження, наприклад: *інтердискурсивність, інтернет-телебачення, гіперпосилання, кінофейлетон, контент-аналіз, медіакратія, медіаосвіта, самвидав, телевежа, телетранслятор* та ін. До складних однослівних зараховуємо й терміни-гібриди, ознакою яких є використання при написанні латинської та/або кириличної абетки, як-от: *e-mail, I-media, IP-технології, net-громадянин, net-мислення, «penni press», reverse publishing, RSS (really simple syndication), soft-news, hard news, homo medias, web-centric reporting, web-first reporting*.

Послідовна вибірка засвідчила 443 термінологічні словосполучення фахової мови журналістики, з яких:

– **58 простих двокомпонентних словосполучень** (13,1 %), утворених із українських композитів: *війна мережева, гаряча лінія, зв'язки з громадськістю, мова ворожнечі, рухома зйомка, рядок рухомий, свобода творчості* й ін.;

– **196 простих двокомпонентних термінів**, що складаються із **запозичених слів** (44,2 %): *віртуальна реальність, демонстраційний ролик, електронна публікація, журналістська критика, інформаційна культура, комунікація масова, преса бульварна, цикл передач* та ін.;

– **189 комбінованих простих двокомпонентних термінів** (42,7 %), у яких поєднані українські та запозичені складники: *війна інформаційна, дієвість журналістики, друкарська помилка, ефект присутності, звукове оформлення, знаки коректурні, знімальна група* та ін.

Співвідношення питомих та іншомовних компонентів у структурі галузевих термінів-словосполучень подано на *рис. 3*.

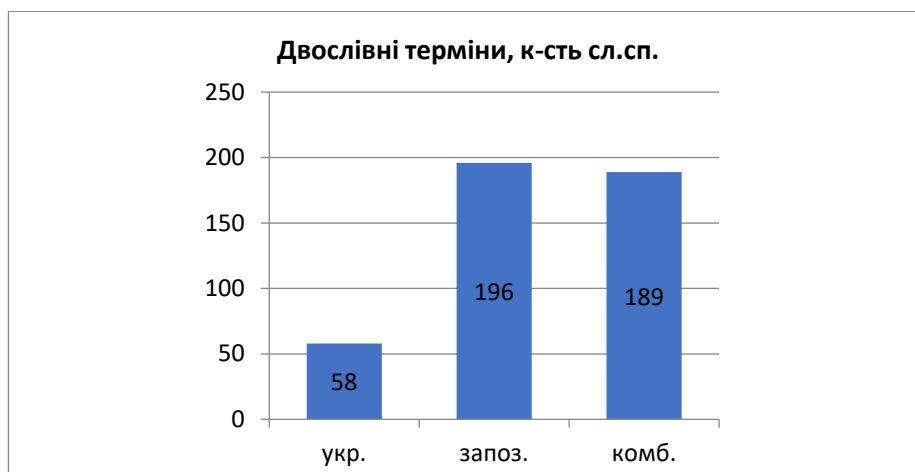

Рис. 3. Співвідношення за походженням простих двослівних термінів журналістики.
Побудовано автором.

В аналізованому виданні зафіксовано чимало **ускладнених** понять (див. *рис. 4*), зокрема:

– **94 ускладнених трикомпонентних** (68,1 %): збалансоване подання новин; інтерактивний відгук на публікацію; комунікативна тактика журналіста; криза періодичної преси; медійна орієнтація особи; суб'єкти інформаційних відносин;

– **30 ускладнених чотирикомпонентних** (21,7 %): аналітичне зміщення в щоденній пресі; медіатизація публічної сфери життя; модель соціально відповідальної журналістики; суб'єктивні стратегії сучасної журналістики; централізована система внутрішнього радіомовлення;

– **14 ускладнених багатокомпонентних** (10,2 %): новий міжнародний інформаційний і комунікаційний порядок; офіційна інформація органів державної влади та органів місцевого самоврядування та ін.

Трислівні конструкції з погляду походження мають комбіновану будову (68 одиниць), складаються лише із запозичених компонентів (18) або тільки з українських (8).

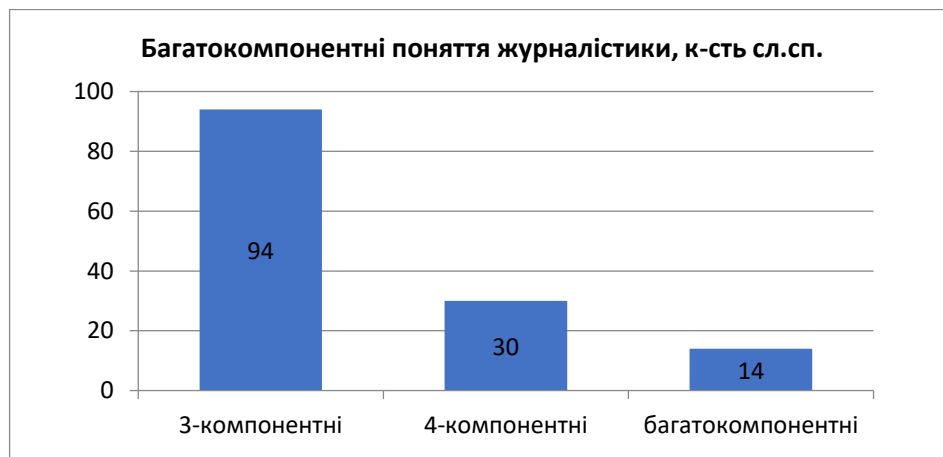

Рис. 4. Співвідношення ускладнених (багатокомпонентних) термінів журналістики.
Побудовано автором.

Ускладнені чотирислівні поняття мають схожу будову щодо складників за походженням, проте в міру збільшення кількості членів представлені конструкціями, у яких питомі елементи урівноважені із запозиченими або переважають (27). Виключно іншомовні слова сформували три поняття. Чотирислівних термінів, побудованих лише з українських складових, не зафіксовано; всі вони мають комбіновану структуру.

Усі ускладнені багатослівні терміни (14 одиниць) мають комбіновану структуру за походженням складників.

Отже, серед термінів журналістики за будовою переважають прості й складні слова (611 одиниць, або 51,3 % від загальної кількості опрацьованого матеріалу), проте вагома частка належить словосполукам – 581 (48,7 %). Така будова галузевих понять відповідає загальномовній тенденції, яка засвідчує, що словосполучення є одним із основних способів термінологічної номінації, на який у різних терміносистемах припадає понад 70 % (Панько, Кочан, Мацюк 171). Погляд на походження фахових словосполук засвідчує, що серед однослівних (простих і складних) понять тільки 98 (8,2 %) є власне українськими, а більшість дво-, три-, чотири- і багатослівних термінів (загалом 515, або 43,2 %) складаються із запозиченого мовного матеріалу (217) або є комбінованими утвореннями (298), тобто мають у своїй будові українські та іншомовні елементи. Лише 66 (5,5 %) термінологічних словосполук простої та ускладненої будови питомі. На переконання українських мовознавців, «інтернаціоналізація термінологічних систем є одним із природних і вагомих шляхів їх самобутнього розвитку» (Панько, Кочан, Мацюк 167). Проте мовлення журналістів включає багато професіоналізмів та жаргонізмів, пов'язаних із сучасними комунікативними й комп'ютерними технологіями. А такі лексеми часто мають іншомовне походження й переважно є англіцизмами, як-от: *дедлайн*, *лайнер*, *лого*, *пейвол*, *рерайт*, *свіпер*, *сторітелінг*, *стрім(ити)*, *хендаут*, *фактчекінг*, *фейк*, *фоловер*, *фреймити* та б. ін. І хоч вони відображають сучасні тенденції в масмедіа, а мовці легко підхоплюють їх і використовують у професійному (та приватному) спілкуванні, все ж навальне входження в мову таких запозичень важко співвіднести з мовознавчим розумінням інтернаціоналізмів.

Висновки та перспективи дослідження. Дослідження походження журналістських термінів (1192 одиниці), проведене на основі послідовної вибірки з галузевого словника-довідника, укладеного І. Михайлиним, та семантико-компонентного й кількісного аналізу, засвідчує суттєву частку власне запозичених фахових понять – 584 (48,99 %). У межах простих й ускладнених термінів функціонують складники українського, грецького, латинського, французького, англійського, німецького походження. Зафіксовано чималу кількість понять, що мають комбіновану чи гібридну будову з погляду походження їх елементів, – 444 (37,25 %). Частка фахових понять виключно українського походження – 13,76 % (164). Визначена тенденція актуалізує проблему надмірного насичення запозиченнями не тільки фахової мови журналістики, а й загалом сучасної української мови.

Галузева термінологія формується поступово – з розвитком професійного середовища. І можна помітити загальну закономірність: поки воно мало не надто динамічний вимір – у ньому випрацьовувалися питомі поняття; пришвидшений темп журналістської діяльності характеризується накопиченням запозичень, до яких фахівці не встигають (або й не намагаються встигати) запропонувати рідномовні відповідники. Тому спільноті журналістів та науковців варто звернути увагу на українізацію професійної терміносистеми, і на цій основі доцільно й послідовно працювати над виробленням рідномовних відповідників і їх упровадженням у мовну практику.

Подальші дослідження можуть стосуватися різних аспектів вивчення журналістської термінології на основі інших довідкових джерел, випрацювання до запозичень рідномовних відповідників з метою їх активного запровадження у професійне мовлення.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 365 с.
2. Гонтар М. О. Українська терміносистема журналістики: формування, структурна організація та функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2011. 19 с.
3. Гоян В. В. Термінологічні концепти телебачення в сучасній теорії журналістики: роздуми й коментарі. *Наукові записки Інституту журналістики КНУ ім. Т. Шевченка*. Київ, 2006. Вип. 25. С. 179–183.
4. Зоря Г. Склад і основні джерела формування української журналістської термінології. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Журналістика*. Київ, 2006. Вип. 14. С. 21–26.
5. Зоря Г. Терміни журналістики: джерела формування та способи творення. Комунікативно-мовні процеси в сучасному медіапросторі. *Мова. Суспільство. Журналістика* : матер. XIII міжнарод. наук.-практ. конф. з проблем функціонування і розвитку української мови / за ред. В. Різуна. Київ : Інститут журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2008. С. 99–104.
6. Зоря Г. Типологічні аспекти системності сучасної української масмедійної термінології. *Проблеми української термінології* : збірник наукових праць учасників XI Міжнародної наукової конференції (Львів, 1–2 жовтня 2010 р.). Львів, 2010. С. 97–99.
7. Матвеева С. А. Формування термінологічного апарату інтернет-журналістики. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Філологічні науки*. Луганськ : Альма-матер, 2013. Вип. 9 (268), ч. II. С. 15–20.
8. Михайлин І. Л. Журналістика. Словник-довідник. Київ : Академвидав, 2013. 317 с.
9. Орлова Н. В. Умови формування українського журналістикознавства та його наукової мови. *Обрії друкарства*. Київ, 2018. № 1 (6). С. 141–150.
10. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство : підручник. Львів : Світ, 1994. 216 с.
11. Різун В. Зауваги до основних термінів масової комунікації. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Журналістика*. Київ, 2014. Вип. 21. С. 14–17.
12. Скотникова Т. Термінологія журналістикознавства і галузеві терміносистеми. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Журналістика*. Київ, 2014. Вип. 21. С. 24–25.
13. Тимошик М. По-модньому, отожд, не по-нашому? (про тривожні тенденції у українському термінотворенні і байдужість наукового загалу до цієї проблеми). *Інтернет-сторінка ТК*

СНТТ [Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології]. 2009. URL : http://tc.terminology.lp.edu.ua/TK_Work/TK_tymoshyk.htm (дата звернення: 10.06.2020).

14. Хоменко І. Семантика термінології сучасного радіомовлення. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Журналістика*. Київ, 2014. Вип. 21. С. 18–21.

References

1. Vykhoanets, Ivan. *Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys (Grammar of the Ukrainian language. Syntax): textbook*. Kyiv: Lybid, 1993. Print.
2. Hontar, Maryna. «*Ukrainska terminosystema zhurnalistyky: formuvannia, strukturna orhanizatsiia ta funktsionuvannia (Ukrainian Terminology system of journalism: formation, structural organization and functioning)*». Diss. NAS of Ukraine, Institute of Ukr. Languages, 2011. Abstract. Print.
3. Hoian, Viktoriia. «*Terminolohichni kontsepty telebachennia v suchasni teorii zhurnalistyky: rozdumy y komentari (Terminological concepts of television in Modern Journalism Theory: reflections and comments)*». *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky [KNU im. T. Shevchenka] (Scientific notes of the Institute of Journalism [Taras Shevchenko National University of Kyiv])* 25 (2006): 179–183. Print.
4. Zoria, Halyna. «*Sklad i osnovni dzhherela formuvannia ukrainskoi zhurnalistyky terminolohii (Composition and main sources of formation of Ukrainian journalistic terminology)*». *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka (Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Journalism)*, 14 (2006): 21–26. Print.
5. Zoria, Halyna. «*Terminy zhurnalistyky: dzhherela formuvannia ta sposoby tvorennia. Komunikatyvno-movni protsesy v suchasnomu mediaprostorii (Terms of journalism: sources of formation and ways of creation. Communication and speech processes in the modern media space)*». *XIII mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia z problem funktsionuvannia i rozvytku ukrainskoi movy «Mova. Suspilstvo. Zhurnalistyka» (XIII international scientific-practical conference on problems of functioning and development of the Ukrainian language «Language. Society. Journalism)*. Ed. by Volodymyr Rizun. Kyiv: Instytut zhurnalistyky KNU im. T. Shevchenka, 2008. 99–104. Print.
6. Zoria, Halyna. «*Typolohichni aspekty systemnosti suchasnoi ukrainskoi masmediinoi terminolohii (Typological aspects of the systematicity of modern Ukrainian mass media terminology)*». *XI Mizhnarodna naukova konferentsiia «Problemy ukrainskoi terminolohii», 1-2 zhovtnia 2010, Lviv (XI International Scientific Conference «Problems of Ukrainian terminology», October 1–2, 2010, Lviv)*, 2010. 97–99. Print.
7. Matvieieva, Svitlana. «*Formuvannia terminolohichnoho aparatu internet-zhurnalistyky (Formation of the terminological apparatus of Internet journalism)*». *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Filolohichni nauky (Bulletin of Taras Shevchenko Luhansk National University. Philological Sciences)*. Luhansk: Alma-mater, 9 (268), II (2013): 15–20. Print.
8. Mykhailyn, Ihor. *Zhurnalistyka. Slovnyk-dovidnyk (Journalism. Directory Dictionary)*. Kyiv: Akademvydav, 2013.
9. Orlova, Nataliia. «*Umovy formuvannia ukrainskoho zhurnalistykoznavstva ta yoho naukovoï movy (Conditions of formation of Ukrainian journalism and its scientific language)*». *Obrii drukarstva (Horizons of printing)*, 1 (6) (2018): 141–150.
10. Panko, Tamila, Kochan, Iryna, Matsiuk, Halyna. *Ukrainske terminoznavstvo (Ukrainian terminology): textbook*. Lviv: Svit, 1994.
11. Rizun, Volodymyr. «*Zauvahy do osnovnykh terminiv masovoï komunikatsii (Notes on the main terms of mass communication)*». *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Zhurnalistyka (Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Journalism)*, 21 (2014): 14–17.

12. Skotnykova, Tetiana. «Terminolohiia zhurnalistykoznavstva i haluzevi terminosystemy (Terminology of journalism and industry term systems)». *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Zhurnalistyka (Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Journalism)*, 21 (2014): 24–25.
13. Tymoshyk, Mykola. «Po-modnomu, otozh, ne po-nashomu? (pro tryvozhni tendentsii u ukrainskomu terminotvorenni i baiduzhist naukovooho zahalu do tsiiei problemy) (Fashionable, so not ours? (about the worrying tendencies in Ukrainian term formation and the indifference of the scientific community to this problem)». *Internet-storinka TK SNTT [Tekhnichniy komitet standartyzatsii nauково-tekhnichnoi terminolohii] (Website TC STT [Technical committee for scientific and technical terminology])*. Web. 10 June 2020.
14. Khomenko, Illia. «Semantyka terminolohii suchasnoho radiomovlennia (Semantics of the terminology of modern broadcasting)». *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Zhurnalistyka (Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Journalism)*, 21 (2014): 18–21.

QUANTITATIVE PARAMETERS OF SPECIFIC AND BORROWED TERMS IN THE JOURNALISM INDUSTRY

Nataliia Dashchenko

Department of Journalism, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine

Abstract

Background: The tendency towards the internationalization of vocabulary and the dynamics of the journalistic terminology make the study of lexicographically fixed branch concepts relevant in terms of interlingual relationships in the structure of terms. This approach will help to determine the state of the vocabulary fixation of phenomena and processes of journalism by native language and borrowed language resources.

Purpose: The purpose of the article is to analyze the terminological composition of Ukrainian journalism according to linguistic origin in order to determine the proportion of specific and borrowed concepts.

The methodology of the study includes a consistent sampling of journalism terms from I. Mykhailyn sectoral dictionary and a semantic, structural and quantitative method for their elaboration.

Results: Formed professional language of journalism structurally consists of one, two, three-word terms, rarely – formations of four or five components. Most simple and complicated word combinations have a combined structure in terms of origin. A quantitative analysis of journalism terms based on a consistent sample of industry vocabulary (a total of 1192 words) shows a significant preponderance of borrowed linguistic material – 584 concepts (48,99%), a significant number of combined and hybrid entities – 444 (37,25%), and a relatively small number of concepts having exclusively Ukrainian origin, – 164 (13,76%).

The novelty is to study the terms of journalism from the point of view of the origin of the linguistic material involved in forming the conceptual environment of the industry.

The practical importance is associated with the need to develop a critical approach to terminological borrowing in the professional language of journalists.

Conclusions: The current accelerated pace of media activity is characterized by the accumulation of borrowings to which the professional environment does not have time to offer Ukrainian correspondents. This tendency actualizes the problem of excessive saturation with borrowing not only of the professional terminology of journalism, but also of the modern Ukrainian language in general. Therefore, domestic specialists should focus more on their adaptation to the mother-tongue terminology system.

Keywords: term, term structure, journalism terminology, vocabulary origin, specific words, borrowed vocabulary.

Vitae

Nataliia Dashchenko – candidate of philological sciences, associate Professor of the Department of Journalism, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. Areas of research interests include – lexicology, linguistic stylistics, editing of scientific and journalistic texts, language culture.

Correspondence: nataladash@gmail.com

Надійшла до редакції 30 серпня 2020 року
Рекомендована до друку 20 вересня 2020 року

Nataliia Ishchuk

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4726-9432>

Yuliia Neholiuk

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9607-225X>

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.12

УДК 143.21-933

TRANSLATING ENGLISH NON-EQUIVALENT ECONOMIC LEXIS INTO UKRAINIAN

У статті розглянуто проблему перекладу безеквівалентної лексики у сфері економіки з англійської мови українською. Розглянуто поняття «безеквівалентної лексики», її характерні особливості, а також проблеми перекладу. До того ж, досліджено основні причини відсутності еквівалентів в Українській економічній терміносистемі. Матеріалом для дослідження є корпус із близько 300 англомовних термінів, ідіом та аббревіатур, відібраних методом суцільної вибірки з друкованих видань та Інтернет-джерел. Результати показують, що найбільш поширеними перекладацькими трансформаціями для перекладу значення аналізованої безеквівалентної лексики є описовий переклад, транскодування та калькування.

Ключові слова: безеквівалентність, безеквівалентна лексика, економічна лексика, методи перекладу, терміни, аббревіатури, ідіоми.

Introduction. Globalization, rapid economic changes and the expansion of Ukraine's international cooperation with other countries in recent decades have led to a rapid influx of English-language economic vocabulary into the Ukrainian one. Hence, there is an urgent need to render new phenomena existing in the globally used English terminological system in Ukrainian.

Due to the active formation of market relations and the organization of new structures in Ukraine along with the emergence of new business practices during the COVID-19 health crisis, there is a gap between the existing terms inherent in Ukraine's economy and new categories and concepts. The role of quality translation of economic texts cannot be overestimated since it allows foreign companies to evaluate the professionalism of executives and, accordingly, the reliability of cooperation in general. Translation of non-equivalent vocabulary from English into Ukrainian has always been a challenging and topical issue in modern translation studies. In practice, the task of a business translator is to clarify foreign economic terms, which is closely linked to a dilemma of choosing adequate Ukraine-language terms denoting the phenomena of economic life.

Review of publications. Both foreign and domestic authors are increasingly studying theoretical and practical problems of translation of English non-equivalent economic lexis. Non-equivalency has been studied by A. Baskakova, A. Ivanov, A. Kashgary, V. Komissarov, V. Kostomarov, L. Neliubin, E. Nida, Ye. Vereshchagin and others. Works of such linguists as L. Chernovaty, D. Gouagec, V. Karaban, M. Olohan, L. Savytska have made a significant contribution to the theory and practice of translation of economic terminology. However, due to the instability of the corpus

of Ukrainian economic terminology and continual influx of non-equivalent lexis, this issue calls for a further thorough research.

The **aim** of the paper is to identify the ways English non-equivalent lexis in economic domain is translated into Ukrainian. Thus, the following **objectives** were to be accomplished: to study the concept of non-equivalence and the existing definitions of non-equivalent lexis, to select the terms, abbreviations and idioms in economic domain, to analyze the applied translation methods, and to do a quantitative analysis of the exploited methods.

The **object** of the paper is English non-equivalent words in economics, with its **subject** being the specifics of translation of English economic non-equivalent lexis into Ukrainian.

The **material** of the research comprised about 300 English economic terms, abbreviations and idioms that have no equivalent translation in the Ukrainian language. Lexical items were selected from the Great Financial and Economic Dictionary; from the Internet sources such as A Glossary of Economics Terms, A Glossary of Macroeconomic Terms, Glossaries of Economic Terms in Principles of Macroeconomics, A Glossary of Microeconomic Terms; from authentic textbooks on macro- and microeconomics; from recent issues of such newspapers as The Ukrainian Week and The Guardian; from authentic vocabulary workbooks that students use to acquire economic vocabulary skills, namely vocabulary workbooks *Check Your English Vocabulary for Banking and Finance* and *Check Your English Vocabulary for Business and Administration*. **Methods** used as methodological basis of our study include continuous sampling of language material, the descriptive method, the comparative method, and method of translation analysis.

Despite the numerous explorations of efficient translation methods and techniques in translating non-equivalent vocabulary, English economic lexicon is increasingly replenished by new words and collocations because economics itself is a subject to rapid changes. Having no equivalents in the Ukrainian terminological system, these new lexical items pose a challenge to translators, hence the **novelty** of the study lies in analyzing the English lexis that has become part of modern life but has not been studied previously. A more careful study of translation equivalence coined by foreign linguists is of **theoretical significance**, whilst of **practical importance** is a profound analysis of methods used in translating economic terms, business idioms and other lexical units that have emerged and come into use in recent years.

Results of research. Equivalence of the source text (henceforth ST) and target text (henceforth TT) is viewed as a basic and central issue and a requirement in translation. V. Komissarov argues that the equivalence in translation is achieved through the maximum identity of all levels of content of the ST and the TT. The translation is not recognized to be good (or correct) unless it is equivalent (Комиссаров 75).

According to A. Ivanov, equivalency in translation implies “functional correspondence in the TL, conveying ... all components of the meaning or one of the variants of the meaning of the original unit that are relevant within a given context” (ИВАНОВ 11).

An American linguist Eugene A. Nida coined the terms “formal equivalence” and “dynamic equivalence” (which he later changed to “functional equivalence”) to make clear that equivalence is a dynamic relationship between elements of language systems (Nida 159). Table 1 shows the main features of formal and dynamic equivalence.

Table 1

The main features of formal and dynamic equivalence	
Formal equivalence	Dynamic equivalence
1. Focuses on the message itself, in both form and content	1. Is aimed at complete naturalness of expression
2. Word-for-word/literal translation	2. The TL message does not always match with the SL message
3. The TL should match as close as possible the different elements in the SL	3. Relates the receptor to modes of behavior relevant within the context of his own culture

In his Explanatory translology dictionary, a lexicographer L. Nelyubin defines non-equivalent lexis as “lexical units (words and strong collocations) that have neither full nor partial equivalents among the lexical units of another language” (Нелюбин 24).

According to E. Vereshchagin and V. Kostomarov, non-equivalent lexis “are words that cannot be semantised by translation (they lack both strong equivalents in other languages and semantic equivalents in the content system intrinsic to another language)”, that is, “words, the content of which cannot be compared with any foreign lexical concepts” (Верещагин, Костомаров).

Untranslatability of non-equivalent lexis, as A. Kashgary claims, occurs due to the lack of equivalence between languages at the word level (Kashgary), which, in turn, according to A. Ivanov, is caused by the following factors:

- 1) lack of equivalent physical items or phenomena in the life of translation language (TL) native speakers (material non-equivalence);
- 2) lack of equal concept in TL (lexical-semantic non-equivalence), and
- 3) discrepancies at lexical-semantic level (stylistic non-equivalence) (Иванов 82).

In other words, the reason for nonequivalence is the temporary lag of one of the languages in the development of the system of concepts in a particular area and extralinguistic prerequisites in the further development of the professional sphere. However, in most cases it is lack of a meaning rather than of a concept that hinders translation of non-equivalent lexicon, because when rendering it is much more challenging, and thus more important, to grasp the meaning of a word in context.

Of great methodological interest is A. Ivanov’s classification of non-equivalent lexis:

- referentially-non-equivalent lexis, which consists of terms, individual (author), neologisms, semantic lacunas, words of broad semantics and complex words;

- pragmatically-non-equivalent lexis, which comprises abnormalities, foreign inclusions, abbreviations, words with suffixes expressing subjective judgement, interjections, onomatopoeia and associative lacunas;
- alternatively-non-equivalent lexis, which includes proper names, forms of address, realities and idioms (ІВАНОВ 46).

Due to the specifics of economic texts, in our paper we will take a closer look at translation of such non-equivalent words as terms, abbreviations and idioms.

In his study, V. Leychik compares the notion of a term in linguistics and terminology science, emphasizing the difference in attributes such lexical items possess as objects in these domains. (Лейчик 32–33).

A Ukrainian linguist L. Chernovaty presents the following categories of terms based on the degree of specialization (Chernovaty 72): 1) common use words, which may become economic terms (e.g. the word *barrier* in the collocation *a barrier to trade*, the word *board* in the collocation *Board of directors*); 2) general science terms, that may be used almost in all domains of economics (e.g. the word *rate* in collocations *unemployment rate*, *interest rate*, *inflation rate*, *absenteeism rate*); 3) interdisciplinary terms, possessing characteristic of two or more domains (e.g. *shareholder*, *financial management*, *managerial accounting*); 4) specialised terms, specific for one domain only, for example, economics, finance or business (e.g. *capitalist*, *exports*, *imports*, *profit and loss account*, *dividend*, *overdraft*, *business to business*, *business to consumer*).

The concept of economic terminology is broad and covers the terms used in a wide range of industries, for example, finance, management, marketing, accounting, banking and others. Noteworthy is the fact that loanwords make up a significant share of economic terminology because English borrowings are common to all European languages, including Ukrainian. Therefore, non-equivalent English economic terms can cause some translation difficulties. This paper in particular discusses the methods used in translating 189 English non-equivalent economic terms.

As mentioned above, equivalence is one of the core concepts of translation; therefore, the TT should convey the content of the ST and must comply with the norms of the TL. Otherwise, violation of these norms distorts the perception of information or leads to changes in the content of the text.

In translation of any technical terminology, including economic, interlingual transformations are conventionally exploited: lexical, lexico-semantic and lexico-grammatical transformations. The main task of a translator is to choose the appropriate translation method in order to convey the meaning of each term as precisely as possible. In translating non-equivalent vocabulary a translator sometimes should get beyond the original text to the actual situation described in it, i.e. apply the situational translation model along with the semantic-transformational one.

According to L. Savytska, there are two groups of non-equivalent English economic terms (Савицька 253):

1. Terms that denominate phenomena temporarily absent in the system of economic concepts of the Ukrainian language, for example: *microwork* – мікрозавдання,

trade finance – фінанси торгівлі, *wealth management* – управління приватним капіталом, *low touch economy* – економічні та поведінкові зміни, спричинені COVID-19 etc.

2. Terms denoting phenomena that have recently penetrated into Ukrainian economic reality. In this case, the lack of a certain category in the Ukrainian conceptual and terminological system accounts for non-equivalence. Examples include: *flexi-lagger* – компанія, що майже не практикує гнучкий графік роботи, *job-share* – форма зайнятості, коли одна посада ділиться між двома і більше співробітниками, *quaranteam* – команда, що працює онлайн у зв'язку з карантинном, *upperwear / infits* – одяг, в якому працівники виходять на відеозв'язок etc.

Besides, non-equivalence may occur due to the differences in lexico-stylistic characteristics of terms in the SL and the TL.

The meanings of such non-equivalent terms is often conveyed through the description of phenomena; however, the descriptive translation does not meet the requirements for terms, since it does not provide a succinct equivalent in the TL. Translators should only apply this method when the term cannot be adequately rendered in compliance with the norms of the Ukrainian language. Sometimes a one-word term turns into a multicomponent one, which looks like an interpretation of a term, for example, *liabilities* – видаткова частина балансу, пасив; *underemployment* – неповне використання ресурсів (неспроможність економіки досягти повного обсягу виробництва, виробити максимальну кількість товарів із наявних ресурсів). Extending the syntactic structure of the term complicates the translation process, but allows translators to achieve accuracy in conveying the meaning of the term.

In other words, descriptive translation or explication implies transferring the subject-logical meaning of the English term using a more or less common explanation. The translation of the following terms exemplifies the use of the method: *loan ratio* – відношення основної суми кредиту до позикової вартості власності; *stock option plan* – програма пільгового придбання персоналом акцій компанії, система фондових опціонів; *holding gain* – дохід від збільшення вартості активів; *purchase commitments* – зобов'язання по оплаті розміщених замовлень, фінансові зобов'язання за укладеними і ще не виконаними договорами про постачання.

Another method applied in rendering non-equivalent terms is decompression, which implies adding words to make the term comply with the norms of the Ukrainian language, and thus more understandable, for instance, *promotainment* – розважальна реклама, *nonmanual worker* – працівник розумової праці, *leverage* – фінансовий важіль, *pay claim* – вимога підвищення заробітної плати, *pay deal* – домовленість про заробітну плату, *culturenomics* – економіка культури etc. This technique must be treated carefully in order not to make the construction cumbersome.

Transcoding, according to V. Karaban, comprises 1) transliteration, 2) transcribing, 3) mixed transcoding and 4) adaptive transcoding (Karaban 282). This method is appropriate when there is no Ukrainian equivalent or a phenomenon in Ukraine's economy, and the explanation is too wordy, for example: *futures* – ф'ючерси, *affidavit* – афідевіт, *bootlegger* – бутлегер, *ecolonomics* – еколономіка, *hedging* – хеджінг, хеджування, *macroprudential* – макропруденційний. Notewor-

thy is the fact that frequent use of transcoding boosts internationalization of the Ukrainian economic terminology, and some economic terms being common in different languages are borrowed rather than explained. In addition, it is known that one of the requirements for the term is the conciseness and neutrality of its meaning. Therefore, the choice of the Ukrainian term will be subject to these requirements, even due to the loss of a certain metaphor, which is inherent in some English economic terms, for example, *feeder country* – сировинна країна, rather than “країна-годівник”.

In translating non-equivalents lexis, a widely applied method is calquing, which assumes the existence of two-sided interlingual correspondences between lexical units, which are used as “building blocks” to recreate the internal form of a borrowed or translated term. In terms of economic terminology, we can consider calquing as an integral way of conveying specialized vocabulary: *marginal cost* – граничні витрати, *quick loan* – швидкий кредит, *fiscal management* – фіскальне управління etc. However, translators should not use calquing when rendering such terms as *public limited company*, which means a company in the UK whose shares can be sold to the public. In this case a lexical and grammatical structure of the term in the TL does not meet the norms of the TL (a *public limited company* would receive incorrect value of “публічна обмежена компанія”).

Another difficulty of translating economic terms lies in the differences between the structures of the English and Ukrainian languages and the polysemantic nature of the components. To translate them adequately, a translator must establish semantic connections between the components of the term, to understand the meaning of each component separately, to build a translation of the term in accordance with the norms of the TL. In such cases, permutation and transposition can be used, for example: *line of credit* – кредитна лінія, *business model patenting* – патентування бізнес моделі.

Of great difficulty is the translation of compound terms because of the ambiguous nature of their components. For instance, a marketing term *prosumer* can mean 1) a consumer who is an amateur in a particular field, but who is knowledgeable enough to require equipment that has some professional features (“professional” + “consumer”); 2) a person who helps to design or customize the products they purchase (“producer” + “consumer”); 3) a person who takes steps to correct difficulties with consumer companies and to anticipate future problems (“proactive” + “consumer”). Thus, this term can be either calqued (прос’юмер) or translated as 1) просунутий споживач; 2) виробник-споживач; 3) випереджаючий споживач. In such cases, a translator should apply other lexico-semantic transformations (contextual substitution, transposition, generalization etc.).

The pie chart below (Fig. 1) shows that descriptive translation was the most frequent (31%) method used in rendering economic non-equivalent terms, followed by transcoding (22%), decompression (19%), calquing (13%) and contextual substitution (9%). The share of calque translation with permutation (*intangible assets* – нематеріальні активи; *mixed capitalism* – змішаний капіталізм) and compression is negligible– 3%.

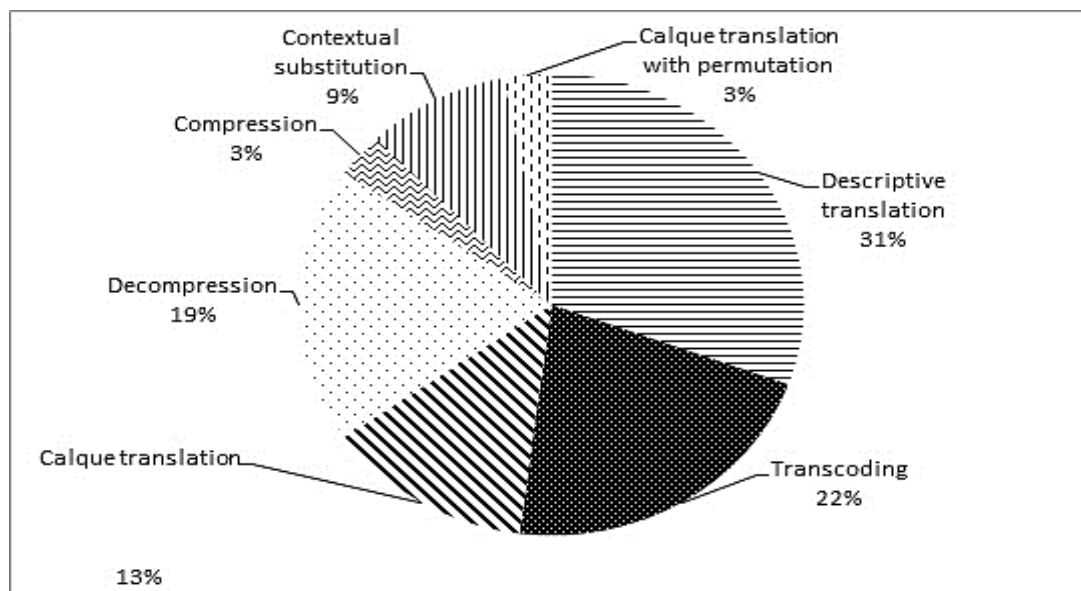

Fig. 1 Frequency of using translation methods in translating economic terms
Source: created by the authors

Abbreviations are common in English economic lexicon; therefore, a translator must be cautious when rendering them. According to L. Neliubin, there are several types of abbreviations that are found in the economic literature (Нелюбин 40-41):

- Initial abbreviations-alphabetisms (abbreviations made up of the first letters of the words included in the phrase): *CML* = capital market line – лінія ринку капіталу; *VRDB* = variable-rated emandbond – облигація на пред’явника з плаваючою ставкою; *YTM* = yield to maturity – дохід, який одержували до терміну погашення (облігації); *ACRS* = accelerated cost recovery system – система прискореного відшкодування собівартості.

- Initial abbreviations-acronyms (literal abbreviations pronounced according to the orthoepic rules, i.e. as whole words (vowel sounds must be present in acronyms)): *FIFO* = First-In-First-Out – метод оцінки вартості проданих товарів, що має на увазі використання вартості товару, що надійшов раніше за всі інші; *CHAPS* = The Clearing House Automated Payment System – система клірингових розрахунків у Великобританії.

- Syllabic abbreviations (abbreviations formed from a combination of the initial parts of words): *Forex* = Foreign Exchange – Форекс, ринок іноземної валюти; *ECOSOC* = Economic and Social Council (of the United Nations) – Економічна і соціальна рада (ООН).

– Abbreviations-truncations (abbreviations formed by truncating polysyllabic words): *barg.* = bargain – ситуація тимчасового зниження цін, вигідна покупка, укласти угоду, торгуватися про ціну; *bal.* = balance – баланс, сальдо, закривати рахунок.

– Omoacronyms (acronyms that have a full or similar semantic correlation in English, i.e. the phonetic structure of acronyms coincides with common words): *CARS* («машини») = Certificates for Automobile Receivables – “КАРС”, цінні папери, випущені на основі пулу кредитів на покупку автомобілів у США; *PORTAL* («портал») = Private Offerings, Resales and Trading through automated linkages – “ПОРТАЛ” (приватні пропозиції, перепродажу і торгівля через автоматичний зв’язок).

– Abbreviations that have several meanings (their presence makes it difficult to understand and decipher the text): *SE, S/E* – 1) shareholders’ equity – власний капітал США; 2) single-entry book-keeping – проста бухгалтерія; 3) standard error – середньо квадратична помилка; 4) Stock Exchange – Фондова біржа; *ABC* – 1) activity based costing – калькуляція собівартості за видом діяльності; 2) Audit Bureau of Circulation – Бюро для реєстрації накладів періодичних видань (США).

Besides, analyzing economic texts, we came across two more types of abbreviations not previously described in papers by other authors:

- mixed abbreviations (*XETEL Corporation* – корпорація КСЕТЕЛ, *FAANG Stocks* = the stocks of Facebook (FB), Amazon (AMZN), Apple (AAPL), Netflix (NFLX), and Alphabet (GOOG) – акції компаній Facebook, Amazon, Apple, Netflix та Alphabet, and

- letter-numerical abbreviations (*B2B* = business-to-business – бізнес для бізнесу).

According to V. Karaban, techniques used in translating abbreviations include: 1) translating the English language abbreviation by the equivalent Ukrainian abbreviation or, in other words, translating by the corresponding abbreviation; 2) translating as their full forms by calquing; 3) transcoding (transcription or transliteration) of the abbreviation; 4) transcoding the full (original) form of the corresponding abbreviation (Карабан, “Переклад англійської...” 449-450). However, this classification was not sufficient when translating some acronyms. The table below gives examples of the translation methods applied in rendering economic abbreviations (table 2):

Table 2

Examples of translation methods applied in translating economic abbreviations

Translation method	Example
Translating by the equivalent Ukrainian abbreviation	<i>VAT</i> = value added tax – ПДВ, <i>GDP</i> = gross domestic product – ВВП, <i>GNP</i> = gross national product – ВНП, <i>IMF</i> = International Monetary Fund – МВФ
Translating as their full forms by calquing	<i>WFH</i> = work from home – робота з дому (у зв’язку з коронавірусом); <i>comp.</i> = compensation – компенсація, платня, <i>GM</i> = General Motors – «Дженерал Моторс»

Transcoding (transcription or transliteration)	<i>GAAP</i> = Generally Accepted Accounting Principles – ГААП, <i>OPEC</i> – ОПЕК
Translating with preservation of the original Latin full form with permutation or/and addition	<i>FANG Stocks</i> – акції компаній Facebook, Amazon, Netflix та Alphabet
Translating as their full forms by calquing with permutation or/and addition	<i>LLC</i> = limited liability company – компанія з обмеженою відповідальністю, <i>B2C</i> = business-to-customer – бізнес для споживача

This corpus of non-equivalent economic lexis comprises 25 abbreviations. Calquing their full forms is the dominant technique in this category – 47% (*FY* = fiscal year – фінансовий рік), followed by transcoding – 23% (*OPEC* – ОПЕК), translating by the equivalent Ukrainian abbreviation – 15% (*GNP* = gross national product – ВВП), translating with preservation of the original Latin full form with permutation or/and addition – 9% (*S&P 500 Index* – індекс S&P 500), and translating as its full form with permutation or/and addition – 6% (*C2C* = customer-to-customer – споживач для споживача). We can conclude that there is a certain dependence of translation techniques on the abbreviation structure. The chart below shows the frequency of exploiting the aforementioned methods (fig. 2).

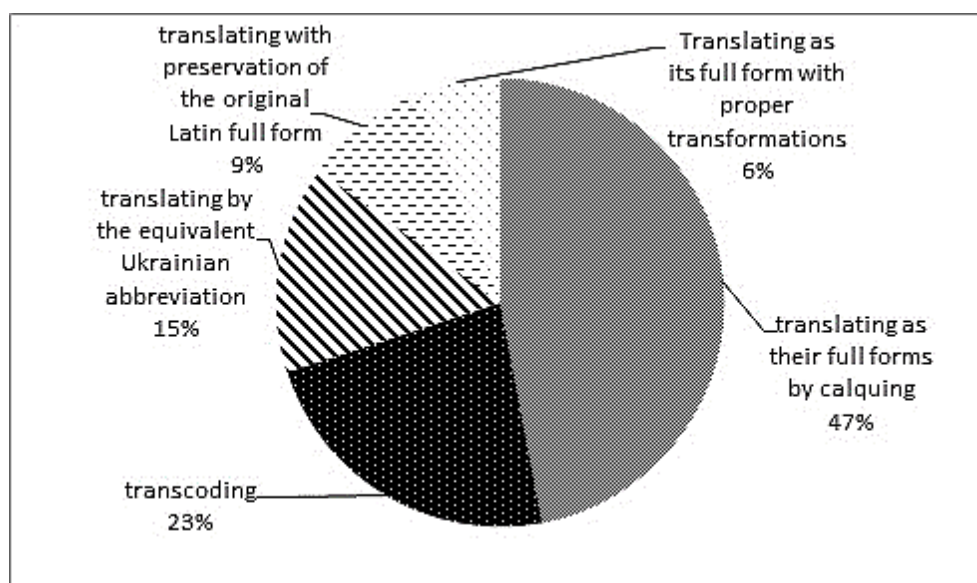

Fig. 2 Frequency of exploiting the translation techniques in translating abbreviations
Source: created by the authors

Of special interest is the translation of English economic and business idioms because metaphor, creating a certain image, compresses semantic information. The translation of such terms requires either a search for a metaphorical Ukrainian term equivalent in meaning or a non-metaphorical equivalent. In the latter case, a certain imagery inherent in the English language term disappears and semantic compression decreases. This leads to an increase of words in the Ukrainian language term, for example: *bandit sign* – нелегальний комерційний знак, розміщений у громадській зоні, *graveyard shift* – робота в нічну зміну, *beeper-sitter* – людина, яка бере на себе відповідаль-

ність за запис вхідних повідомлень про звукові сигнали іншої людини, *bean counter* – бухгалтер, *busy meet* – занята людина, *cash cow* – дійна корова, *dead wood* – баласт, *empty suit* – порожнє місце. The metaphor “green tape” comes from *green* (environmentally friendly) and *red tape* (bureaucratic regulations) and means excessively complicated environmental regulations and procedures. Other examples of idioms are *to moon the giant* – безрозсудно зневажати набагато більшого та потужного ділового конкурента, *predatory pricing* – хижацька конкуренція (the pricing of goods or services at such a low level that other firms cannot compete and are forced to leave the market; also called “dumping”).

As V. Karaban points out, there are two methods of translating idioms: descriptive translation and calque translation (Карабан, “Переклад з української...” 324). The amount of idioms, which occurred in this corpus, is 74. The bar chart (Fig. 3) shows that descriptive method was the dominant technique (74%) with calquing accounting for above a quarter (26%).

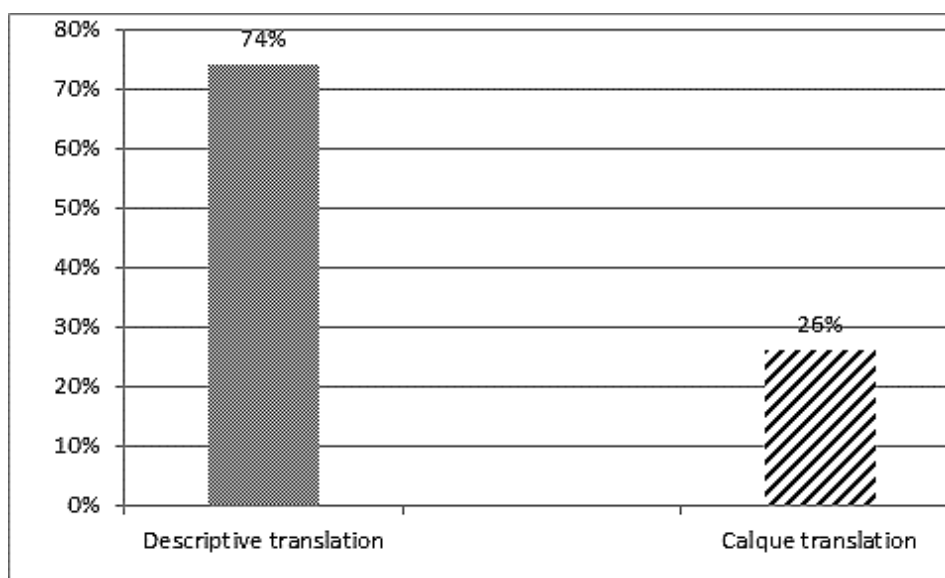

Fig. 3 Frequency of using translation methods in translating idioms
Source: created by the authors

Conclusion. Generalizing the analysis above, it may be concluded that much of English economic terminology is interdisciplinary and highly ambiguous. Structural, semantic and syntactic differences hinder the choice of the proper translation method, and it is often the linguistic environment that can help translate non-equivalent economic lexemes.

The carried out analysis shows that the choice of translation techniques depends on the category of non-equivalent lexis. Descriptive method dominates (39%), especially in relation to economic terms and idioms. Calquing making up the largest share in translating abbreviations accounts for 16% of the total number of the vocabulary under analysis, with transcoding following it – 15%. Decompression is mainly applied in rendering economic terms and its share is not significant – 12%, while contextual substitution was used in 25 lexical items, making up 9%. Calquing along with permu-

tation and/or addition and compression have low frequency for the economic domain (5% and 4% respectively).

It should be noted that adequate translation of economic non-equivalent vocabulary cannot be approached only from the linguistic point of view. It is necessary to make a careful analysis of the whole text, and only after clear understanding the context, choose the best translation method. The study does not cover all non-equivalent lexemes and the ongoing emergence of new ones opens new perspectives for further research into proper translation techniques, which is of great value for both comparative linguistics and translation science.

Literature

1. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. М. : Русский язык, 2000. 387 с.
2. Иванов А.О. Безэквивалентная лексика. СПб.: Изд-во СПбГУ, 2006. 192 с.
3. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Вінниця : Нова Книга, 2004. 576 с.
4. Карабан В.І., Мейс Дж. Переклад з української мови на англійську мову. Навчальний посібник-довідник для студентів вищих закладів освіти. Вінниця : Нова книга, 2003. 608 с.
5. Комиссаров В. Н. Теория перевода. М.: Прогресс, 2000. 253 с.
6. Лейчик В.М. Терминоведение : предмет, методы, структура. Изд. 4-е. М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 256 с.
7. Нелюбин Л.Л. Толковый переводоведческий словарь. М. : Флинта : Наука, 2008. 320 с.
8. Савицька Л. В. Особливості перекладу англійських економічних термінів українською мовою. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. 2013. Вип. 35. С. 252-257.
9. Chernovaty L. English Language-Teaching Terminology and its Translation into Ukrainian. *Багатомірний простір філології*: колективна монографія / ред. В. Д. Бялик. Чернівці: Чернівець. нац. ун-тім. Ю. Федьковича, 2020. С.71-97.
10. Kashgary A. D. The Paradox of Translating the Untranslatable: Equivalence vs. Non-equivalence in Translating from Arabic into English. *Journal of King Saud University – Languages and Translation*. 2011. 23. Pp. 47-57.
URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2210831910000068>_(дата звернення: 15.09.2020).
11. Nida E. A. Towards a Science of Translating. Leiden : Brill. 1964. 331 p.

References

1. Amira, D. Kashgary. “The paradox of translating the untranslatable: Equivalence vs. non-equivalence in translating from Arabic into English”. *Journal of King Saud University – Languages and Translation* 23 (2011): 47-57. Web. 10 Sept. 2020.
2. Chernovaty, Leonid. “English Language-Teaching Terminology and its Translation into Ukrainian.” *Bahatovymirnyi prostir filolohii (Multidimensional space of philology)*. Ed. by Bialyk Volodymyr. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha, 2020.71-97. Print.
3. Ivanov, Aleksandr. *Bezekvivalentnaya leksika (Non-equivalent lexis)*. SPbGU, 2006. Print.
4. Karaban, Viacheslav, and Meis James. *Pereklad z ukrainskoyi movy na anhliisku movu. Navchalnyi posibnyk-dovidnyk dlia studentiv vyshchyykh zakladiv osvity (Translation from Ukrainian into English. Textbook-guide for students of higher education institutions)*. Vinnytsia : Nova Knyha, 2003. Print.
5. Karaban, Viacheslav. *Pereklad anhliyskoyi naukovoyi i tekhnichnoyi literatury (Translation of English scientific and technical literature)*. Vinnytsia : Nova Knyha, 2004. Print.
6. Komissarov, Valeriy. *Teoriya perevoda (Theory of translation)*. М. : Progress, 2000. Print.

7. Leychik, Vladimir. Terminovedenie : predmet, metody, struktura (Terminology : subject, methods, structure). М.: Knizhnyy dom "LIBROKOM", 2009. Print.
8. Nelyubin, Leonid. *Tolkovyy perevodovedcheskiy slovar (Explanatory dictionary of theory of translation)*. М. : Flinta : Nauka, 2008. Print.
9. Nida, Eugene. *Towards a Science of Translating*. Leiden: Brill. 1964. Print.
10. Savytska, Liudmyla. "Osoblyvosti perekladu anhliiskykh ekonomichnykh terminiv ukrainskoiu movoiu (Features of translation of English economic terms into Ukrainian)". *Linhvistychni doslidzhennia: zb. nauk. prats KhNPU im. H. S. Skovorody (Linguistic research: a collection of scientific works of KhNPU. H.S. Skovorody)* 35 (2013): 252-257. Print.
11. Vereshchagin, Evgeniy, and Kostomarov Vladimir. *Yazyk i kultura (Language and culture)*. М. : Russkiy yazyk, 2000. Print.

List of Sources

1. Большой англо-русский финансово-экономический словарь : Ок. 80000 слов и выражений / А. Г. Пивовар; Под ред. В. И. Осипова. 2-е изд., испр. М. : Экзамен, 2003. 960 с.
2. A Glossary of Economics Terms. URL: http://www.digitaleconomist.org/glossary_macro.html.
3. A Glossary of Macroeconomic Terms. URL: http://www.digitaleconomist.org/glossary_macro.html
4. Glossaries of Economic Terms in Principles of Macroeconomics. URL: <https://www.economicsnetwork.ac.uk/teaching/Glossaries%20of%20Economic%20Terms/Principles%20of%20Macroeconomics>
5. A Glossary of Microeconomic Terms. URL: http://www.digitaleconomist.org/glossary_micro.html
6. 50 common business idioms. URL: <https://www.topcorrect.com/blog/50-common-business-idioms/>
7. Marks Jon. Check Your English Vocabulary for Banking and Finance. Vocabulary workbook. Second edition. London: A & C Black Publishers Ltd. 2007. 80 p.
8. The Guardian. URL: <https://www.theguardian.com/uk/business>
9. The Ukrainian Week. URL: <https://ukrainianweek.com>
10. Wyatt Rawdon. Check Your English Vocabulary for Business and Administration. Vocabulary workbook. London: A & C Black Publishers Ltd. 2007. 76 p.

List of Abbreviations

ST – source text
TT – target text
TL – translation language

TRANSLATING ENGLISH NON-EQUIVALENT ECONOMIC LEXIS INTO UKRAINIAN

Nataliia Ishchuk

Department of English for Specific Purposes, Vasyl' Stus Donetsk National University

Yuliia Neholiuk

Fourth-year student, Faculty of Economics, specialization "International Business. Business Translation", Vasyl's Stus Donetsk National University

Abstract

Background: The research into methods used in translating English non-equivalent lexis is topical because of active formation of market relations and the organization of new structures in Ukraine along with new business practices, put into place during the COVID-19 health crisis, which caused a gap between the existing terms inherent in the Ukraine's economy and new categories and concepts.

Both foreign and domestic authors are increasingly studying theoretical and practical problems of translation of English non-equivalent economic lexis. However, due to the instability of the corpus

of Ukrainian economic terminology and continual influx of non-equivalent lexis, this issue calls for a further thorough research.

Purpose: The aim of the paper is to identify the ways English non-equivalent lexis in economic domain is translated into Ukrainian.

Results: The choice of translation techniques depends on the category of non-equivalent lexis. Descriptive method dominates (39%), especially in relation to economic terms and idioms. Calquing, making up the largest share in translating abbreviations, accounts for 16% of the total number of the vocabulary under analysis, with transcoding following it – 15%. Decompression is mainly applied in rendering economic terms and its share is not significant – 12%, while contextual substitution was used in 25 lexical items, making up 9%. Calquing along with permutation and/or addition and compression and have low frequency for the economic domain (5% and 4% respectively).

Discussion: Adequate translation of economic non-equivalent vocabulary cannot be approached only from the linguistic point of view. It is necessary to make a careful analysis of the whole text, and only after clear understanding the context, choose the best translation method. The study does not cover all non-equivalent lexemes and the ongoing emergence of new ones opens new perspectives for further research into proper translation techniques, which is of great value for both comparative linguistics and translation science.

Key words: non-equivalence, non-equivalent lexis, economic lexis, translation methods, terms, abbreviations, idioms.

Vitae

Nataliia Ishchuk is PhD in Education, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Specific Purposes at Vasyl' Stus Donetsk National University. Her areas of interest include difficulties in translating economic texts, linguistic features of economic vocabulary, structural features of economic terminology.

Correspondence: ischuk.n@donnu.edu.ua

Yuliya Neholiuk is a 4th-year student at the Faculty of Economics, specialization International business and business translation at Vasyl's Stus Donetsk National University. Her areas of interest include difficulties in translating economic texts.

Correspondence: neholiuk.i@donnu.edu.ua

Надійшла до редакції 28 вересня 2020 року
Рекомендована до друку 15 жовтня 2020 року

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.13

УДК 811.161.2'373.611

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА НЕОЛЕКСИКА В ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІЙНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано особливості структури і функціонування суспільно-політичної неолексики в інтернет-комунікації на матеріалі інтернет-видання «Тиждень» і соціальної мережі «Твіттер». Визначено вплив глобальних і локальних факторів на українську інтернет-комунікацію у 2014–2019 рр., виділено продуктивні способи творення складних номінацій, описано параметри функціонування суспільно-політичних композитів, юстапозитів, абрєвіатур і контамінатив у різних типах інтернет-комунікації.

Ключові слова: суспільно-політична неолексика, мова інтернет-комунікації, гібридна війна, основокладання, словоскладання, абрєвіація, контамінація.

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Упродовж останнього десятиліття людство починає вповні усвідомлювати, наскільки потужним фактором суспільно-політичного життя став технологічний прогрес. Виявилось, що, використовуючи соціальні мережі, таргетовану рекламу і неправдиві новини, зацікавлені сторони здатні втручатися у демократичні процеси і впливати на їхні результати, як це сталося у 2016 році із Брекзитом чи президентськими виборами у США (Allcott, Gentzkow). При цьому інтернет-комунікація виходить за рамки стандартного поширення інформації від одного до багатьох (мережеві ЗМІ), охоплюючи також соціальні мережі, блоги, мікроблоги, стримінгові сервіси – платформи, на яких будь-який користувач може звернутися до широкої аудиторії. Усе це актуалізує потребу дослідження мовних явищ в інтернет-комунікації. Як зазначає американська лінгвістка С'юзан Геррінг, аналіз комп'ютерно опосередкованого дискурсу дає змогу вивчати і мікрорівневі феномени (словотворення, вибір лексичних одиниць, структуру речень, перемикування кодів у білінгвальних мовців), і макрорівневі явища – когерентність тексту, дискурсивні прояви ідентичності, гендеру й належності до спільноти (Herring). В умовах гібридної війни з Російською Федерацією й постійних інформаційних атак українське інтернет-середовище стало майданчиком для обговорення суспільно-політичних подій і протистояння спільнот із різними ідеологічними позиціями. Це виливається в активне творення і вживання суспільно-політичної неолексики, яка потребує перманентного вивчення.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Інтернет-комунікація стала об'єктом цілої низки студій у світовому мовознавстві. Це дослідження характерних рис мови інтернету, або Netspeak (Crystal), дискурсу твіттеру та інших соціальних мереж (Zappavigna), комп'ютерно опосередкованого дискурсу у професійних

спільнотах (Herring), зв'язків між мовою й ідентичністю, освітою, мульти-модальністю в онлайн-середовищі (Barton, Lee) тощо.

Українські дослідники торкаються питань концептуалізації дійсності в сучасній політичній термінології (Яремко), перифрастичного потенціалу українського політичного дискурсу (Степаненко), риторики і синтаксису політичного газетного дискурсу (Загнітко), ролі гумору у політичному дискурсі (Кондратенко), аргументативного дискурсу української інтернет-комунікації в соцмережах (Нерян). Особливості появи і функціонування новотворів у соціальних мережах на матеріалі англійської мови з'ясувала Оксана Дзюбіна (Дзюбіна). У 2009 році лексико-словотвірним інноваціям в українському соціально-політичному назовництві присвятив дисертаційне дослідження Сергій Лук'яненко (Лук'яненко). Відтоді завдяки насиченому суспільному життю і блискавичним процесам неологізації з'явилося чимало нових одиниць. Деякі з них потрапили у словники нової лексики, зокрема «Активні ресурси сучасної української номінації» («Активні ресурси») і «Лексико-словотвірні інновації» (Нелюба, Редько). Окремі суспільно-політичні одиниці ілюструють динамічні процеси українського лексикону (Клименко, Карпіловська, Кислюк), а також продуктивні моделі словотвірної номінації (Кислюк). Окремі аспекти творення нової лексики аналізує Олександр Стишов (Стишов), а афіксальне творення суспільно-політичної неолексики ми розглянули в одній із попередніх публікацій (Костюк). Незважаючи на постійну увагу до суспільно-політичного лексикону, структура новотворів і їхнє функціонування потребують окремого висвітлення, що й зумовило актуальність дослідження.

Мета нашої розвідки – проаналізувати особливості творення суспільно-політичної неолексики та її функціонування в інтернет-комунікації у період 2014–2019 рр. **Завдання:** 1) окреслити вплив суспільно-політичного життя на специфіку української інтернет-комунікації в зазначений період; 2) встановити способи деривації новотворів із суспільно-політичною семантикою; 3) визначити стилістичні параметри використання неолексем у двох типах інтернет-комунікації: інтернет-виданні і соціальній мережі.

Об'єктом дослідження є складні суспільно-політичні неолексеми, активно вживані в українській мові у період з 2014 по 2019 рр., а **предметом** – структурні і стилістичні параметри таких лексичних одиниць в інтернет-комунікації.

Фактичний матеріал зібрано на основі публікацій інтернет-видання «Тижень» і дописів користувачів твіттеру. Для відсіювання оказіоналізмів від активно вживаної неолексики відібрано лексеми, які сумарно траплялися п'ять і більше разів. У процесі дослідження застосовано такі **методи:** описовий, функційний, метод словотвірного аналізу, а також елементи квантитативного аналізу для визначення продуктивних способів творення складних слів.

Наукова новизна, теоретична і практична цінність отриманих результатів. Уперше описано вплив глобальних і локальних подій на тенденції української інтернет-комунікації у 2014–2019 рр., творення і функціонування суспільно-політичних композитів, юкстапозитів, аббревіатур і контамінатів у різних типах інтернет-комунікації.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження.

«Загалом основні етапи історії української мови логічно корелюють із віхами історії народу (тут і далі переклад наш – Ю. К.)» (Struhanets 410). Не виняток і аналізований період. Взаємовпливи між технологіями і політичним життям на глобальному й локальному рівні дають змогу простежити в українській інтернет-комунікації три етапи, специфіка яких відбилась на творенні й функціюванні суспільно-політичної неолексики.

1. Євромайдан (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.). Британський дослідник Ендрю Вілсон справедливо відносить Революцію Гідності до *social media protests*, відзначаючи важливу роль інтернету і соціальних мереж на всіх її етапах. «Фейсбук-сторінка “Євромайдан” за перший тиждень існування зібрала 75 000 лайків, а до весни їхня кількість досягла 300 000. Твіттер @EuroMaydan мав майже 100 000 читачів. Паралельно з протестами з’явилося «Громадське телебачення» (онлайн-трансляції з використанням ручних камер), яке допомагало поширювати дух самоорганізації і активізму, що зароджувався на Майдані» (Wilson 68). Інтернет-комунікація насамперед сприяла поширенню інформації про хід протестів. При цьому відеотрансляції здебільшого не містили жодних коментарів (що слугувало доказом об’єктивності і надійності матеріалів, особливо для закордонної аудиторії), а соціальні мережі були платформою для заяв протестувальників, організації допомоги, повідомлень про поранених і події. Опитування безпосередніх учасників Революції Гідності показало, що вони рідко коментували чужі дописи і створювали власні (Piechota, Rajczyk), і це дозволяє припустити, що в цей період основний пласт учасників української інтернет-комунікації – люди, які з різних причин не могли потрапити на Майдан і використовували для декларування своєї позиції соціальні мережі. У період Революції Гідності суспільство мінімально поляризоване, тому що негативно забарвлена неолексика спрямована на оцінку дій і позиції Януковича, його найближчого оточення, репресивного апарату і нечисленних прихильників.

2. Зрада чи перемога? (2014–2018 рр.) – зазіхання Російської Федерації на суверенітет України й розгортання активної фази гібридної війни. Йдеться не тільки про збройну агресію, анексію Криму й появу так званих «ДНР» і «ЛНР», а й про постійні інформаційні атаки, плацдармом для яких стає інтернет-комунікація. Приміром, у 2014 році хвилі коментарів з прокремлівською риторикою супроводжували будь-які новини і дописи зі згадкою про Україну у Фінляндії, Польщі, Німеччині, США, Великобританії та інших країнах. Підтверджено, що за дезінформацією стояли спонсоровані Росією ботоферми (Svetoka 28). Але на міжнародній активності вони не зупинилися, втручаючись у внутрішнє життя українського суспільства. Як зазначає Євген Магда, у гібридній війні об’єктами ураження є свідомість, воля і почуття населення країни-супротивника, особливо у періоди виборів, референдумів, кризових ситуацій, а також системи ухвалення рішень у всіх сферах й інформаційна інфраструктура (Магда 269). Мовна система номінацій – один з інструментів інформаційної війни, оскільки є важливою для інтерпретації фактів. Правильно підібрані слова легітимізують не-

законні дії, посилюють негативні характеристики супротивника, сакралізують потрібні речі в очах суспільства. На мовних засобах побудовано мінімум дві потужні техніки російського гібридного впливу: приписування ярликів та використання іронії і сарказму (Svetoka). Українська інтернет-комунікація протягом цього періоду поповнюється негативно оцінними, іноді навіть пейоративними лексемами. У перші місяці агресії неолексика відображає ставлення до зовнішнього ворога, але з часом наростає поляризація всередині проукраїнських сил. Яскравий приклад – хештеги *#зрада* і *#перемога*, які й дали назву цьому періоду. З цих універсальних маркерів схвалення або несхвалення дій влади, активістів чи простих громадян в інтернет-комунікації постало протиставлення *зрадофіл* – *порохобот*, яке буде переосмислене в наступному періоді.

3. Порохоботи проти зелеботів (2019 р.). Період виборчих перегонів і зміна влади на фоні зовнішньої агресії максимізують страх невизначеності і вразливість суспільства. Інтернет-комунікація демонструє пік поляризації українського соціуму й пошук «внутрішніх ворогів». Зростає функціонування негативно оцінних номенів співгромадян, які займають іншу позицію. На жаль, після виборів тенденція до поляризації зберігається і продовжується у 2020 році. Припускаємо, що повна картина чинників такого процесу стане зрозуміла в майбутньому. Варто зазначити, що лексеми *порохобот* і *зелебот* швидко втрачають семантику «прихильник відповідного політика» і застосовуються до будь-яких критиків політика-опонента. Паралельно ці слова набувають ознак мови ворожечі, адже перетворюються на збірні назви груп, які протистоять в інтернет-комунікації. Однак на допомогу приходять гумор, який, як слушно зауважує Наталія Кондратенко, «служує своєрідною формою захисту й абстрагування від політичної реальності та її негативних наслідків» (Кондратенко 113). Яскравий приклад – діалог двох користувачів твіттеру: *@User1: Немає ніяких порохоботів і зелеботів. Є ті хто розуміє що відбувається з Україною. І є ідіоти. @User2: І ці ідіоти – зелеботи і порохоботи* (тут і далі орфографія і пунктуація оригіналу збережена – Ю. К.).

Усі три етапи багаті на продукування і використання неолексем із суспільно-політичною семантикою. Серед них трапляються нейтральні одиниці, що називають нові явища життя соціуму, однак беззаперечно домінують експресивно-оцінні новотвори. Дослідниця Людмила Кравчук визначає експресивність як семантичну надкатегорію, зумовлену смисловою моделлю слова через окремі складники, що входять до денотативного, конотативного чи образного макрокомпонента (Кравчук). Це особливо чітко проявляється при творенні складних слів, яке активує конотативність і образність однієї, а іноді й двох твірних основ. Мовознавці відзначають, що основоскладання, словоскладання і аббревіація нарощують свій словотвірний потенціал, а загальна частка композитів, юкстапозитів і аббревіатур у лексичному фонді української мови становить 13,4 % (Клименко, Карпіловська, Кислюк 134).

Серед активних способів творення складних слів найбільш продуктивним у період 2014–2019 рр. стало **основоскладання** з інтерфіксами *-o-*, *-e-* або без них. Частина композитів з'явилися як назви нових феноменів суспільно-політичного

життя: *Євромайдан, Автомайдан, Екомайдан, єврооптимізм, євроскептицизм, кібервійна, кібердержава, кібервійсько, ботоферма, медіавійна, енергорегулятор, спільнокошт*. В інтернет-комунікації вони реалізують насамперед номіна- тивну функцію: *До 2025-го Франція збільшить своє кібервійсько на тисячу осіб — відповідно до 4 тис. фахівців* (tyzhden.ua, 02.03.2019); *А можна запустити спільнокошт, щоб віддати бабусям гроші які б вони заробили, і щоб вони не рвали підсніжників?* (twitter.com, 04.03.2016). Значно більше суспільно-політич- них композитів не просто називають, а й негативно оцінюють певний феномен: *афробандерівець, жидобандерівець, гомодиктатура, євровата, зелеботік, зра- доманія, зрадоперемога, порохоскот, псевдовибори, псевдореферендум, путіно- кратія, свинособаки* тощо. Ця неолексика представлена в інтернет-комунікації нерівномірно: мережеві ЗМІ використовують відносно нормативні слова (*Танці, феєрверки і російський гімн – у Сімферополі відсвяткували псевдореферендум* (tyzhden.ua, 17.04.2014)), але уникають надто експресивних одиниць з елемен- тами мови ворожнечі. Натомість користувачі твіттеру активно послуговуються ними, щоб іронізувати над ідеологемами противника: *Привіт фашистській хунті від афробандерівців :)* (twitter.com, 26.08.2015); *Тут така зрада. Вияв- ляється і в Бразилії гомодиктатура, і в Тайвані, і навіть в Індії* (twitter.com, 10.06.2016).

Окремо варто виділити цілий ряд композитів з основою *-бот*: *порохобот, ригобот, зелебот, юлебот, міхобот, гриценкобот, кремлебот*. Бот – це комп'ютерна програма, що виконує в інтернеті певні дії (у деяких випадках – імітує дії людини). У суспільно-політичному контексті йдеться про цілі групи фейкових користувачів соціальних мереж, які працюють на конкретного полі- тика або пропаганду: *Юлеботи в дії: 9 з 10 живих додзвонювачів на Ера ФМ знову вибрали б Порошенка президентом. 66% з дзвінків на радіоробот – вибрали Тимошенко* (twitter.com, 26.06.2016). Однак, як ми вже зазначали вище, ці компо- зити, особливо *порохобот* і *зелебот*, розширили свою семантику. Олена Пефтієва зауважує, що образність слова, ґрунтована на ймовірнісних семах де- нотата, збільшує шанси появи нового ЛСВ, який виражає емоцію або ставлення мовця до іншої людини (Peftieva 87). Це спостерігаємо і у випадку з *ботом*: семи «нелюдина», «запрограмований», «імітація» створюють значення «сліпий при- хильник», що звучить як відмова визнавати суб'єктність і наявність власної думки у співрозмовника. Наприклад: *Нуль логіки детектед: якщо критикувати когось із кандидатів у президенти (крім власне президента), до тебе у соцмере- жах прилетять повідомити, що ти – порохобот* (twitter.com, 12.02.2019).

Додаткове іронічне забарвлення мають гібридні композити з основою *-стайл*: *Пионкостайл і жлобостайл*. Вони характеризують стиль інтер'єру, яким зловживають заможні люди без естетичного чуття. В аналізованій період зафіксовано ще один синонім – *бикоко*, утворений завдяки контамінації. Усі лексеми функціонують в інтернет-комунікації: *Кітч завжди пов'язаний з іміта- цією та наслідуванням, адже показує бажання переміститися у якийсь «кращий світ» із життям «по-багатому»*. Такими були пострадянські «євроремонти», а

тепер форми а-ля «**Пишонка-style**» чи «золотий унітаз» (tyzhden.ua, 28.06.2016); *Рококо – реверсований стиль щодо бароко. А які взаємини між стилями бикоко і ригого?* (twitter.com, 24.02.2014).

В інтернет-комунікації також активні суспільно-політичні одиниці, утворені способом **основоскладання з нульсуфіксацією**: *грантожер, грантоїд, казнокрад, кнопкодав, ленінопад, банкопад*; **основоскладання з суфіксацією**: *духовноскрепний*. Вони підкреслюють іронічне ставлення до позначуваних суспільних груп чи феноменів: *За останні роки тільки лінєвий у нас не лаяв **грантожерів**, хоча в усьому світі половина культури, 90% громадської активності й 99% благодійних програм існують саме завдяки грантам, тож я буду останній, хто закликатиме обмежити цю сферу* (tyzhden.ua, 30.03.2017); *Місяць Лютий після перемоги революції перейменувати на **ленінопад!*** (twitter.com, 21.02.2014).

Зовсім мало одиниць суспільно-політичної неолоксики утворено способом **словоскладання**. У монографії «Сучасна українська словотвірна номінація» Лариса Кислюк зауважує, що юкстапозитів багато у термінологічній лексиці, але загалом вони не настільки чисельні, як композити й аббревіатури (Кислюк). Суспільно-політична лексика функціонує в неспеціальній сфері, тому для неї словоскладання не продуктивне. Юкстапозити здебільшого виконують номінативну функцію: *онлайн-петиція, твіттер-дипломатія, театр-крематорій, ура-підтримка, фейсбук-експерт, фокус-група* тощо. Зауважимо, що вигук *ура*, який входить до неологізмів *ура-патріот, ура-патріотизм, ура-патріотичний* і *ура-підтримка*, наближається своїми властивостями до префіксоїда зі значенням «екзальтований і фальшивий». Приміром: *В **ура-патріотичної** недалекої публіки, до якої, на жаль, належить і чимало представників влади, було дві теми, про які гріх щось не бовкнути: відновлення ядерного потенціалу та отримання сучасної американської зброї* (tyzhden.ua, 28.05.2015); *Є такий жарт: знаєте, що об'єднує **ура-патріотів** та членів НЗФ? І ті, і ті виступають за блокаду ОРДЛО* (twitter.com, 02.02.2017).

Натомість **аббревіація** демонструє високу продуктивність. На думку дослідників, збільшення кількості складноскорочених слів викликане дією закону мовної економії (Коць 263). У суспільно-політичній неолоксичі спостерігаємо переважання ініціальних аббревіатур у номенклатурних номінаціях: *НАБУ ← Національне антикорупційне бюро України, НАЗК ← Національне агентство з питань запобігання корупції, ДБР ← Державне бюро розслідувань, ДФС ← Державна фіскальна служба, ОТГ ← об'єднана територіальна громада, БДПП ← Бюро демократичних інститутів і прав людини, АТО ← Антитерористична операція, ТКГ ← Тристороння контактна група з мирного врегулювання ситуації на сході України; ОРДЛО ← окремі райони Донецької і Луганської областей; «ДНР» ← так звана «Донецька Народна Республіка», «ЛНР» ← так звана «Луганська Народна Республіка», БПП ← Блок Петра Порошенка, ОПЗЖ ← Опозиційна платформа – За життя, СН ← Слуга Народу, ЄС (партія) ← Європейська Солідарність. Серед нових змішаних аббревіатур домінують загальні назви: *адмінреформа ← адміністративна реформа, держзрада ← державна зрада, енергонезалежність ← енергетична незалежність, політбіженець ← політич-**

ний біженець, центробанк ← центральний банк, інформатака ← інформаційна атака, Нацрада реформ ← Національна рада реформ. Обидва види функціонують в українській інтернет-комунікації, однак, на відміну від композитів чи юкстапозитів, не мають вмотивованих внутрішньою структурою конотацій. Користувачі твіттеру створюють оцінне й емотивне значення, обіграючи семантику: **БПП** – це Банда Підлих Паразитів (twitter.com, 14.02.2017); або звукову форму аббревіатури: *Абревіатура Опозиційної Платформи За Життя здається мені самовикривальною, хоч нічого й не значить. Просто ОПЗЖ і все ясно* (twitter.com, 12.02.2019). Як бачимо, асоціації мовців спираються на просторічні й пейоративні елементи.

У творенні суспільно-політичної неолексики протягом 2014–2019 рр. надзвичайно продуктивний ще один спосіб із дискусійним статусом в українському мовознавстві – **контамінація (телескопія)**. Традиційно його відносять до неuzuальних, однак ми погоджуємося із твердженням Євгена Редька, що йдеться про синтетичне явище, яке опирається на автохтонну й інтернаціональну дериваційні традиції, і внаслідок колоквалізації мови активізувалося в сучасному українському словотворенні (Редько 209). Контамінат – це «номінативна модельована одиниця, утворена, як правило, з двох слів з усиченням щонайменше одного з них у місці з'єднання, з можливим накладенням і вставками морфів, а також зі збереженням акцентно-складової структури одного з вихідних слів, взятого в якості морфологічного зразку» (Косович 99). Асоціативна природа – причина особливої виразності й стилістичного забарвлення новотворів. Найчастіше іронія й негативна конотація спрямована на політичних діячів: *Бандюкович* ← бандит + Янукович; *Янушеску* ← Янукович + Чаушеску; *Путлер* ← Путін + Гітлер; *Тягнибакс* ← Тягнибок + бакс; *Мертвечук* ← мертвечина + Медведчук; *Зелінські* ← Зеленський + Левінські. Не менш популярні контамінати на позначення самопроголошених республік: *Донбавбе* ← Донецьк + Зімбабве; *Луганда* ← Луганськ + Уганда; *Лугандон*. Окремі явища суспільно-політичного життя також отримують номінації завдяки сплаву жаргонних і пейоративних лексем: *бикоко* ← бик + рококо; *вишиватник* ← вишиванка + ватник; *зебіли* ← Зеленський + дебіли; *олігархономіка* ← олігархія + економіка; *фашизоїдний* ← фашистський + шизоїдний. Контамінати рідко трапляються у мові мережевих ЗМІ, але рясніють у дописах користувачів соціальної мережі «Твіттер»: *Бандюкович та базаров опираються на підтримку криміналітету, у них руки по лікоть в крові! І хай хтось скаже, що це наклеп.* (twitter.com, 23.01.2014); *Українці мріяли про нового Рейгана, а вийшла моніка зелінські...* (twitter.com, 28.09.2019); *Гройсман назвав Україну заручницею МВФ. А заручницею купки 5-10 олігархів не назвав. Цнотливий який. Вишиватник.* (twitter.com, 02.10.2018). Іноді контамінати виникають на основі графічно-звукових особливостей слів: *РФрендум, ПрезЕдент*.

Висновки та перспективи дослідження. В аналізованому періоді виділяємо три етапи, що наклали специфіку на українську інтернет-комунікацію, а також творення й функціонування суспільно-політичної неолексики. Перший з них – Євромайдан (листопад 2013 р. – лютий 2014 р.), протягом якого інтернет-

платформи і соціальні мережі були інструментом протесту, дали змогу швидко поширювати інформацію і декларувати свою позицію. Під час другого періоду (2014–2018 рр.) розпочалася активна фаза гібридної війни. Інтернет-комунікація також перетворилася на плацдарм боротьби, а мовні засоби стали інструментом інформаційних атак, зокрема для приписування ярликів і висміювання ідеологем противника. Третій етап (2019 р.) позначений виборчими перегонами і зміною влади, що максимізують страх перед невизначеністю і вразливість суспільства. Поляризація українського соціуму досягає піку, й суспільно-політичний сегмент інтернет-комунікації перетворюється на пошук «внутрішніх ворогів». Зростає частотність негативно оцінних номенів співгромадян, які займають іншу позицію. Неолексеми *порохобот* і *зелебот* швидко втрачають семантику «прихильник відповідного політика» і набувають ознак мови ворожнечі, оскільки перетворюються на збірні назви груп, які протистоять в інтернет-комунікації.

Серед суспільно-політичної неолексики домінують експресивно-оцінні одиниці, творення яких супроводжується поєднанням конотації й образності одразу двох твірних основ. Найбільш продуктивним у період 2014–2019 рр. стало основокладання. Композити не тільки називають нові феномени суспільно-політичного життя, а й дають їм оцінку (переважно негативну). Складні слова з просторічними, жаргонними і пейоративними компонентами представлені в інтернет-комунікації нерівномірно: мережеві ЗМІ уникають надто експресивних одиниць з елементами мови ворожнечі. Натомість користувачі соцмереж активно послуговуються ними, щоб іронізувати над ідеологемами противника. Констатуємо високий стилістичний потенціал композитів з основою *-бот*, які функціонують як заперечення суб'єктності і наявності власної думки у співрозмовника. Додаткове іронічне забарвлення мають гібридні композити. Основокладання часто поєднується із нульсуфіксацією.

Словоскладання в суспільно-політичній лексиці не продуктивне. Юкстапозити здебільшого виконують номінативну функцію. Натомість аббревіація демонструє високу продуктивність, в аналізованій період виникло чимало ініціальних і змішаних аббревіатур. Користувачі твіттеру створюють оцінне й емотивне значення, обігруючи семантику або звукову форму аббревіатури. Попри дискусійний статус контамінації, в інтернет-комунікації наявна велика кількість породжених нею новотворів. Асоціації мовців спираються на просторічні та пейоративні елементи, а об'єктом іронії є політичні діячі, самопроголошені республіки і негативні явища суспільно-політичного життя. Контамінати не частотні у мові інтернет-видань, але широко представлені у дописах користувачів твіттеру.

Подальшого вивчення потребує використання суспільно-політичної неолексики як інструменту гібридної агресії й маніпуляцій, а також роль ідеологем «руського міра» у внутрішній поляризації українського суспільства.

Література

1. Активні ресурси сучасної української номінації: ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко та ін.; відп. ред. Є. А. Карпіловська. Київ: ТОВ «КММ», 2013. 416 с.
2. Дзюбіна О. І. Структура, семантика та прагматика сленгових неологізмів соціальних мереж Twitter та Facebook: автореф. дис... канд. філол. наук. Львів, 2016. 18 с.
3. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
4. Загнітко А. Сучасний політичний газетний дискурс: риторика і синтаксис. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 16*. Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. С. 5–19.
5. Кислюк Л. Сучасна українська словотвірна номінація: ресурси та тенденції розвитку. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 424 с.
6. Кондратенко Н. Гумор в українському політичному дискурсі. *Культура слова*. 2019. Вип. 91. С. 112–121.
7. Косович О. Контамінація у дзеркалі неонімації: лінгвокреативні можливості. Проблеми семантики слова, речення та тексту. 2014. Вип. 32. С. 96–104.
8. Костюк Ю. Афіксальне словотворення суспільно-політичної неолексики. *Лінгвостилістичні студії*. 2017. Вип. 7. С. 78–84.
9. Коць Т. А. Літературна норма у функціонально-стильовій і структурній парадигмі. Київ: Логос, 2010. 303 с.
10. Кравчук Л. Семантико-функціональний потенціал оказіоналізмів у текстах засобів масової інформації початку XXI століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2016. 20 с.
11. Лук'яненко С. С. Лексико-словотвірні інновації в українському соціально-політичному назовництві: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2009. 18 с.
12. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 303 с.
13. Нелюба А., Редько Є. Лексико-словотвірні інновації (2015–2016). Словник. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2017. 204 с.
14. Нерян С. О. Аргументативний дискурс української інтернет-комунікації в соцмережах: лінгвопрагматичний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Одеса, 2019. 20 с.
15. Редько Є. Словотвірна контамінація в сучасних інноваційних процесах. *XX–XXI століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові і літературі: колективна монографія* / за ред. А. Архангельської. Оломоуц: VUP, 2016. С. 205–229.
16. Степаненко М. І. Політичне сьогодення української мови: актуальний перефразистикон: монографія. Харків: Видавець Іванеченко І. С., 2017. 616 с.
17. Стишов О. А. Нова суспільно-політична лексика і термінологія в сучасній українській мові. *Лінгвістичні дослідження*. 2019. Вип. 50. С. 258–268.
18. Яремко Я. Сучасна політична термінологія: на перетині когніції та комунікації. Дрогобич: Посвіт, 2015. 436 с.
19. Allcott H., Gentzkow M. Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives*. 2017. 31(2). Pp. 211–236.
20. Barton D., Lee C. Language Online: Investigating Digital Texts and Practices. New York: Routledge, 2013. 226 p.
21. Crystal D. Language and the Internet. New York: Cambridge University Press, 2006. 318 p.
22. Herring S. C. Computer-mediated discourse analysis: An approach to researching online behavior. *Designing for Virtual Communities in the Service of Learning*. New York: Cambridge University Press, 2004. Pp. 338–376. URL: <http://ella.slis.indiana.edu/~herring/cmda.pdf> (дата звернення 13.06.2020).
23. Peftieva O. F. Figurative Component as an Inherent Part of a Word Semantic Structure. *Linguistic Studies*. 2018. № 35. Pp. 83–88.

24. Piechota G., Rajczyk R. The role of social media during protests on Maidan. *Communication Today*. 2015. Vol. 6. No. 2. Pp. 86–96.
25. Struhanets L. Development of the Ukrainian language word stock of the 20th–beginning of the 21st centuries. *Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică*. 2017. No. 1–2. Pp. 409–414.
26. Svetoka S. Social media as a tool of hybrid warfare. NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2016. URL: <https://www.stratcomcoe.org/social-media-tool-hybrid-warfare> (дата звернення 16.06.2020).
27. Wilson A. *Ukraine Crisis: What it means for the West*. Totton: Hobbs the Printers, Yale University Press, 2014. 248 p.
28. Zappavigna M. *Discourse of Twitter and social media: How we use language to create affiliation on the web*. Vol. 6. A&C Black, 2012. 240 p.

Список джерел

1. Тиждень, 2014–2019. URL: tyzhden.ua (дата звернення 10.06.2020).
2. Твіттер, 2014–2019. URL: twitter.com (дата звернення 11.06.2020).

References

1. Karpilovs'ka, Yevheniya, Kyslyuk, Larysa and Nina Klymenko. *Aktyvni resursy suchasnoyi ukrayins'koyi nominatsiyi: ideografichnyy slovnyk novoyi leksyky (Active Resources in Modern Ukrainian Nomination: New Vocabulary Dictionary)*. Kyiv: TOV «KMM», 2013. Print.
2. Dzyubina O. I. “*Struktura, semantyka ta prahmatyka slenhovykh neolohizmiv sotsial'nykh merezh Twitter ta Facebook (Structure, Semantics, and Pragmatics of Slang Neologisms on Twitter and Facebook)*.” Diss. L'viv, 2016. Abstract. Print.
3. Klymenko, Nina, Karpilovs'ka, Yevheniya, and Larysa Kyslyuk. *Dynamichni protsesy v suchasnomu ukrayins'komu leksykonu (Dynamic Processes in Modern Ukrainian Vocabulary)*. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho, 2008. Print.
4. Zahnitko, Anatoliy. “Suchasnyy politychnyy hazetnyy dyskurs: rytoryka i syntaksys (Modern Political Newspaper Discourse: Rhetoric and Syntax).” *Donets'kyy visnyk Naukovoho tovarystva im. Shevchenka (Donetsk Journal of Shevchenko Scientific Society)* 16 (2007): 5–19. Print.
5. Kyslyuk, Larysa. *Suchasna ukrayins'ka slovotvirna nominatsiya: resursy ta tendentsiyi rozvytku (Modern Ukrainian Derivational Nomination: Resources and Development Tendencies)*. Kyiv: Vydavnychyy dim Dmytra Buraho, 2017. Print.
6. Kondratenko, Nataliya. “Humor v ukrayins'komu politychnomu dyskursi (Humor in Ukrainian Political Discourse).” *Kul'tura slova (Word Culture)* 91 (2019): 112–121. Print.
7. Kostyuk, Yuliia. “Afiksals'ne slovotvorennya suspil'no-politychnoyi neoleksyky (Socio-Political Neolexemes: Affixal Word-Formation).” *Linhvostylistychni studiyi (Linguostylistic Studies)* 7 (2017): 78–84. Print.
8. Kosovych, Ol'ha. “Kontaminatsiya u dzerkali neonominationi: linhvokreatyvni mozhlyvosti (Blending in Neonomination: Lingual Creative Opportunities).” *Problemy semantyky slova, rechennya ta tekstu (Problems of Word, Sentence, and Text Semantics)* 32 (2014): 96–104. Print.
9. Kots', Tetyana. *Literaturna norma u funktsional'no-styl'oviy i strukturniy paradyhmi (Literary Norm in Functional, Stylistic, and Structural Paradigm)*. Kyiv: Lohos, 2010. Print.
10. Kravchuk, Lyudmyla. “*Semantyko-funktsional'nyy potentsial okazionalizmiv u tekstakh zasobiv masovoyi informatsiyi pochatku XXI stolittya (Nonce Words Semantic and Functional Potential in Media Texts at the Beginning of 21st Century)*.” Diss. Kyiv, 2016. Abstract. Print.
11. Lukyanenko Serhiy. “*Leksyko-slovotvirni innovatsiyi v ukrayins'komu sotsial'no-politychnomu nazovnytstvi (Lexical and Derivational Innovations in Ukrainian Socio-Political Nomination)*.” Diss. Kharkiv, 2009. Abstract. Print.
12. Mahda, Yevhen. *Hibrydna viyna: vyzhyty i peremohty (Hybrid War: How to Survive and Win)*. Kharkiv: Vivat, 2015. Print.

13. Nelyuba, Anatoliy, and Yevhen Red'ko. *Leksyko-slovotvirni innovatsiyi (2015–2016). Slovnyk (Lexical and Derivational Innovations in 2015–2016. Dictionary)*. Kharkiv: Kharkivs'ke istoryko-filolohichne tovarystvo, 2017. Print.
14. Neryan Sofiya. “Arhumentatyvnyy dyskurs ukrayins'koyi internet-komunikatsiyi v sots-merezhakh: linhvoprahamatychnyy aspekt (Ukrainian Internet-Communication Argumentative Discourse: Linguopragmatic Aspect).” Diss. Odesa, 2019. Abstract. Print.
15. Red'ko, Yevhen. “Slovotvirna kontaminatsiya v suchasnykh innovatsiynykh protsesakh (Blending in Modern Derivational Processes).” *XX-XXI stolittya: zhanrovo-styl'ovi y linhvistychni metamorfozy v ukrayins'kiy movi i literature (Generic and Stylistic Linguistic Metamorphoses in Ukrainian Language and Literature in 20th and 21st Centuries)*. Olomouc: VUP, 2016. 205–229. Print.
16. Stepanenko, Mykola. *Politychne s'ohodennya ukrayins'koyi movy: aktual'nyy perefrastykon (Ukrainian Language Political Modernity: Popular Paraphrases)*. Kharkiv: Vydavets' Ivanechenko I. S., 2017. Print.
17. Styshov, Oleksandr. “Nova suspil'no-politychna leksyka i terminolohiya v suchasniy ukrayins'kiy movi (New Socio-Political Vocabulary and Terminology in Modern Ukrainian Language).” *Linhvistychni doslidzhennya (Linguistic Research)* 50 (2019): 258–268. Print.
18. Yaremko, Yaroslav. *Suchasna politychna terminolohiya: na peretyni kohnitsiyi ta komunikatsiyi (Modern Political Terminology: between Cognition and Communication)*. Drohobych: Posvit, 2015. Print.
19. Allcott, Hunt, and Matthew Gentzkow. “Social Media and Fake News in the 2016 Election.” *Journal of Economic Perspectives*, 31 (2017): 211–236. Print.
20. Barton, David and Carmen Lee. *Language Online: Investigating Digital Texts and Practices*. New York, NY: Routledge, 2013. Print.
21. Crystal, David. *Language and the Internet*. New York: Cambridge University Press, 2006. Print.
22. Herring, Susan. “Computer-mediated discourse analysis: An approach to researching online behavior.” *Designing for Virtual Communities in the Service of Learning*. New York: Cambridge University Press, 2004. 338–376. Web. 13 Jun 2020.
23. Peftieva, Olena. “Figurative Component as an Inherent Part of a Word Semantic Structure.” *Linguistic Studies* 35 (2018): 83–88. Print.
24. Piechota, Grażyna, and Robert Rajczyk. “The role of social media during protests on Maidan.” *Communication Today* Vol. 6, No. 2 (2015): 86–96.
25. Struhanets, Lyubov. “Development of the Ukrainian language word stock of the 20th–beginning of the 21st centuries.” *Analele Universității din Craiova. Seria Științe Filologice. Lingvistică* 1–2 (2017): 409–414.
26. Svetoka, Sanda. *Social media as a tool of hybrid warfare*. NATO Strategic Communications Centre of Excellence, 2016. Web. 16 Jun 2020.
27. Wilson, Andrew. *Ukraine Crisis: What it means for the West*. Totton: Hobbs the Printers, Yale University Press, 2014. Print.
28. Zappavigna, Michele. *Discourse of Twitter and social media: How we use language to create affiliation on the web*. A&C Black, 2012. Print.

List of Sources

1. Tyzhden (Week), 2014–2019. Web. 10 Jun 2020.
2. Twitter, 2014–2019. Web. 11 Jun 2020.

NEW SOCIO-POLITICAL VOCABULARY IN INTERNET-COMMUNICATION: STRUCTURE AND FUNCTIONING

Yuliia Kostiuk

Department of the Ukrainian Language and Teaching Methods, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine

Abstract

Background: Recent research provides profound evidence that technologies have become a powerful instrument to interfere in democratic processes and influence their results. Since Ukrainian online and social media are amongst Russian hybrid aggression targets, language used for discussing politics and ideological position is permanently reinforced with new lexical units.

Purpose: The paper aims to analyze new socio-political vocabulary derivational peculiarities and its functioning in Ukrainian internet communication during 2014–2019.

Results: During the examined period, Ukrainian internet communication specifics was deeply rooted into social and political life. Euromaidan (addressed as a social media protest), the outbreak of Russian hybrid aggression which filled online space with fake news and propaganda, uncertainty caused by election in 2019 are the external factors that created a lingual demand for expressive units. Bunch of socio-political neologisms has been used for labelling, irony and sarcasm, etc.

Comparing Ukrainian online media (Tyzhden) and social media (Twitter), we observed domination of compounding which allow to combine figurativeness of two and more stems. Compounds with jargon or pejorative components are considerably more common on Twitter than in online media, and they sometimes demonstrate the properties of hate speech. Participant of internet communication also add evaluative component to abbreviations, playing with units' semantics or using assonant associations. Blends constitute a large part of new vocabulary, merging names of politicians, self-proclaimed states or social phenomena with slang or even obscene language.

Discussion: Conducted analysis provides a basis for further investigation of new socio-political vocabulary as an instrument of hybrid warfare and role of *Russkiy mir* ideology in Ukrainian society polarization.

Keywords: new socio-political vocabulary, internet communication, Ukrainian language, hybrid warfare, compounding, abbreviation, blending, Twitter.

Vitae

Yuliia Kostiuk is a PhD student at Department of the Ukrainian Language and Teaching Methods, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Specialization: 035 Philology. Her areas of research interest include socio-political vocabulary and language in internet communication.

Correspondence: yuliia.kostiuk@tnpu.edu.ua

Надійшла до редакції 1 жовтня 2020 року
Рекомендована до друку 15 жовтня 2020 року

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.14

УДК 81'373.2:821.161.2(038) Стус

ДОСВІД СТВОРЕННЯ СЛОВНИКА ВЛАСНИХ ІМЕН ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА)

Розглянуто деякі аспекти онімографії (опис власних імен поетичних текстів). Визначено основні проблеми поетонімології, пов'язані з функціонуванням імені художнього твору, буттям і розвитком імені у складі поетонімосфери і тексту. Запропоновано структуру і зміст словникової статті, що передбачають відображення у словнику повної парадигми іменування художнього об'єкта, надання енциклопедичної інформації, поетонімологічного коментаря, включення необхідного і достатнього контексту поетоніма. Зазначено проблеми і перспективи розвитку поетонімографії.

Ключові слова: *власне ім'я, конотонім, контекст, поетонім, протоонім, функція, текст.*

Постановка наукової проблеми та її актуальність. На сьогодні в українському мовознавстві існує незначна кількість лексикографічних праць, присвячених повному опису словоформ творів письменника. Найвідомішими фундаментальними роботами є двотомний «Словник мови Шевченка», укладений Інститутом мовознавства імені Олександра Потебні АН УРСР (Київ, 1964), «Словопоказчик драматичних творів Лесі Українки», М. Бойко (1961), «Художнє слово Василя Стефаника» (за ред. І. І. Ковалика, І. Й. Ощипко (1972)), тритомний «Словник мови творів Г. Квітки-Основ'яненка» (1978–1979), «Лексика поетичних творів Івана Франка» (за ред. І. Ковалика, І. Ощипко, Л. Полюги (1990)), «Словник рим Є. П. Гребінки» І. Гурина (1992), «Конкордація поетичних творів Т. Шевченка» у 4-х томах (2004) та деякі інші. Не всі зазначені словники уналежнюємо до таких, які побудовано за принципом словників тлумачного типу (пояснення значення слів, граматичні та стилістичні характеристики тощо). Крім того, поза увагою багатьох авторів залишається енциклопедична інформація та коментарі, що виявляють формальний і смисловий зв'язок досліджуваних слів з найближчим контекстом. Недостатньо уваги у вітчизняному мовознавстві приділено нагальній проблемі онімографії, тому укладання словника власних імен поетичних текстів Василя Стуса, спрямованого на виявлення зв'язків і відношень поетонімів із контекстом певного твору, що уможливило цілісну інтерпретацію художнього тексту, вважаємо своєчасним і актуальним.

Аналіз досліджень проблеми онімографії. Функційне навантаження онімів декілька десятиліть є предметом суперечок у лінгвістиці. О. В. Суперанська до мовленнєвих функцій відносить комунікативну (її різновидами названо ідентифікаційну, адресну, дейктичну, диференційну, описову, звертальну, видільну, перерахувальну), апелятивну й експресивну (Суперанська 276). Л. О. Белей розподіляє антропоніми за стилістичною функцією таким чином: 1) номінативні,

2) характеризувальні, 3) дейктичні та 4) ідеологічні (подальший розподіл відбувається у межах виокремлених груп) (Белей 24).

Ю. О. Карпенко і М. Р. Мельник виокремлюють шість функцій власних імен у творах Ліни Костенко: 1) номінативну, 2) хронотопічну; 3) характеризувальну; 4) виразності, образності, тропеїчності; 5) експресивну; 6) текстоутворювальну. Разом з тим у монографії «Літературна ономастика Ліни Костенко» постульовано поліфункційність поетонімів, що виконують «мало не всі функції відразу» (Карпенко, Мельник). Науковці Донецької ономастичної школи наполягають, що створити ідеальну таксономічну систему функцій поетонімів неможливо через те, що функційні характеристики будуть поповнюватися, а функції – поєднуватися. Суттєво, що коли Ю. О. Карпенко і М. Р. Мельник говорять про поліфункційність, вони виявляють функції, які ім'я художнього тексту зреалізовує а ргіогі. Інакше кажучи, характеризувальна, виразності, образності та інші функції навіть не вимагають контекстних доказів. У монографії «Теорія і практика лексикографування поетонімів» В. М. Калінкіна наголошено, що словник власних імен повинен стати поетонімологічним коментарем до функціонування поетонімів у контекстах різного поширення (Калинкин, «Теория и практика»). На жаль, впроваджена науковцем класифікація не має чіткої структури (пор.: зображувально-характеризувальна, іронічна, іронічно-порівняльна, оцінно-характеризувальна, вказівна, локалізувальна, метонімічна і т. ін.), а встановлене функційне навантаження деяких поетонімів не є повним. Беззаперечна цінність лексикографічної праці В. М. Калінкіна полягає в постулюванні ідеї поетоніма як сукупності вживань у тексті: онім (багатофункційна одиниця поетичного мовлення) «з кожним конкретним вживанням актуалізує лише частину функцій, потенційно властивих йому або зреалізованих у художньому творі» (Калинкин, «От литературной ономастики» 86). Отже, завдання лексикографа полягає не в інтегральному представленні, а в диференціюванні функцій, здійснюваному поетапно: 1) вибрати всі вживання поетоніма в тексті, 2) виділити необхідний і достатній для визначення внеску в образність контекст, 3) встановити функційне навантаження кожного варіанта онімної парадигми.

Мета і завдання дослідження полягають у вдосконаленні онімографічної теорії та практики шляхом укладання «Словника власних імен поетичних текстів Василя Стуса», який вміщує всі (без винятку) онімні одиниці рукописів, білових і чорнових автографів. Основне завдання вбачаємо в вичерпній реєстрації і трактуванні власних імен в їхніх формальних і семантичних виявах з урахуванням необхідного і достатнього контексту.

Об'єктом дослідження є 668 номінативних одиниць (власних імен, безонімних найменувань, онімно-апелятивних комплексів і відонімних прикметників), вилучених із поетичних творів Василя Стуса. **Предмет** – функційне навантаження номінацій, встановлюване шляхом з'ясування співпраці досліджуваних одиниць з контекстом твору.

Опис фактичного матеріалу та методів, застосованих у процесі аналізу. Матеріалом дослідження стали номінативні одиниці рукописів, білових і чорнових автографів першого тому творів Василя Стуса (книга перша – вірші 1958–

1970 рр., що увійшли до остаточного варіанту збірок «Круговерть», «Зимові дерева», «Веселий цвинтар»; книга друга – твори періоду 1956–1971 рр., що не увійшли до трьох перших збірок поета), чотиритомного видання, опублікованого Видавничою спілкою «Просвіта» (Львів, 1994 р.). У роботі застосовано загальнофілологічні прийоми і методи ономастичних досліджень: систематизація контекстів з поетонімами; контекстний аналіз поетонімів; поетонімологічний аналіз; метод реконструювання зв'язків і відношень у парадигмі поетоніма й поетонімосфері; метод інтертекстуального аналізу та ін.

Наукова новизна, теоретична і практична цінність отриманих результатів. Відносно невеликий досвід укладання словників власних імен художніх творів переконує, що створення універсальної моделі словникової статті навіть у мові конкретного письменника навряд чи можливо. Структура і компоненти статті знаходяться у прямій залежності від жанру, літературного напрямку, авторських інтенцій, специфіки твірної бази онімних одиниць, властивостей контексту тощо. Наукова новизна роботи полягає в загальному обґрунтуванні теоретичних основ поетонімографії, зокрема в удосконаленні теорії необхідних і достатніх контекстів поетоніма, розвитку методів та прийомів комплексного аналізу *поетоніма – поетонімосфери* та ін. Дослідження є певним внеском у сучасну теорію поетонімології за рахунок поглиблення концепції поетонімосфери (розв'язання проблеми зв'язків і відношень між її компонентами), впровадження ідеї зосередження в імені / частині поетонімосфери / поетонімосфері у цілому образотвірного, сюжетоутворювального, текстотвірного, отже, інтерпретативного потенціалу. Практичну цінність вбачаємо у можливості застосування результатів дослідження в лексикографічній практиці, насамперед в укладанні словників мови письменників як таких, що дають вичерпне уявлення про **кожне** слово в усіх зафіксованих значеннях, закріплених контекстами творів.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Суцільна вибірка номінативних одиниць, зафіксованих у текстах Василя Стуса, дозволяє стверджувати, що у цілісному художньому просторі співіснують поетоніми, різні за розрядами, походженням, змістовим і функційним навантаженням, участю у конструюванні індивідуально-авторської картини світу і т. ін. Переважна більшість імен має вторинне походження і співвідноситься за змістом і формою з історико-культурними (частіше широковідомими) одиницями. Протоіменами проаналізованих творів виступають міфоніми (*атланти, Вавилонська вежа, Голгофа, Дажбог, Елізіум*), реальні імена історичних діячів (*Брежнєв, Маркс, Микола Щорс, Небаба, Сагайдачний, Самійло Кішка*), назви географічних об'єктів (*Австралія, Говерла, Гібралтар, Дарниця, Донбас, Єгипет, Запоріжжя, Київ, Крим, Лиса гора, Нагасакі, Почайна*), вигадані власні імена на позначення художніх творів і літературних персонажів (*Гамлет, Горіо, «Заповіт», Йорик, Лукаш, Мавка, Фавст*), реальні імена, що відтворюють коло читання, тих чи тих вподобань автора (*Андрій Вознесенський, Бетховен, Блок, Бортнянський, Вишня, Вінграновський, Данте, Модільяні, Сковорода, Чурльоніс*), імена, пов'язані з біографією і творчістю Василя Стуса (*Валентин Мороз, Вінцас, Са-*

ломея). Крім того, твірною основою багатьох номінативних одиниць стають узуальні або оказіональні конотативні імена (*Адам, Африка, дантеси, ловелас, Нагасакі*). Для усвідомлення і розмежування твірної бази поетонімів текстів Василя Стуса доцільно ввести т. зв. **індекси походження**.

Індексом **1** позначено поетоніми, похідні від історико-культурних інтерлінгвальних реальних імен (переважно антропонімів і топонімів): **АВСТРАЛІЯ1, АМЕРИКА1, ГАЛІЛЕЙ1, ДАНТЕ1, ЄГИПЕТ1, КОЗЕРОГ1, МАРКС1, МОДІЛЬЯНІ1, НІЦШЕ1, ОВІДІЙ1, ПЕРСІЯ1, РАФАЕЛЬ1**. Індекс **2** надано одиницям, похідним від інтралінгвальних реальних імен, які вибудовують історико-культурну і націєтвірну картину світу Василя Стуса (з індексом **2** виступають як загальновідомі власні імена, так і оніми, пов'язані з біографією, колом знайомств поета тощо): **БЕСАРАБКА2, ДОНБАС2, КИЇВ2, М. К. ЗЕРОВ2, НКВД2, ОЛЕКСА БУЛИГА2, ПОДІЛЛЯ2, РАХНІВКА2, САГАЙДАЧНИЙ2, СІЧ2, СКОВОРОДА2, СОЛОВЕЦЬКИЙ острів2, СУЛА2, ТАГІЛ2, ХРЕЩАТИК2, ЯРОСЛАВ2**. З індексом **3** виступають одиниці, похідні від загальновідомих історико-культурних вигаданих імен (переважно міфонімів, заголовків художніх творів або імен літературних персонажів): **ГАМЛЕТ3, ГОРІОЗ, ДАЖБОГ3, ІКАР3, «КОБЗАР»3, ЛЮЦИПЕР3, МАРКОЗ, ОРМУЗД3, ПЕРУН3, ПОЛІФЕМ3, ПРОМЕТЕЙ3, ХАРОН3, ЯРИЛІВ день3**.

Твірною основою імен з індексом **4** стали імена в переносному значенні – узуальні або оказіональні конотативні оніми. Для відтворення індивідуально-авторської мовної картини світу і встановлення експресивно-образного змісту поетонімів суттєво, що поряд із узуальними конотонімними одиницями на кшталт **АФРОДИТА4** ‘цариця краси’, **ГОЛГОФА4** ‘місце страждань, мук, страти’, **ІУДА4** ‘зрадник’, **КРЕЗИ4pl.** ‘багата людина’, **РУБІКОН4** ‘етап, межа, яку треба перетнути’, зафіксованих словниками (Лукаш), (Отін), у творах Василя Стуса активно використовуються індивідуальні неологізми, які наповнюють новим змістом широковідомі власні імена або узуальні конотативні одиниці. Так, наприклад, узуальний інтерлінгвальний конотативний топонім **КОЛИМА** ‘місце заслання’ (Лукаш 199) набуває нового переносного значення ‘пронизливий холод’, ‘мороз’ у контексті *Під однією сорочкою Колима і Ташкент* (Стус 1(1): 180), перетворюючись на оказіональний конотонім. Пор. також унікальне змістове навантаження поетоніма *Робінзон*, безпосередньо не пов'язане зі значенням конотативного літературного антропоніма, відомого у ряді мов: ‘відлюдник; людина, яка добровільно зважилася на відхід від людей, суспільного життя, пов'язаних з ним стресів’ (Отін 320), ‘відлюдник, самотня людина’ (Лукаш 302). Зіставлення чорнових редакцій вірша «Безсонної ночі» з правками: а) *Робінзоном. Їй богу. Ліжко*. б) *Ти ж як палець самотній. Ліжко* (Стус 1(1): 231) з остаточним варіантом *Емігрантом. Їй-богу. Ліжко. / І на ковдрі – од вікон – грати. / І подушка моя скуйовджена, / і скуйовджена голова* (Стус 1(1) : 49) засвідчує реалізацію інтегральної семи імені *Робінзон* ‘емігрант’, зумовленої оказіональним значенням відповідного конотоніма, до складу якого входять ‘самотність’, ‘відчуження’ тощо.

Естетичний зміст текстів увиразнюють оказіональні конотоніми, що лежать в основі поетонімів аналізованих збірок. Пор. : **АУСТЕРЛІЦА** ‘чужий (для України) світ’: *Коли земля повертається від сонця, / ховаючись у тінь капіталістичної сутності тамбережнього материка, / високе небо Аустерліца / чорніє, голубіє, синіє, зеленіє* (Стус 1(1): 221); **дантеси4рл.** ‘вбивця’: *Затихли постріли нацькованих дантесів* (Стус 1(2): 88–89); **НАГАСАКІ4** ‘вселюдська трагедія’: *Наростає грибом над епохою, / Нагасакі й гетто початком* (Стус 1(2): 78); **ІКАРИ4рл.** ‘безстрашна людина’, ‘поборник правди’, ‘пристрастний захисник’: *Хоч-не-хоч – сійся, / поки в краплях зійдеш, / поки синє / обтече Ікарів крило, / поки видним / стане все, що є, що було* (Стус 1(2): 233); **мезозой4** ‘бездуховність, духовна відсталість’, ‘застій духовного життя’: *І хай нова доба гряде – / в ній мезозою темні душі...* (Стус 1(1): 80); **СВЯТОШИН4** ‘Батьківщина, своя країна, свій край’: *Зазираю в завтра – тьма і тьмуца, / тьма. І тьмуца тьма. І тьмуца тьма. / Тільки чорна водь. І чорна пуца. / А твого Святошина – нема* (Стус 1(1): 196); **ТУРЕЧЧИНИ4рл.** ‘культурна відсталість; країни з відсталими поглядами на культуру, поезію тощо’: *Тремтїть, Туреччини. Поети не кроти, / але й тоді, як роблять їх кротоми, / їм все видніше з моря і землі* (Стус 1(2): 88) та ін.

Поетоніми з індексом **5** не мають конкретних протоонімів; основою таких індивідуально-авторських вигаданих імен виступають традиційні для української онімії одиниці на зразок **ВАЛЯ5, ВАСИЛЬ5, ГАЛКА5, ГРІША5, ДЕМ’ЯН5, ІВАН5, МАКАР5, ОЛЕКСАНДРА5, СЕКЛЕТА5**. До поетонімів з індексом **6** уналежнено індивідуально-авторські вигадані імена, похідні від апаративів (насамперед це заголовки – назви віршів, поем, циклів, збірок): **«БІЛЬ – БІЛИЙ ДЕНЬ»6, «БОВВАН»6, «ГАЙВОРОНСЬКЕ»6, «ДЕКЛАРАЦІЯ ПОЕТА І ГРОМАДЯНИНА»6, ЗАВЗЯТТЯ6, ЗИМА6, «ОПТИМІСТИЧНЕ»6, «РОЖЕВЕ ПІВКОЛО»6**. Індексом **7** позначені безіменні номінації, які приховують (не називають) ім’я Бога, Батьківщини та деякі інші (**БОГ7, ГОСПОДЬ7, ВІТЧИЗНА7**) або набувають символічного значення у цілісному контексті поезії (**ніхто7, Ніщо7, ТИ7**). Пор. : *Я був у натовпі. Я був н і к и м. / Я сором відчував за власну ницість, / за воєнрабство* (Стус 1(1): 184); *О мить блаженства – і людей і псів. / Одні щасливі ницістю своєю / і приналежністю чотириногим / так низько хиляться благочестиво / перед Нічим, що дивиться зокіл* (Стус 1(1): 184); *А чи любив? Мабуть, любив, бо знав, / що в цілім світі – тільки Ти і Вічність* (Стус 1(2): 56).

До словника вміщено словосполучення з відонімними (переважно відміфними) прикметниками, що усвідомлюються як найбільш виразний засіб створення образності тексту: *Кожного із нас / долає і підносить. / Та бійся знесеному быть: / Ікарове окрилля / вік навертатиме на путь / досадного знесилля* (Стус 1(2): 173), *Світ перейду – і упаду / десь на чужій стерні, / немов заброда. Перейду / життям – по стороні. / З крихкого краю. По ребру / Адамовім. І знов / ітиму – казематним сном, / не зрадивши добру* (Стус 1(2): 104), а також онімні перифрази, за допомогою яких вибудовується метафоричний контекст твору: *І радісним буремним громом / спадають з неба блискавиці, / Тарасові провісні*

птиці – / *слова шугають над Дніпром* (Стус 1(1): 91).

Загальноприйнятим у поетонімології є твердження про те, що поетонім є «сукупністю вживань» імені в тексті (Калинкін, «От литературной ономастики» 87). Повний набір (сукупність) онімних і безонімних номінацій, співвіднесених з одним художнім об'єктом (денотатом), позначаємо як **парадигму**, оскільки всі номінації існують в єдності (цілісності) – поетонімі, який займає певне місце в ядерній – периферійній зоні поетонімосфери, відповідній підсистемі і т.д. (Кравченко, «Поетика зв'язків» 36). Всі варіанти іменування художнього об'єкта (контекстні синоніми, художні дескрипції, перифрази тощо) спрацьовують на з'ясування текстотвірної ролі поетоніма і забезпечують розширення образотвірного потенціалу номінативної одиниці. Двокомпонентні парадигми поетонімів вживаються найчастіше у контекстах порівняння / ототожнення, наслідком яких стає актуалізація оцінювально- або зображувально-характеризувальної функції: *Петро вертався з клубу, / зальотник визнаний, ганяв цигарку / кутками свого всміненого рота, / виспівував Марину, наче гімн* (Стус 1(2): 174); *А скажи – Модільяні був ідіот? – / допитувалася вона, / коли я вправними, як у піаніста, пальцями / вигравав на засмаглих персах* (Стус 1(1): 60); *Україно моя! Україно. Ти слухана казка, / Недослухана казка, сповита у зустрічний дим* (Стус 1(2): 205); *Як удова, з оклунком / заходить Україна в рідний дім: / напитися, спитати про здоров'я / і сісти скраю лавки* (Стус 1(2): 156). Непоодинокими у досліджуваних збірках поезій є багатокомпонентні (розширені) парадигми поетонімів на кшталт **БЕТ-ХОВЕН1 / ноктюря / шалений бог / АРХІЛОХ1 / епілептик / маестро** (Стус 1(2): 68–69), **МАНЕВИЧ2 / єврей / невір / маячний і мудрий сніг** (Стус 1(1): 205), **СТАЛІН2 / не бог / сонця син / тиран / земний і божий суддя** (Стус 1(2): 265), **СТАЛІН2 / геній / ховрашок** (пор. : *Коли б Сталіну / збрили завчасно вуса, / геній скидався б / на ховрашка* (Стус 1(2): 184)). Тимчасове зупинення руху поетоніма в тексті означає встановлення функційного навантаження кожного варіанта онімної парадигми в кожному “окремо взятому” контексті.

Наступний крок у напрямку занурення в поетику тексту, що зароджується з розкриттям (розвитком) поетоніма, потребує вирішення питання «необхідного і достатнього» контексту, який дозволив би з'ясувати вклад поетоніма в образність твору. У поодиноких випадках виявилось доцільним виокремлення мінімального контексту (слово або словосполучення): *іграшковий Микола Щорс, товаришу Хароне, ода рідній КППС, гетери Антарктиди* та ін., який спрацьовує на реалізацію тієї чи тієї функції, закріплюючи текстотвірну роль поетоніма. Факультативний характер носить позначення семантичних типів контекстів: метафоричний контекст: *Навкруг землі мої кружляли мрії, / і в серце хлюпав хвилями Дніпро* (Стус 1(1): 141), контекст-медитація: *О Боже праведний, важка доука – / сліпорожденним розумом збагнуть: / ти в цьому світі – лиш кавалок муки, / отерплий і розріджений, мов ртуть* (Стус 1(1): 62), контекст кола читання або вподобань ліричного героя: *<...> читаючи, люблю / твоїх Орхана, Незвала і Данте, / в дев'яте коло прагнути стремлю* (Стус 1(1): 94), контекст-актуалізатор заголовка: *Ніч протопвпиться, як п'яниця, / по кімнаті, по стінах шастає; Другу ніч уже, другу – не спиться* («Безсонної ночі») та ін.

Перспективною проблемою поезики онімів є з'ясування звукоподібності ім'я – контекст (залізобетонний Донбас, скараний Якір тощо), закріплення зв'язку звучання – значення, заактуалізоване за допомогою онімної рими. Словник власних імен поетичних текстів Василя Стуса може прислужитися тим, хто досліджує проблему розмежування рим за ступенем оригінальності. У проаналізованих поезіях впливовість поетоніма і взаємодія онім – текст посилюється за рахунок римокомпонентів *Гібралтар – кар* («За що ти судиш цілий світ...»), *зо-зулі – Засуля* («Лубенські пам'ятаєш зозулі?»), *Цінандалі – генацвале* («Грузинському другові»), *амфори – Африки* («Зимові дерева»), *Карарри – кари* («Не заворожиш світ очима...»), *Кисегачу – трачусь* («Утік з казарми, прослав шинельку відкинув ратиці...»), *Одесі – дантесів* («Ти бачиш – попід часом, попід віком...») та багато інших. Визначення точної і неточної онімної рими у словнику супроводжується встановленням звучності (звукової потужності) римопари з онімом. Наприклад, онімна суміжна рима *аж до хмар – Волосожар* має низьку звукову потужність, підсилену алітерацією дзвінкого *ж* (Кравченко, «Словник власних імен» 60); неточна суміжна рима *Кисегачу – трачусь* має середню потужність (Кравченко, «Словник власних імен» 122) тощо. Для повноцінного аналізу індивідуального стилю автора треба виявити репертуар рим комплексного (цілісного) тексту, розмежовуючи: 1) *унікальні* (одиничні, що утворюють одну римопару), 2) *оригінальні* (поширені в двох-трьох текстах), 3) *типові* (поширені в чотирьох текстах), 4) *банальні / шаблонні* (поширені в багатьох текстах).

Функційне навантаження поетонімів встановлюється відповідно до традиції Донецької ономастичної школи, тобто з усвідомленням функції власного імені художнього тексту як специфічної діяльності, спрямованої на створення художньої образності; «змінної», що трансформується разом із граматичною формою, варіантами поетоніма, семантичними і синтаксичними властивостями контексту, в який «занурений» поетонім, інформаційним і естетичним висловлюванням в цілому. Серед образотвірних і текстоутворювальних функцій поетонімів актуалізовані такі: *алюзійна, вказівна, генетивна, зображувальна, зображувально-оцінювальна, зображувально-характеризувальна, іронічна, локалізувальна, метафорична, метонімічна, мнемонічна, оцінювальна, порівняльна, риторичне звертання, риторичне питання, саркастична, символічна, характеризувальна, хронопомічна* та ін. Приклади, наведені у словнику, підтверджують, що зрідка поетонім виконує лише одну функцію (звичайно, не йдеться про поетичну і текстотвірну функції, які є апріорними для всіх власних імен художнього тексту). Так, у контексті *Крутоберега в'юниться Борзна, / і образ твій лежить в її потічці* (Стус 1(2): 56) заактуалізовано зображувально-характеризувальну функцію гідропоетоніма *Борзна*; контекст *З вітчизни, з вір сам Бог судив / тобі на Африку, на шлях, / і Гібралтар тебе ковтав, / а ти підводив горло вгору* (Стус 1(2): 72) засвідчує локалізувальну (переміщення у просторі) роль топоетоніма *Африка* і т.ін.

Змістова значущість і плідна співпраця імені з контекстом виявляється суміщенням двох – чотирьох функцій, які посилюють образотвірну та / або тексто-

твірну роль онімної одиниці. Наприклад, антропоетонім **АБРАМ4** виконує вказівну й оцінювальну-характеризувальну функції у контексті *На привалі – Цінандали, / і на тактиці – як сван, / порятуєш, генацвале, / чи Абрам, ачи Іван* (Стус 1(2): 108); історико-культурний антропоетонім **АНДРІЙ ВОЗНЕСЕНСЬКИЙ2** у контексті *Я вчора дістала збірку / Андрія Вознесенського, / читала і перечитувала / «Осінь у Сігулді», / і думала: для розлуки / осені не чекають* (Стус 1(1): 66) вживається в генетивній та опосередковано характеризувальній функції; порівняльну і метафоричну функції заактуалізовано в контексті біблійного поетоніма **АПОКАЛІПСИС3**: *Зголоднілий вершник / сидить на гулкому серці, але вгризти / його не може. Натерпіле серце / розбухає, як квітка Апокаліпсису* (Стус 1(2): 57); метонімічну і зображувально-характеризувальну функції – **БЛОК2** у контексті *Хрещатиком вечірнім під неоновим / блідавим світлом, у суху поземку / ти плинеш, таємнича незнайомко / із Блока – в вечір, ніби в синій сон* (Стус 1(1): 114) і т. ін.

Поетику зв'язків і відношень імені – тексту нарощують поетоніми, які виконують три або чотири функції одразу. Пор. : *Ми сиділи за пляшкою шампанського / в тихенькому прокуреному кафе, / і вона відчувала себе царицею, / Афродитою, що проминувши рибалок / (за столиками забивали козла), / алкоголіків, невтомних шукачів / великих жіночих бюстів, / щойно зайшла в таверну <...>* (Стус 1(1): 191) (характеризувальна, алюзійна, пародійна функції); *Їх було двоє – прибиральниця і двірник / Вони сиділи на Володимирській гірці – / і жваво обговорювали замацану статтю / “Як ми готуємо пленум райкому” / але прибиральниця не здавалась: / по пам'яті вона цитувала Брежнєва* (Стус 1(1): 157) (вказівна, метонімічна, оцінювальна-характеризувальна функції); *Я вигукував з усіма “гірко” / і думав про Валентина Мороза, / згадував його лоб і волосся й очі / і переконувався знову й знову, / що горішньою частиною обличчя / він скидається на пророка* (Стус 1(1): 180) (зображувально-характеризувальна, порівняльна, мнемонічна функції); *Пригадалися роси ранні, / пісня Романова, / і тінями Елізіуму / стали спогади, як ножі <...>* (Стус 1(1): 66) (порівняльна, метафорична, зображувально-характеризувальна, мнемонічна функції).

Структура і компоненти словникової статті поодинокого власного імені, вжитого у поетичному тексті, мають такий вигляд:

1. Заголовне слово у всій сукупності варіантів (парадигма поетоніма).
2. Статистична інформація (кількість вживань).
3. «Адреса» ілюстративних прикладів (дані про рік написання, видання та ін.).
4. Енциклопедична або лінгвістична інформація для похідних власних імен.
5. Ілюстративні приклади (контексти з поетонімом та / або мінімальні контексти).
6. Ономапоетичний коментар (якщо поетонім налаштований на іронічне, пародійне або інше обігрування тексту-джерела).
7. Перелік функцій.

Пор. : **ВІНГРАНОВСЬКИЙ2 (1)** – поодинокий історико-культурний антропоетонім у вірші «Самота самоти» (березень 1965 р.; зб. «Зимові дерева»).

[Протоонім Микола Степанович **Вінграновський** (1936–2004) – український письменник-шістдесятник, режисер, актор, сценарист та поет].

К. : *Це нічого, що хворість? / Це нічого, що прорість / росте непомітно, як гріх? / Снігу! Мов же! / (казав **Вінграновський** – ословся!) / Самота самоти. / Вузол тиші* (Стус 1(1): 120).

Ф. : мнемонічна, характеризувальна (Кравченко, «Словник власних імен» 52).

ГОРІОЗ (1) – поодинокий історико-культурний антропоетонім у частині «Годинник!...» циклу «Рінь» (без дати), не включеного автором до поетичних збірок (Стус 1(2): 277).

[Протоонім **Горіо** – ім'я центрального персонажа роману французького письменника Оноре де Бальзака «Батько Горіо» (1832), що згодом увійшов до зібрання творів «Людська комедія»].

К. : *Годинник! / Моя пекельна машинко! / Ти так страшно мовчиш! / Ти небезпечно слухняний! / І коли мені радісно, / ти як старий **Горіо** / візит наносиш!* (Стус 1(2): 187).

Ф. : порівняльна, метафорична (Кравченко, «Словник власних імен» 70–71).

НІЦШЕ1 (1) – поодинокий історико-культурний антропоетонім у вірші «Три скелети сидять за кавою...» (1970).

[Протоонім Фрідріх Вільгельм **Ніцше** (1844–1900) – відомий німецький філософ, психолог і класичний філолог, представник ірраціоналізму].

К. : *Три скелети сидять за кавою / і провадять про філософію **Ніцше**, / до них підсідає рудава бестія / і починає з одного кптити, / що той недоладно грає справжню / людину* (Стус 1(2): 144). Визначення справжньої людини спрямоване на пародійне обігрування образу надлюдини Ф. Ніцше.

Ф. : генетивна, опосередковано характеризувальна, іронічна (Кравченко, «Словник власних імен» 164).

Якщо у поетичному тексті вживається декілька поетонімів, доцільно встановлювати зв'язки і відношення досліджуваної номінативної одиниці з іншими власними іменами тексту. Інноваційним складником словникової статті стало виявлення всіх онімних (безонімних) найменувань цілісного тексту, угруповання їх у поетонімосферу та / або виділення мікросистем поетонімосфери. Виокремлення мікросистем дозволяє витлумачувати змістовно-концептуальну інформацію тексту. Так, наприклад, відконотонімні топопоетоніми **КОЛИМА** – **ТАШКЕНТ** вступають у відношення протиставлення завдяки актуалізації оказіональної семи 'пронизливий холод' і узуальної семи 'нестерпна спека', завдяки чому імена виконують метафоричну і характеризувальну функцію: *Чоловік підійшов до меморіуму / і прочитав на ньому власне ім'я: / вічна слава героям, / що полягли за незалежність Вітчизни. / Йому приємно й боляче. / Під однією сорочкою **Коліма** і **Ташкент*** (Стус 1(1): 180). У поезії «Ця п'єса почалася вже давно...» поетонімосфера з онімом-домінантою **ЩАСЛИВИЙ ЙОРИК** вміщує мікросистему **ЙОРИК** – **ніхто**, побудовану на протиставних відношеннях: *Нині – **Йорик**, / а завтра вже **ніхто**. Чекай на роль, / якою і почнеш найменуватись, /*

допоки скопу. Раз єдиний – **Йорик**, / а все життя – **ніхто**. Ні тобі виду, / ні імені. А грай чуже занудне / нашіптане життя – самі повтори (Стус 1(1): 169).

Між компонентами поетонімосфери **МАРКО (БЕЗСМЕРТНИЙ) — ВОЛОДИМИР ІЛЛІЧ ЛЕНІН** («Марко Безсмертний») встановлюється унікальний смисловий зв'язок, який передбачає відношення протиріччя: *Напередодні всенародного свята, / покинувши могилу, / Марко виграбався на світ <...> Тепер можна й відзначити / десятилітній ювілей своєї смерті. / І Марко, махнувши рукою, / вирішив проциндрити / частину заощаджених за десять років / партійних внесків <...> – Світ відзначав 100-літній ювілей / Володимира Ілліча Леніна* (Стус 1(1): 189).

Відношення перетину, що мають опертям змістовий збіг, дозволяють угрупувати в окрему мікросистему імена **ЗЕРОВ, ВИШНЯ, СКОВОРОДА** («Лубенські пам'ятаєш зозулі? Здається, з-перед світу гомоніли...»), оскільки всі письменники походять з Полтавщини: <...> *А там, де / дума, в золотій соломі, пригашеній сутемрявою, яйця / заблуклої казкової несучки. Зеров і Вишня, і Скворода* (Стус 1(2): 161). Пор. складники поетонімосфери: мікросистема 1) **ЗЕРОВ – ВИШНЯ – СКОВОРОДА**; мікросистема 2) **СУЛА – ЗАСУЛЛЯ**. Перетин між іменами **ХРЕЩАТИК – БЛОК – незнайомка** («Хрещатицом вечірнім під неоновим...») засвідчує створення іронічного змісту, осмислюваного з урахуванням найширшого культурного контексту: *Хрещатицом вечірнім під неоновим / блідавим світлом, у суху поземку / ти плинеш, таємнича незнайомко / із Блока – в вечір, ніби в синій сон* (Стус 1(1): 114).

Відношення включення зреалізовані у мікросистемах поетонімів, що мають інтегральні семи на кшталт 'автор – назва твору': «**СИМФОНІЯ ВЕСНИ**» – **МАНЕВИЧ, АНДРІЙ ВОЗНЕСЕНСЬКИЙ** – «**ОСІНЬ У СІГУЛДІ**» тощо. Змістова еквівалентність (сема 'місце заслання') успільнює компоненти мікросистеми **СОЛОВКИ – СИБІРИ – МАГАДАНИ**: *О краю мій, коли тобі проститься / крик передсмертний і важка сльоза / розстріляних, замучених, забитих / по соловках, сибірах, магаданах?* (Стус 1(2): 46) і т. ін.

Висновки та перспективи дослідження. Дослідження власних імен як значущих складників поетичного мовлення спрацьовує на цілісне уявлення про мовну особистість і динамічну мовну картину світу Василя Стуса, що дозволяє більш свідомо потрактовувати націєвірний потенціал Стусівського тексту. Висвітлення імені крізь призму тексту дозволить усвідомити ідейно-ціннісний зміст певного твору і цілісної творчості поета. Вочевидь, створити ідеальну систему функцій поетонімів неможливо, але укладання словників власних імен українських поетів і письменників сприяє вдосконаленню класифікації поетичних функцій онімів, прийомів уніфікації поетонімологічного коментаря, засобів потрактування контекстної семантики власних імен, оскільки художній пошук є принципово нескінченим.

Література

1. Белей Л. О. Нова українська літературно-художня антропонімія : проблеми теорії та історії (монографія). Ужгород, 2002. 176 с.
2. Калинин В. М. От литературной ономастики к поэтонимологии. *Ономастичні науки*. 2006. №1. С. 81–89.
3. Калинин В. М. Теория и практика лексикографии поэтонимов (на материале творчества А. С. Пушкина). Донецк : Юго-Восток, 1999. 247 с.
4. Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко. Одеса : Астропрінт, 2004. 215 с.
5. Кравченко Е.О. Поетика зв'язків і відношень імені – тексту – поетонімосфери: дис. ... д.філол.н. : 10.02.15. К. : Київський національний університет імені Т. Шевченка, 2017. 560 с.
6. Кравченко Е.О. Словник власних імен поетичних текстів Василя Стуса. Т. 1. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. 288 с.
7. Лукаш Г. П. Словник конотативних власних назв. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 392 с.
8. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен. М. : ООО «А Темп», 2006. 440 с.
9. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. М. : Наука, 1973. 366 с.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. Стус В. С. Твори. Т. 1. Кн. 1 : Зимові дерева. Веселий цвинтар. Круговерть. Л. : ВС «Просвіта», 1994. 431 с.
2. Стус В. С. Твори. Т. 1. Кн. 2 : Поетичні твори, що не ввійшли до збірок (1958–1971). Л. : ВС «Просвіта», 1994. 302 с.

References

1. Beley, Lyubomir. *Nova ukrayinska literaturno-khudozhnya onymiya: problem teorii ta istorii (monohrafiya)*. Uzhgorod, 2002. Print.
2. Kalinkin, Valeriy. “Ot literaturnoy onomastyki k poetonymolohii” (From literary onomastics to poetonymology). *Onomastychni nauki 1 (Onomastic sciences 1)*, 2006. 81–89. Print.
3. Kalinkin, Valeriy. *Teoriya i praktika leksikohrafii poetonymov (na materiale tvorchestva A. S. Pushkina)*. Donetsk : Yugo-Vostok, 1999. Print.
4. Karpenko, Juriy, and Miroslava Mel'nyk. *Literaturna onomastyka Liny Kostenko*. Odesa : Astroprint, 2004. Print.
5. Kravchenko, Ella. *Poetyka zvyazkiv i vidnoshen' imeni – tekstu – poetonimosfery*. Diss. U of Kuiv's'kyu natsional'nyy universytet imeni Tarasa Shevchenka, 2017. Print.
6. Kravchenko, Ella. *Slovyk imen poetychnykh tekstiv Vasylya Stusa 1*. Vinnytsya: DonNU imeni Vasylya Stusa, 2020. Print.
7. Lukash, Halina. *Slovyk konotatyvnykh vlasnykh nazv*. Vinnytsya : TOV «Nilan-LTD», 2015. Print.
8. Otin, Evgeniy. *Slovar' konotatyvnykh sobstvennykh im'on*. Moskva: ООО «А Temp», 2006. Print.
9. Superanskaya, Aleksandra. *Obshchaya teoriya imeni sobstvenoho*. Moskva: Nauka, 1973. Print.

List of Sources

1. Stus, Vasyl'. *Tvory 1. Kn. 1: Zymovy dereva. Veselyy tzvyntar. Kruhovert'*. L'viv: «Prosvita», 1994. Print.
2. Stus, Vasyl'. *Tvory 1. Kn. 2: Poetychny tvory, shcho ne vviishly do zbirok (1958–1971)*. L'viv: «Prosvita», 1994. Print.

THE EXPERIENCE OF CREATING A DICTIONARY OF PROPER NAMES FROM POETIC TEXTS (BASED ON THE WORKS BY VASYL' STUS)

Ella Kravchenko

Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Abstract

Background: The most important problem of lexicography remains the creation of dictionaries of onym vocabulary as an essential addition to the dictionary of the writer's language. The structure of an article with a poetonym, the explication of connections and relations of the onym unit presented in the dictionary with other proper names of the studied text, the participation of a poetonym in the creation of the text imagery requires a comprehensive discussion.

Purpose: The purpose of the analysis is to improve the theory and practice of onymography by creating the dictionary of proper names from poetic texts by Vasyl' Stus, which contains all nominative units of his manuscripts, fair copies and draft.

Results: The proposed structure of the dictionary contains the following components: a complete naming paradigm for the poetic object, the encyclopedic information, the onomapoetic commentary, and a necessary and sufficient context. An innovative component of an article with a poetonym is the microsystems of the poetonymosphere.

Discussion: The study of proper names as significant components of poetic speech contributes to a holistic idea of the linguistic personality and the dynamic linguistic picture of the writer's world. The presentation of onyms in dictionaries allows one to evaluate the ideological and artistic content of a particular work as well as determine its role in the complete corpus of the author's texts. The compilation of such dictionaries contributes to the improvement of the classification of poetic functions of onyms, the methods of unifying the onomapoetic commentary, the explication of ways of interpreting the contextual semantics of names, etc.

Keywords: proper name, connotonym, context, poetonym, protoonym, function, text.

Vitae

Ella Kravchenko is a Doctor of Philology, Associate Professor of Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology at Vasyl' Stus Donetsk National University. Her areas of research interests include literary onomastics, poetonymology and poetonymography, lexicology, linguistic poetics, text linguistics, intertextuality.

Correspondence: ella.krav4enko@gmail.com

Надійшла до редакції 28 липня 2020 року
Рекомендована до друку 15 вересня 2020 року

Елла Кравченко

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6821-3940>

Аїда Карабахцян

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1949-2389>

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.15

УДК 81'371:821

ІНТЕРЛІНГВАЛЬНІ КОНОТОНІМИ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

Досліджено інтерлінгвальні конотативні антропоніми / міфоантропоніми публіцистичного тексту. Виявлено твірну основу і значення конотативних одиниць; визначено продуктивні / непродуктивні конотонімні моделі – експліцитні та імпліцитні контексти, які дозволяють констатувати появу переносного значення і засвідчують перехід оніма в конотонім. Сформульовано проблему розмежування конотоніма – перифрази з конотонімом; зазначено перспективи розвитку конотоніміки.

Ключові слова: *власне ім'я, інтерлінгвальний конотонім, контекст, модель, публіцистичний текст.*

Постановка наукової проблеми та її актуальність. Проблеми розпізнавання, узуального / okazіонального вживання, поширення конотонімів (КО) є пріоритетними в сучасній ономастиці, хоча питання про переносне вживання власних імен (ВІ) вирішується неоднозначно. Є. С. Отін називає мовні одиниці з вторинними співзначеннями **конотативними власними іменами (конотонімами)**: «з їх допомогою «переносно» іменується те, що в нейтральному стилі вираження може бути визначено загальними іменниками (апелятивами)» (Отін 11). І. Е. Ратникова визначає такі одиниці як **ономастичні метафори**, вважаючи, що терміни **метафора і конотонім** характеризують позначуваний феномен із різних боків: метафора відображає функційний статус, а конотонім – системний (Ратникова 59–60). Конотонімом називаємо “вторинну (похідну) пропріальну одиницю, що вживається в переносному значенні та характеризується поліденотатністю” (Кравченко, «Поетика» 474).

Питання щодо розпізнавання переносного значення та уналежнення мовної одиниці до класу конотонімів залишається остаточно не вирішеним у сучасному мовознавстві (Кравченко, «Словник», Лукаш «Актуальні питання»). Актуальність теми зумовлена, по-перше, ростом зацікавленості до встановлення специфіки власного імені публіцистичного тексту, по-друге, мінливістю змістової інформації конотативних онімів, а також недостатньою вивченістю конотативної сфери інтерлінгвальних онімних одиниць. Необхідність системного вивчення і розмежування інтерлінгвальних – інтралінгвальних конотонімів, виявлення участі широко відомих власних імен у формуванні націєтвірної картини світу в українськомовних текстах масової інформації підтверджує своєчасність і нагальність наукової праці.

Аналіз досліджень проблеми конотонімізації. Розглядаючи проблеми змістового варіювання та функціонування ВІ з позицій когнітивної лінгвістики й

лінгвокультурології, О. А. Нахімова досліджує «розвиток прецедентної семантики у власних імен» (Нахімова 11), наполягаючи на розмежуванні «первинного значення прецедентного імені та його метафоричного значення» (Нахімова 53). Очевидними показниками реалізації переносного значення традиційно вважають написання власного імені з малої літери та / або в лапках, вживання оніма у формі множини. А. К. Мойсієнко наголошує, що множинна форма іменника є «одним із граматичних засобів реалізації переносно-образної функції оніма» (Мойсієнко 34). Пор. : «*Не говоритимемо про це вголос. Шість ознак того, що ви – вразливий нарцис*». *Уразливі нарциси так само впевнені у своїй перевазі над оточуючими, як і їхні грандіозні побратими* (13); *Наші напівпрофесійні політики мають манію, що всі вони – наполеони, черчиллі й бісмарки, а тому прості смертні повинні німотствувати, тільки слухаючи їх; В китайських сім'ях прийнято навчати дітей грі на піаніно (напевно, батьки вважають, незважаючи на статистичні дані, що це вірний шлях зробити з своїх майбутніх дітей Бетховенів* (16); *Волонтери прозвали її «Лісовим Рембо»*. Як все склалося не на користь баби Каті, яка 18 днів провела в лісі, але вижила; *Колумби від Мінекології, або Утилізація Злочевського* (10) тощо. В інших випадках процес конотонізації (перевтілення власного імені, набуття їм переносного значення) потребує доведення й контекстної аргументації.

Г. П. Лукаш, наприклад, пов'язує виникнення конотоніма «із виходом власної назви за межі свого часу і простору», описує «перебудову» семемної структури конотоніма, враховує ступінь конотонізації (Лукаш, «Актуальні проблеми», «Словник»). Проте запропонована авторкою типологія моделей, орієнтованих на розпізнавання переносного значення досліджуваної онімної одиниці, вимагає конкретизації та уточнення. Вважаємо, що семантичний критерій як опертя класифікації контекстів (моделей) конотонімів дає змогу уникнути неточностей у коментуванні планів змісту і вираження.

Мета і завдання дослідження полягають у встановленні значеннєвої сутності КО і виявленні продуктивних моделей інтерлінгвальних конотонімів публіцистичного тексту. Для досягнення мети необхідно: 1) виявити у публіцистичних текстах різної жанрової належності конотативні імена, 2) встановити твірну базу конотонімів; 3) з опертям на словники конотативних власних імен з'ясувати семантичне наповнення КО; 4) визначити необхідний та достатній контекст конотативної одиниці; 5) з'ясувати роль конотоніма у продукуванні публіцистичного тексту.

Об'єктом дослідження стали інтерлінгвальні конотативні антропоніми / міфоантропоніми, вилучені з сучасних українськомовних інтернет-текстів. **Предмет** – змістове навантаження конотонімів, виявлюване шляхом з'ясування контекстної семантики досліджуваних одиниць.

Опис фактичного матеріалу та методів, застосованих у процесі аналізу. Матеріалом стали інтерлінгвальні конотативні антропоніми і міфоантропоніми публіцистичних текстів, розміщених в інтернеті, що репрезентують українськомовну культурну спадщину. У роботі застосовано загальнофілологічні прийоми і методи ономастичних досліджень: систематизація та класифікація

конотативних власних імен; аналіз конотонімів у мінімальному – розширеному контексті; контекстний аналіз інтерлінгвальних конотонімів; метод лінгвістичного аналізу публіцистичного тексту; метод інтерпретації публіцистичного тексту із конотонімом; зіставний метод (з метою виявлення спільних і відмінних ознак КО у публіцистичних і художніх текстах).

Наукова новизна, теоретична і практична цінність отриманих результатів. Наукова новизна дослідження полягає у загальному обґрунтуванні статусу конотонімної одиниці; виявленні домінантних моделей конотативних ВІ публіцистичного тексту. Уперше з'ясовано специфіку вживання і роль конотонімів у публіцистичному тексті. Практичне значення вбачаємо у застосуванні матеріалів дослідження при укладанні / доповненні українськомовного словника конотативних власних імен.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Протоіменами конотативних онімів, зафіксованих у публіцистичних текстах, зазвичай виступають широковідомі історико-культурні одиниці – насамперед реальні імена історичних осіб, національних героїв, відомих філософів, учених, політиків, художників, композиторів, акторів та інших видатних особистостей минулого і сучасності: *Бетховен, Бісмарк, Бріжит Бардо, Ейніштейн, Жанна д'Арк, Казанова, Карл Маркс, Клеопатра, Колумб, Марадона, Мерилін Монро, Мікеланджело, Наполеон, Роксолана, Сократ, Талейран, Торквемада, Трамп, Черчилль* та ін. Порівняно невелика кількість конотонімів походить від загальновідомих історико-культурних вигаданих ВІ: міфонімів (*Афродіта, Нарцис*) та імен фольклорних і літературних персонажів (*Баба Яга, Робін Гуд, Ромео*). Висока репутація історико-культурних імен, що стали твірною основою досліджуваних одиниць, і усталені в світовій культурі конотеми (пор. : *Ромео* 'закоханий', *Талейран* 'політик, інтриган', *Казанова* 'невгамовний коханець', *Сократ* 'розумна людина, філософ') засвідчують інтерлінгвальний характер конотонімних одиниць.

Як було зазначено, з'ясування конотонімного статусу відбувається в контексті та завдяки контексту. Необхідний і достатній контекст, спрямований на розпізнавання переносного значення й уналежнення мовної одиниці до класу конотонімів, називаємо **конотонімною моделлю**. «Результатом» взаємодії компонентів сполучень (стійка формула + власне ім'я) стає переносне значення, яке контексти-актуалізатори конотоніма не завжди засвідчують однозначно. Так, конотонімна семантика імені в конструкціях рос. *писательская Мекка, обзывал Маниловым* реалізується за посередництвом прикметника *писательская* і дієслова *обзывал* – **експліцитного** контексту, що анулює пряму референцію. Стіькі формули на зразок рос. *наш Вергилий, какой-то Аристарх* не виключають ситуації прямого використання оніма: *наш* – відомий нам; хто нам знайомий, близький тощо (пор. також : <...> *вітчизна, / в якій тобі довелось воювати, вимовляючи / наш Дністер, наш Буг, наш Кальміус*), *какой-то* – невідомий мовцеві. У цьому випадку контекст доречно позначити як **імпліцитний** (Кравченко, «Поетика» 113–114).

У публіцистичних текстах продуктивними конотонічними моделями стають **експліцитні** контексти, що відображають конкретні **просторово-часові координати**:

1) 'лексеми-конкретизатори *розширеного* – *звуженого* простору + КО' з різновидом 'відтопонімний (похідний від хоронімів) прикметник + КО' (Кравченко, «Поетика» 114): *Скелі Довбуша – унікальне і містичне місце в Карпатах, яке обов'язково варто відвідати. <...> А ще подекують, що тут досі заховані скарби українського Робін Гуда – Олекси Довбуша, які він не встиг роздати бідним людям (9); «Український Марадона. Герой 25-го туру – Василь Продан». ПФЛ України визнала півзахисника «Оболоні-Бровар» Василя Продана Героєм 25-го туру Першої ліги сезону 2016/17 (6); «Турецька Роксолана» Мер'єм Узерлі не планує старіти; «Поліський Робін Гуд, який катував людей прасками: спогади сусідів і односельчан про луцького терориста». Ніколи б не подумали, що він на таке здатен: приблизно так відгукуються про луцького терориста Максима Кривоша більшість сусідів (1);*

2) 'лексеми-актуалізатори координат *теперішній* – *майбутній* час + КО' з різновидом 'якісний прикметник у формі позитивного ступеня (укр. *сучасний, новітній, новоявлений, теперішній* тощо) + КО' (Кравченко, «Поетика» 115): *«Чому Ілон Маск – сучасний Ейнштейн? Про довгий крок у напрямку космічного прогресу і колонізацію Марса». <...> винахідник та мільярдер Ілон Маск, котрий, здавалось би, своїми звичайними людськими ногами, зробив величезний крок у космічному прогресі. Цього генія багато хто називає безумцем, одержимим ідеєю колонізації Марса, але давайте згадаємо видатних науковців та винахідників: Ніколу Теслу, Альберта Ейнштейна, Томаса Едісона, Миколу Коперника – всі вони зазнавали критики, глузувань та погроз через свою діяльність (14); Нещодавно дівчина опублікувала пікантний кадр на побережжі, де позує зовсім голою, зате у блискітках. Як відзначила Ельза (Хоск), знімок було зроблено під час фотосесії для іспанського Vogue. Фанати ж зійшлись на думці, що саме так виглядає сучасна Афродіта (7); «Сучасний Робін Гуд: у Стамбулі невідомий сплачує борги бідних і підкидає їм у будинки гроші» (11); Відомий французький економіст Тома Пікетті, «новий Маркс» як його називають, відмовився від вищої нагороди Франції (15); «Нова Жанна Д'Арк або піар-проект»: в мережі сперечаються, хто така Грета Тунберг; «Михайло Дмитренко: новітній Мікеланджело з Полтавщини». У цьому році виповнюється 110 років від дня народження нашого земляка з діаспори, відомого художника-монументаліста, майстра церковного малярства, Михайла Дмитренка (8); «Найкрасивіша дівчинка в світі вбралася в шкіру і заговорила про кохання: «Нова Бріжит Бардо». 18-річна французька модель Тілан Блондо, яка завдяки своїй ляльковій зовнішності відома як найкрасивіша дівчинка в світі, підкорила мережу новим жарким фото (12).*

Г. П. Лукаш слушно зауважує, що процес конотонізації передбачає «зв'язок двох фактів (або осіб, географічних об'єктів, подій, культурних явищ тощо), усвідомлення цього зв'язку автором і декодування його читачем» (Лукаш, «Словник» 6). Як бачимо, переміщення референта у новий часопростір супрово-

джується переосмисленням протооніма, яке полягає в концентрації мотивувальної семи. У наведених контекстах заактуалізовано значення узуальних конотативних антропонімів / міфоантропонімів з інтерлінгвальною конотацією і широким діапазоном відомості: *Робін Гуд* ‘Герой, захисник скривджених’ / ‘Шляхетна людина, яка безкоштовно допомагає людям’ (Лукаш, «Словник» 213), *Роксолана* ‘Красуня, мужня жінка’, (Лукаш, «Словник» 215), *Афродіта* ‘Красива жінка’ (Лукаш, «Словник» 45–46), *Жанна Д’Арк* ‘Героїня, патріотка’ (Лукаш «Словник» 119), *Ейнштейн* ‘Вчена, мудра людина’ (Лукаш, «Словник» 111).

Менша продуктивність притаманна конотонічним моделям – експліцитним контекстам, що встановлюють «конфлікт» імені з високою культурною репутацією та вторинного денотата, якому надається іронічна / пейоративна тональність:

1) ‘якісно-відносний прикметник з експресивними семами + КО’ (Кравченко, «Поетика» 118): *Колишня дружина Валерія Меладзе Ірина Малухіна уточнила: «Немає повісті сумнішої на світі, ніж повість про **старіючого Ромео**»* (5); *Жаїр Болсонару вважає, що COVID-19 не більш небезпечний, ніж вірус звичайного грипу, і виступає проти введення в країні карантинних заходів. За різкі висловлювання і схожість поглядів з президентом США його часто називають якого часто називають «**тропічним Трампом**»* (3);

2) ‘КО + іменник зі значенням суперечності *стать* – *граматичний рід*’ (Кравченко, «Поетика» 118): *«Талейран в спідниці. Штрихи до портрету нового гендиректора ЮНЕСКО Одрі Азула»; Гаазький трибунал в грудні 2017 року «закрився з ганьбою». Та ж Карла Дель Понте, «Торквемада в спідниці», в своїх мемуарах визнала, наскільки неправовими були вироки, винесені сербським лідерам; «Казанова в спідниці»: Віра Сотникова зізналася в любові до Єфремова».* Контексти-актуалізатори налаштовані на інтертекстуальні зв’язки і обігрування імені-першоджерела, тому провідними функціями конотонімів стають іронічна, саркастична, характеризувальна, оцінювальна тощо, які посилюють образотвірну та текстотвірну роль онімних одиниць.

Поодинокими виявилися імпліцитні контексти, що відбивають реалії невизначеного нового хронотопу: ‘займенниковий прикметник (*наш, свій, мій* тощо) зі значенням належності вторинному денотату + КО’ (Кравченко, «Поетика» 116): *Завжди знайдеться своя Баба Яга, яка буде з усім проти* (4); експліцитні контексти-актуалізатори еквівалентності (подібності) вторинний об’єкт \approx первинний денотат, вираженої моделлю з відношенням «обмеженої» тотожності: ‘ВІ у знахідному відмінку + дієслівна зв’язка *називати, прозивати, обляяти* тощо + КО в орудному відмінку’ (Кравченко, «Поетика» 118): *Харизматичного Михайла Бойчука називають Сократом українського мистецтва, який умів продукувати ідеї й синтезувати передові течії, мав особливий творчий стиль* (2). Пор.: КО *Сократ* ‘Філософ, вчення якого користується широким визнанням’ (Отин 342).

Можемо припустити, що у публіцистичному тексті (інтернет-тексті) переважатимуть узуальні конотоніми з інтерлінгвальною конотацією, характерні

для різномовного культурного середовища. Відсліджування спільних і відмінних ознак, наявних у конотонімах одно- і різносистемних мов, дасть можливість змоделювати частину інтерлінгвального культурного простору, порівняти національні й загальнолюдські цінності крізь призму імені (Кравченко, «Поетика» 124).

Однією з основних проблем, що впливають з матеріалу дослідження, стає розмежування конотоніма і перифрази. Г. П. Лукаш порівнює перифразу і «конотонімію одного імені»: *козацький Кромвель* – Богдан Хмельницький, *український Сократ* – Григорій Сковорода (Лукаш, «Актуальні питання» 380–381). Ймовірно, стабільна (регулярна) співвіднесеність з одним референтом породжує перифразу, до складу якої входить конотонім, тобто конкретний епітет-прикметник / словосполучення з певним (обраним) КО → онімна перифраза. Закріпленість за одиничним об'єктом перешкоджає присвоювати образну номінацію іншому референтові, в той час як конотонім залишається поліденотатним і має право корелювати з безліччю об'єктів. У досліджених публіцистичних текстах домінують перифрази, які вміщують як зафіксовані, так і не зафіксовані словниками конотоніми: *український Робін Гуд* = *Олекса Довбуш*, *український Марадона* = *Василь Продан*, *турецька Роксолана* = *Мер'єм Узерлі*, *новітній Мікеланджело* = *Михайло Дмитренко*, *старіючий Ромео* = *Валерій Меладзе*, *тропічний Трамп* = *Жаїр Болсонару* і т.д. Типові конотонімні моделі, заголовна позиція перифраз з конотонімами та, з іншого боку, відомі широкому колу осіб носії імен передбачають несуперечливе потрактування значення конотонімної одиниці і правильну інтерпретацію перифрази.

Висновки та перспективи дослідження. Проведений аналіз конотонімних одиниць засвідчує: 1) високу культурну репутацію імен, що стали джерелами конотонімів; 2) усталені в світовій культурі конотеми; 3) інтерлінгвальний характер КО; 4) вживання в інтернет-текстах узуальних КО. Невирішеними залишаються питання, пов'язані із з'ясуванням мотивів конотонімізації, переходом моноконотемних одиниць у поліконотемні. Окрему теоретичну проблему становить дослідження специфіки конотоніма художнього – публіцистичного тексту, зокрема функціонування конотонімів у публіцистичних / художніх текстах різної жанрової належності.

Література

1. Кравченко Е.О. Поетика зв'язків і відношень імені – тексту – поетонімосфери: дис. ... д.філол.н. : 10.02.15. К. : Київський національний університет імені Т. Шевченка, 2017. 560 с.
2. Кравченко Е.О. Словник власних імен поетичних текстів Василя Стуса. Т. 1. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2020. 288 с.
3. Лукаш Г. П. Актуальні питання української конотоніміки : [монографія]. Донецьк : ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство “ПРОМІНЬ”», 2011. 448 с.
4. Лукаш Г. П. Словник конотативних власних назв. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 392 с.
5. Мойсієнко А.К. Образний світ онімного слова. Дивослово. 2006. № 4. С. 34–37.

6. Нахимова Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации [Текст] : монография. Екатеринбург: ГОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т»; Ин-т социального образования, 2007. 207 с.
7. Отин Е. С. Словарь коннотативных собственных имен. М. : ООО «А Темп», 2006. 440 с.
8. Ратникова И. Э. Имя собственное: от культурной семантики к языковой. Минск : БГУ, 2003. 214 с.

Список джерел ілюстративного матеріалу

1. Волинські новини. 2020. 27.09 // <https://www.volynnews.com/ua/news/all/poliskyu-robin-hud-iaquu-katuvav-liudey-praskamy-spohady-susidiv-i-o/>
2. Голос України. 2020. 29.07 // <http://www.golos.com.ua/article/333837>
3. Кореспондент net. 2020. 6.06 // <https://ua.korrespondent.net/world/4237763-prezydent-brazyliei-hotovyi-vyity-z-vooz-slidom-za-ssha>
4. Львівський портал. 2020. 25.01 // <https://portal.lviv.ua/news/2020/01/25/iaroslav-hrytsak-i-ake-by-stolittia-my-ne-vybraly-bachymo-odnu-j-tu-samu-istoriiu-bezsylist-liudej-pered-podiiamy-ta-obstavynamy>
5. Одна хвилина 2020. 6.08 // <https://odnaminyta.com/ua/shou-biznes/novini/52996-udar-u-vidpovid-v-albinu-djanabaevu-kolyshnya-drujyna-valeriya-meladze-vysmiyala-cholovikiv-yaki-obyrat-sobi-nadto-molodyh-suputnych>
6. Професійна футбольна ліга. 2017. 19.04 // <http://pfl.ua/news/details/9407>
7. Радіо максимум. 2020. 15.08 // https://maximum.fm/zvabliiva-elza-hosk-rozburhala-golim-fotona-plyazhi-18_n182621
8. Суспільство. Культура. 2018. 14.11. // <https://np.pl.ua/2018/11/mykhaylo-dmytrenko-novitniy-mikelandzhelo-z-poltavshchyny/>
9. Сьогодні. 2020. 31.07 // <https://www.segodnya.ua/ua/lifestyle/travel/top-5-mest-sily-v-ukraine-gde-popolnit-zapasy-vnutrenney-energii-1466275.html>
10. Українська правда. 2012. 30.01 // <https://www.pravda.com.ua/articles/2012/01/30/6935472/>
11. Уніан. 2019. 19.11 // <https://www.unian.ua/world/10760018-suchasniy-robin-gud-u-stambuli-nevidomiy-splachuye-borgi-bidnih-i-pidkidaye-jim-u-budinki-groshi.html>
12. Politeka.net. 2020.12.02 // <https://gamebet.politeka.net/uk/251659-samaya-krasivaya-devochka-v-mire-oblachilas-v-kozhu-i-zagovorila-o-lyubvi-novaya-brizhit-bardo>
13. Style. 2020.15.06. // <https://nv.ua/ukr/style/blogs/psihologiya-yakiy-vi-narcis-rozlad-osobistosti-50093912.html>
14. Tokar. ua. 2018. 8.02 // <https://tokar.ua/read/22309>
15. The Ukrainians Media. 2020 // <https://theukrainians.org/chytanka/kapital-u-khkhi-stolitti/>
16. Ukr. Media. 2018. 18.05 // <https://ukr.media/humor/358301>

References

1. Kravchenko, Ella. *Poetyka zvyazkiv i vidnoshen' imeni – tekstu – poetonimosfery*. Diss. U of Kuiuiv's'kyu natsional'nyy universytet imeni Tarasa Shevchenka, 2017. Print.
2. Kravchenko, Ella. *Slovnyk imen poetychnykh tekstiv Vasylya Stusa 1*. Vinnytsya: DonNU imeni Vasylya Stusa, 2020. Print.
3. Lukash, Halina. *Aktual'ni pytannya ukrayins'koyi konotonymiky*: [monohrafiya]. Donetsk: TOV «PROMIN'», 2011. Print.
4. Lukash, Halina. *Slovnyk konotatyvnykh vlasnykh nazv*. Vinnytsya : TOV «Nilan-LTD», 2015. Print.
5. Mojsienko, Anatoliy. “Obraznyy svit onimnoho slova”. *Dyvoslovo* 4 (2006): 34–37. Print.
6. Nakhimova, Elena. *Precedentnyye imena v massovoy kommunikatsyyi* [Text] : monohrafiya. Ekaterinburg: GOU VPO «Ural. gos. ped. un-t»; In-t social'nogo obrazovaniya, 2007. Print.
7. Otin, Evgeniy. *Slovar' konotatyvnykh sobstvennykh im'on*. Moskva: ООО «А Темп», 2006. Print.

8. Ratnykova, Irina. *Imya sobstvennoye: ot kulturnoy semantyky k jazykovoy*. Minsk : BGU, 2003. Print.

List of Sources

1. Volyns'ky novyny. 2020. 27.09 // <https://www.volynnews.com/ua/news/all/poliskyy-rob-in-hud-iakyy-katuvav-liudey-praskamy-spohady-susidiv-i-o/>
2. Holos Ukrayiny. 2020. 29.07 // <http://www.golos.com.ua/article/333837>
3. Korespondent net. 2020. 6.06 // <https://ua.korrespondent.net/world/4237763-prezydent-brazyl-i-hotovy-vyity-z-vooz-slidom-za-ssha>
4. L'vivs'kyi portal. 2020. 25.01 // <https://portal.lviv.ua/news/2020/01/25/iaroslav-hrytsak-i-ake-by-stolittia-my-ne-vybraly-bachymo-odnu-j-tu-samu-istoriiu-bezsylist-liudej-pered-podiiamy-ta-obstavynamy>
5. Odnahylyna 2020. 6.08 // <https://odnaminyta.com/ua/shou-biznes/novini/52996-udar-u-vidpovid-v-albinu-djanabaevu-kolyshnya-drujyna-valeriya-meladze-vysmiyala-cholovikiv-yaki-obyrat-sobi-nadto-molodyh-suputnyc>
6. Profesijna futbol'na liha. 2017. 19.04 // <http://pfl.ua/news/details/9407>
7. Radio maksimum. 2020. 15.08 // https://maximum.fm/zvabli-va-elza-hosk-rozburhala-golim-foto-na-plyazhi-18_n182621
8. Suspil'stvo. Kultura. 2018. 14.11. // <https://np.pl.ua/2018/11/mykhaylo-dmytrenko-novitniy-mi-kelandzhelo-z-poltavshchyny/>
9. S'ohodny. 2020. 31.07 // <https://www.segodnya.ua/ua/lifestyle/travel/top-5-mest-sily-v-ukraine-gde-popolnit-zapasy-vnutrenney-energii-1466275.html>
10. Ukrayins'ka pravda. 2012. 30.01 // <https://www.pravda.com.ua/articles/2012/01/30/6935472/>
11. Unian. 2019. 19.11 // <https://www.unian.ua/world/10760018-suchasniy-rob-in-gud-u-stambuli-nevidomiy-splachuye-borgi-bidnih-i-pidkidaye-jim-u-budinki-groshi.html>
12. Politeka.net. 2020.12.02 // <https://gamebet.politeka.net/uk/251659-samaya-krasivaya-devochka-v-mire-oblachilas-v-kozhu-i-zagovorila-o-lyubvi-novaya-brizhit-bardo>
13. Style. 2020.15.06. // <https://nv.ua/ukr/style/blogs/psihologiya-yakiy-vi-narcis-rozlad-osobistosti-50093912.html>
14. Takar. ua. 2018. 8.02 // <https://tokar.ua/read/22309>
15. The Ukrainians Media. 2020 // <https://theukrainians.org/chytanka/kapital-u-khkh-stolitti/>
16. Ukr. Media. 2018. 18.05 // <https://ukr.media/humor/358301>

INTERLINGUAL CONNOTONYMS IN A PUBLIC TEXT

Ella Kravchenko

Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Aida Karabakhtsyan

Academic background "Master", field of study "Applied linguistics", educational program "Public linguistics", Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Abstract

Background: The problems of recognition, usual / occasional use, and the functioning of connotonyms are prioritized in modern onomastics. Insufficient knowledge of the connotative sphere of onymic units, determination of the participation of interlingual – intralingual connotonyms in the formation of the national picture of the world in the Ukrainian-language public text predetermines the relevance of the study.

Purpose: The purpose of the research is to determine the content of connotative onyms and to identify productive models of interlingual connotonyms of a public text.

Results: An analysis of the explicit and implicit contexts of connotonyms indicates that the public text has updated models that indicate a shift in spatiotemporal data and hence a rethinking of

the secondary onymic unit. It is supposed that usual connotonyms with interlingual connotations prevail in the public text.

Discussion: Research perspective involves determining the motivation of connotonyms, establishing the causes and conditions of distribution in the broadest cultural context, studying connotative onyms and paraphrases with connotonyms.

Keywords: proper name, interlingual connotonym, context, model, public text.

Vitae Ella Kravchenko is a Doctor of Philology, Associate Professor of Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology at Vasyl' Stus Donetsk National University. Her areas of research interests include literary onomastics, poetonymology and poetonymography, lexicology, linguistic poetics, text linguistics, intertextuality.

Correspondence: kravchenko@donnu.edu.ua

Vitae Aida Karabakhtsyan is a Master's degree candidate in Applied Linguistics; her educational program is Public Linguistics. Research interests: onomastics, connotonymy, text linguistics, hermeneuics.

Correspondence: karabakhtsian.a@donnu.edu.ua

Надійшла до редакції 20 вересня 2020 року
Рекомендована до друку 12 жовтня 2020 року

РОЗДІЛ VII. ПРИКЛАДНА ЛІНГВІСТИКА: НАПРЯМИ Й АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анатолій Загнітко

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7398-6091>,

Жанна Краснобаєва-Чорна

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7819-8094>

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.16

УДК 811.161.2'272(08)

АКТУАЛЬНІ ВИМІРИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО СЕРЕДОВИЩА: ДОСВІД, ПРАКТИКА, МОДИФІКАЦІЯ

У статті узагальнено й систематизовано актуальні виміри організації науково-пошукового й освітньо-прикладного середовища в університетському середовищі, формування постійного активного діалогу усіх зацікавлених сторін в активізації такого середовища й критичному осмисленні досягнутого, модифікації науково-організаційних спрямувань та адекватному структуруванні й змістовому наповненні освітнього й наукового простору на різних рівнях університетської освіти й науки. Систематизовано прикладні моделі аналізу освітньо-професійних та освітньо-наукових програм із визначенням основних спектрів посилення їхнього фокусу, регіонального контексту в загальнонаціональному просторі, визначенням функційного навантаження моніторингу, схарактеризовано тенденції громадського обговорення освітньо-професійних та освітньо-наукових програм спеціальності 035 Філологія (035.10 Прикладна лінгвістика).

Ключові слова: громадське обговорення, моніторинг, освітня програма, освітньо-наукова програма, прикладна лінгвістика, філологія.

0. Активний розвиток і розбудова лінгвістичних досліджень, пов'язаних з аналізом власне мовних величин і зосередженням уваги на міждисциплінарних підходах можливі лише за умови належного рівня організації відповідного наукового середовища в університетському освітньому просторі, активізації зв'язків із відомими академічними центрами та ін. Освоєння величезного обсягу лінгводослідних напрацювань зі встановленням їх науково-парадигмального закріплення, співвідносності з тими чи тими науковими школами й напрямками можливе за умови наявності в університетському середовищі сформованих наукових шкіл, певних традицій, тяглості принципів академічної доброчесності та ін. Сучасні підходи до організації освітнього процесу вимагають нових і новітніх підходів (Білоус, Міщенко 2015; Рейгало 2014), активного діалогу всіх його учасників – науково-педагогічного складу, здобувачів вищої освіти, випускників, стейкхолдерів, роботодавців та ін (Слюсаренко 2015; Klimkowska 2017). Урахування позиції та критичного погляду представників кожної групи уможливорює критичний погляд на структуру й зміст освітнього й наукового процесів в університетському середовищі, переосмислення наявних досягнень, упровадження функційно навантажених змін, істотну долю з яких становлять: 1) фокус освітньо-професійної і/чи освітньо-наукової програми; 2) регіональні запити; 3) спів-

відносність із загальнонаціональними зразками та ін. Основою наукового студіювання став досвід опрацювання освітньо-професійної програми «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» другого (магістерського) рівня (галузь знань 03 Гуманітарні науки, спеціальність 035 Філологія Philology, спеціалізація 035.10 Прикладна лінгвістика Applied Linguistics; гарант проф. Ж. Краснобаєва-Чорна) й освітньо-наукової програми «Філологія Philology» третього (освітньо-наукового) рівня (03 Гуманітарні науки, спеціальність 035 Філологія Philology; гарант проф. А. Загнітко) Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Попит на випускників освітньої програми «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» та освітньо-наукової програми «Філологія Philology» на ринку праці зумовлений нині зростанням потреб у фахівцях, здатних до самостійного розв'язання комплексних проблем у галузі дослідницько-інноваційної, професійної й педагогічної діяльності в сфері прикладної лінгвістики зокрема та філології загалом на рівні регіональних, загальнонаціональних процесів, і в сфері вищої освіти.

Актуальність статті зумовлена необхідністю створення продуманої системи функціонування освітньої програми (далі ОП) «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» другого (магістерського) рівня та освітньо-наукової програми (далі ОНП) «Філологія Philology» третього (освітньо-наукового) рівня для здобувачів вищої освіти з чітким баченням особливостей визначення індивідуальної траєкторії навчання.

Мета статті: узагальнити й систематизувати досвід опрацювання змістів ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» (галузь знань 03 Гуманітарні науки спеціальності 035 Філологія Philology, спеціалізація 035.10 Прикладна лінгвістика Applied Linguistics) другого (магістерського) рівня й ОНП «Філологія Philology» (галузь знань 03 Гуманітарні науки, спеціальність 035 Філологія Philology) третього (освітньо-наукового (доктор філософії)) рівня, що засвідчують різноаспектний підхід до визначення об'єктів вивчення й професійної діяльності філології та сприяють досягненню цілей навчання в ЗВО. Моніторинг й громадське обговорення ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» другого (магістерського) рівня у 2016-2020 рр. й ОНП «Філологія Philology» третього (освітньо-наукового) рівня у 2018-2020 рр. спрямовані на оптимальне забезпечення загальних і спеціальних (фахових) компетентностей за спеціальністю, визначених нормативними документами. Галузевий і регіональний контексти відіграють вагому роль для функціонування заявлених програм із урахуванням загальнонаціональних потреб у фахівцях із прикладної лінгвістики зокрема та філології загалом.

1. Презентацію досвіду опрацювання змісту ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» другого (магістерського) рівня ДонНУ імені Василя Стуса пропонуємо за схемою: загальна інформація про редакції ОП (2015-2020 рр.); зауваги та міркування, пропозиції, висловлені під час моніторингу й громадського обговорення ОП (2016-2017 н.р., 2017-2018 н.р., 2018-2019 н.р.,

2019-2020 н.р.); результати проведення круглих столів із обговорення здобутків, проблем, перспектив ОП (2018 р., 2019 р., 2020 р.).

1.1. 2016-2017 н.р. Загальна інформація: ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» другого (магістерського) рівня – 2016 р. розроблено на основі Закону України «Про вищу освіту», ОП «Прикладна лінгвістика» – 2015 р. із такими корективами: уточнено предметну область та скореговано перелік компетентностей і результатів навчання.

Зауваги та міркування: аналіз досвіду опрацювання ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» ЗВО України та світових тенденцій зі спеціальності підтверджує необхідність збереження навчальних дисциплін «Ділова англійська мова», «Актуальні питання сучасної лінгвістики», «Сучасні теорії комунікації».

Пропозиції: 1) для забезпечення програмних результатів навчання й формування фахових компетентностей, на які орієнтує ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics», необхідно: а) трансформувати три цикли (цикл гуманітарної й соціально-економічної підготовки, цикл математичної та природничо-наукової підготовки, цикл професійної та практичної підготовки) у два: цикл загальної підготовки та цикл професійної та практичної підготовки з корегуванням співвідносності годин між навчальними дисциплінами. У такий спосіб цикл загальної підготовки має формуватися складниками «Ділова англійська мова», «Методологія наукових досліджень із прикладної лінгвістики», а цикл професійної та практичної підготовки – «Прикладна лінгвістика (лінгвістичне моделювання і прикладні моделі мови)», «Програмування», «Актуальні питання сучасної лінгвістики», «Теорія мовних систем», «Сучасний політичний дискурс», «Магістерська практика», «Державна атестація» (фахові дисципліни), «Письмовий переклад і/чи Усний переклад», «Сучасні теорії комунікації і/чи Основи красномовства», «Лінгвокомп'ютерна експертиза і моделювання мовленнєвої особистості і/чи Векторна комп'ютерна графіка для 3-D друку», «Підготовка магістерської роботи» (Вибіркові дисципліни (за вибором студента)); б) уточнити об'єкт діяльності ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» (див. перший розділ «Профіль освітньої програми») з актуалізацією лінгвістичного моделювання: «Об'єктом діяльності є мови (державна, іноземна (англійська)) в їхньому теоретичному і практичному, історичному і діалектичному аспектах та інформатика» замінити на «Об'єктом діяльності є мови (державна, іноземна (англійська)) в їхньому теоретичному і практичному, історичному і діалектичному аспектах та інформатика з акцентуванням лінгвістичного моделювання»; в) посилити формування навичок й набуття знань з лінгвістичного моделювання та створення машинних і/чи електронних словників; 2) провести круглий стіл із обговорення здобутків, проблем, перспектив ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» другого (магістерського) рівня в 2018 р. за участю здобувачів вищої освіти ОП «Прикладна лінгвістика» другого (магістерського) рівня, представників студентського самоврядування філологічного факультету, випускників ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» 2016 р., стейкхолдерів, роботодавців.

1.2. 2017-2018 н.р. Загальна інформація: ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» другого (магістерського) рівня – 2017 р. розроблено з

урахуванням Закону України «Про вищу освіту», Проекту Стандарту вищої освіти України другого (магістерського) рівня галузі знань 03 Гуманітарні науки спеціальності 035 Філологія (далі Проект Стандарту) й ґрунтовано на ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» – 2016 р. із такими корективами: 1) уточнено об'єкт діяльності ОП; 2) унааявлено два цикли навчальних дисциплін – загальної підготовки й цикл професійної та практичної підготовки; 3) актуалізовано в межах наявних навчальних дисциплін проблеми лінгвістичного моделювання з їх відображенням у відповідних результатах навчання випускника (напр., 'створювати бази даних лінгвістичного спрямування та машинні і/чи електронні словники'). ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» містить уточнений опис предметної області та охоплює 50% обсягу освітньої програми, який спрямовано на забезпечення загальних та спеціальних (фахових) компетентностей за спеціальністю, визначених Проектом Стандарту.

Зауваги та міркування: аналіз досвіду опрацювання ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» ЗВО України та світових тенденцій зі спеціальності, підтверджує актуальність навчальних дисциплін «Прикладна лінгвістика (лінгвістичне моделювання і прикладні моделі мови)», «Програмування», «Актуальні питання сучасної лінгвістики», «Теорія мовних систем», «Сучасний політичний дискурс», «Магістерська практика», «Державна атестація» у межах фахових дисциплін циклу професійної та практичної підготовки.

Пропозиції: 1) залучити здобувачів вищої освіти до реалізації наукової теми «Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граматики: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри» (0118U003137) (керівник: д.філол.н., проф., чл.-кор. НАН України А.П. Загнітко); 2) провести круглий стіл «ОП «Прикладна лінгвістика» другого (магістерського) рівня – 2018: здобутки, проблеми, перспективи».

Результати проведення круглого столу «ОП «Прикладна лінгвістика» другого (магістерського) рівня – 2017 р.: здобутки, проблеми, перспективи». Найбільшу увагу присвячено питанням відповідності ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» Проекту Стандарту. Учасники круглого столу односпірно дійшли висновку про повну ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» принципам й настановам Проекту Стандарту спеціальності 035 Філологія. Жваву дискусію викликав складник ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» «Працевлаштування випускників». Згідно з Проектом Стандарту «магістр-філолог може працювати в науковій, літературно-видавничій, освітній галузях; на викладацьких, науково-дослідних та адміністративних посадах у вищих навчальних закладах 1-4 рівнів акредитації (за наявності у програмі підготовки циклу психолого-педагогічних та методичних дисциплін та проходження відповідних практик); у друкованих та електронних засобах масової інформації, PR-технологіях, у різноманітних фондах, спілках, фундаціях гуманітарного спрямування, музеях, мистецьких і культурних центрах тощо». Підсумовано результати вивчення думки здобувачів другого (магістерського) рівня Університету щодо цього питання через опитування: здобувачі висловились щодо необхідності збереження магістерської практики (6 тижнів, 3 семестр), оскільки вона

спрямована на реалізацію важливих програмних результатів навчання, зокрема: ‘уміти проектувати способи і прийоми стимулювання розвитку пізнавальної активності учнів (студентів) на уроці (занятті)’; ‘застосовуючи знання способів і засобів формування учнівського (студентського) колективу, методів та принципів виховання, основ педагогічної та вікової типології і психології виховання, визначати виховний аспект мети уроків (занять) української мови та інформатики, лекційних, практичних і лабораторних занять з української мови та інформатики, організовувати учнівський і студентський колективи на різні види діяльності, проектувати й організовувати заходи позанавчальної виховної роботи’; ‘стимулювати й оцінювати пізнавальну діяльність учнів (студентів) на уроці (занятті)’.

1.3. 2018-2019 н.р. *Загальна інформація:* ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» другого (магістерського) рівня – 2017 р. охоплює 50% обсягу освітньої програми, який спрямовано на забезпечення загальних та спеціальних (фахових) компетентностей за спеціальністю, визначених Проектом Стандарту.

Зауваги та міркування: аналіз досвіду опрацювання ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» ЗВО України та світових тенденцій зі спеціальності загалом підтверджує актуальність навчальних дисциплін «Ділова англійська мова» та «Методологія наукових досліджень із прикладної лінгвістики» у межах фундаментальних дисциплін циклу загальної підготовки; навчальних дисциплін «Прикладна лінгвістика (лінгвістичне моделювання і прикладні моделі мови)», «Програмування», «Сучасний політичний дискурс», «Актуальні питання сучасної лінгвістики», «Теорія мовних систем», «Магістерська практика», «Атестація» у межах фахових дисциплін циклу професійної та практичної підготовки. Проте аналіз ринку праці випускників спеціальності доводить, що найбільш затребуваними є 1) викладачі закладу вищої освіти з вільним володінням державної та іноземної (англійської) мов та оперуванням сучасними комп'ютерними технологіями; 2) фахівці з лінгвокомп'ютерного програмування в ІТ-компаніях. Тому постає нагальна потреба внести корективи до переліку навчальних дисциплін.

Пропозиції: 1) сформувати цикл загальної підготовки навчальними дисциплінами «Ділова англійська мова» й «Педагогіка і психологія вищої школи», цикл професійної та практичної підготовки – «Прикладна лінгвістика (лінгвістичне моделювання)», «Програмування», «Політична лінгвістика», «Методика викладання української мови та інформатики у вищій школі», «Актуальні питання сучасної лінгвістики», «Теорія мовних систем», «Виробнича (асистентська) практика», «Атестація»; 2) збільшити обсяг компонента ОП, спрямованого на забезпечення загальних і спеціальних (фахових) компетентностей за спеціальністю, що визначені Проектом Стандарту до 100%; 3) активізувати зв'язки із закордонними університетами, зосередити увагу на запрошенні гостей професорів-лекторів для проведення тренінгів, спеціальних семінарів; 4) провести круглий стіл «Освітня програма «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» другого (магістерського) рівня – 2020: актуалізована міждисциплінар-

ність» у рамках XIII Міжнародного науково-теоретичного і навчально-прикладного семінару «Лінгвіст-програміст» за участю здобувачів вищої освіти ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» другого (магістерського) рівня ДонНУ імені Василя Стуса; членів групи забезпечення спеціальності 035 Філологія Philology та членів проєктної групи; представників студентського самоврядування філологічного факультету; випускників ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» 2017-2018 рр., стейкхолдерів, роботодавців.

Результати проведення круглого столу «ОП «Прикладна лінгвістика» другого (магістерського) рівня – 2018: здобутки, проблеми, перспективи». Найбільше зацікавлення учасників круглого столу викликав компонент ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» «Вимоги до кваліфікаційної роботи», зокрема такі положення: 1. Державна атестація магістрів спеціальності 035 Філологія ОП «Прикладна лінгвістика» здійснюється по завершенню III семестру за умови виконання освітньо-професійної програми підготовки в повному обсязі через захист магістерської роботи. Кваліфікаційна магістерська робота становить підсумкову самостійну науково-дослідну роботу, яка відображає рівень теоретичних знань і практичних навичок випускника. 2. Перевірка на плагіат. 3. Оприлюднення роботи на корпоративному сайті ДонНУ імені Василя Стуса. 4. Включення в Інституційний репозитарій ДонНУ імені Василя Стуса. У рамках роботи круглого столу оголошено результати вивчення думки здобувачів щодо цього питання через опитування: а) 90% здобувачів висловились про необхідність перевірки магістерської роботи на плагіат; б) 52% здобувачів висловились про доцільність оприлюднення роботи на корпоративному сайті ДонНУ імені Василя Стуса; в) 94% здобувачів висловились про необхідність включення магістерського дослідження в Інституційний репозитарій ДонНУ імені Василя Стуса.

1.4. 2019-2020 н.р.: *Загальна інформація:* ОП «Прикладна лінгвістика/ Applied Linguistics» другого (магістерського) рівня – 2020 р. розроблено на основі ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» – 2019 р. із корегуванням переліку навчальних дисциплін у межах циклів з урахуванням Стандарту вищої освіти за спеціальністю 035 Філологія для другого (магістерського) рівня вищої освіти (Наказ МОН України №871 від 20.06.2019 р.). У попередній редакції ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» (2019 р.) було два цикли: цикл загальної підготовки та цикл професійної та практичної підготовки (розділ «Визначення навчальних дисциплін відповідно до програмних компетентностей та результатів навчання»). Нова редакція ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» містить цикл дисциплін професійної та практичної підготовки та цикл дисциплін за вибором здобувача вищої освіти.

Зауваги та міркування: 1) аналіз досвіду опрацювання ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» у ЗВО України та світових тенденцій зі спеціальності дав змогу зробити висновки про: а) необхідність представлення освітніх компонентів сучасного лінгвістичного та літературознавчого спрямування (пор. «Теорія літератури та методологія літературних досліджень» та ін.); б) недоречність включення в ОП 2019 комплексних дисциплін (напр. «Інтернет-лінгвістика» (Ч. 1. Технології веб-дизайну. Ч. 2. Технології веб-дизайну. Ч. 3. Інтернет-

комунікація: лінгвістичні аспекти. Ч. 4. Пошукова оптимізація сайту. Ч. 5. SEO-копірайтинг)); в) недоречність проведення двох форм атестації здобувачів вищої освіти: публічний захист кваліфікаційної роботи та іспит (напр., «Іспит з філософії мови та методології лінгвістики», «Підсумковий іспит зі спеціалізації» та ін.); 2) зміст і наповнення ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» є глибокими та продуманими. Матриця перевірки відповідності одержаних результатів навчання меті програми підготовки магістрів побудована грамотно.

Пропозиції: 1) увести до каталогу дисциплін вільного вибору студента (для формування індивідуальної освітньої траєкторії) такі курси: «Прикладна лінгвістика: практикум з копірайтингу і ререйтингу», «Прикладна лінгвістика: лінгвокомп'ютерні технології сучасної експертизи», «Блогосфера», «Мовний психотип сучасного подолянина», «Політична лінгвістика», «Теорія мовних систем»; 2) розширити бази для проходження виробничої практики; 3) провести круглий стіл у рамках XIV Міжнародного науково-теоретичного і навчально-прикладного семінару «Лінгвіст-програміст» «Освітня програма «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» другого (магістерського) рівня: актуалізована міждисциплінарність» за участю здобувачів вищої освіти ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» другого (магістерського) рівня ДонНУ імені Василя Стуса; членів групи забезпечення спеціальності 035 Філологія Philology та членів проєктної групи; представників студентського самоврядування філологічного факультету; випускників ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» 2019-2020 р., здобувачів PhD, стейкхолдерів, роботодавців.

Результати проведення круглого столу «Освітня програма «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» другого (магістерського) рівня – 2020: актуалізована міждисциплінарність» (модератори: Ж. Краснобаєва-Чорна, д.філол.н., проф., гарант; А. Загнітко, д.філол.н., проф., член проєктної групи). Учасники круглого столу дійшли одностайної думки, що ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» спрямована на реалізацію місії Університету – формування особистості-професіонала, інтелектуальної, інформованої, інноваційної, самоідентифікованої, інтегрованої в суспільство (Номо-І). Стратегією розвитку ДонНУ імені Василя Стуса 2017-2025 рр. визначено три стратегічні пріоритети розвитку: 1) прагматизація освітньої діяльності з метою забезпечення якості, студентоцентрованості та конкурентноспроможності, 2) трансформація в дослідницький університет інноваційного типу, 3) створення університетського світоглядного простору як living-learning community. Відповідно до заявлених пріоритетів ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» зорієнтована на: 1) підготовку універсального фахівця із ґрунтовними філологічними знаннями, знаннями технологій програмування, що є істотною конкурентною перевагою під час працевлаштування та диверсифікує можливості працевлаштування; 2) виконання кваліфікаційної роботи й можливість участі в конкурсах науково-дослідних робіт, що передбачає а) розв'язання завдань і проблем реалізації лінгвокомп'ютерних і лінгвоінформаційних технологій на різних рівнях, б) залучення всіх учасників освітнього процесу до проведення науково-дослідних студіювань; 3) здобувачі вищої освіти є активними учасниками професійних, а в по-

занавчальний час – просвітницьких, соціальних, спортивних, корпоративних заходів, що сприяють особистісному та професійному зростанню.

2. Презентацію досвіду опрацювання змісту ОНП «Філологія Philology» третього (освітньо-наукового) рівня ДонНУ імені Василя Стуса – загальна інформація про ОНП (2019-2020 рр.); зауваги та міркування, пропозиції, висловлені під час моніторингу й громадського обговорення ОНП (2018-2020 рр.); результати проведення анкетування щодо рівня задоволення освітніми послугами (2019 р., 2020 р.).

Загальна інформація: ОНП «Філологія Philology» третього (освітньо-наукового) рівня – 2020 р. розроблена з урахуванням Стандарту вищої освіти за спеціальністю 035 Філологія для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (Наказ МОН України №869 від 20.06.2019 р.), Стандарту вищої освіти за спеціальністю 035 Філологія для другого (магістерського) рівня вищої освіти (Наказ МОН України №871 від 20.06.2019 р.), відповідно до Стратегії розвитку ДонНУ імені Василя Стуса 2017-2025 рр. і сучасних актуальних вимог освітнього й наукового просторів.

Цикл професійної та практичної підготовки формують вісім освітніх компонентів: «Іноземна мова професійного спрямування», «Педагогіка вищої школи», «Філософія науки», «Практикум викладача-дослідника», «Основи наукових досліджень (включаючи модуль «Academic writing»)», «Інтертекстуальний аналіз», «Когнітивна лінгвістика й лінгвоконцептологія (включаючи модуль «Discourse and Concept: Regularity and Correlation»)», «Лінгвокомп'ютерні технології в наукових дослідженнях».

Зауваги та міркування: 1) структура, основні змістові компоненти ОНП є цілком мотивованими, внутрішньо підпорядкованими цілісній ідеї підготовки здобувачів PhD; 2) зміст підготовки докторів філософії з філології за спеціальністю «Філологія» має формувати чіткі орієнтування в академічній доброчесності, адже в сучасних умовах дотримання принципів корпоративної та академічної етики є провідним; 3) розгляд навчального плану, представленого циклом професійної та практичної підготовки свідчить про реалізацію в ньому заявлених основних наукових напрямів; 4) матриця перевірки відповідності одержаних результатів навчання меті ОНП (підготовка висококваліфікованого, конкурентоспроможного, інтегрованого в загальнодержавний, європейський і світовий науково-освітній простір фахівця в галузі філології, здатного до самостійної науково-дослідницької, науково-організаційної, педагогічно-організаційної та практичної діяльності) побудована адекватно.

Пропозиції: 1) необхідно активізувати академічні контакти здобувачів PhD із колегами з інших університетів, академічних інститутів: Інституту української мови НАН України, Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України та ін. Для цього потрібно напрацювати модель проблемних наукових семінарів, що істотно доповнило б дослідницьку складову частину в змісті підготовки докторів філософії зі спеціальності «Філологія»; 2) доцільно в межах тематичного блоку П.1. «Дисципліни вільного вибору аспіранта» включити навчальні дисципліни із сучасної соціолінгвістики, мовного портрету міста; 3) провести круглий стіл у

рамах XIV Міжнародного науково-теоретичного і навчально-прикладного семінару «Лінгвіст-програміст» «Актуальні питання академічної доброчесності в підготовці здобувачів PhD ОНП «Філологія Philology» за участю здобувачів вищої освіти ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics», ОП «Публічна лінгвістика Public Linguistics», ОП «Українська мова та література Ukrainian Language and Literature» другого (магістерського) рівня, ОНП «Філологія Philology» третього (освітньо-наукового) рівня ДонНУ імені Василя Стуса; членів групи забезпечення спеціальності 035 Філологія Philology та членів проєктної групи; стейкхолдерів, роботодавців.

Результати проведення анкетування щодо рівня задоволення освітніми послугами (2019 р.): 100% анкетованих здобувачів PhD висловились, що: а) освітні компоненти циклу професійної та практичної підготовки формують загальнонаукові компетентності й універсальні навички дослідника; б) зміст і перелік освітніх компонентів відповідає очікуваним результатам і компетентностям, які має опанувати здобувач PhD (доктора філософії) в галузі гуманітарних наук спеціальності 035 «Філології Philology»; в) кількість та обсяг індивідуальних завдань, отримуваних під час вивчення навчальних дисциплін, є оптимальним; г) зміст і перелік освітніх компонентів дає можливість сформувати індивідуальну освітню траєкторію. Варто констатувати: 43% опитуваних зауважили, що вони обмежені чіткими рамками викладацьких інструкцій. Останнє зумовило нагальну потребу врахувати в змісті й обсязі самостійних завдань освітніх компонентів можливість творчого підходу до їх виконання й акцентувати увагу на можливості застосування отриманих знань і компетентностей у науковому дослідженні здобувача PhD.

Результати проведення анкетування щодо рівня задоволення освітніми послугами (2020 р.): 1) 100% анкетованих здобувачів PhD високо оцінили рівень доступності інформації про освітній процес та освітні компоненти ОНП, рівень наукового керівництва, рівень академічної доброчесності професорсько-викладацького складу; 2) 92% опитуваних підкреслили, що а) відчують себе повноцінними суб'єктами наукової діяльності та б) професорсько-викладацький склад формує уявлення про цінність академічної свободи й важливість академічної доброчесності. Закцентуємо Потрібно закцентувати увагу на тому, що здобувачі PhD висловили міркування про недостатній рівень участі в науковій роботі кафедри. Останнє дало підстави для активнішого залучення аспірантів до таких видів наукової та проєктної роботи кафедри: 1) допомога в організації та проведенні наукових конференцій (Міжнародна наукова конференція «Граматичні читання – XI») та семінару (XIV Міжнародний науково-теоретичний і навчально-прикладний семінар «Лінгвіст-програміст»), підготовці та виданні матеріалів наукових заходів («Лінгвокомп'ютерні дослідження» (Вип. 14)); 2) участь у роботі міжкафедральних наукових семінарів із внесенням до перспективного плану розвитку кафедри на навчальний рік.

3. Узагальнення та систематизація досвіду опрацювання змістів ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» (галузь знань 03 Гуманітарні науки, спеціальність 035 Філологія Philology, спеціалізація 035.10 Прикладна

лінгвістика Applied Linguistics) другого (магістерського) рівня й ОНП «Філологія Philology» (галузь знань 03 Гуманітарні науки, спеціальність 035 Філологія Philology) третього (освітньо-наукового (доктор філософії)) рівня ДонНУ імені Василя Стуса дає змогу зробити такі висновки: 1) адекватне бачення об'єктів вивчення та професійної діяльності проектною групою – а) мови (українська, англійська) в теоретичному, прикладному, структурному, синхронному / діяхронному аспектах; міжособистісна, міжкультурна комунікація в усній і письмовій формі; лінгвістичне моделювання; сучасний літературознавчий процес; лінгвокомп'ютерне програмування (ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics»); б) мова(и) (в теоретичному / практичному, синхронному / діяхронному, діалектологічному, когнітивному, стилістичному, соціокультурному та інших аспектах); література й усна народна творчість; жанрово-стильові різновиди текстів; переклад; міжособистісна, міжкультурна та масова комунікація в усній і письмовій формі (ОНП «Філологія Philology»); 2) дисципліни навчальних планів, орієнтовані на актуальні напрями, у межах яких можлива подальша професійна та наукова кар'єра здобувачів вищої освіти, а також спрямовані на підготовку компетентного конкурентноспроможного фахівця-філолога, спроможного забезпечити ефективну діяльність освітнього й науково-дослідного закладу; 3) змістове наповнення ОНП спрямоване на надання здобувачам вищої освіти оптимальних знань та навичок, необхідних для здійснення молодими вченими професійного наукового пошуку й синтезу виважених обґрунтованих ідей, надання аспірантам глибоких доктринальних знань у галузі філології; 4) кваліфікований професорсько-викладацький склад має досвід і компетентності, що уможливають формування програмних результатів навчання за освітніми компонентами ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» та ОНП «Філологія Philology».

Перспективним постає розгляд освітньо-професійних програм ОП «Прикладна лінгвістика Applied Linguistics» другого (магістерського) освітнього рівня спеціальності 035 Філологія (галузь знань 03 Гуманітарні науки) та освітньо-наукових програм «Філологія Philology» третього (наукового) рівня освіти здобувачів PhD у загальнонаціональному просторі з визначенням фокусу кожної з них, а також визначення напрямів модифікації і тенденцій модифікації таких програм з окресленням регіонально мотивованих і регіонально структурованих запитів, бачення їхнього розвитку стейкхолдерами, випускниками, роботодавцями та ін.

Література

1. Білоус О.М., Міщенко А.Л. Застосування інноваційних лінгвістичних технологій у підготовці перекладачів та фахівців із прикладної лінгвістики. *Філологічні трактати*. 2015. Т.7. №2. С. 60–69.
2. Гунько Л. Визначення характеристик та вимог до фахівця з іноземної мови та прикладної лінгвістики в Китаї. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. №1 (85). С. 149–158. doi 10.24139/2312-5993/2019.01/149-158
3. Загнітко А., Краснобаєва-Чорна Ж. Освітня програма «Прикладна лінгвістика / Applied Linguistics» (другого (магістерського) рівня вищої освіти) Донецького національного уні-

- верситету імені Василя Стуса: параметричний аналіз. *Лінгвокомп'ютерні дослідження*. Вип. 13. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2020. С. 126–135.
4. Регейло І. Підготовка наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації в Україні у ХХ – початку ХХІ століття. К. : Освіта України, 2014. 704 с.
 5. Регейло І.Ю., Базелюк Н.В. Освітня складова в докторських програмах у галузі освіти Гарвардського університету. *Вища освіта України*. 2015. Вип. 3 (дод. 2). С. 41–48.
 6. Сисоєва С., Регейло І. Зміст підготовки докторів філософії у галузі освіти в університетах США. *Педагогічний процес: теорія і практика* (серія: педагогіка). 2016. №2 (53). С. 86–93.
 7. Ситар Г. Прикладна лінгвістика у вишах України: специфіка наповнення навчальних планів ступеня освіти «бакалавр». *Лінгвокомп'ютерні дослідження*. Вип. 13. Вінниця : ДонНУ ім. Василя Стуса, 2020. С. 136–152.
 8. Слюсаренко О.М. Розвиток найвищого університетського потенціалу в умовах глобалізації К. : Пріоритети, 2015. 384 с.
 9. Спирін О.М., Носенко Ю.Г., Яцишин А.В. Сучасні вимоги і зміст підготовки наукових кадрів вищої кваліфікації з інформаційно-комунікаційних технологій в освіті. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2016. Т. 56. №6. С. 219–239.
 10. Bryha T. Applied linguistics degree programs (case study Brock University). *Людина. Комп'ютер. Комунікація* : збірник наукових праць. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2017. С. 181–182.
 11. Bryha T. Master's degree program in the context of Canadian degree qualifications framework. *Вища школа: удосконалення якості підготовки фахівців* : зб. матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26-29 квітня 2017 р.). Черкаси, 2017. С. 20–23.
 12. Klimkowska K. The Value of Pedagogical and Psychological Training as Part of Teacher Education Specialization as Perceived by the Students of Applied Linguistics. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*. 2017. Вип. 5/37. С. 48–59.

References

1. Bilous, Oleksandr, and Mishchenko Alla. “Zastosuvannya innovatsiynykh linhvistychnykh tekhnolohiy u pidhotovtsi perekladachiv ta fakhivtsiv iz prykladnoyi linhvistyky (Application of Innovative Linguistic Technologies in Training of Translators and Specialists in Applied Linguistics)”. *Filolohichni traktaty 2* (2015): 60–69. Print.
2. Hun'ko, Lyubov. “Vyznachennya kharakterystyk ta vymoh do fakhivtsya z inozemnoyi movy ta prykladnoyi linhvistyky v Kytayi (Characterization and requirements for a professional in a Foreign Language and Applied Linguistics in China)”. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi 1* (85) (2019): 149–158. Print. doi 10.24139/2312-5993/2019.01/149-158
3. Zahnitko, Anatoliy, and Krasnobayeva-Chorna Zhanna. “Osvitnya prohrama «Prykladna linhvistyka / Applied Linguistics» (druhoho (mahisters'koho) rivnya vyshchoyi osvity) Donets'koho natsional'noho universytetu imeni Vasylya Stusa: parametrychnyy analiz (Educational Program «Applied Linguistics» (Second (Master's) Level of Higher Education) of Vasyl' Stus Donetsk National University: Parametric Analysis)”. *Linhvokomp'yuterni doslidzhennya 13* (2020): 126–135. Print.
4. Reheylo, Iryna. *Pidhotovka naukovykh i naukovo-pedahohichnykh kadriv vyshchoyi kvalifikatsiyi v Ukrayini u XX – pochatku XXI stolittya (Training of scientific and scientific-pedagogical staff of the highest qualification in Ukraine in the XX – the beginning of the XXI century)*. К. : Osivta Ukrayiny, 2014. 704 s. Print.
5. Reheylo, Iryna, and Bazelyuk Nataliya. “Osvitnya skladova v doktors'kykh prohramakh u haluzi osvity Harvards'koho universytetu (Coursework in the Harvard University Doctoral Programs in Education)”. *Vyshcha osvita Ukrayiny 3* (2015): 41–48. Print.

6. Sysoyeva, Svitlana, and Reheylo Iryna. "Zmist pidhotovky doktoriv filosofiyi u haluzi osvity v universytetakh SShA (Content of Phd in Education Training in the US Universities)". *Pedahohichnyy protses: teoriya i praktyka (seriya: pedahohika)* 2 (53) (2016): 86–93. Print.
7. Sytar, Hanna. "Prykladna linhvistyka u vyshakh Ukrayiny: spetsyfika napovnennya navchal'nykh planiv stupenya osvity «bakalavr» (Applied Linguistics in Ukrainian Universities: Specifics of Bachelor's Degree Education)". *Linhvokomp"yuterni doslidzhennya* 13 (2020): 136–152. Print.
8. Slyusarenko, Olena. *Rozvytok nayvyshchoho universytet-s'koho potentsialu v umovakh hlobalizatsiyi (Development of the Highest University Potential in the Conditions of Globalization)*. K. : Priorityty, 2015. 384 s. Print.
9. Spirin, Oleh, and Nosenko Yuliya, and Yatsyshyn Anna. "Suchasni vymohy i zmist pidhotovky naukovykh kadriv vyshchoyi kvalifikatsiyi z informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy v osviti (Current Requirements and Contents of Training of Qualified Scientists on Information and Communication Technologies in Education)". *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya* 6 (2016): 219–239. Print.
10. Bryha, Tetyana. "Applied Linguistics Degree Programs (Case Study Brock University)". *Liu-dyna. Kompiuter. Komunikaatsiia : zbirnyk naukovykh prats*. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, 2017. P. 181–182. Print.
11. Bryha, Tetyana. "Master's Degree Program in the Context of Canadian Degree Qualifications Framework". *Vyshcha shkola: udoskonalennya yakosti pidhotovky fakhivtsiv : zb. materialiv mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* (m. Kyiv, 26-29 kvitnya 2017 r.). Cherkasy (2017): 20-23. Print.
12. Klimkowska, Katarzhyna. "The Value of Pedagogical and Psychological Training as Part of Teacher Education Specialization as Perceived by the Students of Applied Linguistics". *Lyudy-noznavchi studiyi. Seriya «Pedahohika»* 5/37 (2017): 48–59. Print.

ACTUAL DIMENSIONS OF THE ORGANIZATION OF THE SCIENTIFIC LINGUISTIC ENVIRONMENT: EXPERIENCE, PRACTICE, MODIFICATION

Anatoliy Zahnitko

Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine.

Zhanna Krasnobaieva-Chorna

Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology, Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, Ukraine

Abstract

Background: the relevance of the article is due to the need to create a well-thought-out system of educational program (hereinafter EP) «Applied Linguistics» of the second (master's) level and educational-scientific program (hereinafter ESP) «Philology» of the third (educational-scientific) level with a clear vision of the features of determining the individual trajectory of learning.

Purpose: to generalize and systematize the experience of processing the contents of EP «Applied Linguistics» (field of knowledge 03 Humanities specialty 035 Philology, specialization 035.10 Applied Linguistics) of the second (master's) level and ESP «Philology», specialty 035 Philology) of the third (educational-scientific (Doctor of Philosophy)) level, which testify to the multifaceted approach to the definition of objects of study and professional activity of philology and contribute to the achievement of learning objectives in freelance education.

Results: The presentation of the experience of processing the content of the EP «Applied Linguistics» was carried out according to the scheme: general information about the editions of the EP (2015-2020); remarks and opinions, suggestions made during the monitoring and public discussion of the EP (2016-2017 academic year, 2017-2018 academic year, 2018-2019 academic year, 2019-2020 academic year); the results of round tables to discuss the achievements, problems, prospects of the EP (2018, 2019, 2020). The presentation of the experience of processing the content of ESP «Philology» is formed by general information about ESP (2019-2020); remarks and opinions, suggestions

made during the monitoring and public discussion of the ESP (2018-2020); the results of a survey on the level of satisfaction with educational services (2019, 2020).

Discussion: 1) adequate vision of objects of study and professional activity by the project group; 2) disciplines of curricula focused on current areas, within which further professional and scientific careers of higher education seekers are possible, as well as aimed at training a competent philologist capable of ensuring the effective operation of educational and research institutions; 3) the content of the ESP is aimed at providing higher education students with optimal knowledge and skills necessary for young scientists to carry out professional scientific research and synthesis of sound ideas, providing graduate students with deep doctrinal knowledge in the field of philology; 4) qualified teaching staff has experience and competencies that allow the formation of program learning outcomes in the educational components of EP «Applied Linguistics» and ESP «Philology».

Keywords: public discussion, monitoring, educational program, educational-scientific program, applied linguistics, philology.

Vitae. Anatoliy Zahnitko is Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of NAS of Ukraine, Head of Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology at Vasyl' Stus Donetsk National University. His areas of research interests include functional linguistics, cognitive linguistics, comparative linguistics, categorical linguistics, lexicographic linguistics, and text linguistics.

Correspondence: a.zagnitko@donnu.edu.ua.

Vitae. Zhanna Krasnobaieva-Chorna is Doctor of Philology, Professor, Professor of Department of General and Applied Linguistics and Slavonic Philology at Vasyl' Stus Donetsk National University. Her areas of research interests include theoretical and applied aspects of phraseology and phraseography, theory of axiophraseme pragmatics, linguoculturology, linguoconceptology, linguopersonology and discourse.

Correspondence: zh.krasnobaieva@donnu.edu.ua.

Надійшла до редакції 14 червня 2020 року
Рекомендована до друку 15 жовтня 2020 року

РОЗДІЛ VIII. ХРОНІКИ / РЕЦЕНЗІЇ Й АНОТАЦІЇ

ЛІНГВІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ВИРАЖЕННЯ ПРОСТОРУ: ВНУТРІШНЬОРЕЧЕННЄВІ ПОШИРЮВАЧІ

Рецензія на монографію: *Степаненко М. Просторові поширювачі у структурі простого речення. 2-ге вид., перероб. і доп. Полтава: ПП «Астроя», 2020. 576 с.*

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.17

УДК 811.161.2:81'367.332.1/3

Рецензована монографія Миколи Степаненка вчергове актуалізує значущу проблему сучасної лінгвістичної науки – дослідження внутрішньореченнєвої структури з урахуванням особливостей її розширення з потенційним ресурсом номінування ситуації і/чи ситуацій. Досвідченому читачеві пропонується розширений варіант попереднього студіювання, істотно доопрацьованого й поглибленого. Напевно, не зовсім доречно говорити про варіант дослідження, оскільки в ньому істотно посилено фактичний матеріал, теоретичні узагальнення, систематизування й кваліфікування досліджуваних утворень із наявними просторовими поширювачами.

Уже у вступних заувагах («Передмова», с. 3–6) автор наголошує, що в «царині синтаксису речення змагалися логіки і психологи» (с. 3), оскільки речення є аперцепцією людських почуттів (О. Потебня), реалізацією людської думки (А. Арно, К. Лансло, К. Тимченко), виявом гречності у спілкуванні (З. Клеменевич), лінійним розгортанням інтенцій дієслівного предиката та ін.

Перше видання рецензованої монографії (Просторові поширювачі у структурі простого речення. Полтава: АСМІ, 2004. 463 с. (<https://cutt.ly/hfI2zej>)) знайшло відгук у наукових колах, що мотивовано актуальністю розглянутої проблеми й зосередженням уваги на встановленні, як констатовано в анотації, усіх можливих у сучасній українській мові диференціювань значень загального плану змісту «носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + просторові межі реалізації процесуальної ознаки» та формально-граматичних засобів репрезентації з'ясованих значень на рівні речень структурної схеми $S + P + Adv\ loc$ із послідовним виявом ознаки внутрішньої системної організації простих речень з локативним типом детермінації.

Аналізована монографія «Просторові поширювачі у структурі простого речення» містить передмову (сс. 3–7), чотири основні розділи (сс. 7–489), висновки (сс. 490–501), список використаної літератури (сс. 502–549), список використаних джерел та їх умовних скорочень (сс. 550–570), а також перелік умовних скорочень (сс. 571–572).

Перший розділ «Теоретичні засади дослідження» (сс. 7–50) містить авторське тлумачення поняття структурної схеми речення з диференціюванням вузького та широкого її розуміння, кваліфікацію авто- й синсемантичності дієслів-

ного предиката з їхнім фокусуванням на валентну структуру речення, що стає опертям для розгляду префіксальної і/чи безпрефіксної будови дієслівного предиката з проєкцією на реченнево-валентну структуру. Цілком логічним постає аналіз статусу категорії локативності в семантичній структурі речення із простеженням взаємодії її основних і/чи неосновних складників із категорією часу. У цьому вимірі цікавим постає розгляд складників категорії простору в їх структуруванні за чотиривимірністю, з одного боку, й диференціюванням таких складників за їх регулярністю у внутрішньореченнєвій структурі як специфікаторів і модифікаторів. Адже відомо, що поза простором і часом будь-яке реченнєве утворення не може реалізуватися. Очевидно, заявлений аспект належить до перспективних і таких, що мають опрацьовуватися спеціально із зосередженням уваги на відповідних векторах і площинах.

У другому розділі «Взаємодія формально-граматичної й семантичної валентності у структурі речень із локативно-директивними поширювачами» (сс. 51–265) концентровано розкрито особливості речень структурної субмоделі Sub + Paed + Adv [prep + Nx] loc [dir: start] як репрезентантів значення «носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрям реалізації процесуальної ознаки: вихідний пункт руху», у зв'язку з чим заторкнуто питання про диференційовані значення загальної семантики «напряму руху» й формально-граматичні засоби їх реалізації у продукуванні структурної моделі Sub + Paed + Adv [prep + Nx] loc [dir: start], що зумовило потребу окремого детального аналізу речень полісемантичної та речень моносемантичної структури. Відповідно схарактеризовані речення структурної моделі Sub + Paed + Adv [prep + Nx] loc [dir: fin] як репрезентанти значення «носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрям реалізації процесуальної ознаки: кінцевий пункт руху» з виявом особливостей речень полісемантичних та речень моносемантичної структур цього різновиду, а також прокоментовані диференційовані значення загальної семантики «напряму руху: кінцевий пункт руху у співвідносності з формально-граматичними засобами їх реалізації у реченнево-структурних моделях Sub + Paed + Adv [prep + Nx] loc [dir: fin]. Завершує розділ дослідження речень структурної моделі Sub + Paed + Adv [prep + Nx] loc [dir: fin] як репрезентантів значення «носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + напрям реалізації процесуальної ознаки» (сс. 251–260).

Окремо скваліфікована валентна структура речень із локативно-транзитивними поширювачами (третій розділ, сс. 266–334). За моделлю структурування другого розділу дослідження локативно-транзитивних внутрішньореченнєвих поширювачів розділ розпочато зі з'ясування речень структурних моделей моделі Sub + Paed + Adv [prep + Nx] loc [trans] як репрезентантів значення «носій процесуальної ознаки + процесуальна ознака + шлях реалізації процесуальної ознаки», для чого схарактеризовані диференційовані значення загальної семантики «шлях руху» у їх співвідносності з формально-граматичними засобами реалізації в реченнєвих структурах моделей Sub + Paed + Adv [prep + Nx] loc [trans] і Sub + Paed + Adv [Nx] loc [trans], що згодом конкретизовано в розгляді таких речень моносемантичної та речень полісемантичної структур. Окремо досліджені ре-

чення структурної моделі Sub + Paed + Adv [prep + Nx] loc [trans] як репрезентанти значення «носії процесуальної ознаки + процесуальна ознака + шлях реалізації процесуальної ознаки», де, за твердженням М. Степаненка, наприклад, «сфера вживання речень із валентною рамкою Prated + Adv [Ad (сюдою, тудою, кудою)] loc [trans] обмежена розмовним мовленням» (с. 329). Доповнює загальну картину послідовного дослідження аналізованих структур диференціювання авто- і синсемантичних локативних поширювачів із виявом ступеня їх впливу на субстанційну інформацію реченнєвих структур та маркування їх вияву у право- і/чи лівобічній валентнозумовленій позиції. До цього прилягає також питання діагностування обов'язкової і/чи необов'язкової, регулярної і/чи нерегулярної реалізації таких поширювачів, ступеня закріплення похідних реченнєвих утворень за тими чи тими дискурсивними мовносоціумними практиками, що, очевидно, потрібно віднести до перспектив дослідження. Хоча окремі виміри таких практик заторкнуті з діагностуванням усталення нормативності окремих складників просторових поширювачів (прийменниково-аналітичних морфем, прислівникових одиниць та ін.).

Розділ четвертий «Роль формально-граматичної й семантичної валентності у формуванні речень із локативно-статичним поширювачем» (сс. 335–489) охоплює ґрунтовний аналіз речень структурної моделі Sub + Paed + Adv [prep + Nx] loc [stat] як репрезентантів значення «носії процесуальної ознаки + процесуальна ознака + місце реалізації процесуальної ознаки» (сс. 335–476) зі встановленням особливостей реалізації диференційованих значень загальної семантики «місце дії» та формально-граматичних засобів їх реалізації у реченнях структурної моделі Sub + Paed + Adv [prep + Nx] loc [stat] та концентрованим простеженням специфіки моно- та полісемантичної структур такого зразка речень. Окремо описані речення структурної моделі Sub + Paed + Adv [prep + Nx] loc [stat] як репрезентанти значення «носії процесуальної ознаки + процесуальна ознака + місце реалізації процесуальної ознаки».

Висновкові міркування автора повністю узагальнюють ґрунтовний аналіз просторових поширювачів у структурі простого речення із простеженням тенденцій і напрямів особливостей їх право- й лівобічного вияву в межах реченнєвої структури, а також концентрування уваги на внутрішньомовних чинниках нормативного маркування таких поширювачів із диференціюванням загальномовних, діалектних та ін. Твердження про те, що «У синтаксичній структурі сучасної української мови одну з функційних підсистем утворюють речення з просторовими відношеннями. Її системність базована на традиційному взаємозв'язку формально-граматичних і семантичних ознак» (с. 501) цілком мотивоване й впливає із послідовного резюмування автора в текстовому просторі першого – четвертого розділів монографії. А загалом «Просторові відношення поряд з об'єктними та іншими обставинними відношеннями, зокрема часовими і причиновими, постають як один із найважливіших фрагментів в організації синтаксичного ладу мови» (с. 501), оскільки такі відношення належать до універсальних і виявлюваних у той чи той спосіб у різних мовах. Нерівнорядність просторових поширювачів не викликає сумнівів, оскільки саме просторова рамка визначає закономір-

ність номінації тієї чи тієї ситуації, нанизування ситуацій у полісемантичній реченнєвій структурі, що й цілком відбиває сутність номінативно-екзистенційного простору реченнєвої структури.

За умови перевидання надзвичайно цікавого й важливого рецензованого дослідження можна побажати доповнити його термінологічним індексом та індексом цитованих та згадуваних авторів наукових праць і використаних джерел фактичного матеріалу.

Рецензована монографія М. Степаненка є актуальна за проблематикою, викінчена за структурою, надзвичайно ємна за кількістю охопленого й належним чином проаналізованого фактичного матеріалу, рівнем теоретичного осмислення надзвичайно складної проблеми. Вихід у науковий простір такого рівня дослідження розширює загальне розуміння граматичного ладу сучасної української мови, закономірностей співвідносності в її системі субстанційних і предикатних величин, розуміння багатства й колоритності реченнєвих утворень ядрового й похідного характеру.

Анатолій Загнітко, Володимир Манакін

СХІДНОСТЕПОВІ УКРАЇНСЬКІ ГОВІРКИ НА МАПАХ

Рецензія на дослідження: *Клименко Н.Б. Атлас побутової лексики (назви одягу) східностепових говірок Донеччини. Покровськ: ДВНЗ «ДонНТУ», 2020. 200 с.*

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.18

УДК 811.161.2 (477.62)

У сучасному науковому лінгвістичному просторі укладання атласів та їх оприлюднення не належить до активно опрацьовуваних, хоча їх значущість важко переоцінити, оскільки вони не лише висвітлюють загальне тло поширення відповідних мовних явищ, а й подають їх якісний, функційний та кількісний виміри. Рецензований атлас свідчить про значний обсяг виконаної роботи, що охоплює не одне десятиліття. Більше того, аналізований атлас не міг постати без самовідданості його авторки лінгвістичній справі. Пригадуються численні розмови, круглі столи, дискусії щодо упорядкування величезного матеріалу з обстеження українських східностепових говірок. Н.Б. Клименко підтримала ідею та слала одним із найактивніших реалізаторів створення першої в слов'янському лінгвістичному світі хрестоматії українських східностепових говірок, що здобула високу оцінку з-поміж авторитетних науковців, а також молодих дослідників діалектології, аспірантів і магістрантів. А згодом Н.Б. Клименко разом із іншими колегами ініціювала створення словника українських східностепових говірок Донеччини, перший випуск якого засвідчив прагнення подати цілісну лексичну картину цих. Роботу над наступними випусками словника українських східностепових говірок Донеччини на кафедрі української мови та прикладної лінгвістики Донецького національного університету, на жаль, перервали відомі

події 2014 року, через які було втрачено значну частину фонду – картотеку, численні записи, паперові карти та багато іншого. Тому сформування цілісного атласу словника українських східностепових говірок Донеччини підтверджує тяглість діалектологічної традиції донецьких науковців і відображає високу відданість справі самої дослідниці Н.Б. Клименко.

Аналізований атлас побутової лексики (назви одягу) східностепових говірок Донеччини постає належним чином структурований, охоплюючи Передмову, в якій висвітлено загальне тло усіх наукових студіювань, що присвячені обстежуваному говірковому ландшафту. А також розгляд нинішнього районного адміністрування Донецької області, що уможлиблює чітку картографічну локалізацію висвітлюваних лексем. Індекс обстежених населених пунктів Донецької області містить 110 населених пунктів, що рівномірно й достатньо охоплюють увесь простір Донеччини, що легко простежити на матеріалі алфавітного списку обстежених населених пунктів Донецької області.

Значущість обстежуваного простору можна вважати унікальним (подібно до Атласу М. Кушмет-Бадаммер), оскільки значна частина з них сьогодні не лише не доступна для аналізу, а й, певною мірою, втрачена. У цьому разі можна лише подякувати дослідниці за збереження матеріалу та належне його лінгвогеографічне опрацювання. Про ґрунтовність рецензованого атласу свідчить індекс картографованих лексем з опертям на відповідні карти атласу, реалізацією їх фонетичного портрету. Подібна репрезентація уможлиблює встановлення функційного статусу певних ареалів тих чи тих лексем, визначення їхніх зв'язків і под. У наведеному Списку літератури повністю репрезентовані актуальні студіювання східностепових українських говірок Донеччини. Наявні тут також дві наукові праці Кушмет-Бадаммер М. С. (Діалектологічний портрет Донеччини: кінець 2014 р. (сільськогосподарська лексика). Тернопіль: Крок, 2017. 260 с.; Кушмет-Бадаммер М. С. Атлас сільськогосподарської лексики східностепових говірок Донеччини. Тернопіль: Крок, 2017. 204 с. : карти). Заявлені дослідження виконані під керівництвом Н.Б. Клименко.

Насамкінець потрібно наголосити на тому, що подібні дослідження завжди мають опертям численні студіювання відповідних наукових шкіл, наукових напрямів, а також відданість авторів чітко окресленим проблемам. Підтвердженням цьому є численні наукові статті, словники та інше Н.Б. Клименко, її організаційна робота, що була зорієнтована на проведення декількох всеукраїнських конкурсів студентських науково-дослідних робіт із діалектології.

Структура атласу побутової лексики (назви одягу) східностепових говірок Донеччини, цілком мотивована симетрія складників, їх змістове наповнення, достатня репрезентативність обстежуваного матеріалу підтверджують актуальність і значущість рецензованої праці, функційне навантаження якої в сучасному науковому просторі важко переоцінити.

Анатолій Загнітко

МОВНИЙ ПРОСТІР НОМІНАЦІЙ ЖІНКИ

Рецензія на монографію: *Архангельська А. Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику / А. Архангельська. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 444 с. (Серія «Студії з українського мовознавства»).*

DOI 10.31558/1815-3070.2020.40.1.19

УДК 811.161.2'27'246-055.2

Сучасне глобалізоване й інформатизоване життя більшості народів світу характеризується надзвичайно швидкими темпами розвитку. Безперечно, така соціодинаміка спричиняє відповідну лінгводинаміку: живі мови розвиваються більш інтенсивно. Життя вимагає все нових і нових номінацій реалій, понять, осіб, явищ, процесів, ознак, дій та станів. Саме тому з-поміж усіх основних рівнів у сучасних мовах найдинамічніше розвивається лексико-семантичний, а серед проміжних – словотвірний.

Українська нація, як і вся світова спільнота, щоденно зазнає істотних і різноманітних змін у майже всіх царинах своєї життєдіяльності. Найбільш характерними є перехід до інформаційної доби розвитку, значний і відчутний вплив глобалізаційних процесів, невпинний науково-технічний прогрес (особливо комп'ютеризація й інтернетизація), військові, соціальні та релігійні конфлікти, революції, економічні проблеми, хвороби (зокрема останнім часом коронавірус), пожвавлення міждержавних і міжособистісних контактів, міграція значних потоків людей, міжкультурна взаємодія та інші вагомні чинники зумовлюють істотні кількісні та якісні структурні, семантичні, функціонально-стилістичні та інші модифікації в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ століття на всіх її рівнях.

Серед низки тенденцій, засвідчених в останні десятиліття в українській мові, помічено значну активізацію процесу фемінізації (моції). Фемінативи – підсистема морфологічних одиниць, чітко окреслених граматичним жіночим родом, альтернативні або парні аналогічним поняттям чоловічого роду.

Саме цій важливій і надскладній, проте актуальній мовознавчій проблемі сьогодення присвячено солідне монографічне дослідження Алли Архангельської з такою цікавою й інтригуювальною назвою.

Як слушно зазначено в Передмові, книга стала результатом багаторічних спостережень та роздумів автора над одним із найбільш неоднозначно оцінюваних векторів мовної динаміки сьогодення – фемінізацією українського жіночого лексикону (с. 7). Дійсно, різноманітні назви зазначених осіб (як нових, так і актуалізованих) в аналізований період спричинили своєрідний "бум" в українському мовопросторі. Ставлення в державі та в українській діаспорі до переважної більшості фемінативів неоднозначне: від захоплення й пасивного сприйняття частиною мовців до категоричного несприйняття і критичного ставлення іншою. Однак так чи так аналізовані фемінативи стали знаком новітньої доби, її ціннісним виміром, виявом народної (нерідко й авторської) мовотворчості й нового мовомислення, «мовного смаку» оновленого українського культуромовного сус-

пільства, яке визнало фемінізовані позначення жінки «справді українськими», актуальними, прикметною ознакою нашої мови, стану її словотвірної системи у взаємодії внутрішніх і зовнішніх ресурсів для творення нових номінативних одиниць, її динаміки з тенденцією до мовної аналогії та мовної аномалії (с. 7).

Глибоко усвідомлюючи складність і дискусійність названої вище проблеми, автор монографії намагається вивчити й зіставити різні погляди на фемінативи й фемінізацію українського жіночого лексикону, показати об'ємне бачення цього явища, поєднати його сьогодення з минулим і майбутнім, проаналізувати всі позитиви й можливі негативні впливи фемінізувальних процесів на «нове обличчя» нашої мови, окреслити свій погляд на новітні українські фемінативи, підкріпивши його якомога більшою кількістю мовних фактів і надійних аргументів (с. 8).

Метою книги А. Архангельської стала «мова – розмова в контексті спільної мови» з читачем, який може не поділяти висловлених у ній думок та поглядів. Її завдання – викликати читача на розмову, спонукати до діалогу, до власної оцінки цього надто яскравого, виразного й суперечливого явища сьогодення, аби не знехтувати його своєю байдужістю. Тож у книзі автор наважилася подати своє бачення проблеми й запропонувати читачеві задуматися над ключовими питаннями, дотичними до новітньої фемінізації жіночого лексикону: Яким же явищем є в українській мові творення фемінізованих позначень жінки: помітним чи послідовним, тобто системним; обов'язковим чи необов'язковим; із високою мірою регулярності чи регулярним; історично сформованим як процес із стабільною активністю в словотвірній системі української мови чи таким, що розвивається за принципом «пиків»? Чи справді фемінізація виявляла ознаки послідовності у період «розстріляного Відродження» і була як наша національна традиція насильницьки перерваною та зневаженою поколіннями мовознавців і лексикографів радянської доби? Як ставляться мовці й мовознавці до процесів і результатів сучасної неофемінізації? Як дискутується це питання в суспільстві й академічній спільноті? Чи є підстави настільки перебільшувати роль позамовного чинника й не зважати на мовні обмеження у сьогочасній фемінізувальній всенародній мовотворчості? Як оцінювати новітні й ревіталізовані фемінативи і якою міркою «виміряти» їх доцільність у нашій мові? Які шляхи виходу із ситуації, що склалася? (с 8-9).

Позитивної оцінки заслуговує, безперечно, структура монографії, яка є науково доцільною і композиційно чіткою, що визначено завданнями й методикою дослідження. Праця складається з передмови, чотирьох розділів, післямови, списку використаної літератури, переліку словників і довідників, предметного покажчика, анотації, відомостей про автора.

У першому розділі роботи ("Фемінізація та фемінативу науковій парадигмі антропоцентрично спрямованої лінгвістики") ґрунтовно висвітлено основні теоретичні засади вивчення процесу фемінізації та фемінативів у науковій парадигмі антропоцентричної тенденції розвитку сучасної української мови. Передовсім чітко визначено метамову дослідження фемінативної підсистеми національної мови, з'ясовано роль словотвірної фемінізації (моції) в теорії номінації. Також скрупульозно і комплексно розглянуто різні стимули й чинники онов-

лення пласту українського жіночого лексикону в контексті загальних процесів мовної та соціальної динаміки сьогодення, націоналізації (автохтонізації) мови, пошуки «свого», питомого й відмежування від «чужого», накинута мові у радянську добу її розвитку; простежено точки дотику фемінізувальних процесів з ідеями гендерної лінгвістики, із пуристичними інтенціями, впливами діаспорного варіанта української мови, процесами міфологізації нашого культурного і мовного минулого. Важливо акцентувати, що автор відзначає вплив на мовомислення сучасних українців і глобалізаційних процесів, тобто охоплення феміністичними ідеями і заклики до гендерної рівності на теренах нашої держави. Відрадно відзначити як важливий позитив рецензованої праці, що явище словотвірної фемінізації українського жіночого лексикону висвітлено з погляду його лінгвістичного статусу в тісній взаємодії гнучкої стабільності норми й узусу, наявних суперечностей між лексичною і стилістичною нормою з урахуванням «больових точок» новітньої фемінізації жіночого найменування, зокрема й питань українського комунікативного етикету.

Другий розділ репрезентованої праці ("Просторова і часова глибина фемінізувальних процесів в українській мові початку ХХ століття") присвячено виваженому аналізу просторової та часової глибини фемінізувальних процесів і фемінативів в українській граматичній традиції початку ХХ століття та лексикографічному доробку періоду українізації, належно окреслено головні тенденції, висвітлено способи творення й фіксацію мовних позначень жінки у словникарстві названого часового зрізу, виявлено долю тогочасних фемінативів у лексикографічних працях радянської та пострадянської доби, а також з'ясовано збережені тогочасні фемінативи в лінгвальній практиці української діаспори.

У третьому розділі монографії ("Фемінативи й фемінізація у мовній свідомості сучасних українців: соціолінгвістичний вимір") А. Архангельська здійснила грандіозну подвижницьку роботу з вивчення громадської думки носіїв мови щодо фемінізації й фемінативів у новітній українській мові, провівши три ґрунтовні соціолінгвістичні опитування з метою окреслити й узагальнити оцінку українським суспільством нових і відроджених назв жінок і процесів фемінізації у двох вимірах: із боку пересічних носіїв мови та з боку професіоналів найвищого рангу – працівників мовознавчих та літературознавчих інституцій НАН України, а також вдало провела опис, систематизацію і порівняння результатів анкетування.

Четвертий розділ роботи ("Україніш фемінініш", або що нам робити з фемінативами?) узагальнює стан і наслідки фемінізувальних процесів у сучасному українському мовленні та містить цікаві роздуми над аналізованими назвами й тенденціями, а головне – «що з цим робити». Докладно розглянуто відбиття інтенсивності названих вище процесів у мові мас-медіа – царині швидкого реагування на всі події і процеси в Україні та в світі, як найбільшій "кузні" створення ("кування") і "розкручування" нових слів на позначення осіб жіночої статі. Автор монографії слушно говорить про нагальну потребу діалогу, серйозної мовознавчої дискусії з приводу некерованої фемінізації українського жіночого називання. А. Архангельська висловила цікаві спостереження й думки щодо залучення фемінативів до нової

редакції українського правопису. Заслугує схвалення й те, що автор вдало використала в монографії показовий і повчальний чеський досвід розв'язання названого складного теоретичного й практичного питання сьогодення. Позитивно, що в роботі запропоновано шляхи розв'язання проблеми форсованої фемінізації українського жіночого лексикону.

Усі розділи пов'язані внутрішньою логікою та послідовністю викладу матеріалу. Вже сам перелік порушених у монографії питань і проблем засвідчує неабияку її наукову цінність. А. Архангельська висловлює цікаві власні думки або цитує відомих учених про вживання фімінативів в узусі та порушує надзвичайно складну проблему їх унормування. Слушно говорить про можливість варіантних реалізацій норми, що закладені в особливостях системи і структури української як і будь-якої іншої мови. Автор акцентує на ролі естетики як фільтра для становлення норми, а також розглядає поняття "мовної терапії" та "мовної гігієни". Тонко підмічено дослідником, що при оцінюванні новітніх фемінативів часто маємо виразний незбіг словотвірної та лексичної норм (а ми б додали – також і стилістичної). Не викликають заперечення подані А. Архангельською переконливі факти семантичної невідповідності нових назв жінок одиницям на позначення чоловіків. Виділено ще один важливий рушій активізації фемінативів в новітньому українському мовопросторі – мода на їх уживання в художніх, а також, як це не дивно, і в нехудожніх стилях – в офіційно-діловому та науковому.

Варто відзначити грандіозну збирацьку роботу цікавого і переконливого фактичного матеріалу, його чітку класифікацію здійснену автором. Узагальнювальний аналіз фемінної лексики проведено на надійному науково-теоретичному ґрунті. Про це також переконливо свідчить розлогий список використаної літератури (459 позицій) та словників і довідників (56 джерел), дані яких доречно використано автором у процесі аналізу явища новітньої фемінізації українського жіночого лексикону в ретроспективі й у пошуку перспективи, відбиваючи широкий спектр цікавих концепцій, думок та підходів до аналізованого явища й дотичних до нього питань і проблем.

Звичайно, як і кожна об'ємна та неординарна робота, попри ретельність її опрацювання, монографія А. Архангельської не позбавлена окремих недоглядів. Загалом книгу написано грамотно, літературною мовою, хоча подекуди, на жаль, помічено окремі відступи від чинних норм, зокрема стилістичного плану: невдалий вибір слів, неточне слововживання: *свого роду містифікацію* (див. стор. 82) – потрібно *своєрідну*; *прескриптивна норма базується на дескриптивній нормі* (див. стор. 94) – потрібно *ґрунтується*; *мовної системи в цілому* (див. стор. 372) – потрібно *загалом* та ін., а також окремі фоностилістичні недогляди (див. стор. 65, 83, 371 тощо).

Проте висловлені вище зауваження і побажання в ніякому разі не знижують цінності праці, яка порушує злободенну проблематику, є самостійною, новаторською і надзвичайно важливою.

Належно представлено огром важливого і сучасного текстового матеріалу, стиль викладення цілком доступний, А. Архангельська чітко й зрозуміло (а головне – неупереджено) формулює основні положення й висновки, виважено

обґрунтовує власну позицію. Тому не буде перебільшенням, коли скажемо у висновку, що українська мовознавча наука, а також славістика, збагатилися надзвичайно актуальним, цікавим і корисним дослідженням, яке заслуговує найвищої оцінки й становить вагомий внесок у сучасну теорію і практику ономасіології.

Олександр Стишов

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ¹

Боровська Олена Олексіївна – аспірант кафедри англійської і німецької філології та перекладу Київського національного лінгвістичного університету імені професора І. В. Корунця; асистент кафедри німецької філології Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (м. Вінниця, Україна).

Коло наукових зацікавлень: функційна лінгвістика, генеративна лінгвістика, компаративна лінгвістика, лінгвістика тексту.

Вільчинська Тетяна Пилипівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, декан факультету філології і журналістики (м. Тернопіль, Україна).

Коло наукових зацікавлень: когнітивна лінгвістика.

Грещук Василь Васильович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна).

Коло наукових зацікавлень: дериватологія, діалектологія, семасіологія, історія української літературної мови.

Дарчук Наталія Петрівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови і прикладної лінгвістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна).

Коло наукових зацікавлень: прикладна та комп'ютерна лінгвістика.

Дащенко Наталія Левкіна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри журналістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна).

Коло наукових зацікавлень: лексикологія, лінгвостилістика, редагування наукових і журналістських текстів, культура мови.

Загнітко Анатолій Панасович – доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Коло наукових зацікавлень: проблеми граматичного ладу української та інших мов, питання комунікативної, когнітивної, функційної, контрастивної, ідеографічної, текстової лінгвістики, лінгвоперсонології.

Залужна Ольга Олексіївна – кандидат філологічних наук, в.о. завідувачки кафедри англійської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Коло наукових зацікавлень: контрастивна семантика, лексична семантика, дискурс-аналіз, соціолінгвістика.

Іванович Мілена – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янських мов філологічного факультету Белградського університету (м. Белград, Республіка Сербія).

¹ Вичерпнішу інформацію про авторів можна дізнатися з рефератів, що додаються до кожної статті відповідно.

Коло наукових зацікавлень: функційна лінгвістика, контрастивні дослідження слов'янських мов, перекладознавство.

Ішук Наталія Юріївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов професійного спрямування Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Коло наукових зацікавлень: дослідження труднощів перекладу економічних текстів, лінгвістичні особливості економічної лексики, структурні особливості економічної термінології.

Карабахцян Аїда Тигранівна – студентка магістратури спеціальності 035.10 «Прикладна лінгвістика», освітньої програми «Публічна лінгвістика» Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Коло наукових інтересів: ономастика, конотонімія, лінгвістика тексту, герменевтика.

Ковалевська Анастасія Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української та іноземних мов Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (м. Одеса, Україна).

Коло наукових інтересів: нейролінгвістичне програмування, сугестивна лінгвістика, теорія неправди, профайлінг, спін-докторінг, нейромаркетинг, PR / GR, теорія реклами.

Костюк Юлія Михайлівна – аспірантка кафедри української мови та методики її навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль, Україна).

Коло наукових зацікавлень: суспільно-політична лексика, мова інтернет-комунікації, неологізаційні процеси.

Кравченко Елла Олександрівна – доктор філологічних наук, доцент, в. о. завідувачки кафедри теорії та історії української і світової культури Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Коло наукових зацікавлень: ономастика, поетонімологія і поетонімографія, лексикологія, лінгвістична поетика, лінгвістика тексту, інтертекстуальність.

Краснобаєва-Чорна Жанна Володимирівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Коло наукових зацікавлень: теоретико-прикладні аспекти української та зіставної фразеології та фразеографії; теорія аксіофраземної прагматики, лінгвокультурології, лінгвоконцептології, лінгвоперсонології та дискурсології.

Куньч Зоряна Йосипівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна).

Коло наукових зацікавлень: термінознавство, лексикологія, функціональна лінгвістика, компаративістика, стилістика української мови, риторика.

Манакін Володимир Миколайович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри германської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Коло наукових зацікавлень: контрастивна лексикологія, порівняльне мовознавство, національно-мовна картина світу.

Неголюк Юлія Василівна – студентка економічного факультету, спеціальності «Міжнародний бізнес. Бізнес переклад» Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Коло наукових зацікавлень: дослідження труднощів перекладу економічних текстів.

Ситар Ганна Василівна – доктор філологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Коло наукових зацікавлень: синтаксис, семантика, прагматика, конструкційна граматика, прикладна лінгвістика.

Стишов Олександр Анатолійович – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка (м. Київ, Україна).

Коло наукових зацікавлень: лексикологія, мова сучасних засобів масової інформації, словотвір, лексикографія.

Сулима Олеся Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (м. Київ, Україна).

Коло наукових зацікавлень: функційна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, лінгвістична прагматика, психолінгвістика.

Холодюк Олександра Олександрівна – студентка факультету іноземних мов (кафедра англійської філології) Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна).

Коло наукових зацікавлень: дискурс-аналіз, семантичний синтаксис, лінгвістична прагматика.

ВІДОМОСТІ ПРО РЕЦЕНЗЕНТІВ

Андрущенко Вікторія, кандидат філологічних наук, доцент (м. Бахмут, Україна)

Архангельська Алла, доктор філологічних наук, професор (м. Оломоуц, Республіка Чехія).

Гарбера Ірина, кандидат філологічних наук, доцент (м. Вінниця, Україна).

Голоцукова Юлія, кандидат філологічних наук, доцент (м. Маріуполь, Україна)

Іваницька Наталя, доктор філологічних наук, професор (м. Вінниця, Україна).

Калініченко Віра, кандидат філологічних наук, доцент (м. Вінниця, Україна).

Коваль Людмила, доктор філологічних наук, професор (м. Вінниця, Україна).

Домрачева Ірина, кандидат філологічних наук, доцент (м. Вінниця, Україна).

Козлова Тетяна, доктор філологічних наук, професор (м. Запоріжжя, Україна)

Космеда Тетяна, доктор філологічних наук, професор (м. Познань, Республіка Польща).

Кравченко Елла, доктор філологічних наук, професор (м. Вінниця, Україна).

Краснобаєва-Чорна Жанна, доктор філологічних наук, професор (м. Вінниця, Україна).

Іванович Мілена, доктор філологічних наук, професор (м. Белград, Республіка Сербія).

Оленяк Мар'яна, кандидат філологічних наук, доцент (м. Вінниця, Україна)

Приходько Анатолій, доктор філологічних наук, професор (м. Запоріжжя, Україна).

Тепшич Анастасія, кандидат філологічних наук, лектор (м. Белград, Республіка Сербія).

Торчинський Михайло, доктор філологічних наук, професор (м. Хмельницький, Україна)

Юзвікевич Пшемислав, доктор філологічних наук, професор (м. Вроцлав, Республіка Польща).

Лінгвістичні студії Linguistic Studies

«Лінгвістичні студії Linguistic Studies» (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серії КВ № 22549-12449ПР від 20.02.2017 року) – **реферований міжнародний** збірник наукових праць, започаткований у 1994 році в Донецькому національному університеті імені Василя Стуса. До Редакційної ради та Редакційної колегії збірника входять високоавторитетні дослідники з провідних наукових установ та вишів різних країн. Видання містить оригінальні авторські наукові дослідження теоретичного і прикладного спрямування з різних проблем сучасного мовознавства, зокрема, з актуальних проблем теорії мови, дериватології, еволюції морфологічних та синтаксичних категорій, зіставно-типологічного вивчення мов та лінгвістики тексту, дискурсивних студій та дискурс-аналізу, особливостей функційної семантики лексичних та фразеологічних одиниць, площини прикладної лінгвістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, ономастики та історії мов тощо.

Збірник наукових праць «Лінгвістичні студії Linguistic Studies» **внесено до переліку наукових видань України**, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук («Перелік № 1 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» // Бюлетень ВАК України. 1999. № 4; «Перелік наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» // Бюлетень ВАК України. 2009. № 12; затверджено постановою президії ВАК України від 18.11.2009 р. № 1 05/5; Наказ № 515 МОН України від 16.05.2016 р.).

Збірник наукових праць «Лінгвістичні студії Linguistic Studies» **включено до категорії «Б» переліку наукових фахових видань України** зі спеціальності 035 «Філологія» на підставі Наказу МОН України №409 від 17.03.2020 р.

Кожна стаття видання й видання загалом містять DOI.

Інформація про міжнародну реєстрацію збірника

- Genamics JournalSeek (за підтримки OCLC як частини the WorldCat Knowledge Base)
- the WorldCat Knowledge Base
- ULRICHSWEB™ Global Serials Directory
- Google Scholar
- Index Copernicus International (ICV 2012: 5.58; ICV 2013: 6.14; ICV 2014: 68.32; ICV 2015: 55.40; ICV 2016: 65.30)
- ResearchBib
- Polska Bibliografia Naukowa (Polish Scholarly Bibliography)
- Electronic Journals Library EZB (Regensburg, Germany)
- Реферативна база даних «Україніка наукова»
- Український реферативний журнал «Джерело»
- ERIH PLUS (The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences)

Linhvistychni Studiyi Linguistic Studies

Linhvistychni Studiyi Linguistic Studies (Certificate of State Registration of Print Media KB № 22549-12449ПП on 20.02.2017) is a **peer-reviewed international** collection of scientific papers founded in 1994 at Vasyl' Stus Donetsk National University. Both Editorial Council and Editorial Board include highly qualified experts and researchers from leading academic institutions and universities from different countries. The collection contains original scientific theoretical and applied studies on various issues of modern linguistics, particularly, on the current issues of the theory of language, derivative studies, evolution of morphological and syntactic categories, topical issues of comparative-typological study of languages and text linguistics, discourse studies, and discourse analysis, the features of functional semantics of lexical and phraseological units, the areas of applied linguistics, sociolinguistics, ethnolinguistics, onomastics, and history of languages, and others.

The collection of scientific papers *Linhvistychni Studiyi Linguistic Studies* **is included into the Index of Specialized Scientific Journals of Ukraine**, in which outcomes of the dissertations for obtaining the scientific degrees of Doctor and PhD can be published ("The Index № 1 of Specialized Scientific Journals of Ukraine, in which Outcomes of the Dissertation for Obtaining the Scientific Degrees of Doctor and PhD can be Published" // Bulletin of HAC of Ukraine. 1999. № 4; "The Index of Specialized Scientific Journals of Ukraine, in which Outcomes of the Dissertation for Obtaining the Scientific Degrees of Doctor and PhD can be Published" // Bulletin of HAC of Ukraine. 2009. № 12; approved by the Resolution of the Presidium of HAC of Ukraine on 18.11.2009 № 1 05/5; Decree № 515 of MES of Ukraine dated 16.05.2016).

The collection of scientific papers *Linhvistychni Studiyi Linguistic Studies* **is included in category "B" of the list of scientific specialized publications of Ukraine** in the specialty 035 "Philology" on the basis of the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine №409 from 17.03.2020.

Each Article Publication and Publication generally contain DOI.

Abstracting / Indexing Information

- Genamics JournalSeek (with support of OCLC as a part of the WorldCat Knowledge Base)
- the WorldCat Knowledge Base
- ULRICHSWEB™ Global Serials Directory
- Google Scholar
- Index Copernicus International (ICV 2012: 5.58; ICV 2013: 6.14; ICV 2014: 68.32; ICV 2015: 55.40; ICV 2016: 65.30)
- ResearchBib
- Polska Bibliografia Naukowa (Polish Scholarly Bibliography)
- Electronic Journals Library EZB (Regensburg, Germany)
- Реферативна база даних «Україніка наукова»
- Український реферативний журнал «Джерело»
- ERIH PLUS (The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences)

Наукове видання

ЛІНГВІСТИЧНІ СТУДІЇ
LINGUISTIC STUDIES

МІЖНАРОДНИЙ ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 40: У 2-х т.
Том 1

Головний редактор – Жанна Краснобаєва-Чорна
Вебредактор – Ілля Данилюк
Технічний редактор – Віталіна Заєць

Затверджено до друку Вченою радою Донецького національного університету імені Василя Стуса
(№ 4 від 30 жовтня 2020 р.).

Підписано до друку 09.11.2020.
Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Друк цифровий. Умов. друк. арк. 25,1
Наклад 300 прим. Замовлення № 7366

Адреса Редакційної колегії:
Кафедра загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса,
вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, Україна, 21021

Виготовлювач ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а, прим. 143.
Тел.: (0432) 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>